



GYÖNGYÖS ÉS VIDÉKE

TÖRTÉNETE.

IRTA:

ETHEI SEBŐK LÁSZLÓ.



GYÖNGYÖSÖN.

NYOMATOTT HERZOG ERNŐ ÁRMIN NYOMDÁJÁBAN.

1880.



GYÖNGYÖS VÁROS

TISZTELT LAKOSAINAK, SZERETETT
FÖLDIEINEK, AZ ÉDES MAGYAR HAZA
HŰ POLGÁRAINAK

HÁLA ÉS TISZTELET JELEÜL
TESTVÉRI SZERETETTEL

AJÁNLJA

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.



Legkedvesb eszmém, leghőbb vágyam valósul, midőn e művet szülőföldemnek, polgártársaimnak szerencsés vagyok nyújthatni, mint csekély jelét azon önzetlen szeretetnek, melylyel iránta mindig viseltetem, s melynek őszinte viszonztatását eddig érzeni életem főöröme, jutalma, büszkesége.

Ép oly szent kegyelettel csüggvén őseink multján, mint jelenünk lehető emelésén s a jövő nemzedék okulásán, sok év, majd egy évtized, alatt szedegettem lassanként össze azon emlékvirágainkat, melyek a történelem terén szétszórva hevernek, hogy azokból a hála és elismerés koszoruját fonjam az irántam nyilvánított bizalomért és szeretetért. Ugyanazon szeretet s bizalom igaz, egyszerű hangján ohajték irni én is egyszerű részletekig, hogy az utódok könnyen megtalálják azt, mit a jóakarát oly örömmel s szorgalommal keresett össze nektek és nekik emlékül.

Aki tudja: mily szeretettel s érdekléssel viseltetik minden jó gyöngyösi a maga ősi fészke, a maga vérei multja, jelene s jövője iránt, az egy pillanatig sem csodálkozik rajta, ha a történeti igazságosság mellett melegebb hangot

s mélyebb érzelmet talál, mint amelyet a történész tartani szokott.

Lehet-e jó honfinak kedvesb eszméje, hőbb vágya mint ismerni hazája történetét? lehet-e a szülőföld iránt gyöngédebb és szebb kötelemünk, mint ismerni annak múltját?

A dolog természete hozza magával, hogy aki e műben mulattató regényes olvasmányt vél találni, ezen reményében csalódik; igyekeztem azomban itt-ott, amennyire lehetett, a rideg adatokat a történeti szigorú hűség megőrzésével kissé élénkebb színben föltüntetni. Minden emberi műben van hiba és hiány. Előbbit telhetőleg igyekeztem kerülni, utóbbit pótolni.

Ami ha nem mindenben sikerült volna, legyen szabad méltányos elnézésre számitani.

Gyöngyös, 1881. január 1-én.



I.

Gyöngyös és Vidéke.



Az ös Mátra lábainál, hazánk egyik legszebb, legregényesebb pontján, az éjszaki szélesség $47^{\circ} 48'$ alatt fekszik Gyöngyös város és terül el gyönyörű vidéke.

A vámos-györki magaslatról nézve, nem tud megelégedni szemünk és lelkünk e festői szép táj nézésével.

Ki nem bámulja az öreg Mátra messze kékellő Kékes csucsat? melynek titokszerű kékjéből a szerény benei kápolna mosolyg elő az erdő-szélien: míg más oldalon a nyolczszögletű ősrégi solymosi torony magaslik ki?

Jobbra a vén Saárhegy terül el gazdag szőlőivel s eltakarja szemünk elől a regényes völgybe rejtezett Saár, Visonta, Halmaj községeket.

Majd a Kármélus tűnik elő a halászi szőlők lombos diófái közül, míg előttünk Halász és Atkár községek terülnek el karsú tornyaikkal.

A vidám Tarján és jó Oroszi a Mátra másik völgyében vonták meg magukat, míg a patai magas, ódon torony mint fölkiáltó jel emelkedik ki a háttérből.

Oly szép, oly igéző ez a Mátra-vidék!

S ennek közepén a vidék valódi gyöngye, a nevét magával viselő Gyöngyös város diszlik mintegy 18 ezer vidám, munkás, vallásos lakossal 2560 házban.

Talán ismertetni sem kellene a várost és vidékét; hiszen azok, kiknek részére e mű iratott, ugy is eléggé ismerik és szeretik azt.

Nehogy azonban az ugyis legnagyobb részben történelmi adatokból összeállított mű az által is veszítsen érdekéből, hogy a város és vidéke legalább főbb vonásokban ismeretve nem volt: megkísérlem azt minden oldalról ugyan, de lehető rövidséggel föltüntetni.

Gyöngyös és vidéke elnevezés alatt e műben értjük azon területet, mely keletről a Tarna, nyugatról a Zagyva folyók által zároltatik, s melynek végpontjai gyanánt éjszakon Salgó-Tarját Péter-Vásárral, délen Jász-Berényt vesszük.

Földrajzi fekvés szerint különösen városunk a keleti hosszúság $37^{\circ} 36' 40''$ s az északi szélesség $47^{\circ} 47' 48''$ van 181 méternyire a tenger színe fölött.

Domorzati viszonyai következők: a Mátra-hegység a Zagyva és Eger völgyei között emelkedik; az egész hegység hossza 50, szélessége 26 kilométer. Legmagasb pontjai: Kékes 1025, Gallya 1006, Saárhegy 530, Benén az erdészlak 347 méter; Balpüspöki mellett van a legmélyebb völgy 142 méter.

Vizek. Iható vizei nem a legjobbakk közé tartoznak; ásványos források vannak Tar, Szék, Terpes, Gyöngyös és Parád helyeken, e két utóbbin gyógyfürdők. A Zagyván és Tarnán kívül csak hegyi patakok találhatók, melyek nagy esőzések alkalmával nem ritkán kiáradnak, milyenek: a patai, tarjáni, Toka, nagy- és kis-patakok, belső mérges, külső mérges vagy jóidő pataka, a benei vagy Sz. László-patak, mely be nem fagy és el nem apad, de Visznek vidékén elvész: a mátrán-túli szuhai, derecskei s más patakok teljesen hasonlítanak egymáshoz. A Saárhegy tetején mintegy 500 méter magasságban van a Sz. Anna-tó, vagy inkább mocsár.

Az éghajlat szelid, mérsékelt, nagy viharokkal ritkán váltakozó. Csak délről lévén nyitva vidékünk, éjszakeről pedig védetvén az öreg Mátra háta által, a tavasz jóval előbb nyílik, mint a Mátrán tul eső helyeken.

A nagy erdőségek folyvást üde léggel látván el a vidéket, nem esoda, hogy a közegészségi állapot általában igen kedvező; a járványos kóroktól többnyire mentes, kivéve a nagy-choleraidőket. Leggyakoribb betegségek a váltóláz, köszvényes, hurutos bántalmak, no meg a szegény, jó

palócok között tavasz felé majd minden évben az éhség, midőn nagyszomoruan sohajtanak föl, hogy egyéb bajok sincs, mint hogy a nagy egészség pusztit!

A légtüneti mozgalmak igen szabályos lefolyásnak. Jégeső leginkább a saárhegyi s délre eső vidéken mutatkozik olykor. Altalánosán megfigyelt s valósulni látszó szabály, hogy felhőink rendszeren a Kékes vagy Gallya csúcsain születnek, s ha keletre tartanak; úgy vészt hoznak Verpeléth, Eger, Miskolcz sőt Tokaj vidékére is; ha nyugatra vonódnak, úgy jég nélkül csatlakoznak erős zápor között a zagyva-völgyi, vagy duna-menti felhőkkel; ha pedig délnek indulva a Saár-hegyen végig lovagolnak: ugy biztosan szenved a gyöngyösi határ, de kivált Halmaj, Visznek s így tovább. Biztos és hosszabb időn át kezelt jegyzetek hiányában a légköri csapadékokról a nép nyelvén azt mondhatjuk, hogy ez utóbbi száz év alatt csak három nagy felhőszakadásról s ezt követő patak-áradásról szól a hagyomány; mely három pusztító viz-elem, azon napok szerint, melyeken vidékünk fölött dühöngtek, Szent Háromság. János, László vizeinek neveztetnek. A villamossági tünetek is vajmi ritkák. A valót megközelítőleg állitható, hogy évenként alig 4-5 leütés számitható egyre-másra; a magasabb hegyi pontokon s azok közt talán gyakoriabbak lehetnek e villámüritések. A delejes északi sark-fény csak kivételesen látható téli éjeken sugár-lövelő alakban. A tavasz nyiltát népünk József napra számítja, s amit Erzsébet nap előtt elvégezni nem volt képes a külső munkából, azt „Szent Józsepre bizza“, vagyis a tavaszi munkák közé számítja. Földrengésekről épen keveset tud a krónika; 1878-ik év utolsó napján, reggeli 6 óra s 50 perczkor keleti irányból jött gyöngén hullámzó hármas földrengés volt észlelhető, mely déli 1 óra 23 perczkor, s újév hajnalán 4 óra tájban ismétlődött, az ijjedésen kívül minden egyéb baj nélkül. A főtemplom üvegcsillárjai erősen csengtek. A jámbor öreg asszonyok pedig jele n e s t vélték, leginkább a boszniai harcztéren szenvedett fiaik felől, kiknek halálát e perczekben minden jó anyai sziv alaptalanúl sejté.

Városunk és vidéke állatvilága alig, vagy épen

nem tüntet föl lényeges különbözetet, vagy kiválmányt egyéb, magyarországi vidékektől; talán mégis specialitás gyanánt említhetjük föl nemes vadak között a nálunk is újabb időben nagy számmal található császár-madarakat (*Bonasia Vulgaris*) vándor erdei szalonkákat (*Scolopax Rusticola*) a testes székács-galambokat (*Columba Palumbus*) a pár év óta igen elszaporodott vad-sertéseket (*Sus Scropha*) s kivált a Mátrában fészkelő ölyüded-sólyom (*Falco Subbuteo*) a törpe sólyom (*Aesalon*) vörhenyes-lábú sólyom családokat. Az egyptásokból meg kell említenünk a fahordásnál teljesen nélkülözhetlen s épen azért nagy számmal levő szamarakat és öszvéreket. Pikkelyesek családjából ritka-szép példányok találhatóak a zöld gyikokból (*Lacerta Viridis*) Kigyóink közt nincs mérges; csak az ártalmatlan sima és vízi sikló él e vidéken. A farkkal biró békák családjából kivált a solymosi sötét erdőkben kitünő példányokban találtatik a foltos tűzöl A halak osztálya csak a közönséges pataki halakra szorítkozik és semmi nevezetese nem tüntet föl. A gerinczelenek közt a rovarok közül két osztály bővelkedik e vidéken: a téhely-röpüek (*Coleoptera*) és pikkely-röpüek (*Lepidoptera*). Acsajva-félék (*Scarabaeidae*) s pompályok (*Buprestidae*) nünükék (*Meloidae*) ormányosok (*Curculio*) czinczerek (*Ceram-bix*.) A többi rovarok rendjével és puhányokkal senki sem foglalkozván vidékünkön, sőt a megyében sem, helyszűke s célunk más iránya miatt több adatot nem közölhetünk.

Növény-világunk megemlíthető feltűnőségei gyanánt tekinthetők Kitaibel után¹⁾ a hatalmas tölgyek, bükkök, gyertyánok, cserek csoportozatai; itt-ott a nyír- és szil-fa, hárs és köris-fa, barkócza- és jávor-fák, a patakok partjait szegélyező éger- és mocsár-fák. Érdekesebb növényeink közül megemlítjük: a lótorma béresét, iszalgot, virnáncozt, szirontákat, estikéket, kököresineket, szőrös ibolyát, sisakvirágot, szilenéket, rózsás gerelyt, ledneket, pimpókat, bajnóczákat, kökényes rózsákat, esőviricsét, gyökönkéket, pozdorokat, aranyvirágot, s más részint síkföldi, még inkább erdei növényt, melyek föltüntetése, még inkább részletes ismertetése korlátunkon kívül esik.

¹⁾ Kitaibel. Iter ad Parad, Gyöngyös et Szalatnya. 1810.“

Ásvány-országunk a legszerényebbek közé tartozik. Hegyeinket harmadkori vulkáni kőzet, s különösen a trachyt képezi; ez alkotja azok legmagasb csúcsait, melyeken e család tagjai közül három van meg: az andesit, zöld-trachyt és kova, azaz rhyolith, melyek a tűzhányás következményei, s melyek egész különlegesség gyanánt lépnek föl. A zöld trachyt vonalain vannak a már 13-ik században virágzott domoszlói vasbányák s az újabb időben kevés eredménnyel művelt mátrai és orosz aranybányák, hol azonban, fájdalom — nincs többé aranyér! A kova avagy rhyolith képződése leginkább a Mátra keleti és déli oldalain észlelhető, hol városunk közelében a híres Tűzköves örül legtöbb látogatásnak kivált búcsú alkalmával. Mint talaj, igen sovány, s a vidékek bizonyos kietlenséget, pusztaságot kölcsönöz. Kőszén telepünk nincs. Oker sárga festék az orosz telepekből nyeretik. A gyöngyösi s kivált a solymosi kőbányák kitűnő építő-anyagot adnak. Gyöngyösön jó agyagbánya és téglagyár van.

Általános népszám a gyöngyösi járásban 59 ezer; a viszonylagos vagyis a területhez viszonyított népesség, azaz a lakosoknak azon száma, mely egy-egy négyszög-mérföldre esik, a gyöngyösi járásban 3963, és ezen népsűrűség igen nagy, mert édes hazánkban általában csak 2541 lélek esik egy mérföldre.

Nemzetiség tekintetében mondhatni, hogy a lakosság zöme, sőt majdnem egész tömege, magyarokból áll; mert vannak ugyan a mult század óta beköltözött tisztos iparosok között többen, kiknek elődei a német vagy tót nyelvet beszélték, de napjainkban nemesak hogy magyarul nem tudó német vagy tót iparosok ninesenek, sőt vidékünkön még a markazi nánai, domoszlói jó tótok is versenyeznek a kompolti s delrói derék svábokkal a magyar nyelv helyes használatában. Az egykor gazdag görögök helyét az izraeliták foglalták el az üzletvilágban, s amint kihaltak lassanként amazok: úgy szaporodnak gyorsan ezek, mind születés, mind bevándorlás által. Gyöngyösön s vidékén mintegy 3 ezer héber lehet; magában városunkban ebből több mint 2 ezer. Czigány a falu végeken s városunk felső részében mintegy ötven család találtatik.

Nyelvre nézve a magyar bir határozott s hasonlithatlan túlsúlyyal, azon német mellett, melyet a héberek itt-ott használnak, de maga a magyar nyelv is két fő részre oszlik: Mátrán-túlira és Mátrán-innenire; ez tiszta magyar, amaz palócz-magyar. A gyöngyösi kiejtésben határozottan uralkodik a vastag angol *d*, mely mint gyorsan összeolvasztott *oa* mondatik ki; a palócz kiejtés egyetlen hosszú hangzót sem használ, hanem kitartott rövid hangokban oldja föl: *ee, oo* s a többi.

Vallást illetőleg a lakosság katholikus, pár száz reformát- s mintegy 3 ezer mózes-vallású kivételével. A katholikusok részére van Gyöngyösön kilencz templom, két parochia, egy plebánus, egy helyettes és hat segédlelkész. Az igen érdekes anyakönyvek a felső-plebánián 1634-től, az alsón 1788-tól vezetettek. A ferenczrendűek minta-zárdája több mint 30 szerzetest tart kebelében, az irgalmas nők a kórházban mint gyöngéd ápolók; a leánytanodában mint jeles tanítónők működnek. Van még két imaház a mózes-hitűek s egy a reformátusok számára. A főtemplom szakértők állítása szerint 1300-ik év körül épült; kincstára kevés, de igen érdekes és értékes műemlékekkel bir, melynek: nyolcz kehely az 1506-ik s következő évekről; egy szép góth monstrantia; góth-főliratú ősrégi keresztút, öt szép főtmeny a régibb olasz iskolából. Az Orbán templomban két értékes oltárkép; a barátoknál, négy becses festmény.

Tanügyünk a gyöngyösi hatosztályú gymnasium és a kellő számmal levő népiskolák által van eléggé jól képviselve. Könyvtár van az Orezy-kastélyban, a barátoknál s a parochián. A barátok kiesiny, de esinos könyvtárában sok érdekes mű találtatik. A városi rendezetlen levéltár legrégebb okmánya az 1327-ik évből ered; egyéb okmányok 1536, 1569, 1609, 1653, 1715. évekből származnak, és a város kiváltságairól szólnak. Selejtezés nem történt, pedig kívánatos. Érdekes lehet az Orezy család levéltára.

A színészet részére derék műkedvelőink igen esinos nyári színházat emeltek. A zenészet szinte jeles műkedvelők és három nemzeti zenész kar által van képviselve.

Az irodalom terén két heti lap küzd, ugyanannyi

nyomdával s ezek ismét mennél kevesebb önálló irodalmi termékkel.

Művelődési egyleteink a hatvani és pásztói, úgy a gyöngyösi kaszinó, a társadalmi kör s a tanuló ifjúság önképző köre, katolikus legényegylet és gazdasági egylet által vannak képviselve. Könyvtár van kettő.

Távirda és vasút élénkíti a forgalmat.

Vendéglőink közül a tisztaságáról és kitünő konyhájáról messze ismert s nem drága, Fehér Báránynak címzett, úgy az Angyalról nevezett, valamint a Pannonia, a Három Rózsa és a Vörös Ökör vendégfogadók a jogos és szerény igényeknek megfelelnek. Két czukrászda, három söröde. Jó konyhákról előnyösen ismert szórakozási helyek a Kis Kaszinó, Lajos, Fürdőkert és sok kávéház.

Anyagi műveltség tekintetében városunk és vidéke nem sok kívánni valót hagy fön, akár föld-, hegy- és viz-rajzi, akár földtani és éghajlati, általában a természeti viszonyok szerint. A múlt évtized elejéig viruló, mintegy negyven vizi malom értékét tönkre tette a gőzmalom; az apró pálinkafőzdeket megbuktatta a szeszgyár.

Városunk és vidéke déli hegyes részeinek legfőbb jövedelmét képezik a szőlők, melyek közt a saári, visontai, gyöngyösi, orosz, geresi, patai, apcezi a legjobbak közé tartoznak, sőt a finoman kezelt hatvani rizling is sok híres bort legyőzött már. A szőlőkezelés mai állapota mindenesetre sokat árt boraink mennyiségének épen úgy, mint minőségének, de a czélszerűség követelményének legjobban megfelel. Szorgalmas, derék, becsületes kapás-embereink szőlőjében, minden megterem, sőt még azon kívül is sok egyéb! A nagy mérvben termesztett gyöngyösi bab képezi növényzetünk leghasznosabb részét, mely mellett a szőlőkben barátságos testvériséggel egyesül minden hasznos növény, mely egy becsületes, egyszerű család igényeit kielégíteni van hivatva. Dohánytadnak a Debrökés Verpeléth; dinnyét Csány és Heves, paprikát Tarján, a gyöngyösi piac pedig híres czipóival, czigány-pecsenyéivel, laezi-konyháival, borsos perezzeivel igyekszik megfelelni az egészséges igényeknek.

Kéz m ű i p a r a vidékünknek, s főképen városunknak a szabad ipar életbe lépése előtt nagyszerűen virágzott; minden becsületes mester-ember úr volt. Ma legyőzte a pénz az észet és becsületet is sok esetben. Hol vannak tisztas, gazdag vargáink? vagyonos csapóink? dús csizmadiáink? büszke molnáraink? módos szabóink? Pedig ezek képezték népünk elejét, erejét. . . .

Néprajzi tekintetben Gyöngyös és vidéke úgy tekinthető, mint a legmunkásabb, vallásos, becsületes, vidám, barátságos, kissé könnyű-vérű népek egyike, úgy a Mátrán innen, mint azon túl. Kivált jószívűség s áldozatkészség tekintetében nincs párja a gyöngyösi népnek; elég lesz talán erre pár példa: két év alatt egy kopulás, három hajós kalváriát teremt filléreiből; a szegedi árviz-károsultaknak pedig pár nap alatt meglepő nagy összegeket gyűjt össze.

Nem csuda tehát, ha oly szép s annyi emberbaráti intézet virul kebelében, mint például a ritka-szépségű és berendezésű köz-kórház, szegény nők ápodája, férfi-ispotály, árva-ház, nőegylet, műkedvelő-egyesület és dalárda, izraelita kórház, pénzintézet és jótékony egylet kettő, azon kívül igen erős alapokon nyugvó s többnyire régen keletkezett ajtatos társulatai, ilyenek a Sz.-Kereszt. Sz.-Lélek. Sz.-Tamás, Sz.-István, Sz.-László, Sz.-Sziv, Olvasó s egyéb társulatok, melyekről itt csak névszerinti előzetes megemlítés, maguk helyén a történetben pedig részletes ismertetés fog történni.

B ű n ű g y i viszonyaink határozottan kedvezők, amennyiben az ital mellett kifejlett csoportos verekedéseken kívül alig merül föl valamely súlyos bűnügy.

A n é p - j e l l e m z é s r e nézve, mint egynek véreim közül, azon nehéz föladatomban van, hogy nem merem eléggé dicsérni városunk és vidéke lakóinak munkásságát és becsületességét, de nem kívánom érdemlegesen megróni a durva káromlási hajlamot sem; nem tudom kellően magasztalni földieim jó lelkét és jámborságát: de nem szándékom erősen megróni könnyelműségét sem kivált az egymásért való kezesség terén, mely legnagyobb átok a mai lelketlen

világban, s vagyonosodási állapotunknak legfőbb ellensége a nagy adón kívül.

Ipar-emelési hasznos tényezőink: a tevékeny Gabna-Csarnok és a Gazdagsági Egylet védnöksége alatti borászati társulat.

Jónak vélem még a helynevek magyarázatáról szólni, Gyöngyös, a legrégibb magyarság szerint Gungus, majd Gyungus, Geongeos, Giongios, Gyengyes, Giöngiös nevezetét nagy valószínűséggel a még maig is e vidéken nagy bőségben termő tölgyfák élődi bogyóitól, az úgynevezett erdei gyöngytől vette. Solymos a maig sok bérczi sólyomtól, Pata a hét vezér egyikének Pota nevű unokájától, Tarján talán kopár, tar magaslataitól vette nevezetét; Saár nevének eredetét a nagy sarak maig hirdetik; Halmaj annyira mint Halomalj; Markaz Kompolthy Márkházára emlékeztet, Detk és Ugra uraik után neveztetek, Nagyút és Vámos-Györk a pesti országút emléknevei, Oroszi első lakói nemzetiségére emlékeztet, Veresmarth a határ szinétől vette nevét; Apez Opuz királyi főtiszt birtoka volt, Csobánka föld megvan a Tisza vidékén.

Minden egyéb társadalmi, szellemi s anyagi műveltségi, tanügyi s művelődési viszonyról bővebb ismertetést nyujt a város és vidék következő története.



II.

Őskori emlékek.



Gyöngyösnek és vidékének legősibb korát kutatva, igen természetes, hogy semmi tényleges adatot nem tudunk felmutatni, s az alap, melyre több, kevesebb valószínűséget, vagy épen bizonyosságot feltüntető adataink helyezvük, alig lehet más, mint a geológok, vagyis a földünk ismérével foglalkozók nézetei, melyeket városunk és vidéke helyzetére nézve abban állapítottak meg, hogy Mátránktól a hazánk déli részén fekvő hegyekig, s az Erdély nyugati részén elvonuló magaslatoktól a Stajer határon levő hegységekig, tehát az egész magyar síkon, a legrégeb, tehát a történet előtti időkben, tenger terült el, melynek most hegységeink alatti főbb pontjai: Gyöngyös, Eger, Miskolcz, Tokaj s a többi, az egykori tengernek, melyet édesvízű tengernek, mare dulce, neveztek, szélén vagy legalább ahhoz közel, feküdtek.

Hogy itt tenger volt, azt a szakértő földismerők a föld talajából, az ott mutatkozó nagyszámú édesvízi csigák-ból, s egyéb természeti jelenségekből bizonyítják be.

Igy például e nagy síkság területén a talaj, alig említésre méltó csekély agyag s a déli részeken némi mészkivételével, homok és azonos legtöbb tenger fenekével, és ha elfogadjuk a tudósok által a legnagyobb részt megállapított elvet, hogy a földgömb külső rétegének alakulásánál a plutonikus erő, vagyis tűz működése képezte az egyik főtényezőt, mely például a hegységeket felduzzasztotta, s ezek szerint alakult a neptunikus, vagyis vízi működés,

mely tengereket s folyamokat alkotott: úgy természettanilag majdnem bizonyosnak látszik, hogy a minden oldalról föltorlódott hegységek keretei között, a nagyszerű vízmozgalmak, vizözön, vagy bármely más víz-tünetek folytán e nagy térségű és homorú helyen igen nagy víztömegnek, tengernek kellett maradnia.

Mint hogy pedig ezen, alaposan föltételezett tenger helyén oly jelenségek mutatkoznak, például csak édes vízben tenyészhető csigák maradványai, milyenek az eger-abonyi vasut kavics bányájánál is találtattak; vagy édes-vízi jelenségeket feltüntető kavics-rétegek s egyebek: innen származik a szinte kellő alaposságot föltüntető következtetés, hogy hegységeink között a tengernek édes vízzel kellett birnia, melynek talán fő éltető erei folyóink és forrásaink voltak.

Hova lett e tenger? a tudományos föltételek erre is iparkodnak felelni, s így okoskodnak: a minden részről áttörhetlen hegységek között csak a déli részen levő Vaskapu vidéke látszik mind helyzeténél, mind természettani tulajdonainál fogva alkalmasnak arra, hogy például egy nagyobbszerű plutonikus működés, teszem: földrengés következtében kaput nyisson volt-tengerünknek, s maig látható megrepedt keblén keresztül engedje egyesülni a két testvért... a földközi és a volt-tengert.

E szerint azon édesvízű tenger, mely itt valaha volt, — melynek elő hegyfokai a Mátraalj magasabb pontjai lehettek, s melynek hátrahagyott unokái valószínűleg a Balaton, Fertő, Palit s egyéb tavak — aránylag kis víztömegét a mai nap ugynevezett földközi tengerbe kebelezé.

Az így elszőkött tenger medrében jórészt visszamaradt csigák és kagylók sírjain csakhamar a legdusabb növényzet fejlődött ki, s a sok helyütt található, többé kevésbé érett, köszén rétegek megannyi tagadhatlan jelei az elhagyott tenger-meder vidékeit elfoglaló őslakóknak, az idővel kőszéné vált őserdőknak.

Mint hogy pedig, legalább az eddigi jelenségek után itélve, köszén rétegeinkben nincsenek megőrzött emlékei, részei vagy legalább nyomai az állatvilágnak: e föltevés alapján valószínű, hogy csak akkor jelentkezének itt az ő-

állatok, midőn az őserdők már jó részben sirba temette az idő, s midőn az évszázadok, vagy épen évezredek lefolyása alatt létrejött változások folytán az eltemetett őserdők sirját új meg új földréteg s ennek ismét új növényzete takarja.

Ezek, hogy úgy mondjam: még az idők előtti időkben történtek; midőn a föld megalapításához száz meg ezer, előttünk nagyrészt ismeretlen, erő működött, melyek kellő ismeretének hiányában évezredek hosszú sora által iparkodnak a tudósok megmérni azt, ami még mérhetlen marad örökre.

Ahelyett tehát, hogy többnyire még csak valószínűséggel sem bíró ál-bölcselekedéssel fogyasztanak a becses időt és türelmet, elégedjünk meg azon hittel, hogy itt tengernek kellett lenni, mert az itt talált vízi-csigák és kagylók tengerben éltek; itt aztán őserdőknek kellett lenni, mert máig megvannak szenesült állapotban kőszén alakjában; ezekre újabb földrétegeknek kellett jönni, s végre bizonyos, hogy a különféle változások után megállapodott talajon gazdagon jelentkezett növényzetnek első lakói azon ős-állatok, bos-taurusok, ős gimek, mamuthok s a többi voltak, melyeknek különböző helyeken, de nagyrészt a Tisza mellett levő maradványait gyönyörű példányokban birja nemzeti muzeumunk úgy mint az egrilyceumi gyűjtemény. Sőt egy mamuth lábszára még városunk adó-pénztári hivatalának ajtaja fölött is van, hogy néma hirdetője legyen a régi jóvilágnak s ámitója azoknak, kik azt hiszik, hogy ez egy óriás lába, s ereklýéje azon nagyérdemű ős lakosságnak, mely itt élt, lakott és hunyt el oly idősakban, melyet a legbizonytalanabb homály főd, s oly sir fogadott lakóul, mely ha egy általános özönvíz áldásában nem részesült volna is, bizonyára több évezred fáradalmainak köszönheti azon sok réteget, mely őt a mai kor gyermekeinek szeme elől mélyen takarja.

Ezen állati leletek azonban nem viselik magukon az éveket, s így ezen őslakók maradványaihoz kérdést hiába intézünk e részben; némák ők, s egyebet sem bizonyítanak, mint hogy valaha itt éltek és haltak, talán nem látva embert, ki gondjaikat szaporította volna.

Ki tudja? mit mondok... ki sejtí? hány század, söt évezred vonult át ez őslakók fölött addig, míg az ember e vidéken először megfordult? ki gondolja? mily véletlen s mely időszakban sodorható ide az első emberi lakókat? ki sejtíheti? melyik hegy vagy völgy ölében rejlenek azon őspórok, melyek hajdan, az őshajdanban az első foglalást tették itt maguk és utódaik számára?

Néma itt minden s a legvalószínűbb bizonyosságot tevő tanúk sem egyebek holt és hideg köveknél és érczeknél.

A legősibb hagyomány ajka is elnémul itt s hasztalan keresünk egyetlen tanút a földszínen még eddig, mely ezen legelső őseink nyomára vezetne.

Csak a mai kornak jutott egyebek között azon szerencse is, hogy többé nem annyira a földszínen, mint inkább annak sötét keblében keresse föl azon tanúkat, kik érintkeztek az őslakókkal, látták, ismerték, szolgálták őket s társalógtak velők; s kik e tanúk? Eszközeik, fegyvereik.

Az emberiség őstörténelmében szerepelt s hozzánk jutott leletek, vagyis oly talált, lelt csont, bronz, cserép, s más tárgyak, melyek földünk különböző rétegeiben megőrizve az idő romboló hatalma ellen, lassankint napfényre jönek, hogy tanukul szolgáljanak az emberiség történelmét illetőleg.

Az alább teendő megjegyzések kellő megállapítása szempontjából szükségesnek vélem a régészet azon négy fő sarkpontját megismertetni, melyekre az egész építmény helyezve van.

Az őstörténelemben négy korszakot különböztetnek meg a tudósok, az akkor élt emberek különböző műveltségi fokozata szerint s ezek: az őskő-kori, (palaeolith); az újabb kő-kori, (neolith); a bronzkori és végre a vaskori időszak.

Az őskő-kori időszak teljesen kezdetleges korát mutatja föl az emberi műveltségnek, midőn még a művészet vagy ipar, a háztartás vagy fényűzés műszerei csak pusztán törés, ütés, pattantás által tétettek czélszerűbbekké, alkalmasabbakká valamely kőből; vagy az állatoknak eltört s

meghegyezett csontjaiból állottak. Ezekkel élt volna, mint fegyverekkel, a vastagbőrű ős-állatok, mamuthok, gímek, bos-taurusok, deino- és megalotherionok, saurusok s több ilyesek korában, talán a nagyszerű vizözön előtt, a barlangokban, szikla repedésekben tanyázott ős ember, amit bizonyít az is, hogy ilyes eszközök leginkább csak ezen ásatag ős állatok csontjaival találhatók együtt a mély föld rétegében, tehát egy időben az ő s kő-korban éltek együtt. Mikor végződött az emberiség történelmében e korszak? nem évekre, de még csak évszázadokra nézve sem lehet alaposan jelzeni; kezdete az ember létre jövetével kezdődött, vége különböző vidéken különböző időben következett be, s a legmagasabb műveltségű embereknél is valószínűleg pár évezreddel Krisztus előtt; míg a legvadabb népeknél itt-ott maig is tart.

Az új kő-kori idők követé ezt, melyben már némi ipart, sőt művészetet is látunk elvéve az e korból származó leleteken. Többnyire trachyt és serpentin kőből készítvék azon fegyverek és eszközök, melyek a második korszakból származnak, hol már az ércműszereknek is némi nyomai látszanak, melyekkel a szakértők furták, reszelték, simították, élesítették a kőből készített baltákat, vésőket, nyílhegyeket s több ilyes, első szükségleti eszközöket, melyeket kivált a harcziás népek sokáig nem nélkülözhettek. E korszak kezdetleges művészettel értékesített egyszerű ugyan, de nem értéktelen kincseit rejtő földrétegekben s ily eszközök szomszédságában már többnyire gondosan és czélszerűen készített csont-eszközöket is lehet találni, melynek csontból esiszolt tűk, kések, vésők, nyílhegyek s több e félek, milyenek Szihalom község határából kitűnő példányokban kerültek a pesti és egri muzeumokba.

E korszak kezdete is egészen ismeretlen, s különböző vidéken, a műveltség fokozata szerint más és más századokban jelentkezett, s minthogy irott emlékeink e korszakból is hallgatnak, csak sejtelmeknek van helye, melyeket mindentféle tudósok különböző valószínűséggel, de egyenlő alaptalansággal állítanak föl, s a legvalószínűbbnek látszó sejtelem szerint a műveltebb népeknél is legalább két

három ezer vagy épen több év előtt lehetett ez időszak ; a vad népeknél pedig sok helyen maig fönáll.

A fémkor képezi az emberiség őstörténelmének harmadik időszakát, melyben már arany, ezüst, ón, réz leggyakrabban pedig bronz eszközökre találunk, s minthogy nagy részben a kelta népek által használtattak leginkább, kelta régiségeknek vagy leleteknek neveztetnek. Az e korszakot jellemző fegyverek és műszerek már a cserépedények társaságában jönnek elő. és kivált a föld vagy szőlőműves osztály által munka közben gyakran találtatnak Európának minden vidékén, de fájdalom! nálunk még csak most kezd fejlődni az ősök iránti kegyelet e téren. Eddig részint a nem-vétkes tudatlanság, részint a hibás kapzsiság okozá azt, hogy a mindenfelé található fém-leletek, kivált ha egy kis csillogó fényt mutattak, egyes haszonleső emberek körmei közé jutottak, kik nem is sejtve azt, hogy a leletekért talán tizszer annyi jutalmat remélhetnének a budapesti muzeumnál, néhány hitvány fillérért összeolvasztották, vagy máskép megsemmisítették az ily ősek ereklyéket. E korszak vidékünkre nézve már nem valószínűséggel, hanem történeti bizonyossággal Kr. után a 2—3 századra esik.

A vas-kori időszak váltá föl előbbi őset, melyben a vas használata általánossá vált, s a fém műszerek helyét a vasból készültek foglalák el. Az előbbi korszak nagyobrászt bronzból készült rövid egyenes kardjait, sarlóit, késeit s egyéb eszközeit már vasból készítettek pótolták, de fájdalom! épen e korszakból tud a régészet legkevesebb leletet fölmutatni, minek igen egyszerű okát két körülmény magyarázza meg: egyik, hogy a rozsdá hatásának sokkal kevésbé képes ellenállani földünk gyomrában a vas, mint a zöldes színű patinával, vagyis védkéreggel bevont s így meglehetősen védett bronz, vagy az arany, ezüst s ilyesek; másik: hogy taláztatás esetében is igen könnyen fölhasználható lévén a mindenütt értékesíthető vas, a leletek, mint alakjoknál fogva igen kevés érdeket keltő, anyagjuknál fogva pedig több kevesebb értéket képviselő tárgyak, fölhasználtatnak a találók által, s így illetékes szakértők kezeibe vajmi ritkán jutottak

és jutnak, azért e korból a leletek mennél ritkábbak mindennütt, nálunk pedig főképen.

E korszakok rövid ismertetése után azok gyakorlati részét kell vidékünkre alkalmaznunk, fölmutatván az itteni leleteket mindenik korszakból s azok nyomán kutatva: a műveltség mily fokán állottak azon népek, melyek e vidéken különböző korszakokban éltek? mily időben élhettek azok itt? mert bár meg kell vallanunk, hogy az e téreni okoskodások eredménye nem elvitázhatlan történeti bizonyosság, csak valószínűség, de el kell fogadni a józan észnek azt is, hogy e valószínűség nem légből kapott, hanem alapos legalább annyira, hogy a föltétlen bizonyosság adatainak földerültéig, mihez többé nem sok remény lehet, e tudományos alapon nyugvó valószínűséggel kell beérnünk!

Azt meghatározni akarni: mely időben kezdték e vidéket lakni emberek? alaptalan és eredménytelen munka lenne. Amit alaposan sejtteni lehet, körülbelől következő nézetekben találhatók kifejezve.

Az ősköri leletekből vagy teljességgel nincs, vagy legalább nem jutott még illetékes kezekbe oly jelenség, oly lelet, melyből következtetni lehetne, hogy itt legkezdetlegesebb műveltségű emberek laktak, kiknek ütés, törés, vagy pattantás által idomított kőeszközei hozzánk jutottak volna; lehet, hogy talán vannak ily idomtalan durva kőeszközök, kések, vésők, balták s ilyesek, de épen értéktelenségök és durvaságuk miatt, mint a nem-szakértők előtt értéktelen semmiségek, figyelmen kívül hagyattak és hagyatnak.

Ily őskorbóli jelenségek hiányában azt lehet következtetnünk, hogy vidékünkön kezdetleges műveltségű, ugynevezett barlang-lakók, (trogloditák), nem tanyáztak, hanem csak akkor jutottak ideig a szaporodás miatt terjeszkedni, vándorlani kényszerült emberek, midőn az ősköri állapotból már az új-köri időszakba jutottak, mely korból igen szép leleteket tud vidékünk is fölmutatni, melyek részben a pesti, részben az egri muzeumban láthatók.

Melyik században kezdődött e vidéken az új-kő-

korszak? épen oly kevésbé lehet biztosan kimutatni, mint más országoknál. A legrégebbi írott emlékek e vidék lakóiról hallgatnak, mert a görög és latin írók az itt lakott népek szokásait s műveltségi fokozatait senem ismerték kellőleg, sem irataikban meg nem örökíték legalább azon igen csekély, de az utókorra nézve minden esetre igen fontos, hagyományokat, melyeket az akkori nép ajkain hordott a szomszédos vad lakók felől.

Az általunk eddig ismert legrégebbi történelmi adatok szerint Krisztus előtt a negyedik században vidékünket a Görög-orzággal határos trák vagy tráciai nép lakta, melyhez a nyugatról Dunánk mindkét partján terjeszkedő gallok csatlakozának, s ezek együtt a Pannón hegyek lejtőjénél laktak¹⁾, kik a híres delfi templomot kirabolták, Kisásziát meghódították s a gall-trákok, vagy gall-görögök királyságát alapították. Ezek voltak azok, kik Nagy Sándornak azt izenték, hogy nem félnek egyébtől, csak az ég rájuk szakadásától.²⁾ Úgy látszik tehát, hogy kemény gyerekek voltak!

Azonban a german népek előnyomulása éjszaknyugatról, s a rómaiak foglalásai délről mindig összebb szoritották e nép birtokát, melyet valószínűleg a szomszédos és rokon nagy szláv népség olvasztott magába. E vad népet a művelt római birodalomtól a Duna folyam választá el, s minthogy szabadságuk fölött féltékenyen őrködve sem a görögökkel, sem a rómaiakkal nem érintkeztek: ez az oka, hogy rólok alig találunk egy-két töredékes adatot.

Traján római császár megtörte seregeivel vidékünk vad népeit, kik, mint azt Tacitus írja egyik ilyesről³⁾ vasnak hiányában nyilaikat csonttal hegyezték, miből következtetve állithatjuk, hogy vidékünkön körül-belül Krisztus idejében volt az újabb kőkorszak, melyet, mint említők, a csont eszközök is jeleznek.

¹⁾ Thierry A. Histoire des Gaulois. I. k. 4 fej.

²⁾ Strabo VII. 301. Lásd Thierry 11 lap. jegyzet.

³⁾ Tacitus. Germ. 46 . . . Sola in sagittis spes, quas inopia ferri, ossibus exasperant. — Ammianus Marcellinus. XXXI. 2.

Második században a skandináv földről származott s éjszokról dél felé csatangolt góthok tettek e vidéken foglalásokat, kik az itt lakott, s a római befolyás alatt némileg művelődni kezdő szlávokat két részre szakították, magokat közéjük ékelték, s egyik hatalmas királyuk, Hermanrik, a szlávok urává, s így birtokosává lett ezen, a már Traján idejében gyarmatosítás által művelt, vidékeknek is.¹⁾

E hatalmas góth birodalomnak egyik leigázott népe, a roxolánok voltak, kik a mai Oláhország tulsó szélén laktak kelet felé, s kik megunyván azon zsarolásokat s kegyetlenkedéseket, melyeket rajtuk a góthok elkövettek, szövetségre léptek titokban az Ázsiából már ekkor utnak indult húnokkal, kik a mai tatár földről Oláhország déli részének tartva, ellenállhatlanul jöttek előre.

A húnok segélyét kérő roxolánok terve kitudatván, azoknak fejedelme ugyan megszökött: de a góthok iszonyú kegyetlenséggel végezték ki annak nejét Sanielt, kit négy vad lóhoz kötve szaggatták szét. E nő testvérei Zár és Amm boszut esküdtek, s az ekkor már száz tiz éves Hermanrik királyt lesbe csalva, halálosan megszurdták, azonban csodás élet-ereje miatt még sem halt meg.²⁾

A roxolánok csakugyan megnyerték a húnok segélyét, kik Krisztus után 374. évben átlépték a Volga folyót Balambér vezérlete alatt, s először is az alánokat, egy pásztor népet, hódítottak meg, kiket magokba olvasztva, az öreg Hermanrik góth birodalmára ütöttek, meggyőzték ennek seregeit, s az érzékeny öreg király kétségbeesetten kardjába dülve végezte életét.

Midőn a húnok a Duna vidékeire érkezének, ez, mint Thierry mondja: „Minden fajú barbár népekkel volt elborítva, melyek utjokban egymáson keresztül-kasúl törtek, egymásra torlódtak s egymást taposták, fölizgatott hangyabolyhoz hasonlólag.“

A húnok megérkezése előtt, e mozgalmak daczára is, vidékünkön virágzó gyarmatok valának, melyeket már

¹⁾ Jornandes. De rebus gethicis 7 fej.

²⁾ Jornandes. De rebus gethicis 24 fejezet.

Traján római császár küldött ide. E vidék a két folyam : Duna és Tisza közt oly virágzásban volt, hogy a római legióknak, sőt magoknak a hatalmas császároknak is, vete-ményes kertjéül tekintették. Róma nagy ellenei csakugy : mint védői, e helyről kerültek ki, hol a tanúlt római és műveletlen barbár annyira érintkezett egymással, hogy gyakran ugyanazon barázdát munkálta.

Mint a tenger, midőn partjain áttör s pillanat alatt előzönlí a védtelen sikot : ugy borították el csakhamar Balambér hún csapatai azon egész földet, tehát vidékünk et is, mely a góthok futamodtával pusztán maradt.¹⁾

A szomszéd népekre ezen benyomulás pusztító hatással volt ; a megszállott vidéken minden más szint öltött, a műveltség nyomai, melyek részben a már szelídülő góthoktól, méginkább pedig a rómaiaktól, eredtek, elenyésztek, a letelepülési helyek többnyire elpusztítottak, s az egész roppant tér nem volt más, mint csordáktól és seregektől hemzsegő országút.

A hún király családja és seregének zöme a két folyam között állott meg vidékünkön ; onnan vizsgálódva a túldunai események fölött.

Nem sokára, amint a győzelmes hún fegyverek biztosíták hőseik részére a két viz közötti tartományt, Attila egy erős favárat emeltetett, hová fő-hadiszállását, kincseit s családját helyezve, onnan mint büszke sas repült a szomszéd országok népeire, hogy magának s népének zsákmányt, vagy inkább szórakozást szerezzen.

Minden alapos jelenség és következtetés arra mutat, hogy a húnfővezér e fa-vára a Mátraalj síkján, a két folyam között, körül-belül Jász-Berény táján, vagy épen, mint Szabó Károly jeles irónk állítja,²⁾ a mai Kerekudvar pusztának helyén feküdt.

E korszakra vonatkozólag Priskus nevű görög irónak köszönhetjük az adatokat, ki Attilához ment követ-séggel.

¹⁾ Thierry II. fej. 35 lap.

²⁾ Th. függelék 206. lap I. jegyzet.

E görög író mondja, hogy azon vidéken, hol Attila székhelye volt, sem fa, sem kő nem volt, s a legszükségesebb anyagok megszerzéseért a szomszéd vidékekhez kelle folyamodniok. E körülmény — ugymond írónk — s Priskus utjának leírása azt engedi gyanitanunk, hogy a hún főnök lakhelyéül a Duna és Tisza közt azon síkot választotta, melyen erdők és sziklák teljességgel nincsenek. Priskus ugyan azt állítja, hogy a Dunán Szendrő táján, s azután a Tiszán is átkelt, de épen nem mondja, hogy ismét találkozott a Dunával, amit mulhatatlanul megemlít, ha Attila lakhelye Budán volt volna, mint némelyek hiszik. Nagy hihetőséggel helyezhetjük azt Jász-Berény tájára, Pest vármegye szomszédságába, nem nagyon távol a Mátra hegyétől.

Azért helyezzük pedig Attila székhelyét épen Jász-Berény tájára, s nem e helytől délre, mert a görög követeknek, mint Priskus említi, miután a Tiszán átkeltek, még más csekély folyókon, ezek közt a Tápión és Zagyván is, át kellett jöniök, mielőtt a hunok sátoraihoz érkeztek.

Igy szól Szabó; mi pedig még egyéb szempontokatis fölhozunk arra nézve, hogy nagy valószínűséggel itt volt a húnok fő-hadiszállása.

Megemlíthetjük, hogy hadászati szempontból igen alkalmasnak mutatkozott e hely. A sereg háta földve volt a Mátra hegység által, jobb szárnya Dunánk, bal szárnya Tiszánk által körítve, elég biztosságot látszott nyújtani a seregnek, míg a délre tekintő homlokzat síkján legalkalmasabb tér nyílt a villám-röptí lovasoknak erejüket egy irányban s öszpontosulva kifejleszteni.

Nem csekély érvet látunk egyszersmind a mai Rékas és Berény nevezetekben is arra nézve, hogy a húnok fő helye e vidéken volt; így például Priskus a királynét Rékának nevezi, honnan épen oly könnyen neveztetethet el a mai Rékas, mint Bere fő huntól, ki Attila rokonságából volt, a Berény nevezet.¹⁾

Vidékünk e szerint ez előtt másfél ezer évvel a húnok tanyája s azon rettegett Attila birtoka volt, kit a megré-

¹⁾ Thierry A. I. R. 94, 98 és 104 lap.

múlt rómaiak úgy képzeltek magoknak, mint sárkány-szemű, kutyafejű, s ugató szörnyeteget.¹⁾

Míg Attila élt, vidékünk bizonyára nem volt esaták helye, mert gondolni sem mert arra senki, hogy a folyók és Mátra által védett hatalmas táborn és várat megközelítené.

Amint azonban a hún király 453-ik évben Krisztus után meghalt — bár hagyomány szerint több mint ötven gyermekei közül különösen Rékától született fia, Ellák volt atyja által kijelölve utódul — de a testvérek mindenkép osztozni akartak a népek fölött. A büszke ősnémetek méltatlannak találták ezt magokra s boszút forraltak, ami kezdeményezés lőn az inogni kezdő hún birodalom megdöntéséhez.

A népek felosztása sors által történt. Osztályra is bocsátották a meghódolt nemzeteket, s mint Jornandes történetirő mondja: A hős és dicső királyokra alattvalókkal együtt sorsot vetettek.²⁾

Ezek nem tudtak megbarátkozni az Ázsiában szokásos gondolattal, hogy uraik úgy bánnak velök, mint hitvány csordával, s először is a gepidák királya, kinek hűbéri birtoka vidékünket is magában foglalta, Ardarik, ragadt fegyvert, bár épen ő legmeghittebb tanácsosa volt a hún királynak.

A mai Slavoniának Netád nevű patakánál történt a döntő ütközet, hol negyvenezer hún elesett.

Ardarik a Tisza síkját foglalá el, és sátorát Hunnia szívében, Attila székhelyén ütötte fel, s a húnok után a gepidák lettek uraivá vidékünknek.³⁾

A még Traján római császár alatt vidékünkre tódult s itt megtelepült gyarmatosok — kik, valószínűleg, alapítói voltak többekkel együtt Gyöngyös városnak is — mint

¹⁾ Torquató Tasso. Gerus. Liberat. Cant. 17.

..... Attila il fello
Che con occhj di drago par che guati,
Ed ha faccia di cane, ed a vedello
Dirai, che ringhi e udir credi i latrati!

²⁾ Jornandes. De rebus gethic. 50 fej.

³⁾ Thierry A. Attila fia i 8 lap.

Jornandes írja, minden barbár s bevándorló nép részéről kiméletet találtak. A góthok kimélték bennök a mesterségeket, melyekhez ők nem értettek; Attila után a gepidáké lett e föld, kik szinte lelkiismeretesen megkimélték az itteni iparkodó népet, melynek munkái után hasznót húztak.

Mig vidékünkön ez időszakban csendesen munkálkodtak a sénkitől nem háborgatott gyarmatosok, vidékünk volt lakosait, a húnokat, leszoritották a győztes ellenek a mai Szerbia vidékeire, honnan fájó szívvvel néztek az elveszett szép föld felé.

455-ik évben kísérletet tőnek az Al-Dunánál, de megverettek s látva küzdelmeik eredménytelenségét, két részre szakadtak; az utolsó csepp vérig harcolni készek Dengezik vezérlete alatt tovább is folytatták eredménytelen harcaikat; a hasztalan harcot megúnt rész pedig Hernák főnöksége alatt földet nyert a római birodalom határán, s ősi szokásaiból kivetközve, nem sokára teljesen beolvadt a római népek közé, s nyoma végkép letűnt a történelem teréről.

462-ik évben Dengezik népével ismét támadólag lépett föl, de Szabács mellett megveretvén, visszavonult; mig négy év múlva ismét a római seregek tették tönkre a hún-maradványt s a fővezér maga is elesett. Ez volt vidékünk hún urainak sorsa, kiknek eltűnte után a gepidák nyugodtan éltek vidékünkön egészen a var-khun, avar-hún néven említett nép megérkezéséig, vagyis a hatodik század közepéig, midőn e nép szövetkezve a longobárdokkal, megtámadá a gepidákat, s ezek országát elfoglalván, a megmaradt töreket szolgálai gyanánt falvakban egyesíté, s urává lön e vidéknek.

Az avar-hunok tehát visszaszerzék a régi Hunniát; fővezérök, Baján, nagy vigan ütötte fel sátorát ott, hol egykor Attila fa palotája emelkedett, s vidékünk új lakói lettek az Ázsiából jött avar-hunok.¹⁾

A városok ez idő alatt is kimélet tárgyai maradtak legnagyobb részben, mert az új hódítók igen fényűzők

¹⁾ Thierry A. idézett műve 171. lap. — Paulus Diaconus Hist. Langob. I. k. 27. fejj. — Teophyl. Simocata I. 6. könyv. 10. fejj.

voltak s gondjuk volt rá, hogy a számukra dolgozó mesteremberek megkimélve élhessenek.

Azonban mindig oly természetűek lévén, mint ma, hogy ha bajunk nincs, csinálunk magunknak: megerősödés helyett folytonosan kül-harczokkal gyöngíték itt lakott őseink magukat s 587-ik évben Krisztus után Adrianopolis mellett az első érzékeny vereséget szenvedték; minek az lett a következménye, hogy öt évre fegyverszünetet kötöttek, főképen talán azért, hogy legyen mit mennél előbb széttépni.

599-ik évben a fővezér hét fia egy éjjel meghalt, ami a khán kedvét nagyon megtörte minden iránt, s a folytonosan Hunnia szíve, a fővezér laka felé közelgő Priskus római vezér nem sokára meggyőzte őt.

601-ben Bajántól elvették birodalma dunai részét s Phokas parancsára lefejeztetett.¹⁾ Ez volt a második honalapító sorsa!

Az elfogott és lefejezett Baján fővezért, az avarok khánját, egy ismeretlen nevű utódja követte, ki majd harmincz évig harczott a szomszéd népek ellen Dunánk alsó részénél, hogy visszavegye az elődétől elfoglalt birtokot.

Utódai látván, hogy délen nem boldogúlhatnak, éjszakyugat felé kezdetek ellenségeskedni, s 791-ik évi szeptember hóban szemközt állottak a hatalmas Nagy Károly frank király seregével Bécs táján.

Mily szerepet vitt vidékünk ez idő tájban? alaposan következtetjük a solymosi Kis-hegy tetején teljesen romokban található s pár mérföldnyi hosszúságban hegyenvölgyön átvonuló kő-gáton, melyet a nép-hagyomány ajka eldölt ördög-toronynak²⁾ nevez, de a figyelmes történész nagy valószínűséggel egyikét ismeri föl ebben azon véd-falaknak, melyeket a germánok hring, ring, gyűrű névvel neveztek s melyek leírását, a sz. gáli zárda egyik szerzetesének köszönhetjük.³⁾

E szerzetes így ír: Képzelden az ember kilencz, körül-

¹⁾ Thierry A. Attila utód. 233. lap. I. k.

²⁾ Az avarokat ördögök által nemzett népnek hitték a velők egykoriak.

³⁾ Monachus S. Galli. Vita Caroli Magni. II. 2.

belül kör-alakú nagy sánczot vagy kerítést, melyek közül egyik a másikba volt foglalva, úgy, hogy az ország, szélétől fogva közepéig, egy központú kör-vidékre volt osztva; ezek voltak az avarok erősségei.

E kerítések a földszín nehézségeihez alkalmazva, széles töltésből állottak, mely következő módon volt alkotva: két sor czölöpöt vertek le, s e sorok közét megtöltötték kemény kövel és mészszel, mely azzal egybeforrvá egy tömeggé állt össze. Két ily kerítés közötti téren feküdtek a városok és falvak. E körfalakon, melyek rendszeren a folyók mentében és a hegylánczok hosszában vonultak, helyenként kapuk voltak hagyva, hogy a lakosok közlekedhessenek.

Ily falak egymástól mintegy 20 mérföld távolságra feküdtek, s e kilencz fal-kör közepén feküdt a fejedelmi kör, mely nem messze a Tiszától volt, azon helyen, hol hiedelem szerint Attila palotája emelkedett.¹⁾ A legszélső kör Bécsen fölül a mai Kahlenbergnél volt. Vidékünk tehát valószínűleg az utolsó kör gyanánt szolgált kis-hegyi falakkal volt kerítve s a fejedelmi körben feküdvén, nyugodtan és békében élt mindaddig, mig az avarok birodalmának teljes bukásával ez is el nem vétetett tőlök.

A 796-ik év tavaszán Pipin francia király azon dicsőségben részesült, hogy a Tiszáig nyomulván előre, megszállotta és bevette az avar királyi kört, mely ekkor Tudun khán birtoka volt, meghódította az egész földet, tehát vidékünket is, és Tudunt számos társaival együtt Áchenben megkeresztelteté.

Első keresztény lakói tehát vidékünknek Tudun avar khán és társai valának, kik haza jövén, országukat nagyon megesonkítva kapták vissza, vidékünk azonban az ő birtokukban maradt egészen 803-ik évig,²⁾ midőn az újra pogánynya lett Tudun a történet teréről nyomtalanul letűnt, s Zodán lett utóda a fővezérségben, ki utódaival Theodor és Abraham khánokkal együtt keresztényekké lettek, s Nagy Károly hatalmas császárnak voltak legyőzött hűbéresei.

¹⁾ Thierry II. k. 342 lap.

²⁾ Thierry A. II. k. 367 lap.

Ami a nyolcz évig tartott háborúból megmaradt, azt a kereszténység olvasztá a minden részről betoluló szláv elem közé, mely végre egész a Máttra aljáig nyomult előre. Az egykor hatalmas avar nemzetet utolsó vonaglásaiban találta a legutolsó irat, mely rólok szól: II-ik Jenő pápa levele, mely még a fönnevő töredéket a kereszténység föl vételére parancsolólag hívja föl 826-ik évben.¹⁾

A már feloszláshoz közel álló avar-hún nép tehát részint kiszorított, részint elnyomatott s beolvasztatott a fölülkerekedett szomszéd nemzetekbe, melyeknek szokásait, nyelvét s jó részben tulajdonait is öröklé lassanként.

Igy nyomult a Máttra vidékére az avar-húnok letűnése után a szláv nép egyik ága, mely ismeretlen nevű vezér alatt elfoglalta vidékünket, s e vezér utóda volt azon Zalán, kiről Béla király névtelen jegyzője írja²⁾ hogy midőn Árpád édes hazánkba jött, e földön Zalán volt az úr.

Igy városunk és vidéke története a magyarok bejöttéig részletesben nem tüntethető föl, s mint az eddigiekből látható, inkább csak történeti következtetések és lehozások szolgálnak rendelkezésünkre, mint részletező történeti források, melyek annál vékonyabban szivárognak át az évezredek sivatagán: mennél mélyebbre hatolunk vissza az ősi mult homályában; míg ellenben a magyarok bejövete idejétől lassanként mindig biztosabb és részletesebb történeti emlékekkel találkozunk.



¹⁾ Epistola Eugenii papae ad Avar Chaganum an. 826.

²⁾ Anonym. Bel. R. Not. 41. lap.

III.

A szent hajdan gyöngyei.



Gyöngyös vidékének irott történelme tulajdonképpen magyaröseink bejöttével kezdődik, kik Árpád vezér alatt az Eger folyótól a Zagyvaig s a Mátrától lefelé terülő földet kérték e vidék urától, Zalántól¹⁾ kinek hűbérese Privina volt, s ez az egész Mátra alját birtokában tartotta.

A győzhetlen magyarok fegyverei előtt ép oly kevésbé mert megállani maga Zalán, mint mátravidéki hűbérese, Privina, s a nélkül, hogy üres fenyegetéseken kívül mást mertek volna használni Árpád ellen, átengedék a kért földet a Zagyva folyóig, hol csakhamar megtelepedének a honfoglaló győztes seregek.

Béla király névtelen jegyzője ugyanis azt írja,²⁾ hogy nagy földet ajándékozott Árpád Edu és Edumér vezéreknek a Mátrában, kiknek utóda, Pota, a róia nevezett s hajdan igen erős, ma pedig romjaiban sem látható Pota várát építé, s ezen Pota vezértől származott Aba király, kivel később tüzetesebben foglalkozunk.

Ez tehát a legrégibb irott történelmi adat Gyöngyös vidékére vonatkozólag, melyet a névtelen jegyző tartott meg az utókor számára, s melyen kívül még eddig más, hiteles és részletesebb adat nem találtatott.

¹⁾ Horváth M. Magyar. Tört. 23. l. I. k. — Anonymus B. R. Notarius 41. lap.

²⁾ Anonymus. Not. 44. lap.

R. G. betűk alatt ugyan egy műben, melynek ezime „A magyar királyok nejjei s leányai“ az iratik, hogy „A hagyomány szerint harmadik leánya is volt Arpádnak, ki, mint nemzete legszebb hölgye, követte atyját, s akkor, midőn őseink a Mátra vidékeig értek, meghalt. A hagyomány azt mondja, hogy a Mátrából folyó azon patak mellé temettetett, mely ma is róla neveztetik Gyöngyösnek, valamint a város is, mely sirja közelében épült.“ Eddigi kutatásaimban még sehol nem volt szerenésém e reánk, gyöngyösiekre nézve, minden esetre igen érdekes hagyománynak legkisebb nyomával is találkozni más helyen, mint R. G. nevezett czimű munkájában, hol azonban egy hanggal sem említi azon kútforrást, honnan ez idézett hagyományt merítette.

De különben is, a szigorú igazság szemüvegén szeretvén vizsgálni a leghizelgőbb és legszebb adatokat is, úgy találjuk, hogy egy kis tévedés lesz a dologban, legalább azon kifejezésre nézve, hogy „A Mátrából folyó azon patak mellé temettetett, mely ma is róla neveztetik Gyöngyösnek.“

E patak ugyanis ma nem ismeretes előttünk, sőt még eddig sehol sem találkoztunk oly patak említésével városunk vagy vidéke közelében, mely a Gyöngyös nevet viselte volna. Egy patakot azonban ismerünk e néven, és pedig Vas megyében, mely Szombathely és Kőszeg városok mellett halad. E szerint a hagyomány állításának legalább azon része téves, mely szerint városunk, vagy legalább vidéke, mellett máig is Gyöngyösnek nevezett patak haladna le a Mátrából.

Honfoglalás után a vezérek kora szakadatlan egy láncozolata lévén a külföldön vivott harcoknak, itthon kétségkívül békében élt vidékünk népe, mely a magyarok által mindenütt kimélt, de szolgálai sorsú mester-emberekből s földművesekből állott. E nemes jellemvonása őseinknek, hogy elfoglalván e vidéket, a békés szláv-eredetű polgárokat nem bántották, hanem a fegyverfogókat kiirtás helyett kitolták az ország széleire, különösen a mene-

külésre alkalmas felsővidéki hegyek közé, s mely kitolt névből valószínűleg a tolt, tót, nevezet is származott: őseink e kiméletes eljárása, mondom, nem egészen alaptalanul engedi sejtenünk, hogy az előbbi szláv lakosok iparos és földműves része valószínűleg megmaradt e vidéken, annál inkább, mert sok jelenség mutatkozott arra, hogy itt, az ország közepén, a végszükségben menekülésre legalkalmasabb Mátra hegység dúsgazdag tövében, legkevesebbé fognak kitéve lenni a harci zajnak és veszélyeknek.

Annyi történelmileg bizonyos lévén, hogy a külföldön harczolt vezérek alatt e vidéken semmi ellenség meg nem fordult, bizvást állithatjuk, hogy a vezérek korszakában Edu és Edumér ismeretlen utódai alatt minden nagyobb-szerű háborgatástól és zajtól menten, békében éltek itt az új, magyar lakosok mint urak, a régi szláv lakókkal, mint szolgálkkal, együtt.

R. G. állítja, hogy Taksonynak, a harmadik fejedelemnek, nejről mondatik, miszerint ez Edumérnek, az Álmoshoz csatlakozott kún vezérek egyikének, unokája volt.

Az első magyar király, szent István, a még előtte épített egri várat erősítvén, s abban fényes templomot építvén, gyakran megfordult ott, sőt, mint Istvánffy¹⁾ először s utána több tekintély említi, a kegyelt helyen püspökséget alkotott 1009-ik évben; említetik továbbá, hogy a templom-építésnél a maig király-székeknek nevezett helyen ülve, személyesen tanuja volt az építkezésnek, s így nem alaptalanul következtethetjük, hogy a rendesen Fehérvárott lakó király, Egerbe menete alkalmával megfordult vidékünkön, sőt, az utazás czélszerű beosztását tekintve, épen talán városunkban is időzött.

Gyöngyösnek, mint városnak, e korbani állapotáról, sőt létezéséről sem szólhatunk ugyan egész történeti bizonyossággal, mert kútforrásaink vagy egészen hiányzanak, vagy még valahol késnek az ősi homályban; de részint a már más alkalommal felhozott helyrajzi, hadászati és egyéb előnyök, részint pedig az alább említendő zárdák alapítása,

¹⁾ Istvánffy. De rebus ungaric. 17. könyve.

s egyéb körülmények alaposan következtetni engedik, hogy Gyöngyös mai helyén, vagy ennek közelében virágzó község volt.

István halála után ugyanis negyedik évben vagyis 1042-ikben már zárdát épített a fejedelmi nemzetségből származott¹⁾ s Ede, Edumér vezéreknek Pota ágon való ivadéka, Aba Samu magyar király Saár határában, hol eltemetett²⁾ mégpedig a mai napig nálunk élő néphagyomány szerint, azon saári pinczében, mely egykor az itt állott zárda és egyház sirboltja lehetett,

A majdnem Gyöngyös határában állott saári zárda a benediktinusok részére alapított Aba király által, s Pázmán Péter saári perjelség nevezet alatt említi³⁾. Hajlandók vagyunk hinni, hogy a különben egyéb névszármaztatási alapot is fölmutatni képes Bene, a bene-diktinok után nyerte nevét.

Az egri főkáptalan őrizete alatt levő országos levéltárban találtatik ugyanis egy határjárasi okmány a tizennegyedik századból, melyet lejjebb közölni fogok, s mely okmányban Solymosy István és testvére Benenigh tiltakoznak Gyöngyös ura, Tamás vajda ellen bizonyos birtokra nézve, mely lehet, hogy Benenigh után neveztetett el.

A saári zárdán és perjelségen kívül nem sokára előjön a Gyöngyöstől alig egy órányi távolban éjszakra fekvő solymosi határban egy másik monostor is, mely különben többé romjaiban sem található, csak a monostor-völgy, monostor-tisztás, monostor-patak s több ily elnevezések mutatják, hogy ott is zárda volt. E zárda romjainak köveit a század elején hordták szét.

Alaposan föltehető-e már most ezek után? hogy e zárdák⁴⁾ s különösen a kezdettől fogva csak ifjúság nevelésével foglalkozó bencze-rend zárdája, oly helyre tétettek volna, hol számos hivek és ifjúság nélkül egyedül magukban

¹⁾ Schvandtner Anonym. Hist. Ducum Hung. 25. l. J. De Thwroz c. 36. pag. 122.

²⁾ Ibid. 126. Chron. Budense. Sáros.

³⁾ Prioratus de Saar in valle Bene. Balássy Tört. vázlat 49. l.

⁴⁾ A benczések Vámos-Györktől nem messze is birtak zárdát Monostoron, mely helység tőle nevezetik máig. Balássy 48. lap. Az apátság czime mai napig használtatik. Abbatia non procul a Vámos-Györk!

és maguknak éltek volna? hihető-e, hogy éppen perjelséget állítson egy király oda, hol a hit-élet mezején éppen semmi teendő nincs? más irányban pedig a vadon hegységek miatt nem is lehettek közel nagyobb számú lakosok, mint éppen délre a Mátra alatt, tehát azon vidéken, melyen a sok fagyöngy termett és terem, s melytől a Topographia M. K. Hungariae szerzője szerint¹⁾ — mint az e vidéken hajdanta dúsan tenyészett, gyöngyalakú s madár-lép, enyű-főzésre alkalmas tölgy - bogyók után — városunk ismeretlen időben használni kezdett Gyöngyös, vagy régi írás szerint Gungus, Gunges, Geongeos, görög-latinul Gemmeopolis s egyéb nevezeteit is nyerte.²⁾

Az itt emelkedött nevezetes saári zárdá, vagy éppen más zárdák, közelében élte tehát városunk és vidéke át azon Sz. István utáni s Péter alatti zavarokat, melyeknek egyik főirányadója vidékünk ura Aba Sámuel volt, kit Béla király névtelen jegyzője Sz. István nővére férjének, az Árpáddal bejött Ede kun vajda unokájának mond³⁾ szent Gellért megölt esanádi püspök élet-írója pedig nádor ispán-nak nevez.⁴⁾ Máskor ismét Comes Palatii (palota-gróf) vagy Alberich által: Unus de magnis principibus, egy a nagyhercegek közül; végre pedig általában Comes, főispán, néven említetik.⁵⁾

Viharos életét Aba a saári zárdá sirböltjában lett nyugalommal fejezte be állítólag.

Henrik német császár ugyanis őt Győr vidékén megverte, Abának Győrben levő családját és kincseit elfogta. Maga földes urunk pedig Aba, a csatatérről megfutván, a beállott éjjel egy kunyhóban keresett menedéket a teljes erővel kitört vihar ellen, de egy menykő-csapás által ez is felgyújtatván, tovább kénytelenítettett bujdosni, mignem végre elfogatván, a nemesség, vagy Péter ellenkirály által, megöletett 1045-ik évben.

¹⁾ Topographia M. K. Hung. 525. lap.

²⁾ Rupp: Helyrajz II. köt. Egri egyházmegye 64. lap.

³⁾ Anonymus. Cap. 32. János garsei főesperes Kerchelichnél. Not. Praelim. 910. L.

⁴⁾ Cap. 17 Endlichernél 226.

⁵⁾ Leibnitz II. 73 Annal. San. Gall. 1041-ik évhez.

Más történetírók azonban, és pedig számosabban, azt írják, és ez vidékünk mai napig élő néphagyománya által is erősítették, hogy e monostorban temettetett el az alapító király, ki előbb a Tisza vidékén Csépan, vagy inkább talán Csabán, volt eltemetve, hová ménfői csatavesztése után menekült, és hol az ellenséges-indulatú főnemeselek által megöletett, de azután néhány évvel, az általa alapított szerzet kegyeletéből teste fölvetetvén, ide hozatott, s e monostorban temettetett el.¹⁾

„Máig a hagyomány — így ír a nagy-tudományu Ipolyi püspök — itt egy pinzézé alakított barlangüreget tart Aba király sirjának, s ez nyilván arra utalhat, hogy itt is hasonló román korszaki altemplom nyomait keressük, minő például a tihanyi, hol Aba Sámuel utóda, I. András király, nyugszik.“²⁾

Bármint legyen a dolog, Aba halála után ennek rokonsága: a fejedelmi származású Csobánka család birta városunkat és vidékét majd három évszázadon át, mert még Robert Károly alatt is, 1312-ben e család több tagja említettik, kik között: Sámuel és Dávid, zárdát is emeltek 1304-ik évben a veres-marthi határban Keresztelő János tiszteletére a pálos szerzetesek részére, s azok birtokául a benei puszta határából egy darab szőlőhegy is kihalásított, mely ma is, ámbár Bene határába esik, veres-marthi szőlőnek nevezetik.

Péter halála után I. Endre következett a magyar királyi széken, kinek 1061-ik évig tartott uralkodása alatt, sok baja és csatája volt ugyan Henrik német császárral, de ezen csaták mind a magyar Duna felső részén, Pest és Bécs között, vívottak s így vidékünk érintetlen maradt 1061-ig, midőn a testvére ellen harcoló Béla herceg seregei a Tisza felé esáltak Endrének, többnyire zsoldosokból álló, hadait, melyeket vidékünkön nyomtak vissza a Dunáig, sőt azon is túl, hol Zircz táján a köszvényes Endre lováról leesvén, a lovasok által agyon gázoltatott s a tihanyi kolostorban eltemettetett.³⁾

¹⁾ Balássy, Tört. vázlat 47. lap.

²⁾ Ipolyi, Óskori, régészeti és középkori műeml. vázlat 171.

³⁾ Horváth, M. Magy. Tört. I. k. 175. l. — Lambert Heves 1061 évhez. — De Thwroz II. lap 44.

Az Endre halála után csak két évig uralgott Béla áldásos uralma alatt történt események mily mérvben érintették városunkat és vidékét? még eddig semmi biztos adatot nem tudunk fölmutatni.

De Salamonnak tizenegy évig, vagyis 1074-ikig tartó zavaros és ármányteljes országlása sem nyújt egyéb anyagot városunk és vidéke történetéhez, mint hogy a megcsalt és megvert Geyza vezér a Mátraaljon ment Vác felé Tokajtól 1074-ik évi február kemény telén.¹⁾ Azonban Salamon is csakhamar elvette ármányai jutalmát, mert serege megveretvén, ő is a németek közt kényszerült segílyt keresni s a korona Geyza fejére szállt, de ott csak három évig, 1077-ig diszlett, mely idő alatt ismét csak az öreg Dunának sok vérrel és könnyel áztatott partvidékei lettek a harc színhelyévé.

E harczok nem érintették közvetlenül a Mátra ölelő karjai közt munkálkodó lakosságot, mely távol a hadi események színhelyétől, csendesen folytathatá munkálkodását; bár a történet tanúsága szerint ez időben kezdettek azon személy- és vagyon-biztonság elleni merényletek fölkapni az erdős vidékeken, tehát igen valószínűleg a Mátraaljon is, melyek ellenében alig pár év múlva László király oly szigorú törvényeket volt kénytelen alkotni, s melyek mig egyrészt megannyi tanui a nagy király igazságos szigorának: másrészt ismét szomorú képét tüntetik föl édes hazánk e korban való gyászos állapotának, mely igen nagy valószínűséggel létrehozá az ország majd minden vidékén alkotott várakat és váracsoakat, melyek a személy- és vagyon-biztonság őrcivé rendeltettek s melyek közül bizonyára már ekkor keletkeztek vidékünkön Hasznos, Bene, Dezső, Ágas, Markaz, Nána, Sirok, Kanász és egyéb várak vagy erősített lakok.

Igen érdekes felfödözésnek tartom reánk nézve azon adománylevelet,²⁾ melyben Béla 1261-ik évben az egri egyház birtokait, melyeket ez sz. László idejében kapott, előszámlálván, azok közt Gyöngyös-Püspöki (Gungus-

¹⁾ Thúróczy II. Cap. 52. Horváth. Magy. Tört. 187. lap. I. k.

²⁾ Fejér. Codex. Diplom. IV. 3. 39. lap.

Puspóky) is előfordul, mi kétségtelenné teszi, hogy Gyöngyös már sz. László idejében létezett, mégpedig mint nevezetesebb hely, mert különben nem kapta volna tőle elneveztetését a szomszédos falu.

Rupp azt állítja¹⁾, hogy Gyöngyös város története csakis a tizennegyedik századdal kezdődik, holott csak az eddig fölhozott adatok is kétségtelenül mutatják, hogy már sz. László királyunk idejében, tehát 1077—95-ben, létezett Gyöngyös.

Szent László király idejéből egy vékony sugára tör át városunk történetének a hajdankor bizonytalan, sűrű és homályos látkörén, amennyiben a kunok ellen táborozó nagy király e vidéken járt seregével s szomszédos seregének jámbor hagyomány szerint, csudálatosan a Bene patakát támasztá, mely maig szent László patakának is nevezetik²⁾ s melyről a néphagyomány így szól:

László éppen készült Dalmácziaiba vezetni győzelmes seregét, midőn hírvél veszi, hogy a kunhadak ismét betörték országába s már nemcsak Erdélyt, hanem Bihar- és Békés-megyéket is elárasztották rablásaikkal.

Visszafordult azért, hogy a Kopules vezérsége alatti kunokat szétszórja s országából kiűzze. A Mátra-hegység alá vezette seregét.

Az ég csatornái, már jó ideje, hogy megtagadták a termékenyítő esőt; hosszas szárazság, aszály uralgott.

A csepelyés erdőségben, hol László hős magyarjai táborot ütöttek, hiányzott az ivó-víz, s ha kutakat ástak is, vagy épennem találtak vizet, vagy pedig az annyira rosz és posványos volt, hogy a jó víz hiányában különféle ragályos betegségek kezdtek lábra kapni.

A kún sereg azon helyiségen alul terült el, hol most Nagy-Füged község áll, s miután rablásaikkal nem hagytak fel, a magyaroknak vagy megütközve visszaverni s szétszórni kellett a pusztítókat, vagy a szükségben kényszerülve visszavonulni s alkalmasabb helyet választani a megütközésre.

¹⁾ Helyrajz. Egri egyház megye tört. 63. lap.

²⁾ Timon. Facies Hungar. 108 lap.

E kettő között volt a választás.

A vezérek ideje-korán felismerték a rosztör körülményeket, de László híre s tudta nélkül mitsem tettek.

A magyarnál „a legelső ember a király“, adjon azért tanácsot a király: mi legyen a teendő? S amint gondolák, úgy tettek. Közös elhatározással László sátora előtt gyülekeztek egybe.

— Uram király! szól tisztelettel meghajtva magát a belépő vezérek között az első, néped a szomjuság miatt vesz, tanácsodat s parancsodat jöttünk kérni, mit tegyünk?

— Szomjaztok? szólt fájdalommal a király, s gondolatokba merült.

Aggodalom szállotta meg lelkét s a vidám, kegyes vonások, melyek különben oly otthonosak valának a vezérnek szemében, eltűnni látszának arczáról. Látszott, hogy keblében kedves népének sorsa keserű fájdalmakat támaszt; látszott, hogy önmagával küzd.

S még nem várták a vezérek, midőn megszólal: „Ne féljete — ugymond — magyarjaim! Isten keze ott van legközelebb, hol a veszély legnagyobb!”

A csüggedő vezérek a király szavaira visszanyerték bátorságukat s követék őt, ki e közben felkötvén kardját parancsolá, hogy utána menjenek.

Mily szép látvány! Elül László, külseje az oroszláni erő s a méltóság vegyüléke; termete oly magas, hogy vezérei között vállaitól fogva kilátszik.

Nevezhetné-e magát magyarnak ama vezér, ki őt követni s neki engedelmeskedni vonakodnék?

Szóttlanúl szalad azért nyomában a vezérek kis csapata, a nélkül, hogy csak sejténé is az elüllépő király szándékát.

Két magas hegy által összeszorított szűk völgyön vezet utjok s elérnek egy sziklafalhoz.

— Mi legyen tehát kérelmetek, akarom hallani, szólt László a környező vezérekhez s megállott.

— A vitézek szomjaznak, urunk király! vizet ohajtanak, felelének egyszerre s kíváncsisággal várták a történendőket.

Csend lett; megszűnt a fák lombjainak kellemes zúgása

is; az erdők vig zenészei, a madarak, mint parancsszóra hallgattak, hogy az összes természettel csodálják és láthasák: mit tesz a király?

Csak László kardesőrrenését visszhangozták sokszorosán a magas bérczek, ki letérdelve, imára kulcsolá kezeit.

Kis vártatva fölkel s kardját kihúzva, a sziklafalon, kevés távolban egymástól, három szurást tesz. A szikla, mint puha föld enged kardja hegyének, meghasad s ime a legtisztább forrás-viz jön ki bőven a nyílásokon.

— Itt a víz! — a vezérekhez fordúlva hangzott ajkairól az örvendetes szó. Tekintetéről s arczáról olvasható volt az édes öröm, melyet érzett, hogy nem csak királya, de jótévője is lehet nemzetének.

— Szűnjetek meg, folytatá, félni és aggódni vitézeink sorsa miatt. Paranesom: vigyétek meg a hirt, hogy e viz folyni fog az egész táboron s nem lesz többé hiány, míg el nem távolítjuk a pusztító ellenséget.

A vezérek úgy, amint meghagyá, siettek tudtúl adni bajnok társaiknak, miszerint ne békétlenkődjenek, a sokáig nélkülözött jó vizet nemsokára ihatják, mert a viz, mint rohanó ár, gyorsan eljut a Bene folyó medrén a király minden katonáihoz s felüdti a lankadt vitézeket.

Hogy azonban a kunok ne ihassanak belőle, folyása csak addig tartott, meddig a magyar sereg feküdt. Itt a mai Nagy-Füged község alatt nem lévén rendes folyása, szétoszlott s a szárazság miatt meghasadozott föld alá került; mint a monda csodálatosan megjegyzi, eltűnt; a föld teljesen beitta.

A Bene vize jelenleg is csak a Nagy-Füged alatti térségig bír rendes mederrel, hol is, főleg nagyobb víz-áradások alkalmával, néhány négyszög mérföldet magába foglaló térséget önt el egészen, s a viz aztán lassanként részint a földbe szivárog, részint pedig lassú folyással elhúzódik, vagy egyes helyeken mocsárokat alkot.

Ez a „Hármas forrásnak“ különösen a gyöngyösi népnél általánosan megőrzött története, s alig van apa, ki ha gyermekével megfordúl a nevezett forrásnál, szent lelkesedéssel ne tudná elmondani az itt elbeszélteket. De még

azok is, kik a hegységet évenként többször bejárják, visszaemlékezéseikben soha sem feledik a H á r m a s f o r r á s t, melyet csak azért is fölkeresnek, hogy elmondhassák, miszerint ismét ittak ama forrás-vizből, melyet sz. László az ő kardjával a sziklából fakasztott.¹⁾

A magyarok előtt oly sokáig feledhetlen-emlékű sz. László király halála után a tudományossága után Könyvesnek nevezett Kálmán lőn királylyá, kit papnak szántak, de ő semmi kedvet nem érezvén e terhes dicsőséghez, Mark, Ugra s néhány más főúr kíséretében Lengyelországba menekült.²⁾

Kuriozum gyanánt alkalmoszerűnek találom itt fölemlíteni, hogy Gyöngyös vidékén közel egymáshoz Ugra és Markaz nevű helységek vannak, mely körülményben a képzelődés oly hajlandó sejteti e helyek egykori birtokosait. . . .

Kálmán uralkodásának éveit leginkább a keresztes hadakkal való bajlódás vette igénybe, mely vidékünket közvetlenül nem érintette, tisztán a túldunai vidékekre szorítkozván.

Bölcs törvényei rendezék a vidékünkön levő erősségek várispánjainak tisztí körét, hatóságát, mely tekintetben némi rendetlenségek támadtak ez időtájban. Azon elv, mely szerint a várispánok hatósága csak a várszolgálatra köteles népségre terjedt ki, a szabad nemesek fölött pedig semmi joguk sem volt, ezen törvényekben is sértetlenül föntartatik. Látjuk ezekből, hogy ez időtájban a várispánok kötelme volt az adót beszedni, melynek harmadrészét kapták tisztjeikkel.

A kegyetlenségei miatt rettegett II. István következett utána magyar hazánk trónján, ki 1138-ik évben Egerben betegen feküdvén³⁾ vidékünkön vonult el fölgyógyulása után s átkelvén a Dunán, a görög császár ellen vezeté hadait.

Vak Béla idejéből még eddig egyetlen egy történeti részlet sem jutott tudomásunkra, mely városunkat, vagy

¹⁾ Kovács István. Népujság. 1874.

²⁾ Horváth M. Tört. 342 lap I. k. Nagy kiadás.

³⁾ Horváth M. Idéz. hely.

legalább vidékét érintette volna, sőt II. Geyza idejéből is csak általános ismertetéseket köszönhetünk a nem épen elfogulatlan Otto freisingeni püspöknek¹⁾ ki a magyarokról következőleg ír: „A falukban és városokban igen hitvány házak találhatók, melyek jobbára nádból, ritkábban fából, legritkábban kőből építvék s inkább az egész nyáron át csak sátorokban laknak. Országuk hetven, vagy még több vármegyére van osztva, sat.“ Ugyanekkor több éven át egész 1147-ig igen nagy szárazság volt egész magyar hazában.

Sikerült nem régen egy árpád-kori okmányra találnom, melyben épen azon nevezetek fordulnak elő a határ-kijelölésnél, melyek maig is többnyire életben vannak s melyek alapján állíthatjuk, hogy az említett solymosi zárdában a szent sir őrei voltak, vagyis bizonyos szerzetes rendféle volt az, melynek egyéb fogadalmái között az is szerepelt, hogy a szentföldre zarándokló utasokat védelmezni s egyik társáztól a másikig kísérni tartozának.

Az árpádkori latin okmány magyar fordításban így hangzik :

A Sz. Háromság egy Isten nevében :

András, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmatia- Horvát-, Ráma-, Galitia-országok és Lodomeria királya, Örök emlékezet okáért !

Szent és üdvös szokás a szeretet javait adni Isten szolgáinak, kikről ájtatosan hisszük, hogy az ő folytonos imáik által a legfőbb bíró haragja kiengeszteltetik és a menny ajtaja megnyitattik. Innét van, hogy mi lelkünk üdvéről gondoskodván, a szent sir testvéreinek azon lakatlan földet, mely hidegkútnak neveztetik, és Mediasmale-t (Meggyesmály) nemkülönben a patakok által körülfolyt erdőséget örök birtokul átadtuk. Az első patak Kumluspataknak (Kömlopatak) neveztetik, mely a Khuespatakba (Kövespatak) ömlik ; innen a Recdenic nevű folyócskába, mely ismét a Tople folyócskába ömlik ; továbbá a Kumlus patak eredetétől, mely a középső mezőségen át a Cepesen patakba megy, körülfolytja a Mediasmale hegyét ; és innen a Topleba ömlik.

Ezen föld birtoklásába pedig az említett szerzet tagjait bevezetni a mi hívünket, Miklós bánt, jelenleg Uj-vár megye (Novum Castrum) főispánját biztuk meg. Azonfölül ezen szerzetes-testvéreknek oly szá-

¹⁾ Ottó Freising. Chron. Lib. VII. cap. 15.

badságot adtunk, melynélfogva országunkban semmiféle országnagy vagy bíró a mondott szerzetes-ház tagjaitól és lakosaitól önkénytes adót, terheket, a sertésekből tizedet, s különösen oly jövedékeiktől, melyeket a mondott ház lakói Karácson-, Húsvét- és sz. István ünnepein maguknak beszereznek, — kivánni ne merészeljen; mert azokat e szerzeteseknek egészen elengedtük. Azonfölül szigoruan megparanesoljuk, hogy comes vagy bíró se merészkedjék az említett szerzet tagjai felett bíraskodni; mert minden bíraskodást a ház mesterének engedtünk át; azon helyiséghez tartozó földet senki elfoglalni, az erdőkben vadászni, a vizekben halászni senki ne bátorkodjék, amint ezt Miklós Ujvár megye főispánja, hű embere, Lőrincz által tudatta a szerzetesekkel; az ő jobbágyaiktól egy adóhivatalnok se kívánjon semmiféle adót sem a bíróság előtt, sem azon kívül; és akarjuk, hogy békességben szolgáljanak Istennek.

Aki pedig a mi határozott parancsunk ellenében a mondott ház szerzeteseit és lakóit zaklatni vagy törvénytelenül illetni merészkednék, tudja meg, hogy a mi szigorú királyi haragunkat fogja magára vonni.

Hogy pedig ezen, általunk tett adományozás örök érvényű erővel birjon, jelen okmányt hiteles pecsétünkkel megerősítve átadtuk a fentemlített szerzetes-testvéreknek.

Kelt Tamás mester, udvarunk cancellárja, lybini és veszprémi prépost kezei által; a megtestesülés 1212. évében.

Ennek eredetije, mely bőrhártyán a budai k. levéltárban található, már pecsét nélkül van.

Minthogy pedig az említett nevek legnagyobb része maig a solymosi erdőben van, hol a már nevezett monostor-völgy, monostor-tisztás, monostor-patak sat. maig élnek, főképen pedig mert ezen irat úgy látszik, peres ügyben, az egri káptalan által Solymosi György fia, János érdekében, másrésről János zárda-főnök és László, Miklós, János és Ivánka szerzetes-társak kérésére terjesztetett elő: alig marad föl kétség, hogy a solymosi határban a szent sir őrei laktak.

Ugyancsak vidékünkre vonatkozik a következő árpád-kori okmány 1231-ik évről:

Az egri káptalannak bizonyságlevele, hogy „Lengeld“ nevű birtok felosztatott.

Ugyanis Erdőtelki (Erdewthelek) Pelbard Anna nemes asszony Miklós és István, Lengeldi István fiának Péternek fiai

ellen, továbbá Lengeldi Pál fia, másik István, és Verebi Péter vajda fia Pál ellen a következő módon lépett fel: hogy ezen Anna asszony Guttha Miklós (de Gwthaj)nak nemes Erzsébet asszonytól származott leánya mindennemű birtokjogaikban valóságos örökössé és törvényes utóddá tétetett volna még Lajos király ur által, és így a mondott Anna asszonynak Lengeld, nemkülönbén Bathon és Fanchal (Bátöny és Fancsal) birtokokból egy részt tulajdon joggal kell birnia, melyet a kiadási törvénynél fogva visszakérni akar, de azon Erzsébet asszony a nevezett Miklós (de Gwthaj) anyja nem volt; mert ugyanazon Erzsébet asszony Andrásnak adatott nőül, kinél magzatok nélkül költözött ki a már nevezett asszony e világból; s így a mondott Anna asszonynak az említett birtokokból semmi sem kompetál.

Eredetiye bőrhártyán a budai k. levéltárban.

III. Béla és elődei uralma alatt több bel- és kül-háború volt ugyan, de ezek viharja nem érintette közvetlenül vidékünket, amennyiben folytonosan a Duna alsó vidékeire szorítottak; míg vidékünk az ország szívében lévén, többnyire szerencsés volt a tatárok megjelenéseig távol maradni legalább a nagyobb hadjáratoktól. —

„Jön a tatár!”

E borzalmas hangok viszhangzottak 1241-ik évi márczius hó közepén a Mátra vidékén, melyen Pestig száguldozott az első tatár-csapat.¹⁾

Mily mozgalom és rémület, mennyi sohaj és köny tölté el azon két év alatt e vidéket, míg a tatár édes hazánkat teljesen elpusztítá, csak a mindentudó tudhatja!

Eger városa már az előhadak által kiraboltatott s az egyház kinesei mind elvitettek.

E tatár előhad azonban nemsokára visszanyomatott Ugrin püspök által, s egyesült a gyászos, örökre gyászos emlékü Mohi pusztán a Sajó mellett, hol a mintegy hetvenezernyi magyar tábor a tatárok által végképen megsemmisítetett.²⁾

A mohi ütkezet után egy csapat tatár a futamlókat űzve, gyilkolva, vidékünkön át pár nap alatt Pestre érke-

¹⁾ Horváth M. Magy. Tört. II k. 19. lap.

²⁾ Rogerius Carmen Miserabile. — Thomas Archid. Hist. Salonil Cap. 38.

zett. Ámbár pedig e vonal volt az, melyen a vér- és kincs-szomjas sereg először átvonult, mégis igen sok körülmény azt engedi sejtenuünk, hogy ha talán városunk nem menekült is meg, de legalább a lakosság igen jó védelmet talált az öreg Mátra gyöngytelt erdőiben, hol a néprege szerint, eldült ördög-torony, vagyis a solymosi Kishegyen átvonuló óriási kőgát, mely már a főlebb kimutatott alapok nyomán avar-ring vala, kétségen kívül igen jó szolgálatot tehetett és bizonyára tett is, a lovas tatárok elől menekülő ősainknek.

Akik szerét tehették, a duló csapatok közeledtére, mit éjente a felgyújtott helységek tüzetől pirosuló ég, naponta pedig a füstgomolyok hirdetének, hegyekre, erdőkre s hol ezek hiányzottak, az alföldön, nádas mocsárakba menekültek. De még ezek közül is sokan áldozatul esének, mert a tatárok ott is vadászatot tartának reájok, vagy városaik, helységek romjai közt lepték meg őket, midőn szinlett elvonulásuk után, éhségtől kényszerítve, buvó helyeikből némi eleség-maradványokért visszatértek.¹⁾

Ez így tartott mindaddig, míg a mezei munka nem kezdetett, midőn a lakosságot visszaesalogatván a koholt királyi levél és kiküldött kémek által, amint e szerencsétlenek az aratást és szüretet végezték, nehogy ők is fogyasztók legyenek, mind leöldöztettek a tatárok által.

„Széltében hosszában tizenöt napi járatra sem találtatott élő ember!“ Ennyit mond csak az egykori német krónika. Kevés szó s mily borzasztó sokat jelent!

Midőn a tatárok egy borzasztó évi itt-létök után 1242-ik év tavaszán kivonultak, ujjabb két csapás érte vidékünket.... az éhség és sáska.

Sem a mult évi ősön, sem ezen év tavaszán nem vethetvén a még szegény magyar, nem volt mit enni, mert marháikat a tatárok ölték le vagy hajtották el. Az inség oly fokra hágott, hogy az éhség kinjai közt sokan gyilkosságra vetemedtek, hogy embertársuk sovány húsán tengődjenek egy ideig.

¹⁾ Rogerius. Carmen Miserabile. Cap. 34.

Az emberek egymást ették, mint a salzburgi krónika mondja, úgy, hogy sem a gyermekek szülőiket, sem a szülők gyermekeiket nem iszonyodtak fölfalni az éhség dühében. Egy ember, mint később megvallá, nyolcz barátot és hatvan gyermeket vágott le.

Vidékünk azonban nem jutott ily szomorú sorsra, mert a Mátra keblén élődő vadállatok, gombák, gyökerek s az élet-tengetésének végső eszközei, valószínűleg megmenték a lakosokat e borzalomtól.

És mintha még mindezzel sem telt volna meg az inség és nyomor pohara, azon év őszén s a következő nyáron sáskák pusztiták az országot.

IV. Béla, a haza megmentője, amint visszatért végkép elpusztított országába, minden módon oda törekedék, hogy az urak birtokaikon mennél több várat építsenek, a városok új falakkal és erősítvényekkel öveztesse. Számos várnak ez évek alatt vettetett meg alapja, vagy erősített meg. Így például 1265-ben, a most már romjaiban is alig létező Á g a s - v á r a t¹⁾ István ifjabb király, Bélának fia, felesége főlovászmesterének, Istvánnak, Domonkos mester fiának adja egyéb érdemei között azért, mert az Aba nemzetségbeli Lászlót, e vidék urát elfogta, ki le is fejeztetett, mint az alább közlendő iratban látni fogjuk.

Domoszlóról négy árpádkori okmányt birunk ez időszakról: így 1260-ik évről:

István ifjabb királynak D u m u s z l ó földet tárgyazó adománya Kompolt comes számára 1260 körül.

Mi, István, Isten kegyelméből Magyarország királya, erdélyi vezér, és Kumania ura, adjuk emlékezet okáért, hogy az Uj-vár megyében fekvő Dumuszlónak nevezett földet, hol a m i d r a w e nevű népeinkből öt család (quinque mansiones) van, mondás szerint, a mi hívünknek, Kompolt comesnek, adtuk át örök birtokul szolgálatainak jutalmazásaul.

Kelt Várkonyban, augusztus 24-én.

Mik és kik voltak ezen d r a w e, másik okmányban pedig drawec nevű egyének? csak sejteni lehet; ugyanis

¹⁾ F e j é r, Codex. Diplom. IV. 3. 290. lap.

Domoszlón hires vasbányák voltak ezen időben, mint az alább közlendő okmány mutatja, miből következtetve hajlandók vagyunk hinni, hogy a magyarok előtt a bányaművelés különben is ép oly ismeretlen, mint gyűlölt dolog lévén, ezek valami felső vidékről származott tót-fajta bányászok lehettek, amint nevök tót hangzása után is következtetni lehet.

Különben az okmány eredetie idő, kelet nélkül bőrhártyán van kiállítva, a hátulról oda nyomott pecsétnek töredéke megvan, s található a budai k. levéltárban.

1291-ből újabb okmány :

III. Endre király megerősíti Kompolt comes fiát Gurk, (Györk) Örs, Detk és D u m u s z l ó helységek birtokában.

Mi, Endre, Isten kegyelméből Magyarország királya, adjuk emlékezésül a jelen okmány alkalmával mindenkinek, akiket illet, hogy mi Kompolt comes fiainak Péter és Pál comesek némely helységeit és földeit, nevezetesen Gurk, Örs, Detk és Dumuslot, melyeket — mint mondják — a mi legkedvesebb emlékü őszünk, István király, adományozása folytán birtak addig, meghagyjuk más jogainak soha meg nem sértésével, kegyelmünk teljéből birtokukban.

Kelt Budán pünköst előtti szerdán, az Urnak 1291. évében.

Eredetie bőrhártyán, melynek hátán a király odanyomott pecsétjének töredéke; megvan a budai kir. kamarai levéltárban.

1294-ből ismét :

III. Endre király megerősíti V. István királynak Dumuszló helységet tárgyazó adományát Aba nemzetségbeli Péter mester számára.

Endre... tudtúl akarjuk adni a jelen irat tartalmával mindenkinek, hogy az Aba nemzetségből származott Péter mester, Kompolt fia, megkeresvén bennünket, előmutatá a boldog-emlékü Istvánnak, legkedvesebb testvérünknek, egykor Magyarország királyának bizonyos D u m u s l o helység adományozásával tett kiváltságát, kérvén alázatosan, hogy ezen kiváltságát elismernénk és kiváltságunkkal megerősitenénk.

Mi tehát Péter mester kérelmét igazságosnak találjuk s tekintve hűségét és tett szolgálatainak érdemeit, melyeket irántunk gyakrabban és különösen a királyunknak, akkor legnagyobb ellensége ausztriai

és stíriai Albert elleni hadjáratunkban szerzett, hol a szerenese különféle esélyeinek magát alávétetni nem rettent és midőn mi Tamás fiai (gyöngyösi Farkas Tamás) ellen sereget vezettünk, és táborukat megvívttuk és őket megfutamítottuk, Adrián vár megvívásánál ugyanazon Péter mester nehezen megsebesülvén, bizonyítékul adá. Mivel ugy találjuk továbbá István király adományozása szerint, hogy az említett helységet Béla király ur nyílt levelével a nevezett Kompolt comesnek adományozá, István király urnak említett kiváltsága, melyben nincs törlés, vagy vakarás és egy részben sínes meghamisítva szóról szóra a jelen okmányba van beiktatva, melyet más jogainak megsértése nélkül kettős pecsétünkkel megerősítünk.

Kelt Tivadar mester értelmes, kedves és hű férfit, székesfehérvári prépost és udvarunk al-cancellárja kezei által az Urnak 1294-iki évi november 26-án, uralkodásunk ötödik évében.

Eredetie bőrhártyán, melyről a király kettős pecsétjének töredéke sárga-vörös selyem zsinóron függ, a királyi kamarai levéltárban található.

1296-ból ismét:

„III. Endre királynak bányaszabadsága a domoszlói vasbányák mivelői számára.

Mi, Endre: Isten kegyelméből Magyarország királya, adjuk emlékezetül a jelen irat értelmében mindenkinek akiket illet, hogy hívünknek, Kompolt comes fiának Péter mesternek, mint mondják, Domoslaw nevű birtokán vasbánya találtatott fel; akarjuk pedig, hogy mindazon idegenek, kik azon vasbányánál mint vendégek fognak időzni, vagy mások, kik a bánya mivelésére jönni, vagy egyesülni akarnak, királyi szabadságunknál fogva jöjjenek szabadon és biztosan és minden félelem nélkül gyűljenek össze királyi védelmünk alatt, összegyűlvén tartózkodjanak ott és műveljék a vasbányát hatályosan és szorgalmasan, azon szabadsággal, melylyel bírnak országunk nemeseinek ilyenmű birtokain a többi idegenek és munkások.

Kelt Budán, keresztelő szent János születése ünnepe előtti pénteken, az Urnak 1296. évében.

Eredetie bőrhártyán; a hátul oda nyomott pecsét töredéke megvan; a budai királyi kamarai levéltárban látható.

De hogy a történet fonalát tovább is megtartsuk: a már fönnebb említett idők után ismét 1261-ik évben

találunk érdekes adatot vidékünk történetéhez, amennyiben a még Aba király által alapított saári zárdáról tétetik említés, miből sok valószínűséggel azt lehet következtetnünk, hogy az erdős vidékeken csupán lovasságukkal menni nem merészlő tatárok által e zárdá észre nem vétetett, vagy ha épen elpusztított volna is, nagy gyorsasággal ismét helyreállított s az Aba nemzetség birtoka volt.

Ugyanazon V. István király, ki ezen érintett okmányt kiállítá, vidékünkre nézve több érdekes adatot nyújt. Igy 1265-ben, mint említők, Á g a s - v á r a t Domonkos mester fiának, a királyné lovász-mesterének adja Kutasó, Bárkány és Tar nevű falukkal, úgy a pásztói monostor fölötti kegyuri joggal, ezen okmány szerint :

István ifjabb királynak Agas várát tárgyazó adománya István Domokos mester fia számára.

István, Isten kegyelméből Magyarország ifjabb királya, erdélyi vezér ésKumania ura, Krisztus minden hiveinek, kik e jelen iratot olvasni fogják, üdvöt a mindnyájunk üdvözítőjében!

A királyi szabadság fönsége igazságos mértékkel méri az alattvalók érdemeit, midőn a harcban érdemeseket vigasztaló javakkal bőkezűen elhalmozza, a hűséget és bugalmat feltűnően előmozdítja s még nagyobb szolgálatokra tüzeli azok szívét.

Azért jelen levelünkkel mindenkinek tudomására akarjuk juttatni, hogy számba vevén azon kitűnő hűséget és szolgálatokat, melyeket István, egykori Domokos, legkedvesebb nőnk az ifjabb királyné asszony főlovázmesterének fia, több szükséges alkalommal irányunkban és országunk érdekében fáradhatlanul tanusított, személyünkért és országunkért a sors különféle súlyos esélyeinek tévén ki magát; ki irányunkban való hűségének megtartása miatt a mi legkedvesebb anyánk, az öregebb királyné asszony által birt főlovász- és főtárnokmesteri hivatalát, s az 500 márkát, melyet udvari szolgálataiért ugyanazon legkedvesebb anyánktól évenként kellett volna kapnia, nem különben minden birtokát, melyeket legkedvesebb atyánk rendelkezésből birt, elhagyván, minket hűen követett, sőt, midőn Chak Bán, kedvelt hívünk elfogatott, sok kárt is szenvedett miértünk; és mindezek, miket miattunk elhagyott és elvesztett, összesen felmennek 3000 marka összegéig. Ki azonfölül, midőn több báróink hűtlen árulással és áruló

¹⁾ F e h é r Cod. Dipl. IV. 3. 38.

hütlenséggel tőlünk eltávoztak, e nemrég legkedvesebb atyánk ellen viselt háboruban az árulás nyilvános botrányával elhagyván táborunkat a hűség és ragaszkodás legnagyobb hevével elváhatlanul szolgálatunkban maradt, kész lévén, ha szükséges, vérét is ontani és Mars kétséges csatáinak magát alávetni; és azután az egész A ba nemzetség örökös haragját nyerte és vonta magára, azért t. i., hogy megtartandó az irántunk való hűséget, Wata fiát (Csobánka) Lászlót az A ba nemzetségből, a mi és országunk ellenségét, foglyul ejtette, és mint foglyot hozzánk küldötte, ki is hűtlensége miatt lefejeztetett.

Mi szolgálatának némi viszonzásaul, noha sokkal többet érdemelne, Ágas várát, mely Jób bécsi püspök, tisztelendő atya hűtlensége és hűtlen hanyagsága miatt elfoglaltatván, a mi és országunk rendkívül és igen nagy költségére és veszteségére, és a mi szorgoskodásunk által költséges munkánkkal helyreállítatván, visszaszállt birtokunkba, Kuthassov, Barkan és Tar nevezetű három birtokkal együtt, és minden előnyeikkel és hozzátartozóikkal ugyanazon István mesternek, és általa örökösének és örökösei utódainak örökbirtokul átadni határoztuk.

Mely birtokok határai, mint az egri káptalan levelei által előttünk tudva van, ezen rendben következnek :

Kuthassov határa a keleti részen kezdődik a lányhatárnak nevezett kőrakás felett, és itt el van választva Natosd nevű földtől, és az éjszaki részen érinti Told nevű földnek határát, melynek birtokosa Purwys Benedek és innen tovább menvén a nyugoti rész felé halad, és itt két határjel van földhányásból, melyek egyike régi, a másik új egy kőszikla alatt; ezután felmegy a hegy-tetőig, hol két határjel van, egyik kőrakás, a másik kőszikla; ezután lemegy a két határjelig melyek a kősziklák alatt állanak; innen lejövén a hegy oldalán halad a két határjelig, melyek a kősziklák alatt vannak; azután három határjelig ér, melyek egyike új; ezután körben halad és egy bizonyos régi határjelen átmenvén a Told pataka mellett levő három régi határjelig jut és itt lefelé halad és ama patak által elválasztatik; van pedig e patak mellett egy határjel Kuthassov felől, a másik ennek ellenében Benedek földén; s így megy le az ut mellett levő határjelig, és itt átlépi a patakot és felmegy Scentuvan (Sz. Ivány) berekig, és itt két határjel van földhányásból; ezután éjszak felé fordul nem épen csekély térségen egyenesen menvén Blynton át, és két földhányásig

ér ; innen az erdőben levő határjeleken át halad tovább, és egy uton megy át, és itt két határjel áll, melyek egyike kőszikla alatt van ; azután halad az erdőn keresztül a Sernayhygy (Osornaihegyig) és itt két határjel áll, most a hegy végénél két tölgyfa alatt, és itt elválasztatik Told földétől, és Márton comes fiának István comes Chipeg nevű földével határos ; azután Ivanch földé felé halad egész a patakig, mely Benkeerestevene (Benkőereszvény) mellett folyik ; innen a berek felett halad, hol a kősziklák alatt négy határjel van ; azután elér négy határjelt, melyek kőszikla és tölgyfa alatt vannak : azután átlépi azon utat, mely Bukut és Kutasov villákba vezet, és itt határjel áll ; azután határos Bukuti Istvánnal ; azután Galambokberke (Galambuk Berehy) felé fordul ; innen Olynpatak völgyébe jön le ; innen Beketerew felé halad, és itt az említett István földétől elválasztatik és Chák fia János földének határához ér ; elválasztatik pedig itt egy hegy által, mely várerdőnek neveztetik, és így egyenesen visszamegy a Toldpatakhoz, az első metárhoz.

Barkan határa a déli oldalon a Sátorhegy (Saturhygy) felett levő ut mellett kezdődik, és itt elválasztatik Jurge fiának Jobagnak földétől, a Sátorhegyen át a Borsodpatakig ér, és itt régi határjelek vannak ; azonfelül ugyanazon Borsodpatak által elválasztatik Péntyk fiának Bodának földétől és egy mezőségen át elmegy egész a Buckulese berek végeig ; innen ugyanezen berken át régi határjelek mentében nyugot felé halad egész azon határjelekig, melyek által elválasztatik. Jakov fiának Itemerynek földétől ; azután egyenes irányban halad Tochozó felek Telkusfevig, hol Kristóf földével határos ; innen egy darabig halad az ugyanazon berekben levő földhányásokig határoztatván Elias fiának Péternek földével ; és itt dél felé fordul, ugyanezen berek irányában haladván eléri azon határjeleket, mely által Péternek, a megye jobbágyának, földé elválasztatik : azután a sátoros hegyre megy fel, és itt egy kis darabig határos Grab monostor földével ; innen lejövén a Sátoros hegyről ugyanazon Sátoros hegy oldalán, mely Barkan felé néz, halad tovább, és határos lesz régi határjelek által Zelem földével és visszatér az első határokig.

Tar határa délről kezdődik, hol a pásztói monostor földével határos és attól el van választva Hasznos forrása felett, és jó részben lekerül nyugotnak ; innen átmegy Hasznos egy rétjén éjszak felé, és itt van egy határjel ; innen két határjelhez jut, melyek egyikén körtefa, a másikán almafa van ; innen Buzoukfevig megy, és itt két határjel

áll; innen határoltatván Buzoukfev által, lejön a nagy országúthoz, mely Budára vezet, és itt egy határjel van; ezek után a Zagyvának tart, és itt a parton Lusaad gyümölcsös mellett van egy határjel; itt átmegy a Zagyván, kevéssel alább van két határjel; azután Bálvánkőig ér, és itt négy határjel áll; innen egy völgy oldalán határhányások által felmegy Zeleus (szőlős) berekig, és itt határos Zelem földével; innen Huzzyozovig balad határoltatván, Jobag által; ezek után Erez-
tewenwys-ig megy, és itt négy határjel áll, azután átmegy a Borsodpatakon, eljut az utig, hol négy határjel áll; innen Zarozozon-ig megy fel, átmegy a barkon és a Koryluspatak aljáig ér egész a Solymospatak völgyéig, s itt Vereb a határos, s azután egyenesen a Zagyvához ér, és itt Kövesen átmenvén határos Botyz comessel; és innen elér a Körös-völgyig; átlépi a dombot, megy Gedeparlagig a nyugoti oldalon, és a Mátrához kapcsolódik Ágas vár felé és itt beveződik.

Továbbá a szintén sajátunkat képező pásztói monostort teljes joggal ugyanazon István mesternek és örököseinek adtuk. — Hogy pedig ezen egyesítési vagyis adományozási levelünk örök érvényű erővel birjon, és senki azt bármely időben vissza ne vonhassa, s meg ne semmisithesse, kiadtuk jelen kettős pecsétünkkel megerősített okmányunkat.

Kelt Lodomér mester, kedvelt hivünk, udvari alcancellár kezei által, az Urnak 1265-ik esztendejében.

Továbbá 1267-ben ugyancsak ezen István király az előbb hevesi várhoz tartozott Halász helységet Csobánka Jánosnak, Gyöngyöcs urának adja azért, mivel a Henrik nádor ellen vívott ilsvazeghi ütközetben egy maga három vitéz harczost fogott el és adott a királynak.¹⁾

1273-ban Kompolt Pétert, a Mátravidék egyik urát tünteti ki adományozással, minthogy ez a győri vár vivásánál a csehek ellen „a nyilak kövek és gép-lövések zápora között kész volt a halálos csapásokat elfogadni.“²⁾

Az István után következett Kún László idejéből is birunk pár okmányt, melyek városunkat és vidékét részint közvetve, részint közvetlenül érintik. Igy tudjuk ezekből, hogy a patai várnál ütközet vívatott László alatt, ki Belud nevezetű vár-urat megjutalmazza szép birtokokkal azért,

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 416. VI. 1345.

²⁾ Codex Dipl. V. 2. 122.

mivel a patai várnál küzdött, sőt ugyanott életveszélyesen megsebesítettett.¹⁾

A kunok főbirája és soproni comes egyszersmind, Miklos nádor, városunkban tartózkodott ekkor, és pedig hosszasabban, sőt nem alaptalanul merem sejteni, hogy itt lakott, mert tiz év alatt többször irt Gingesről.

A már főnebb említett, s Domszlóra, s másra vonatkozó árpádkori okmányon kívül több érdekes irat van még ugyanazon időből, melyek vidékünk történetét tüntetik föl.

Örs helységre vonatkozik 1264-ik évről egy királyi okmány, mely István ifjabbik király adományozását mutatja föl s így hangzik:

István ifjabb királynak Wrs (Örs) helységet tárgyazó adománya Kompolt comes számára.

István, Isten kegyelméből Magyarország ifj. királya, erdélyi vezér és Kumania ura, mindenkinek, ki jelen levelünket olvassa, örök üdvöt az Úrban!

Hogy a királynak adományozásai örök érvénnyel birjanak, okmányok kiadása által szokták azokat megerősíteni. Miértis mindenkinek tudomására akarjuk adni jelen levelünkkel, hogy mivel Kompolt comes a mi kedvelt hívünk már igen sok, általunk örömmel veti s nekünk igen tetsző szolgálatokat tett mind nekünk, mind országunknak, a sors különféle esélyeinek tevén ki saját személyét: Mi kegyeletes vágygyal ohajtván az ő szolgálataért visszonszolgálatlal megfelelni, az Ujvár megyében fekvő teljesen gazdátlan és lakatlan Wrs (Örs) helységét, örök birtokul neki s általa örököseinek s örökösei utódainak adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk.

Melynek határai, a mint azt a pásztói apát és konvent okmányaiban leírva láttuk, ezen rendben következnek: Az első határ kezdődik a Tarna vizénél, Péter fiainak birtokánál: azután két határjelenben halad, Heves megye jobbágyainak lakása mellett, és a saári egyház földéig, mely Nyrtának neveztetik, jut el, és itt határjel áll, és innen magának Kompolt comesnek földeihez ér; azután ismét halad mondott vizig, és midőn ezt átlépi ismét négy határjelig ér el, és itt határosak Damian és Ilische fia Kosmas; innen halad az előbbi határig és itt bevégeződik.

¹⁾ Cod. Dipl. V. 2 50.

Hogy tehát ezen adományozásunk örök érvényű erővel birjon, ennek okáért kiadtuk jelen kettős pecsétünkkel ellátott levelünket.

Kelt István, Isten kegyelméből kaloesai érsek, udvarunk cancellárja, kedvelt hívünk kezei által, a megtestesülés 1264. évében.

Örs birtokáról s ugyanezen adománylevélről szól egy másik irat 1294-ik évről, mely III. Endre király által adatott ki s így hangzik:

III. Endre király megerősíti István ifjabb királynak Örs helységet tárgyazó adományát Péter mester, Kompolt fia, számára.

Jelen levelünkkel mindenkinek tudtul akarjuk adni, hogy Péter mester, Kompolt fia, személyünk előtt megjelenvén, előmutatá nekünk a kegyes emlékezetű István király ur által kiadott, bizonyos Wrs helység adományozására vonatkozó kiváltságos levelét, folyamodás által kérvén bennünket, hogy említett adományozást szentesíteni és a mi kiváltságos levelünkkel is megerősíteni méltóztatnánk.

Mely említett levélnek tartalma ez:

István, Isten kegyelméből Magyarország ifj. királya stb. (következik ifj. István királynak 1264-iki adománylevele, mint főnebb.)

Mi azért Péter mester jelen kérelmét igazságosnak találván, nemkülönben figyelembe vévén hűségét és szolgálatainak érdemeit, melyeket irányunkban gyakran, de különösen Albert, Ausztria vezére, akkor országunk fő ellensége ellen viselt háboruban hűségesen tanusított és kimutatott, hol ugyanis a sors különféle esélyeinek magát alávetni éppen nem habozott; szintugy Adryán várának ostrománál ugyanazon Péter mester sebekkel terheltén hősiiesen megállotta helyét; mivel továbbá a mondott helységet István király ur adományozása mellett még Béla király ur által is nyílt levélben átadatni találtuk: az említett kiváltságos levelet, mely itt is szórúl szóra olvasható, jelen levelünkkel megerősítjük és erre kettős pecsétünket is nyomjuk.

Kelt Theodor mester, a fehérvári egyház prépostja, udvarunk alcancellárja, kedvelt hívünk kezei által az Urnak 1294-ik évében.

Z a r á n k helységről szól 1274-ik évben Kún, vagyis IV-ik László király következő levele:

IV. László királynak Z a r á n k a helységet tárgyazó adománya Salamon Gubernak fia számára.

László, mindennek, ki e jelen iratot olvassa vagy olvasni fogja, üdvöt abban, ki a királyoknak is örök üdvöt ad!

Az uralkodók, hogy tett adományozásaikat örök-érvényű erővel felruházzák, kiváltságos levelekkel szokták azokat megerősíteni; különösen azért, mert elévülhetlen marad az, mi királyi tekintélyvel volt megerősítve. Azért is mind a jelen élők, mind a jövődők tudomására akarjuk juttatni, hogy a mi hívünk Salamon Gábor fia hozzánk azon kéressel folyamodott, hogy az Aba-Ujvár megyében fekvő Zaránk a nevű helységet neki adjuk, állítván, hogy azon föld gazdátlan és lakatlan. Mivel azonban ama föld állapota előttünk tudva nem vala, az igazság kiderítése végett az egri káptalan bízta meg. Mely is nem sokára hiteles levélben nekünk jelzé, hogy azon föld csakugyan a fent-nevezett megyében fekszik, valóban gazdátlan, lakatlan és valamivel több, mint három eke utáni föld. ¹⁾

Mi azért a nevezett Salamon háladatos engedelmessége- és hű szolgálataiért, melyeket ő gyermekéje óta, már a nálunk kitűnő emlékezetben levő legkedvesebb atyánk, István király, idejében és folytonosan a mi időnkben is, országunk különféle táborozásaiban, de különösen a győri vár ostroma alkalmával, mely várat a németek foglalták el tőlünk, egész vérenek ontásáig harczolván, hűségesen és nagylelkűen tanusított irányunkban: a nevezett földet minden járulékai- és jogaival, kiszakítván fentebb mondott megyéből, adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk örök birtokul magának Salamonnak, és általa örököseinek és örökösei utódainak, minden megszorítás nélkül.

Mely dolog emlékére és örök érvényére ezen hiteles kettős pecsétünkkel ellátott levelünket kibocsájtottuk.

Kelt tisztelendő Benedek mester, a mi kedvelt hívünk, az esztergomi egyház választott püspöke, Esztergom örökös főispánja, udvarunk alcancellárja, a budai egyház prépostja kezei által, az Ur 1274-ik, uralkodásunknak pedig második évében.

Tarján határjárásáról igen érdekes árpádkori kettős okmány van Kún László idejéből s így hangzik 1275-ik évről:

Az egri káptalan bizonyáglevele, hogy Péter, Hetyruh és Sándor, György fiainak hevesmegyei javaikban a határjárás megtörtént.

Az egri káptalan Krisztus minden híveinek, az élőknek és jövődőknek, kik e jelen okmányról maguknak tudomást szereznek, üdvöt az Urban!

¹⁾ 309 hold.

Jelen okmányunkkal mindnyájatoknak tudomására akarjuk adni, hogy a mi kegyelmes királyunk és urunk László, Isten kegyelméből Magyarország diéső királya, a következő levelet küldötte hozzánk :

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, a mi hiveinknek, az egri káptalannak, üdvöt és kegyelmet!

Hiveink: Péter, Hetyruh és Sándor, György fiai állítják előttünk, hogy igen kívánatos és szükséges volna az ő örökségi birtokaikat, melyek Heves vármegyében fekszenek, névszerint Nagy-Tarján, Urus, Csamak, Loog, Kis-Tarján, mely Gyos (Diós vagy Gyöngyös?) Tarjánnak is neveztetik, Körtvélyes, Gereg határdombokkal ellátni és azok kiterjedését megjelölni; miért is hűségtekben bizván, jelen iratunk által szigoruan parancsoljuk, melynél fogva válasszatok egy megbízható embert, ki előtt az általunk küldendő Keresi László vagy Gereki Miklós, az említett György fainak megnevezett birtokait, összehíván a szomszédos és határos birtokokat, járják körül, és a szomszédos és határos birtokoktól a régi határok szerint válasszák el, ahol szükséges új határdombokat is állítván fel; ha nem történik ellenmondás, a mondott birtokok határjárása- és határ-kijelöléséről kiállított leveleiteket is küldjétek ugyanazon György fiaihoz, az ellenmondókat pedig, ha ilyenek találkoznának, a kellő terminusra személyünk elé küldjétek, hűen megírván nekünk az idézés napját és a megjelenési határnapot, nem különben a megidézettek neveit is.

Kelt Pesten, aug. 27-én, 1275.

Mi tehát, a mint kötelességünk, eleget akarván tenni a király parancsának, a mi urunk előbb említett emberével Keresi Lászlóval a mi kanonok-társunkat Pétert küldöttük ki a fentebbiek végrehajtására. Kik is megbizásukban eljárván, miután hozzánk vizatérének, előttünk megegyezőleg előadták, hogy Kisasszony (sept. 8.) utáni legközelebbi kedden György fainak fentebb említett birtokain megjelenvén, egybehívták a szomszédokat és határ-birtokosokat, nevezetesen Csobánka (de Gungus) fiát János comest; László quardiánt, és Veres Dezsőt (de Kede); továbbá Beeske (de Euch) fiát Pált; Jacu (de Zuch) fiát János comest; Patha (de Patha) fiait Demetert és Pathát; Benenyk (de Solvár, nem Solmosvár?) fiát Pált, és másokat, nem különben sok más nemest

ugyanazon megyéből, kik meg is jelentek, és senki ellen nem mondván, a mérők az alább leírt módon hajtották végre a határkijelölést; t. i. délkeletről kiindulva az Agberek nevű irtványnál földhányást emeltek határjelül; továbbá ugyanazon irányban haladván Nagy-Tarján és Mikethathelek (Miketha-telek) közt kőből állítottak fel határjeleket. A határ azután beleolvad az alsó részről egy járt útra; innen a fentebbi villa körül Kedezen átmenvén, és itt tovább haladván a szőlők végén átlépi azon utat, hol is a mondott szőlők határinál kőrakást hordtak össze határjelül, mely Gyrik (Gereg) Kyrtueles (Körtvélyes) és Gyos-Tarjánt (Diós-Tarján?) elválasztja Kedez-től; tovább haladván egyenes irányban Fanchal felé a nyugoti oldalon Scylas völgyet érinti a határ, mely völgyben előhaladván Gyrik elválasztatik Fanchaltól, ez a Pathától elválasztott Gyrik hegygel határos, ez Fajzattal, azon földhányásnál, mely az említett György fiainak birtokai; Gyrik, Kyrtuelis és Gyos-Tarjánt elválasztja Fajzattól; tovább menvén a Fajzathól kifolyó patak képezi a határt, és ezen patakon áthaladván a N.-Tarján határában levő Világos hegy körül terjed ama patak eredetéig; azután felmegy a Mátra csucsára, kelet felé haladva ezen hegyesúcs által választatnak el az említett György fiainak Chamak, Urus (Oroszi) és Loóg nevű birtokai Bodon birtokától; azután egyenes irányban felmegy a Galyáig; innen lejön egy patakig, innen délre Chamakig; és a most említett patak mentében lejövén határoltatik Chobánka (de Gungus) fia János comes birtoka által, ahol van egy határjel földből a mondott patak és egy berek közt; és lejövén ezen berekbe és abban tovább haladván Solymos határos Chamak és Urus-sal, mely utóbbi birtokok kiterjeszkednek a határ-földhányásig, és itt N.-Tarján Solymos határát éri; így tovább lefelé haladván a Mérges welg (Mérges völgyön) át, mely N.-Tarján határát képezi, az Agberek körül levő első határig megy vissza, hol be is végződik.

Mely dolog emlékére, királyi parancs folytán, jelen, peesétünkkel megerősített levelünket átadtuk a fent említett György fiainak.

Kelt a megtestesülés 1275. évében.

Oroszi birtoklásáról 1284-ik évben kelt káptalani irat szól következőleg:

A nagyváradi konventnek bizonyáglevele, hogy Loránd erdélyi vajda és testvérei, Tamás comesnek fiai, Uruszi (oroszi) birtokukat Dees mesternek és testvérének Dénesnek átengedték.

Jelen levelünkkel mindenkinek tudomására akarjuk adni, hogy egyrészt Loránd erdélyi vajda és zónoki comes, István mester urunk királyunk főpohárnoka, maguk és atyjuk Tamás comes (t. i. gyöngyösi Farkas Tamás) továbbá László, Beke és János testvérük nevében; másrészt Dees mester és Dénes ennek testvére, kiket előnkbe idéztünk, vallották, melynél fogva saját birtokukat Uruszi helységét, mely csakis Tamás comes fiainak hűségük és fáradhatlan szolgálatuk jutalmául királyi adományozás folytán adatott és adományoztatott, közakarattal és ez ügyben tartott tanácskozmány után gondos megegyezéssel az említett Dees- és Dénesnek, tekintetbe vévén az ő szeretetüket, szolgálataikat és fölötté nagy hűségüket, gyermekeik gyermekeire is vonatkozólag visszavonhatlanul adták és adományozták, kötelezvén magukat a mondottak és azok minden egyes pontjainak megtartására, hogy t. i. az említett Dees és Dénes ellen soha semmit sem fognak megkísérteni. Feltevén, hogy bárki hosszú idők folytán az említett Dees és Dénes testvéreket birtokukban zaklatná vagy megtámadná, ugyanazon Loránd vajda, István mester és Jakab, nem különben ezeknek fentebb említett testvérei, saját fegyverükkel és saját költségükön tartoznak nekik segílykre lenni.

Mely dolog emlékére és örök érvényére irtuk konventünk pecsétjével megerősített jelen levelünket.

Kelt aug. 22-én az Ur 1284. évében.

Mé ra birtokról az egri káptalan 1293-ik évben kelt bizonyosság-levelé emlékezik következőkben:

Az egri káptalannak Mé ra nevű föld határjárását és statutióját tárgyazó bizonyosság-levelé Bugachi István számára.

Mindenkinek akarjuk tudtúl adni a jelen irat tartalmával, hogy Bugachi István mester személyesen megkeresvén, előmutatá Endre, Isten kegyelméből Magyarország méltóságos király urunknak leveleit, melyek azt tartalmazzák, hogy küldenénk ki hitelre méltó emberünket, ki előtt a királynak Fulnemthy Olivér nevű embere határjárását vonna István mesternek Mé ra nevű birtokán, melyet Thekus comes fiától, László mester fiától, vásárolt meg, Lazk, Dezev, Roland, Lenkus és István, István mester fiainak, Thekus comes fiának Bachnak és Dénes comes fiának Jánosnak és más vidékieknek és azon föld határosainak jelenlétében; és ugyanazon István mester jelölné ki a határjárást, ha nem lenne ellenmondás; ellenkező esetben az ellenmondókat a király úr elé idézné.

Mi tehát a király úr parancsának engedelmeskedve, mint tartozunk, a király urnak fennevezett Olyver nevű emberével kiküldöttük hitelt méltó emberünket, ki hozzánk visszatérvén mondá, hogy az említett Olyver, az előbb mondott földnek a fennevezett István mester fiainak, Thekus comes fiainak, továbbá Thekus comes fiának Baebnak, Dénes comes fiának Jánosnak és a nevezett Mera föld más szomszédosai és határosai jelenlétében határjárást tűzött ki és ezt István mesternek kijelölte, és nem találtatott ellenmondás. Midőn pedig a király ural tudattuk, a király nekünk így válaszolt :

Endre, Isten kegyelméből Magyarország királya, hiveinek, az egri káptalannak üdvöt és kegyelmet. Hűségteknek parancsolva meghagyjuk, hogy Bugachi István mesternek M e r a nevű földre vonatkozó kérdésére, mint ti is tudjátok és a nevezett föld határjárása irataitokból is kitünt, neki erre nézve kiváltságokat engedjétek át, amint a jog rendje megköveteli.

Kelt Budán szent Jakab ünnepén, 1293.

Mi tehát a király ur parancsának engedelmeskedve, mint tartozunk is, az említett Mera nevű föld határjárásának kitűzésére nézve az István mesternek tett és a királynak is átküldött rendeletek szerint István mesternek kiváltságunkat átengedtük.

Mely dolognak bizonyítására jelen, pecsétünkkel megerősített iratot bocsátottuk ki.

Az Urnak 1293-ik évében ; midőn Magyarország méltóságos királya volt Endre ; Lodomer esztergomi, János pedig kalocsai érsek, tisztelendő urunk atyánk András egri püspök.

Eredetie bőrhártyán ; a zöld-vörös selyemzsinóron függött pecsét elveszett ; az okmány a budai királyi kamarai levéltárban látható.

Az egri káptalannak bizonyáglevele, hogy Sándor bánnak fiai sz. J a k a b helységet nővérüknek, Péter mester, Kompolt comes fia hitvesének átengedték 1296-ikban.

Krisztus minden hiveinek, kik ezen iratot jelenben vagy jövőben olvassák, az egri káptalan üdvöt a mindnyájunk Üdvözítőjében !

Tudtúl akarjuk adni mindenkinek a jelen irat tartalmával, hogy Sándor bánnak fiai, Sándor és János, személyesen megkeresvén, előadák,

miszerint bizonyos sz. Jakab nevű saját helységüket, mely Heves (Ujvár) megyében fekszik, minden haszna és hozzátartozókkal, ugyanazon régi határokkal, melyekkel mondott atyjuk és ők eddig birták: adták, engedték és ajándékozták nővérüknek Kompolt Péter nejének és ő általa magának Péternek és az ő mind meglevő, mind leendő örököseinek, hogy birják örökös joggal és visszavonhatlanul.

Mely dolog bizonyítására saját kérelmekre jelen, pecsétünkkel megerősített okmányt kibocsátottuk.

Eredetie bőrhártyán, melyről a pecsét kék-sárga selyemzsinóron függ; a budai királyi kamarai levéltárban látható.



IV.

Gyöngyös legrégibb okmányai.



z Árpád apánkkal bejött Edu és Edumér kún-palócz vezérek egyik utóda levén Pota, mint ismételve említők, ennek rokona volt Aba Sámuel magyar király, kinek ismét rokonai valának a Csobánkák, Gyöngyös városnak urai, birtokosai.

Nem csuda tehát, ha e királyi vérből származott Csobánkák némi fölényt akartak gyakorolni az ország kormányzásában, s ahol lehetett, szívesen ellenzéki állást foglaltak már az árpád-házi királyok alatt is. hát még midőn, azoknak 1301-ik évben kiholtával, az idegenek gyanánt tekintett vegyes-házi királyokra szállott a korona!

Alig néhány évre a tatárjárás után, már csinyt tőn a fejedelmi vérrel rokon Csobánka család László nevű egyik tagja, amint ezt az 1265-ik évről kelt, s István ifjabb királytól származott ágasvári adománylevelben fölebb láttuk.

Nevezett Csobánka László igen határozott, kemény ellenzéki ember volt, ki még a királyi megidézést sem tisztelte, amint mutatja következő okmány 1300-ik évről III. Endre király idejéből:

Mi, Endre, Isten kegyelméből Magyarország királya, adjuk tudtúl mindenkinek, akiket illet, a jelen irat tartalmával, hogy Rafain bán hozzánk folyamodván, előmutatá István alországbirónknak azon ügyben

kiadott nyílt levelét, melyet László, Csobánka János testvére ellen indított, s mely ügy híven bíròilag megvizsgáltatott és befejeztetett törvényes renddel, országunk helybenhagyott szokása szerint. Mely levélnek tartalma ez:

Mi István, a király úr al-országbirója, adjuk emlékezetül a jelen irat tartalmával mindenkinek, akiket illet, hogy midőn Rafain bán, tekintve a László, Csobánka János testvére által okozott károkat, sérelmeket és ártalmakat, méltóságos Endre király jelenlétében ellene személyesen törvényes keresetet indított, és László ellen a személye és minden birtoka elvesztésére vonatkozó leirt és készített iratok előmutatására új év utáni harmadnapra terjesztetett be: ezen napon Lászlónak a király előtt halasztás nélkül meg kelle jelenni, amint a király úrnak Rafain bán által nekünk előmutatott emlékeztető irataiban foglaltatni láttuk s magát az ügy befejezését a király úr nekünk átadta. Rafain bán megjelent, s minden iratait, különösen a László fejvesztéséről és birtokaitóli megfosztásról szóló nyílt leveleinket jelenlétünkben, mint kellett, előmutatá. A fentemlitett László pedig nem jelent meg személyesen, hanem rokona, Pál és bizonyos embere, állottak fel helyette, de Lászlóért sem felelni, sem mentségére valamely szembe-tűnő körülményt felhozni képesek nem voltak, és semmi felhatalmazási levelekkel ez ügyben nem birtak. Mivel pedig László, tekintve az ártalmakat, károkat, gyilkosságokat és Rafain bán jobbágyainak megsebesítését, más nyílt leveleink értelmében, mint mindenben vétkesnek talált, fejvesztéssel és minden birtokaitóli megfosztással büntetendő, amint ugyanazon előbbi nyílt leveleinkben találjuk; és mivel jelenben új év utáni harmadik nap, melyet László is további halasztás nélkül előterjesztett és a király ur is kegyelmesen és túlbő jóságából kitűzött, megjelenni makacsul elhanyagolá az ország jogai, törvényei és szokásai megvetésével: érte senkinek sérelmére lenni nem akarunk, s különösen a makacsság nöttével a büntetésnek is nőnie kell, hogy kiket az Istentőli félelem vissza nem rettent a rosztól: azokat fékezze a testi büntetés.

Mi tehát a király úr tárnok-mesterével, Roland egykori palatinussal, Demeter mester pozsonyi és zólyomi comessel, Tamás mester, András nyitrai és Barsi comes úgy fia az ország más báróival és nemeseivel, mint az ügyben a király úr által velünk kiküldöttekkel, Lászlót az előbbi nyílt leveleink tartalmánál fogva, tekintve a Rafain bán ellen elkövetett károkat, sérelmeket, ártalmakat, az előbbi nyílt leveleinkben megnevezett emberek megsebesítésében és meggyilkolásában ítéletileg elmarasztalni elhatároztuk, hogy halállal büntetendő a bíróság által és egyszersmind mindazon birtokoktól, melyeket eddig birt, megfosztandó, kivéve azon részt, mely Rafain bánt illetik, ami bíró kezeibe adandó át.

Kelt Budán január 11-én az Úrnak 1300-ik évében.“

Mi tehát, akit az átvett kormányzás kötelességéből igazságot szolgáltatni és kinek-kinek saját jogát visszaadni az ész int, az igazságosság tanácsolja és leginkább az isteni törvény parancsolja, István alországi bírónknak gyanú, törlés, vagy vakarás nélküli s egy részről sem hamisított, jelen okmányba szóról szóra beiktatott nyílt levél ugyanazon Rafain bán igazságos és törvényes kérelmére a jelen irat tekintélyével megerősítjük. Kijelentvén mégis, hogy ha ugyanazon László, valamely perben elmarasztaltatott volna, mielőtt Rafain bán őt előttünk bevádolta, az ily felperesnek László birtokainak azon részéből, mely Rafain bának itéltetett, elég tétessék országunk szokása szerint.

Kelt Budán vizkereszt nyolczada alatt; az Úrnak 1300-ik évében.“

Eredetie bőrhártyán, a hátul oda nyomott pecsét elveszett; a budai kamarai levéltárban található.

Még részletesebben szól az itt következő második okmány bár 46 évvel későbbben.

„Mi, Miklós, Magyarország Palatinusa és Kumánia bírója stb. Csobánka János Sámuel nevű fiának gyermeke, Dávid, az úrnak 1344-ik évében személyesen jelenvén meg bíróságunk előtt, nagyságos Tamás úr egykori erdélyi vajda ellen fellépett azon módon, melynél fogva, midőn ő elismert emberünkkel, a tisztelendő egri káptalan bizonyosságának jelenlétében az akkor már elmúlt Simon Judás apostolok napja után való legközelebbi pénteken, az őt illető javak egy részén megjelent — mely javadalmak ezek: Gungus, Bene, Haláz, Sadan, Jenew és Aruk,

és ezeket a régi, igazságos határok szerint körülhatárolván, azokat jogánál fogva megállapíttatni kérte — az említett Tamás erdélyi vajda ellenmondott s később ellenmondásának igazolása végett I. Károly királynak 1327. adomány-levelét mutatta fel Sámuelnek, János fiának, mint Csobánka unokájának és Dávid, Csobánka testvérenek, mint megannyi pártütőknek hamis csalásai, törvénytelen cselekményei, gonosz hűtlenségü perfolymatai alapján.

Nehogy pedig az említett pártütők, különösen egykori László testvérük utódai és örökösei előtt időjártával a per-nyerés egy szikrája, a ravaszság egy utja nyitva legyen és pört indíthassanak, vagy a dolgot kérdés tárgyává tehessék, mintha ők volnának a mondott birtokok örökösei; vagy talán a felett, hogy elsőben András király úr idejében Rafain bán, Miklós fia által főben járó itelette törvényesen végbement a perfolymat: ennél fogva ezen iratot adjuk ki.

Kelt Budán az urnak 1346. évében.“

Ezen kívül még két, ugyanezen korbólvaló okmányunk van, mint alább látni fogjuk, mindkettő Gyöngyös város levéltárában.

Igy tehát Gyöngyös első földesurai királyi vérenek egyik fő-ere, Csobánka László megöletvén, vele az egyik fő-ág kihalt, s nem sokára másik ágra került a sor.

Ugyanis akár megölt testvére miatt boszúból, akár trónvágyból, akár pusztán ellenzéki törekvésből: ott találjuk Csobánka Samut és Dávidot az ellen-párton, a király ellen hadakozó hatalmas Csák Máté pártján, vereséget szenvedvén a rozgonyi esatánál épen jobbágyaik, a gyöngyösiek által.

Eddig ismert legrégebb okmánya városunknak 1327-ik évi május hó 21-éről származik s derék királyunk, Róbert Károly rendeletét tartalmazza, mely által városunkat és három községet elvevén az előbbi hűtlen és kegyetlen birtokos családtól, a Csobánkáktól: ezeknek összes javait a gyöngyösiek élén hősen küzdő Farkas Tamás erdélyi vajdának adja ez irattal, mely latin nyelven van eredetiben kiállítva:

„Károly. Üdvöt A Mindnyájunk Üdvöztőjében!

Valamint erénynek a jutalmat és hűségnek az elismerés jótéteményét nélkülözni nem szabad: ugy nem kevésbé a gonosztevők bűnét királyi ítélet méltó boszújának kell megtorolnia.

Miért is akarjuk jelen irat által mindenkinek tudomására juttatni, hogy Sámuel, Csobánka János fia és Dávid, ugyanazon hűlennel gyermeke, bizonyos tilos és hűtlenség gonosz eredményeként tekintendő tett által, vakmerő merénylettel s kárhozatos elbizakodással minden lakos tudtára felségsértési bünt elkövetni ellenünk nem iszonyodtak (Csák Máté pártjára állottak a király ellen.)

Ámbár pedig ők annyira nyilvános bűnösök, hogy semmi mentegőzés vagy tagadás által nem menthetik magukat: nehogy mégis a közvélemény s a népies egyszerűség előtt úgy látszassunk föltűnni, mintha alattvalóink ellen ok nélkül akarnók kezeinket kinyújtani: részint, hogy az említett pártütők hűtlenségének emléke az utókorban is emlékezetben legyen, részint pedig, nehogy hasonló iszonyú vétség szennyében résztvevők ezen bűnösök iránti kegyességünkre számítsanak, következőket jónak láttuk ide jegyezni.

Említett férfiak ugyanis, Samu és Dávid, a hűtlenség útjára tévedvén, s az ellenünk és szent koronánk ellen vétkező, királyilag elkárhoztatott emlékezetű fő pártütőhöz és veszedelmes rablóhoz, Trencsényi Mátéhoz csatlakozván, azon ütközetben, melyet ugyanazon Máté más pártosokkal együtt, gyalázatos merényletének zászlaját kitűzve, ellenünk vivott Rozgony síkjain a Tarcsa folyó mellett, Kassa nevű városunk közelében: megéskedtek fölségünk, mint természetes urok ellen lázadó és szolgálai fegyvereket emelni és harcolni: sőt ugyanazon hűtlenségökben megmaradván, megátalkodott lélekkel a mi magasságunk gyülekezetének és a koronának megvetésével, bűne bűnököt halmozva, az ellenség, vagyis említett Máté embereinek segítségével, megbecsülhetlen károkat, iszonyu pusztításokat, számtalan gyilkosságot, temetők és templomok feltörését, özvegyek és szűzek kivetköztetését országunkban többször elkövették, miket titkolni teljességgel nem lehet, mint olyanokat, melyek nyilvános szemek bizonyága szerint, mint kétségtelenek, hirdettetnek és ismertetnek.

Miért is főpapjaink és báróink tanácsa, úgy országunk nemesi megegyezése folytán, említett pártütőket, különösen Gyöngyös (Gungus) Bene, Haláz, Fogach nevű s Heves-Ujvár megyében levő birtokaiktól, általában pedig mindennemű, bármely országunk és megyénk bármely részeiben levő javaiktól úgy őket, mint Péter fiát, a hasonló

hütlenségi ragálylyal szennyezett és elkövetett bűnre nézve nemkülönb Pált is, minden jogoktól, melyekkel a mondott birtokokhoz netalán birna, és minden eszközöktől megfosztva kárhozzatjuk, és minden oly iratokat, melyek akár P á l t, akár az ő, vagy az említett pártütők örököseit méltatlanul és érdemetlenül illethetnék, akár tőlünk, akár a káptalanoktól vagy konventektől, sőt bármily biráktól származzanak is, megsemmisítjük, eltöröljük, ezennel kijelentvén, hogy azok érvénytelenek.

Nehogy pedig az említett pártütők, és néhai László fiai, azok utódai vagy örökösei előtt időjártával a per-nyerés egy szikrája, a ravaszság egy útja, s az igazság akadályozásának lehetősége is tárva legyen, s pert indithassanak, vagy kérdés tárgyává tehessék e birtokokot (azon ürügy alatt, hogy Endre király ur idejében Miklós fia, Rafain bán által vád emeltetvén, László ellen a fejesztés ítélete kimondatott és végre is hajtott ugyan, de maga Rafain is örökös nélkül elhalván, Dósa néhai nádor, az elhunytnak vérrokona s hívünk által per támasztatott előbb említett S á m u e l, László testvére, ellen, ki lefejezett testvére minden javait magához ragadta, már a mi uralkodásunk alatt élt boldog emlékezetű Lambert mester egykori ország-bíró előtt ugyanazon Lászlónak minden birtokait, vagy inkább birtokba vett részeit, leginkább pedig az említett Gyöngyös, Bene és Zsadány birtokait illetőleg, az igazság azonban úgy hozván magával, azon birtokok két része birói ítélet folytán Lambert ország-bírónak, harmadik része pedig Dósa nádornak mint fölperesnek maradt, amint ez az általunk megerősített kiváltsági iratban is bővebben foglaltatik említett országbíró kezében) ennél fogva mind ama két részt, mind általában ama birtokokat s L á s z l ó n a k kezeinkre szállott bármely javait illetőleg, melyek más okmányainkban s kiváltsági levelünkben részenként és határozottabban kifejezve találhatók s melyek jog és illetőség szerint minket illetnek, mindezekre nézve tehát kijelentjük először is, hogy azon pereskedés megindított ugyan, de még mielőtt az említett pártütők nyilvánosan hütlenségi bűnbe estek volna, a Rafain és Dósa nádor hiveink által kezdett pernek nem akartunk elnyomással véget vetni s azért jónak láttuk higgadt tanácskozás után magát a pereskedést akadálytalanul haladni engedni.

Jövőre nézve is tehát, ha ezen birói eljárásra vonatkozva említett pártütők (Samu, Dávid, Pál s kivált László utódai,) a mondott birtokok közül bármit is követelnének mint illetőséget, vagy pereskednének : mi

királyi szigorunkkal ellenállván ilyes keresetöknek, ezennel rendeljük és határozzuk, hogy mindaz hiú és hasztalan gyanánt tekintessék, amit ezek bármely bíró előtt, vagy bíróságon kívül valaha felhozhatnak.

Mivel pedig csekély érdeműnek látszanék a hűség, ha a hűtlenség büntelenül maradna; másrészt pedig jobban kiűnnék az erények, ha azok a bűnök ellenébe és elébe helyeztetnek: ennélfogva kijelentjük, hogy tekintve azon sértetlen hűséget és tiszta áldozatkészséget, melylyel állhatatosan viselték fűlségünk és szent koronánk iránt Tamás erdélyi vajda Zónuk grófja, néhai Farkas mester fia kedveltünk és hívünk;

tekintve a folytonos fáradaimakat és költségek terheit, melyeket tudvalevőleg fűlségünkért tett, s melyek amily kedvesek, époly számtalanok valának;

tekintve azon tett szolgálatokat, melyekről tudjuk, mily dicsően vitte véghez ifju korától kezdve értünk és birodalmunkért a különböző hadjáratokban, a leghasznosabb és legszükségesebb szolgálatokban saját vérének ontásával is birodalmunk és méltóságunk emeléseért, az ország kiegészítéseért, terjedéseért s a béke megszerzéseért;

tekintve, hogy mindezeket jelenben is érezzük szakadatlanul, sőt erősen hisszük, hogy jövőben is tenni fogja: ennélfogva ohajtjuk őt szolgálatainak némi viszonzásaul kedvezésünk és kegyünk teljével elárasztani.

Azonban igen csekélynek és kevésnek látszik előttünk az, amit most cselekszünk, ahhoz képest, amit tenni szándékozunk a jövőben.

Hogy azonban némileg az ohajnak megfeleljünk, a pártütőknek, különösen pedig főntebb jelzett Lászlónak birtokait, név szerint említve s általában tett kifejezés szerint is főntebb módon együttesen értve, többször említett birodalmunk bármely részében létezzenek is, mint jogosan reánk háromlottakat és a mi adományozási jogunkhoz tartozókat, minden hasznaikkal, úgymint: művelt és nem művelt szántóföldekkel, legelőkkel és rétekkel, erdőkkel és berkekkel, vizekkel és vízjárásokkal, patronusi jogokkal, és minden, bármily járulékaikkal és jogaikkal együtt, ugyanazon terjedelemben és határok között, melyek közt az említett hűtlenek és elitelt László alatt azok léteztek és birtokoltattak, Tamás vajdának és általa örököseinek, s örökösei utódainak főpajaink és báróink tanácsa és megegyezése folytán adtuk, ajándékoztuk, adományoztuk, hogy örökös joggal és visszavonhatlanul bírhasssa, békében élvezhesse és megtarthassa, minden jogát és birtok-

lását, úgy az említett javak fölötti uraságot ugyanezen Tamás vajdának és örököseinek mostantól kezdve adományozván.

Mely dolognak emlékére s örökös érvényére ezen új és hiteles kettős peesétünkkel ellátott kiváltsági levelünket kibocsájtottuk.

Kelt András mester értelmes férfiú, a fehérvári egyház prépostja s udvarunk kedvelt és hű al-kancellárja kezei által 1327-ik évi május 21-én uralkodásunk 27-ik évében.“

Következnek az aláírások.

Nyolcz év múlva ez adományozási okmány, minthogy a király középpecsétje, mely alatt ez kiállítatott, a havasokon túli részeken elveszett, nagyobb ovatosság kedvéért s a jogok biztosabb érvényesítése végett ugyanazon király által megújítatott.

Még egy ellenzéki Csobánka volt csak birtokban, Csobánka Péternek fia, Pál, ki szinte nemsokára megfosztatott a király által birtokaitól, melyek a Kompolt családnak adattak, amint föltárja a következő okmány 1323-ik évről Navora Alajos úr fordítása szerint:

Károly Tekintetbe véve a kegyelet és hűség azon szeplőtelen tisztaságát, melylyel köztudomás szerint a mi kedves hivünk, Imre mester, Kompolti Pál fia fölségünkhöz és szent koronánkhoz állhatatosan ragaszkodott; s tekintve azon folytonos fáradozásokat s költségek terheit, melyeket a mi hatalmunk megerősítésére tett, ugyszintén azon kedves és megszámlálhatlan, általunk elfogadott szolgálato-
kat, melyeket ifjúságától kezdve nekünk és országunknak különféle hadjáratokban, és sokféle személyes veszedelmekben vérét ontva hatalmunk és dicsőségünk felmagasztaltatásáért és a nevezett országokban a béke helyreállításáért dicséretesen escelekedett, elismerjük, és hogy a jelenben szakadatlanul teljesít, érezzük, s a jövőben teljesíteni fog, biztosan reméljük; de leginkább indittatva és des testvérének, az előttünk oly kedves emlékű (Kompolti) Lászlónak szerencsétlensége által, aki, midőn mi városunk, Kassa felé nyomultunk hadseregünkkel a lüzongó és áruló Omódaeus fiai gonoszságának megfélemezésére és őt előre küldtük, hogy a Turka nevű major mellett fölségünk befogadására alkalmas helyet készítsen, némely hűtelen általa mi szolgálatunkban kegyetlenül megöletett: azért ugyanazon Imre mestert annyi és oly különös

érdemes és dicséretre méltó szolgálataiért, főképen pedig testvérenek, a z e m l i t e t t (Kompolti) L á s z l ó n a k haláláért kedvezésünk és k e g y e l m ű n k teljességében részesíteni és felkarolni kívánván, habár nagyon csekélynek véljük, és silánynak látjuk is azt, amit jelenleg neki teszünk, tekintve azokat, amiket hogy a jövőben tegyünk neki az ő önkénytes érdemei sokszorosan indítanak bennünket, mintha adóssai volnánk: mégis némi jutalmául szolgálatainak P á l t, Csobánka Péternek fiát, a hozzánk hűtelent és ismeretes árulót, aki eltérvén a hűség útjáról, melylyel nekünk és sz. koronánknak tartozott, M á t é h o z, Trenchényi Péter fiához, az ismeretes hitszegőhöz csatlakozván, azon ütközetben, melyet ugyanazon Máté egyesülten más árulókkal az említett Omodaeus fiaival felemelvén leggonoszabb vakmerőségének zászlaját, Rozgony mezején a Tarcha folyó mellett közel az előbb említett Kassához, velünk vívtak, bátorkodott fölségünk, úgy mint természetes ura ellen ellenséges és szolgálai fegyvert ragadni, és végre ezen hűtlenségében megátalkodott lélekkel msgtérés nélkül megmaradván, a mi fölségünk megszegyenítésére rosztat rosztal halmozván, más emberekkel, vagyis az említett Máté embereivel megmérhetetlen károkat, borzasztó pusztításokat, határtalan gyilkolásokat s számtalan rosztat okozott folytonosan nekünk és hiveinknek, különösen említett Imre mesternek, a kir. törvények erejénél fogva a magunk és a mi főpapjaink és főuraink megfontolt tanácsával és beleegyezésével ily nemű hűtlensége miatt megfosztván összes birtokaitól, azokhoz való minden jogától, s birtokolhatásától: ugyanazon Pálnak, Péter fiának összes birtokait u. m. V y s u n t á t, amelyben van templom szent kereszt tiszteletére s vásár, melyről határozva van, hogy minden héten pénteken tartassék, ugyszintén K a r á c h u n d o t, amelyben sz. Miklós egyháza van, ugy A d á c s o t, ahol sz. Jakab apostol temploma van s vám is rég idő óta engedélyezve, amit be szoktak szedni, ugyszintén S a d á n b a n i s, ahol egyház van, sz. Mihály tiszteletére, ugy K ü r t ö t, melyben sz. Margit egyháza van, ugy C h a b a n k a, H a i o u t a és L a a k nevűeket és más birtokait, melyek ezekhez tartoznak és Hevesujvár megyében fekszenek — adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk.

Kelt hű és nekünk kedves meghitt emberünknek Andrásnak, Fehérvár Prépostjának, királyi udvarunk vicecancellárjának kezei által az Úr 1323. esztendejében, június hó 10-én.

Amint a Csobánka királyi vérnek utolsó csomotája is

megfosztatott mindenétől, s Gyöngyös város új földes ura, Farkas Tamás kezébe került, földerült reá nézve valódi gyöngykora.

Ugyanis a királynak nagy kegyében állván mind a földesúr, mind a jobbágyok, csakhamar megengedettett 1335-ik évben, hogy oly kiváltságokkal, kőfalakkal, bástyákkal, tornyokkal s kapukkal birjon Gyöngyös, mint az ország fővárosa Buda.

Az erre vonatkozó okmány így hangzik :

Károly sat. Üdv A Mindnyájunk Üdvözítőjében!

A királyi vér dicső és szent nemesség, s bensőleg akkor koronáztatik meg főképen dicsőséggel és tisztelettel, midőn az irgalmat buzgalommal párosítva az egyesek érdemeit kegyes szemekkel tekinti, és a tiszta jellemért és számos fáradságért hálás viszonzással fizet hiveinek.

Az alattvalók ugyanis akkor élvezik leginkább a birt jót, midőn őket urok tisztelettel tünteti ki, javakkal gazdagítja, s a királyi bőkezűség adományával ajándékozza meg.

Miért is mindenki tudomására akarjuk ezen sorokkal hozni, hogy Tamás erdélyi vajda és Zonuk grófja nagyságos férfiú, néhai Farkas mester fia, kedvelt hívünk és felebarátunk, a mi fölséges színünk elé járulván, s előterjesztvén és emlékezetbe hozván az ő hűségét, dicső érdemeit, melyeket magasságunk kegyeit társainál jobban szüntelen iparkodott magának megnyerni: fölmutatá nekünk bizonyos nyílt levelünket, mely pecsétünkkel van erősítve, s mely különös kegyességünkre vonatkozó tartalommal bir, alázatosan könyörögvén kegyelmességünknek, hogy királyi kegyünknel fogva azt elfogadni, elfogadván megerősíteni, s megerősítve egész terjedelmében kiváltsági levelünk alakjában szerkeszteni rendeljük. Azon levél tartalma ez :

„Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, emlékezetébe ajánljuk, jelen irattal jelentve mindenkinek, akiket illet, hogy Tamás erdélyi vajda és Zonuk grófja kedvelt hívünk és lekötelezett felebarátunk, magasságunk színe elé járulván, fölemlíté hűségét és hű szolgálatainak érdemeit, melyeket ifju korától fogva felségünknek külömbféle jó és balsorsunkban, különösen pedig pártütőink hatalma elfojtásában s Isten segélyével a mi hatalmunk emelésében mindenütt, mind birodalmunk határai közt, mind azokon kívül, folytonosan a hűség nagy állhatatosságával magasságunk oldala mellett mind magát, mind összes rokonainak, szabad nemeseinek, és polgárainak személyét, és minden

vagyonát kockáztatva, honfi társainál dicséretesebben, buzgóbban, lelkesebben, feláldozó hűségének vére ontásával, szolgálóinak és barátainak halálával tett és áldozott: ezeket elmondva s kijelentve királyi kegyelmességünk előtt alázatosan könyörgött és tiszteletteljesen esedezett, hogy nagyságunk szokott kegyessége szerint egyik örökös birtokának, mely Gyöngyösnek nevezetik (Gungus) s Hevesújvár megyében van, oly szabadságot, vagyis szabadsági kiváltságot engedélyezve adni méltóztatnánk, milyenekkel budai polgáraink vagy jövevényeink alapíttatásuk kezdetétől fogva használva élnek, hogy az is hasonlóképen fal-erődítésekkel körülvéttessék, tudniillik tornyokkal, vihelyekkel, bástyákkal és egyebekkel, melyek Gyöngyös építendő várának (castris) és erődjének (castelli) erősségéhez kívántatnak.

Mi tehát, kik elvállalt uralkodói kötelemünknel fogva tartozunk szolgáló hűveinket, kik saját személyöket veszélyeztetni és kockára tenni nem remegtek, a mi és birodalmunk dicsőségeért és javáért, minőségök szerint kárpotolva, királyi jutalmazásunk ajándékával felkarolni, részesítvén őket az adományozni szokott jótéteményekben: említett nagyságos férfiu Tamás erdélyi vajda és Zónuk grófja előterjesztett kérelme iránt kedvezően hangolva, s még nagyobb kegyességre lévén hajlandó, ha figyelembe vesszük az ő elszántságával szerzett érdemeit, melyekkel másoknál jobban igyekezett magátszemélyünk előtt kedvessé és érdemessé tenni, s melyek után hűségét is figyelembe véve, őt igen kedvelt barátaink közé fogadni elhatároztuk: miud ezeknél fogva az ő kérelmét teljesítésre méltónak találván, a mi szabadalmunkból és engedelmmünkől méltányosan megengedhetőknek véljük ama Gyöngyös nevezetű birtokot említett Buda városunk kiváltságával és szabadalmainak előjogával disziteni, miért is neki és örököseinek örökre tetszésükre és akaratjukra hagyjuk azon szabadalmat, melylyel Buda városunk polgárai élnek, hogy tudniillik azt erődfalakkal, tornyokkal, vihelyekkel, bástyákkal és bármily erődítésekkel és váraesokkal körül építhessék, feiszerelhessék, s akaratjuk tetszése szerint bármily módon megerősíthessék. Kelt Visegrádon, az úr mennybemenetele ünnepén, 1334-ik évben.“

Mi tehát említett Tamás erdélyi vajda és Zónuk grófja kedvelt hűvünk előterjesztett kérelméhez kegyeletes megemlékezéssel járulván, az ő dicső érdemeit emlékezetben tartván és kegyelvén, végre az ő szeretetét, királyhoz való hűségét, kedvességét, őszinte hűsége köve-

telése szerint, a méltó elismerés jutalmával viszonzni ohajtván, ugyanazon levelünket, mely mostani új, nyílt pecsétünkkel van megerősítve és sem kaparva, sem igazítva, sem sértve, vagy bármily gyanú jelével kétségessé téve nincs, elfogadjuk, helyeseljük, megerősítjük s ezen iratunk segélyével biztos tudomásunk után örök érvényűnek jelentjük ki.

Minek emlékére és örök erejére kibocsátottuk jelen kiváltsági levelünket új és hiteles kettős pecsétünk erejével ellátva.

Kelt Tantamér mester tisztelendő férfin, a fehérvári egyház prépostja, udvarunk kedves al-cancellárja és hivünk kezei által; 1335-ik évi október 28-án.

Átvevén birtokait Farkas Tamás, a gyöngyösi határjárásnál némi nehézséggel találkozott a Solymosy család részéről, mire vonatkozólag fölvilágosítást nyujt 1341-ik évről ezen okmány, mely az egri főkáptalan levéltárában találhatóik 383-ik szám alatt s fordításban így hangzik:

„Mi, Pál gróf, Károly király alatt országbiró, emlékezetül hagyjuk jelen irattal jelentve mindenkinek, akiket illet, hogy kisasszony napjának nyolczadik napján 1341-ik évben, megjelent szokott bíraskodási forma szerint, a királyi biztos úr, a tisztelendő esztergomi káptalan hiteles bizonyítványával bizonyos birtok színhelyén, továbbá Tamás erdélyi vajda fölperes megbízottja egy Thagad telke nevű birtokra nézve, melyet állítólag Thagadon Sebestyén utód-örömétől megfosztott egyén után a királyi adományozás czime Tamás vajdának juttatott.

Szinte megjelent továbbá István, Kompolt Mihálynak alperes fia, állítván, hogy azon birtok, mely Thagad telkének neveztetik, soha semmiféle czimen nem tartozott az örökös nélkül meghalt Thagadon fia, Sebestény birtokához, hanem alperes Istvánt és testvérét, Benenighet illetve örökségi jogon, és az ő Solymos nevű birtokukhoz rég időtől fogva tartozott.

Miért is elrendeltük, hogy a szomszédok és határosok mind összehivatván, valamint a peres felek képviselői is, az említett peres birtok bejárassék s megvizsgáltassék: vajjon a peres föld csakugyan Thagadon fiának, az örökös nélkül elhalt Sebesténynek birtoka volt-e vagy nem? s ha igen: mily czimen bírta ő azt? s mily határok által különítettet el a solymosi birtokoktól? s így vajjon a királyi adományozásnál fogva Tamás vajdát illeti-e? vagy soha sem tartozott Sebes-

tényhez semmi szin alatt, hanem mindig Istvánt s Benenigh urat örökségképen illette, és csakugyan az ő solymosi birtokukhoz tartozott semmi határ által attól el nem különítetvén, régidőtől fogva és most is ahoz kell-e tartoznia?

Lelkiismeretök szerint tehát az igazságot mindenképen megtudni, látni és vizsgálni, és azon peres jószágot határokkal ellátni kértük, s hogy azt királyi mértékkel fölmérjék, vagy szemmértékkel az ország szokása szerint becsüljék, és azután az egész ügy menetét az esztergomi káptalan előterjesztése utján tudunkra adják nyolecz nap alatt, kívántuk.

Ezen ügy vizsgálata a felek ohaja szerint a következő hamvazó szerda nyoleczadik napjára tüzetett ki.

E napon P e t h e ő mester és főjegyző, mint Tamás vajda meghatalmazottja, továbbá I s t v á n Mihálynak fia, saját ügyében személyesen, testvére B e n e n i g h helyett pedig az egri káptalan meghatalmazási levelével megjelenvén, felmutattatott az esztergomi káptalan előterjesztése, mely szerint elmondatik, hogy a királyi biztos, valamint a nevezett káptalan hites küldöttje a mondott kisasszony napja nyoleczadán a kérdéses birtok szinhelyére mentek, és erre vonatkozólag azon igazságot találták, hogy az említett Thagadtelek birtok a jelenvoltak tudomása szerint mindig és pedig határkülönítés nélkül a solymosi uradalomhoz tartozott, tehát Istvánt és Benenighet illette, és hogy maga Thagadon, kinek nevéről a birtok neveztetik, ezeknek jobbágya volt fiával, Sebesténynyel együtt.

Azon földet mintegy három eke után valónak találták, s minden eke utáni föld négy ezüst márka értékűnek vehető gazdag termékenysége miatt, a birtokon levő három malmot pedig mintegy tiz márkára becsülik és Tamás vajda részéről semmiféle határjelet nem találtak a birtokon.

Az esztergomi káptalan e levele felolvastatván, minthogy említett P e t h e ő mester, Tamás vajdának meghatalmazottja, az említett becsülést és vizsgálatot ura vagy annak képviselője nélkül történtnek lenni állítja, kijelenti, hogy eme határozatban meg nem nyughatik.

Azért újra irtunk barátságosan az esztergomi káptalannak, kérvén, hogy kebeléből két értelmes férfit küldene ki bizonyságul, kik a királyi biztossal együtt sz. György vértanu ünnepének nyoleczadán az említett peres birtok helyszínére mennének s összehíván a szomszédokat és határosokat is megkérdeznék, a meghívott felek vagy meghatalmazottjaik jelenlétében azután az új határjárást végeznék.

Szokás szerint hallgassák meg a jámbor és értelmes férfiakat, vajjon a kérdéses föld csakugyan Thagadon fiának, a magvaszakadt Sebesténynek, birtoka volt-e? és mily czimen? vajjon valamely határrokkal el volt-e különítve és így a királyi adományozás által csakugyan Tamás vajdát illeti-e avagy mindig I s t v á n és B e n e n i g h birtoka volt örökségi jogon és Solymos nevű birtokukhoz tartozott? melytől semmiféle határjel által elkülönítve nem volt s azért most is őket kell illetnie?

Mindezeket lelkiismeretük szerint, Isten és az ő igazsága szem előtt tartása mellett vizsgálják meg, tudják ki és lássák el a kérdéses birtokokat határjelekkel. Azután ugyanazt királyi mértékkel mérjék föl, s az ország szokása szerint szemmel becsülik meg, s az egész ügymenetet nyolcz nap alatt ő felségének az esztergomi káptalan előterjesztése útján tudomásra juttassák.

A határnap eljöttével Literatus P é t e r mester, Tamás vajda jegyzője, mint urának törvényes meghatalmazottja, másrésről pedig Kompolt Mihály fia I s t v á n, a maga ügyében személyesen, egyszersmind említett testvére, B e n e n i g h nevében is az egri egyház káptalana meghatalmazási levelével megjelenvén, felmutattatott az esztergomi káptalan előterjesztése következő tartalommal:

„Hermány Márton és Gyuk fia, Gerő, királyi biztosok, László és Péter kanonok-társak, az esztergomi káptalan hites küldöttői a peres ügyben eljárásra felhatalmaztatván, küldetésök végeztével azt állították az említett káptalan előtt, hogy az említett Thagadon telekre nézve összehíván több jámbor embert, valamint a határosokat és szomszédokat is, mind megegyeztek abban, hogy az említett földnek bizonyos részét a déli oldalon, Gyöngyös szomszédságában elkülönítették s átadták Tamás vajdának, a többit pedig éjszaki részről, vagyis Solymos felől, a solymosi említett nemeseknek. Mely birtokoknak határai az esztergomi káptalan előterjesztése szerint következők: két határdomb emeltetett keleti részről egy nagy út mellett, a Mérgesnek nevezett folyó mentében, mely úton Gyöngyösről Benére járnak, s mely jelek egyike elkülöníti a gyöngyösi, másika a solymosi birtokot. Innen a határ egyenesen nyugat felé vonul és uj két föld-határon megyen át a Solymos-pataka folyóig, melynek végénél ugyanazon irányban

terjed két új, kettőzött határjelig, honnan egy örökösnek látszó vizmosásba halad, hol ismét két határdomb van, onnan tovább ismét egy más völgyig terjed, mely Tokapatakának hivatik, honnan egy nyil-lövésnyi távolban ugyanazon irányban két határdombhoz megyen, és végződik egy Aghberek nevű völgyben, hol két határdomb van, s hol a kérdéses föld határai voltak.

Igy tehát a kérdéses birtokot törvényesen s a felek köz-megegyezésével bejárva, s határjelekkel elkülönítve, e határok szerint a Gyöngyös részről birtokot átadták Tamás vajdának, a solymosít pedig az említett nemeseknek ítélték, kik kötelezték magukat, és pedig a vajda ur maga és gyermekei — István maga és testvére Benenigh hasonlóan maga és gyermekei — nevében, hogy ha valamelyik fél időjártával okot adna a perre, vagy pert kezdene, akkor a baj, vagy per okozója a békés fél ellenében jogaiban és birtokaiban fog szenvedni, és ha netalán az említett esztergomi káptalan e levele előtt, bármily iratok léteztek volna is, jogerővel többé nem bírnak.

Mely iratok tartalmát közölvén, a fentebb irt módon mind Literatus Péter mesterrel, mind Tamás vajda meghatalmazottjával, mind Kompolti Mihály fiával Istvánnal tudatván, ezeknek azon kérdés tettük, vajjon a főlebb irt egyezséget elfogadják-e vagy nem? Ezt tőlök szokott bírósági módon megkérdezvén, kijelenté mind Tamás vajda nevében Péter mester, mind Mihálynak fia István, hogy azon említett feltételeknek és kötelezettségeknek magokat alávetni előttünk ígérük, fogadják, s kérnek bennünket, hogy ezen egyezkedésről bizonyosági levelet adjunk.

Mi tehát ezen egyezkedésről örök ovatosság és az idővel felmerülhető események végett ezen visszavonhatlan egyezkedést saját birói tekintélyünkkel megerősítve közzétesszük s függő pecsétünkkel megerősítjük. Kelt Visegrádon, e per eldöntése napjától számított tizenhatodik napon (május 17.) 1342.

Szinte erre vonatkozik részletesebben következő határjárás okmány:

„Mi, Pál gróf, Károly király alatt országbíró, emlékezetül hagyjuk jelen irattal jelentve mindenkinek, akiket illet, hogy nagyságos férfiú Farkas Tamás erdélyi vajda, Zónuk grófja mint felperes közt egy-

résről, másrésről pedig Kompolt Mihály fia István és testvére Solmosy B e n e n i g h mint alperesek közt pör merült föl, és ezen alábbirt birtok ügyében való pör előttünk 1341-ik évi Sz. Jakab apostol ünnepe nyolezadára kitűzetett.

Az eljött határnapon Literatus Péter Tamás vajda részéről s az ő meghatalmazványaival megjelenvén, azon említett István és Benenigh ellen bíróságunk előtt az esztergomi egyház káptalanának bizonyos levelét mutatta föl, melyben említett Tamás vajda ügyét feltüntetve találtuk ily módon:

„A királyi biztos és nevezett káptalan hitese szerint húsvét utáni kedden, mikor Tamás vajdának királyilag adományozott birtokai, Gyöngyös és Bene bejártak, amint a határméréseket a déli oldalon már elvégezték, áttértek Bene nyugati határára, amint mondják, mintegy két földhatár hosszára, melyek említett Gyöngyös felé esnek, hogy így minden oldalról kimérve legyen a birtok.

Ekkor említett István és Benenigh, birtokaik határának azon részénél, hol egy régi földhatár nevezett tölgyfával jelölve van, e jelölt földbirtoknak mind kimérése mind birtokbarétele ellen tiltakoztak.

E tiltakozás alapját tudni kívánta Literatus Péter tőlök, mire említett István maga ügyében személyesen, Benenigh pedig meghatalmazási levél által bizonyították, hogy azon peres föld az ő, és Benenigh Solmos nevezetű birtokához öröklési jogon régtől fogva tartozott és így most is, mint állítják, tartoznia kell.

Mi tehát ez alapon az esztergomi egyház tudós káptalanához irván barátságosan, kértük: küldené ki hitese embereit tanubizonyosságul, kiknek jelenlétében a mindkét részről királyi biztosok jövő kisasszony nap nyolezadik napján említett Gyöngyös és Bene birtokok helyén összehíván a szomszédokat és határosokat, a felek vagy meghatalmazottaik jelenlétében, a határ újra bejárnának, kitudván a szomszédoktól, határosoktól és mindazoktól, akiket illet, vajjon az említett peres földbirtok Gyöngyös és Bene birtokokhoz tartozott? és így Tamás vajdát illeti és illette-e? vagy az említett solmosi nemesek birtoka volt már rég időtől és reájok öröklési jogon háromlott? Szemök előtt tartván lelkiismeretesen az Istent, minden hamisság nélkül kitudnák így, látnák és vizsgálnák az igazságot, magát a peres birtokrészt pedig királyi mértékkel mérnék, vagy az ország szokása szerint más jámbor emberekkel megszemléltetnék, s azután az egész ügy menetét a határmene-

tekkel, mondott határnaptól számítva nyolcz nap alatt király urunknak megírná az említett káptalan.

Ámbár pedig ez ügy felterjesztése hamvazó szerda utáni nyolczad-napig halasztatott, végre e napon megjelent P e t h e ő mester főjegyző, nevezett Tamás vajda meghatalmazottja; továbbá említett I s t v á n , Mihálynak fia, saját ügyében személyesen, B e n e n i g h pedig az eгри káptalan bizonyosság-levelével, mely szerint a királyi és esztergomi káptalani biztosok a kitűzött kisasszony nap utáni nyolczadik napon az említett birtokok helyszínén megjelenvén, a kérdéses birtokra nézve azon igazságot találták, hogy a pör alatti birtok emberi emlékezet óta senki másé nem volt, hanem mindenkor említett I s t v á n és B e n e n i g h birtoka, s ezek Solmos nevű jószágukhoz tartozott, melyet megtekintvén és megvizsgálván, úgy találták, hogy azon föld egy eke utáni illeték, s mintegy három márka pénzre becsülhető.

E levél tartalmát elolvastván, miután említett Petheő mester, Tamás vajdának törvényes meghatalmazottja azt állítá, hogy mind a vizsgálat, mind a becslés az ő urának, Tamás vajdának és meghatalmazottjának távollétében történt, s így az ő ura ily vizsgálattal és becsléssel meg nem elégedhetik: azért az említett esztergomi káptalant levelünk által újra fölkértük, hogy hites embereiket bizonyoságtétel végett átküldenék, kik előtt Márton, Hermany Mihálynak fia és Gerő, Gyuk királyi biztos fia, sz. György vértanu nyolczadnapján vagy az illető peres felek, vagy azok meghatalmazottjai jelenlétében az említett birtoknak bejárását eszközölnék az előirt módon tartandó vizsgálattal együtt; az említett peres földet pedig az ország szokása szerint megbecsülnék, és ha a felek a helyszínen megegyezni nem tudnának, az egész ügy menetét nyolcz nap alatt az esztergami káptalan megírná király ő felségének.

Csakugyan az ügy eldöntése határnapján Tamás vajda jegyzője Péter mester egyrészről ennek meghatalmazási levelével, másrészről pedig Mihálynak említett fia I s t v á n maga ügyében személyesen, testvére, B e n e n i g h nevében pedig az eгри káptalan bizonyosság levelével megjelenvén, bemutatók az esztergami káptalan iratát, mely szerint említett két királyi biztos, valamint László és Péter mesterek és kanonokok, mint az esztergami káptalannak ez ügyben kiküldött tanui, visszatérvén küldetésökből elmondák, hogy jámbor férfiak, szomszédok és határosok egyenlően azokénak vallják. Ugyanazon vajda ur a nevezett peres földet királyi adományozás folytán magáénak vallja,

holott az egri káptalan bizonyítja, hogy említett solymosi nemesek Csobánka fiának, Jánosnak szülőivel vagy szülőiteivel és unokáival együtt bírták azt és keresztelő János nyolczadán ezt ki is mutatták, és e szerint így tartozik a vajda ur határozatait megállapítani; ha pedig adományozási levelét a vajda ur előmutatni nem képes e birtokra nézve: úgy István és Benenigh az országot ősi szokása szerint határaikat az ő Solmos nevű birtokaiktól kezdjék kitzúzni, miben mind két fél megnyugodott.

Ekkor elolvastván előttök a szerződési levelet, mind Tamás vajda meghatalmazottja, mind pedig Mihály fia István, a maga ügyében személyesen, és testvére Benenigh nevében megegyezéseket ajánlották. Ennélfogva az esztergomi egyház káptalanját újra megkerestük levelünkkel és biztos tanukul kiküldeni kértük megbizottjainkat, hogy megjelenvén, említett Hermany Márton és Márk fia mint királyi biztosok előtt az ország elfogadott szokása szerint, kitűzött időben, a helyszíni vizsgálatot megtennék, s az ügy állását az esztergomi káptalan utján előterjesztenék.

A jelentésre kitűzött határnap eljöttével, Petheő mester főjegyző, mint Tamás vajdának törvényes felhatalmazottja egyik részről, másik félről pedig Mihály fia István saját ügyében személyesen, többször említett testvére Benenigh pedig a nevezett egri káptalan bizonyosság levelével megjelenvén, felmutatott az esztergomi káptalan vizsgálati levele, melyben iratik, hogy föllebb nevezett királyi biztosok, úgy Jakab mester kanonok, mint az esztergomi káptalan hites küldöttje, a kérdéses birtok helyszínére mentek, hol Tamás vajda törvényes képviselője, úgy ez alkalommal István és Benenigh is személyesen megjelentek.

Ámbár pedig ott Tamás vajda képviselője némely leveleket felmutatott e peres tárgyra vonatkozólag, mint hogy azonban részletes és teljes bizonylatul nem szolgáltak, azért is azon egész vidék nemesei a kérdésben levő földet következőleg határolták meg Bene és Solmos között: azon hegyen, ahol Magdala szölei vagynak, keletről két határdombot emelnek, melyek egyike a benei földnek, másika a solmosi birtoknak szolgál határaul.

Azután átmentek a déli részre és ugyanazon hegynek oldalán két határdombot emeltek, melyek egyike egyik birtoknak, másik a másiknak szolgál határaul; innen mentek ugyanazon irányban (valószínűleg

a mai Bábakő felé) a hegy alján szinte két határt emeltek, s így a mondott birtokokat egymástól elkülöníték.

Végre bizonyos uthoz közeledtek, mely Gyöngyösről Benére vezet, s azon ut hosszában a solmosi földek részére két határt emeltek; azután ugyanazon uttól kezdve hat jelet emeltek a gyöngyösi földek részéről, melyek egyik fele a gyöngyösi, másik fele a solmosi birtokot különítene el, s így az egész kérdéses föld határjárása befejeztetett.

Az esztergami káptalan e levele felolvastatván, miután mind a két félt megkérdeztük volna háromszor: vajjon a felolvasott egyezkedést és határolást örökérvényűnek ismerik-e? említett Petheő mester Tamás vajda helyett annak teljes meghatalmazási leveleivel, másrészt Mihálnak fia István is a maga nevében, s Benenigh nevű testvére helyett is, mint annak gondnoka, kijelentették, hogy ezen egyezkedést, rendelkezést és határjelölést örökérvényűnek elismerni a fönt leírt módon és rendben az illető birtokokra nézve magukat kötelezik és semmire nézve sem kifogásolják; mit, előttünk megjelenvén, önkényt kívántak bizonyíttatni rendelkezésünkre álló minden eszközzel.

Mi tehát ennek emlékére és örök érvényére kiadtuk jelen kiváltsági levelünket függő, valódi pecsétünkkel megerősítve. Kelt Visegrádon. Keresztelő János utáni tizenkettedik napon 1342.“

Ezen okmányt 1655-ik évi december 20-án Miskoy István és Bán Bertalan, gyöngyösi bírák jelenlétében az egri káptalannak átadták megőrzés végett.

A városunk és vidéke jórészenek uj és szeretett birtokosává lett Farkas Tamás hatalmas úrtól vette át városunk czímerét és jelvényét is a pecsétjében, a városházán, valamint a farkas nevű, s városunk tulajdonát képező verdéglőn nem annyira diszelgő, mint inkább szerénykedő farkas, csillag és hold czimer bizonyára egyik ősi emléke a dicső földesúr és hős népe között élt gyöngéd szeretetnek, s ki tudja? maga Bertalan főtemplomunk is nem e kölcsönös szeretet szüleménye lett-e? mert az egyházi régészet terén is igen nagy érdemeket szerzett tudományos Ipolyi épen erről azt állítja, hogy „Heves megye második fővárosában, Gyöngyösön, a plebániái főegyház, amint maig, átalakítva bár, mutatkozik, csúcs-iv építészetünknek még

egyik kitünőbb alkotmánya. Kéttornyú széles homlokzata is, újabb renaissance modorú átalakítása daczára, talán még román izlésű tervezet lehet. Míg maga az egyház, a késő gót izlést jellemző sajátságos részletekkel bír. A kevéssé tagozott külsőfal-támok mellett ugyanis a szentély zárodása is egészen abnormis alakítást mutat, amennyire nem a többszög egyik középső oldalával, hanem magával a szöggel végződik, úgy, hogy az egyház közép átmérő vonala a szögbe jut.“

Ilyenmő építmények nálunk a 14-ik század elején keletkeztek, s valamint a külföldön, úgy hazánkban is a csúcs-iv építészet az emelkedő városi polgárosodás jelzője lévén, megyénkben is annak főhelyein, főbb városaiban találunk még maig nevezetesebb emlékeire.

Más, ezen korból való csúcs-iv izlésben történt alakítások a vidéken a ferencziek gyöngyösi és jászberényi kolostoraik egyházai.¹⁾

Balássy határozottan említi, hogy a sztferencz-szerzetesek számára a tizennegyedik század végén, 1400-ik év körül, a Báthory család kolostort alapított s templomot épített, a forrást azonban, honnan ez adatott merité, nem nevezi meg.²⁾

Városunk fő két temploma tehát valószínűség alapján azon időből való, midőn a szeretett új földesúr, Farkassy Tamás, lett a város és vidék nagy részének ura; hogy pedig előbb is voltak templomok, az kétségtelenül bizonyos. Hol? és milyenek voltak? Nem tudjuk.

Kuriózum gyanánt megemlíthető még az is, hogy ez időtájban oly drágák voltak a szerzetesek, amely oicsónak szeretik némelyek tekinteni ma; mert hogy egyéb értéket ne is említsünk „Minden két ekényi földbirtok után csak egy, rendesen öltözött és fölszerelt szerzetest adott az apát úr“³⁾ két ekényi föld pedig, milyenek említett oklevelünkben a solymosi kérdéses birtok is mondatik, két száz hatvan hold föld vala, lévén egy eke utáni,

¹⁾ Ipolyi Őskori Régészeti és középkori műemlékek. Heves megyében 20 l.

²⁾ Történeti Vázlatok 33. l.

³⁾ Péterfy Conc. l. 58. l.

vagyis egy aratrum föld 130 hold, mint a tihanyi zárda egy ily, 1296-iki leveléből világos, a hol mondatik: „Száz és harmincz hold föld kell tudniillik egy ekényi földhöz.“¹⁾

Igaz, hogy a föld nagyon olesó volt, mit, onnan is mérlegelhetünk, hogy a solymosi határ három ekényi, tehát 390 holdnyi terjedelmű, gazdag termékenységu földje négy márka értékűnek, míg az ott levő három malom tiz márkát megérőnek mondatik, egy márkát ez időben négy arany forintra, egy arany forintot száz denárjával számítva, mint mondatik: „Egy márka az első (árpádkorszaki) időben, sőt a következő korszakban is leggyakrabban négy arany forintot jelentett.“²⁾ Három ezer ily márka jövedelme volt évenként az egri püspöknek, mint egy párisi királyi codex állítja, az 1184 ik évről³⁾ míg Galeoti velencei követ az 1525-ik évről azt mondja, hogy; „Az egri püspökség első a püspökségek között, melyet Várady Pál bir, s jövedelme körülbelől 22 ezer arany forint.“⁴⁾

Farkas Tamás a királynak folytonosan igen nagy kegyében állott, s oly tekintélyvel birt tanácsadása Róbert Károly király előtt, hogy a legnehezebb vállalatokba is kész volt bocsátkozni a gyöngyösi új földesúr javaslatára.

Igy támadá meg a küldött kún segély-hadak közreműködésével 1323-ik évben az erdélyi lázongó szászokat, s őket engedelmességre szorítá. Az ütközetben maga Hermán szász gróf is elesett s annak javait szinte földes-urunk nyerte.

Ugyancsak Tamás úr rábeszélése folytán, hét év mulva maga a király vezetett sereget Bazarád havas-alföldi fejedelem olálsága ellen, de az ügyes és ravasz oláhok egy hegyszoroson ólákodtak, a magyar sereg nagy része elveszett, s maga királyunk is csak úgy mentheté meg életét, hogy Dezső vitéz hősiiesen feláldozva magát, öltönyt cserélt

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. VII. 720. — Magyar Sion 3. k. 716 lap

²⁾ Schoenwisner Notit. Hung. Rei Numariae. 156 l.

³⁾ M. Sion III. 553.

⁴⁾ El primo episcopato é agría, qual tene il R. paulo Diaco, non molto de natione nominata, homo de assai bon inzegno ... da bona phama, et vene dicto lui anchora esser virgine. Hade Intrada ducati 22 millia circa. Ilyen volt ekkor az olasz nyelv.

a királylyal, s míg ez megszabadult az ál-öltözetben : a dicső vitéz vértanuságot tett hűségéről.)

Három év múlva, 1333-ban királyunknak szülőföldjén, az olasz földön, s különösen Nápolyban levén sok baja megölt testvére halálának megboszúlása végett, ismét csak Gyöngyös ura, Tamás vajda volt az, kibe az útra készülő király minden reményét helyezé, mint törhetlen-hűségű barátjára ; őt küldé előre a tengerparti Zeng városba, Endre fiával, mint legnagyobb kincsével, s midőn Nápolyban ősi kincseit átvette a király, ismét Tamásra bizá azokat Henikó herczeggel együtt. Majd Otranto ostromával tünteti őt ki a dicső fejedelem, s 1342-ben ismét az adózni nem akaró szászokat kényszeríti engedelmességre.²⁾

Megróhat-e valaki? ha földes-urunknak ennyi fölmlített harczi, utazásai után bátorságot veszek magamnak azt állítani, hogy az általa annyira szeretett gyöngyösiek bizonyára jelentékeny részt vettek f á r a d a l m a i b a n és h a r c z a i b a n , s legyen szabad mondanunk egy kis, nem alaptalan, önhizelgéssel, hogy t a l á n d i c s ő s é g é b e n i s . Én hiszem, hogy nemcsak Rozgony síkjai, hanem a h a v a s o l á h föld és h e v e s olasz föld egyenlően tanui voltak annak, hogy városunk és vidéke vitéz fiai nemcsak a híres b a b , hanem a dicső b a b é r - termelés terén is hazánk kitűnő hősei közt foglaltak helyet!

De nemcsak városunk, hanem vidéke is egészen más arcot öltött a Csák Máté-féle mozgalmak legyőzése után, mert már 1322-ben a király többeket, kiknek bűne világos, hűtlensége kétségtelen volt, maga fosztott meg javaiktól. Így vetett végett például a C s e r é p i e k , B o d o n o k és mások garázdálkodásainak megyénkben, s mindezek javait saját hiveinek adományozá, kik azután az alatta hatalomra emelkedett H o m o n n a y , K a n i z s a y , K o m p o l t h y s egyéb nemzetségek virágzásának vetették meg alapját.³⁾

Igy kapta Csobánka Jánosnak, Lászlónak és fiainak,

¹⁾ Horváth Magy. Tört. II. k. 207. lap. 1337. év.

²⁾ Horváth Magy. Tört. II. k. 194. 207. 214. lapon.

³⁾ Horváth Magy. Tört. II. k. 193. i.

Dávid, Samu és Pál Gyöngyös, Bene, Halász és Fogacs nevű birtokait Farkas Tamás erdélyi vajda, a már közlött okmányok szerint.

Igy nyerte Csobánka Pál javait 1323-ban Kompolthy Imre siroki várnagy, névszerint Visonta, Kürt, Lak és Adács helyeket.¹⁾ Visonta már ekkor jelentékeny hely volt, mert az adomány-levél szerint virágzó egyháza volt a szent kereszt tiszteletére és minden pénteken hetivásár tartatott. Egy 1347-iki osztály-levél szerint itt németek is laktak, s említetik Lebel németnek udvarfelke és a helység harmadik utcája Magyarfalunak neveztetik, bizonyára megkülönböztetésül a helység német részétől.

Igy jutott Csobánka Sámuel után Tamás vajdára a saári zárda kegyurasága is, melyet ugyanazon Farkas Tamás Zsadan nevű birtokaért átruház említett Kompolthy Imrére, ki még ezenfelül száz budai márka pénzt vagyis 400 arany forintot ad ráadásul Tamás urnak 1339-ik évi Reminiscere vasárnap előtti szombaton.²⁾

Igy száműzetett a Bodon nemzetség Sirok és vidéke birtokából szinte hűtlenség miatt, s azt Róbert Károly király Chenyk (Csenik) cseh uraságnak adományozta 1332-ik évben³⁾ e szerint már akkor kezdődött azon korszak, melyben csehül kezdett lenni némely vidék és találtatának a „Csehek Magyarországnak!”

Igy találjuk a Rathold nemzetségből származott Hasznosi Nagy Domonkost, mint 1313—1321-ig ország nádort Hasznos, Ágasvár s vidéke birtokában.⁴⁾

Igy csodálkozunk ez időszakban Oroszi helység tót nevű Szvinye urain, kik egy 1364-iki bizonyág-levélben jönnek elő, hol a szepesi káptalan elismeri, miszerint Lorándi Miklós mester az egykori hires Mycha (Misa) bán unokája a Heves vármegyében fekvő Urusy (Oroszi) helységet, mely tévedésből (!) Lorándi által elfoglaltatott, s mely atyjok után örökségi ágon őket illeti,

¹⁾ Balássy Tört. Vázl. 49. l. — Pray p. 80.

²⁾ Codex Dipl. VIII. 4. 418 l.

³⁾ Cod. Dipl. VII. 3. 676 lap.

⁴⁾ Balássy Id. Műve 39 l.

visszaadja, de különben is, minthogy ezen 200 arany forint tartozását Lorándinak az említett gyermekek kiegyenlítették, azért Oroszról és járulékaikról lemond.¹⁾

Igy, mint a magyar fordításban közlött oklevélből láttuk, Solymos helység K o m p o l t h y István és Benenigh birtoka volt, kik Farkas Tamás ellen tiltakoztak 1342-ik évben.

Igy birta Apczot Opuz Detrik 1332-ben, kinek és családjának nevéől származott mai Apcz nevezete az élénk kedves kis városnak; azonban megfordítva is történhetett, mert inkább a helység neve után szoktak nevezetni a birtokosok.²⁾

Zuhay Jakab fia pedig, István mester, ki egyszerű alnádornak is neveztetett, panaszt emelt, hogy — valószínűleg Farkas Tamás utódja — Frank erdélyi vajda és K ó n e Simon, kik G e n g e s és H a l á z birtokaikon vannak, Margit nap előtti szerdán az ő T a r y a n (Tarján) helységbeli tisztjök és Peterman meg Petrus jobbágyaik által megtámadtatták erőszakkal R é d é t, különféle vetését elrontották és több szekérral az ő birtokukra, G e n g e s r e vitték igen nagy kárral.³⁾

Ennyi gazdag család lévén vidékünkön ez időszakban, nagyon is rendes kitüntető dolognak találjuk azt, hogy György nevű hevesmegyei főispán küldetett fontos és meglehetősen kemény kifejezésű utasítással, az akkor Avignon nevű francia városban lakó pápához, VI. Kelemenhez, Magyarország birtokjoga ügyében, melyet a pápa azon időben hűbériség gyanánt tekintetni nagyon szeretett volna.⁴⁾

A megyei székhely kérdése még ekkor sem Gyöngyös sem Eger között kérdéses nem lévén: nagyon könnyű volt a két fél között létező harmadiknak, Welprech hevesmegyei városnak, elragadni a megyei székhelyiség hasznát és babérait!

Welprech? Hevesmegyei ős magyar város??

¹⁾ Codex Dipl. IX. 3 450. l.

²⁾ Balássy Idéz. Műve 7 lap.

³⁾ Codex Dipl. X. k. 220 lap. 1 1394.

⁴⁾ Horváth Magy. Tört. II. k. 253 l. 1348.

Hogy sokáig ne méltóztassanak csudálkozni, sietünk megjegyezni, hogy a mai derék Verpelét városát 1399-ik évben még Welprech néven irták és Bubek Detrik nádor elnöklété alatt ott volt a megyei gyűlés, kol a kompolti zárdá apátja, Márton, panaszkodik, hogy az utasok nem akarnak firetni az ő zárdájukhoz tartozó n a g y u t i vámon, hanem mellékutakon megszöknek. E panasz folytán határozottatott a tekintetes karok és fejek által, hogy azon kereskedők, kik G y o n i g e s (Gyöngyös) városán (per civitatem) át Budára mennek, fizessenek vámot a zárdának, kik pedig Budáról G y o n i g e s vagy P a z t o h felé mennek Egerbe, ezek nem tartoznak vámot adni. ¹⁾

Igy élte tehát keresztül városunk a 14-ik évszázadot, védfalakkal, tornyokkal és kapukkal ellátva a királyi engedmény folytán, melyek közül különösen a b e n e i, c s a p ó, t ó u t e z a i és s o l y m o s i kapuk említettnek többször országos megyei s városi okmányainkban s jegyzőkönyveinkben, mint azt illetékes helyen mindig kiemelni fogjuk; most egyelőre általánosságban csak annyit jegyezvén meg, hogy 1710-ben még álltak a falak, 1838-ban pedig a mai Fény-uteza végén levő kóroda mellett rombadült az utolsó kapu!

¹⁾ Fejér Codex Dipl. X. 2. 717 lap.

V.

Nefelejtsek a tizenötödik századból.



tizenötödik században magyar hazánk uralkodói valának: Zsigmond, Albert, I. Ulászló, V. László, Hunyady János kormányzó, Hunyady Mátyás, II. Ulászló.

E század legnevezetesebb eseményei: a csehek foglalásai hazánkban, a husziták, viklefíták mozgalmi, török háborúk több ízben, csaták a vaskapunál, a várnai veszedelem, melyben a király maga is elesett, a rigó-mezei ütközet, Giskra cseh vezér háborgása, a német főurak ármányai a Hunyadyak ellen, Kapistrán János híres népszónok; Hunyady László lefejeztetése, Mátyás király háborúi a csehek s törökök ellen, a rendes hadsereg előképeinek, a fekete seregnek, létrejötte; a csehek kivertése, a kenyérmezei ütközet, II. Ulászló harczi a trónkövetelőkkel, zajos országgyűlések.

Ime ez évszázad eseményeinek gyöngé árnyalatban adott vázlata, melynél azonban városunk és vidéke történetének mindig több és több megvilágított pontjaival találkozunk!

Zsigmond király 1405-ik évi április hó 15-ére országgyűlést hirdetvén, a haza színe-java összejött, hol a városok, tehát kétségkívül városunk jogai és kiváltságai is, nagyon kiterjesztettek. ¹⁾

¹⁾ Horváth M. Magy. Tört. II. k. 436. lap.

Az itt hozott határozat előszavában említették, hogy miután a tatárok és más ellenek betörésekor a városok erődítései a népnek oly nagy védelmére szolgáltak, ennélfogva a városok mind, sőt több nyílt helység is, kőfállal öveztetni rendeltetnek.

Ugyanitt a városok birái és tanácsai hasonló polgári és büntető hatóságot nyertek, mint a nádor, a zászlós urak és főispánok, s minden pörös esetben tekintélyes első bíróság volt a város birája és esküdtei, vagyis tanácsosai.

A városok minden lakója egyaránt osztozott a teher viselésében s mindennemű adózásban. Minden város tartozik azonfölül, a királynak vagy királynénak, ha azon városban megszállanak, egy ebédet és egy vacsorát adni, a czéhek pedig készítményeikből egy-egy darabot, így például a szűcsök bundát, a szijgyártók kantárt, de csak egyszer egy évben, ajándékozni.¹⁾

Nem érdektelen, sőt szép felfödözésnek tartom vidékünkre nézve azt, hogy a dieső Mátyás királynak anyja, Szilágyi Erzsébet, szinte a Mátravidék gyöngye, birtokosnője vala. s Fajzath, Réde, Ethéd (Ecséd) Zeuth (Zeűcs, Szűcsi) hevesmegyei birtokokat 1408-ik évi szent Tamás püspök napján engedélyezé Zsigmond király elcserélni e családnak, Kereztúri Garázda Miklós Horogszegh nevű Temes megyei birtok által, honnan származott a horogszeghi Szilágyi család elnevezés.²⁾

Mint az adomány-levélből kitűnik, Kereztúri Garázda Miklós és Szilágyi László, mindketten együttesen várnagyai valának négy évig a zreberneki erődnek, s hősiiesen viselték magukat a törökök és bosnyákok berohanásai ellen; a híres Maróth bán parancsnoksága alatt Branics várat ők vették be, s igen sok vitézi tettet vittek véghez; miértis Szilágyi László, ugy apja Miklós, valamint László testvérei: György, Mihály, (bizonyosan Mátyás király nagybátyja) Albert, Domonkos és Sebestyén részére, s végre László fiának, Györgynek javára az említett

¹⁾ Zsigmond III. Törvénykönyve XIII. T. Cikk.

²⁾ Cod. Dipl. X. 4. 654. l. — Teleky Hunyadyak Kora. I. 28.

javakat adományozá megyénkben a király, melyeket azonban a Szilágyi család említett tagjai barátságos uton Horogszeggel eseréltek el a király engedélye mellett.

Altalában Zsigmond hosszas kormánya alatt megyénk birtokosai és birtokai jelentékeny változásokon mentek át, mint a közlendő számos okmány mutatja, melyekből a Mátravidék legnagyobb részének urait felismerhetjük.

Igy 1409-ik évi Jakab apostol napja (jul. 25) előtti hétfőről bizonyítja az egri káptalan, hogy Tarkői Henrik fia László, kit a patai esperes ur utján ismert, a káptalan előtt, a maga, ugy gyermekei Rikolf és János, valamint egyéb örökségi jogot igényelhető rokonai nevében elzalogosítja jelen megszorult állapotában, Heves megyében levő Atkai (Atkár) birtokot ezer arany forintért oly kikötéssel az ő hűgának, nánai Kompolt István nejének, Erzsébetnek, hogy jövőben bármikor tetszenék, minden becslés, kártérités nélkül egyszerűen az említett ezer arany forint lefizetése után a birtokot azonnal visszakaphatja.¹⁾

Ugyanazon évben Rozgonyi Simon országbíró Kónye Simon főajtónállóval, Oroszi urával, Kompolton tartá Heves vármegye gyűlését, Fülöp és Jakab apostolok napja (máj. 1.) előtti hétfőn, hol megint előtérbe lépett a kompolti barátok vámszedési joga, mely alól oly erőmmel iparkodtak megszökni a jámbor hívek.

Döme, kompolti apát ugyanis ismételve felhozá, hogy Kompolton vámot szedni már a régi zárdának is jogai közé tartozott, s denique fizetni nem akarnak, sőt még némelyek tagadni is merészlik e szent jogot. Erre a jelenlevő megyei gyűlésezők feszületre tett kézzel egyhangulag erősítették, hogy a vámszedés már az említett régi zárdát is illeté s illeti ma is.²⁾

Ez adatból pedig két, üdvösséges tanulságot merithetünk; először, hogy a régi zárda Kompolton, úgy látszik, nem régiben elpusztult s most újra fölépítettett, másodsor, hogy fizetni akkor sem szerettek még a barátoknak sem!

¹⁾ Codex Dipl. X. 4. 838.

²⁾ Cod Dipl. X. 4. 794.

Mint alább részletesen látni fogjuk, vidékünkön leg-hatalmasb és leggazdagabb volt a ná n a i K o m p o l t i a k családja, melyből különösen István magaslott ki minden helyen a király körében és — legalább az általam ismert Zsigmond-féle okmányok között — igen sokszor találkozzunk az ő alájegyzésével is. Többi között mint egyik nagyfontosságú okmányt emlitem meg csak az Ulászló lengyel király és Zsigmond uralkodónk között létrejött szövetségi okmányt, hol Kompolt István, mint aláíró szerepel, vele együtt vidékünkéről Palóczy Máté heves-ujvári főispán, Solymosi István és fönnebb említett Tarkóy Rikolf vannak alájegyezve. ¹⁾

Különben folytonosan körülvéve látni magát a nemzet nemesei által, nagyon szereté Zsigmond király s nagy örömét találta abban, ha valakinek bármit is adhatott, így lekötelezhetvén őt magának.

Épen e természeténél fogva örökösen adott és szedett s midőn már nem volt donáczió n a k-való birtok, hogy mennél több nemese lehessen mégis, kigondolta a birtokadomány nélkül nemességre emelést, az ugynevezett a r m a l i s t a nemesek osztályát, a titulus sine vitulo alapján, mi által sok tekintetben inkább ártott az országnak a sok munkátlan nemes uraság által, hogysem használt vala, amint a következmények is szomoruan igazolták. ²⁾

Az ily földnélküli szegény nemesek szinte zászlók alá sorakozván az édes haza megmentésére vagy diesőségére „Nem egyszer lőn, ugymond Horváth Mihály idézett művében, hogy a szegényebb nemesek egyéb fegyver hiányában csak bunkós botokkal álltak ki a banderiumban a megyei zászlók alá.“ Mint és hogyan állt ez ügy a mi vidékünkön vagy épen városunkban? nem sok adatot tudunk felhozni, de hogy nálunk sem lehet valami nagy boldogság ez időben, alaposan sejthetjük azon körülményből, hogy „Zsigmond király új pénzt is veretett, mely a közéletben számtalan bajoknak lett forrása, minthogy az érc rozsz volt s harmadfélszer annyit kívántak belőle, mint

¹⁾ Cod. Dipl. X. 5. 281.

²⁾ Horváth M. Magy. Tört. II. 495.

ahogyan meghatározva volt, sőt még akkor sem akarták elfogadni a kiszabott becsben, miből aztán sokféle pörlekedések és károk, egyebek között nagy drágaság támadt.“¹⁾

Ennyi bajhoz járult még a kül-ellen, a cseh eke gya-
kori betörése, rablása s kegyetlensége is, kik hitrajongó
vezéreik zászlója alatt lassanként foglalásokat kezdettek
tenni előbb hazánk északnyugati, majd mátravidéki részei-
ben is annyira, hogy megfészkelve magukat az elfoglalt
várakban, azokat megerősíték, s hosszabb időn át hatal-
mukban tarták szegény magyar hazánknak nevezetes
részét.

Zsigmond király igen nagy hasznát vette a cseh
zavargások alatt Kompolt Istvánnak s őt ki-
tüntetésül inkább, mint jutalmul, a saári zárda fölött kegy-
urasággal ruházta föl 1421-ik évben, mint ezen fordított
okmány mutatja:

„Mi, Zsigmond, adjuk tudtára mindenkinek, akiket illet, hogy
nánai Kompolt Istvánnak fia, István, fölségünk színe elé járulván,
alázatosan előterjeszté, miszerint a szűz Máriáról nevezett saári zárdá-
nak, melyben az apát, sz. Benedekrendű szerzetesek és fráter-
rok vannak, kegyuri joga, visontai (Kompolt) Imrének János nevű
fiát, azután ennek István nevű gyermekét teljesen illeté, most
ugyan ezen Istvánnak örökös nélküli elháltával, a mi királyi kezeinkre
törvényesen és illetékesen visszaháromlott.

Ezt előterjesztvén, könyörgött fölségünknek, hogy méltóztatnánk
megajándékozni őt e zárda kegyuri jogának jutalomképen-való adomá-
nyozásával.

Miért is mi kellőképen figyelembe vévén kitünő érdemeit, szol-
gálatait és erényes hiységét ezen említett kedvelt hivünknek, nánai
Kompolt István fiának ugyancsak Istvánnak; elismervén: a legalkal-
masabb helyeken és időkben fölségünk akaratának tetszése szerint
mennyi költséget és fáradságot tett; hasonlóan tekintetbe vévén:
mily szolgálatokat tett az ő fia nánai Kompolt Péter egykori mester is,
ki nem régen a cseh eke birtokában lévő Visegrád várunk alatt, mint hű
vitéz, férfiasan és dicsően harczolván, a harcz terén, fájdalom! a vik-
lefiták által királyi szolgálatunkban öletett meg és veszett el kegyetlen
halállal: mindezt elismervén, ugyanazon Istvánt királyi kegyünkkel

¹⁾ Horváth id. mű és hely.

akarjuk kitüntetni, önmagunk biztos tudomása szerint, főpapjaink és báróink értelmes tanácsadása után a királyi kezeinkhez előbb háromlott említett saári zárdá fölötti kegyuraságot nevezett nánai Kompolt Istvánnak, fiainak, s fiai mindennemű örököseinek, s örököseik minden életben lévő maradékainak és összes ivadékainak adományoztuk, ajándékoztuk és adtuk királyi hatalmunk és jogunk teljéből, királyi kezeinkből, pusztán kegyes adományozási ezimen minden joggal együtt, mely e tekintetben minket bármiképen is illet; sőt adjuk, adományozzuk és ajándékozzuk örökjogon mint olyat, melyet visszavonhatlanul elfoglalhat, birhat és gyakorolhat, mások jogséreleme nélkül, e levelünk ereje és bizonylata folytán; melyet, midőn visszahozatik, kiváltsági okmányaink szokott alakjában fogunk kiállíttatni.

Kelt Budán Kisasszony nap előtti esütörtökön 1421-ik évben, magyar királykodásunk 35-ik, római császárkodásunk 11-ik, és cseh uralkodásunk 2-ik évében.“

Ugy látszik azonban, hogy az érintett saári zárdá fölötti kegyuri jog nem sokáig volt Kompolt István birtoka, mert a tervein csakhamar változtatni szerető fejdelem igen rövid idő múlva már más birtokot ad kárpótlásul e hívének, ő pedig, mint látszik, magának ohajtá föltartani a nem egészen alaptalanul *k ö v é r k o n c z n a k* tekintett saári kegyuraságot, melylyel kétségkívül sok más javadalom élvezete is egybe volt kötve, oly aprós kitüntetésekön kívül, melyenek valának, hogy ő is részesült a tömjéneztetési tiszteletben, a templom ajtajánál fogadtattott, külön gyertyát, barkát, szentelt vizet kapott, s joga volt a kegyurasága alatti zárdában temetkezni.

Mind e javadalmaktól és tiszteletektől megfosztá tehát őt illő kárpótlás mellett a fejdelem e levéllel:

„Mi, Zsigmond, stb. Őszintén szeretett hívünknek, nánai Kompolt Istvánnak, üdvöl és kegyelmet! Mivel a *V i s o n t a* nevű birtokot s *K a r a c s o n* nevezetű birtok felét, melyek Heves vármegyében vannak, a saári zárdá kegyuri jogával együtt fölcsérélni ohajtjuk a kezeinknél levő *O r s h o m o s z e g h* nevű birtokkal minden hasznával és járulékaival: ennél fogva hűségednek erősen megparancsoljuk, s különben nem akarván meghagyjuk, hogy amint ezen iratunkat átveszi és átérti, ne is várja e tárgyban újabb parancsunkat, hanem az említett *V i s o n t a* birtokot s *K a r a c s o n* jöszág felét minden hasz-

naikkal és egyénekenkénti jövedelmeikkel és járulékaikkal elfoglalni és az elfoglaltakat megtartani kötelességének ismerje, míg az előirt kicserélési eljárás köztünk és hűséged között ünnepélyesen nem történik. Különben nem cselekedvén. Kelt Brün városunkban, Morvaországban, Ambrus nap utáni szombaton, 1421-ik évben.“

Kompolt István a király ezen levelét vevén, elfoglalta-e a kijelölt javadalmakat? vagy nem? ezt maig történeti hűséggel kimutatni nem áll hatalmunkban; de nagyon valószínű az alább közlött okmányból, hogy amint Zsigmond király, mint mondani szokás, egy jót aludott, ismét mást gondolt s megváltoztatá e szándékát, mert a következő oklevél már mint bevégzett ténnyt tünteti föl, hogy Kompolt a kegyuraságot valóban elfogadta, mi több: abba törvényesen be is vezetett, sőt többet talált átvenni a dicsőségből és hatalomból, mint amennyi őt törvényesen illeté.

Igaz, hogy a főnebb említett királyi adomány egész általánosságban csak a zárda fölötti kegyuraságról szól, s így az adományozó ez alapon azt jogosan és teljesen elfoglalhatá: amint azonban az általam eszközölt betűszerinti fordításban itt alább közölt okmány mutatja, más birtokosok is tekintetbe veendőek valának.

A Kompolt család ugyanis, visontai és nánai ágra oszolván, a visontai ágat illeté a kegyuri jog, mely, valószínűleg a női ágon, a Detky és Ugray birtokos családokba is átment legalább részben, mint az ekkori uraságainkat messze visszahatólag feltüntető, következő, igen érdekes, bár a sok név miatt kissé nehezebben érthető, vagy inkább figyelmesb olvasást kívánó, okmány mutatja:

„Mi, Gara Miklós, Magyarország nádora és kúnok birája, jelen levelünkkel emlékezetébe ajánljuk mindazoknak, akiket illet, hogy nagyságos férfiú nánai Kompolt István főispán (comes) s országbiró Zsigmond király urunk alatt, törvényesen megtartván a birói eljárást, Ugrai Chele Balás Miklós nevű fiának gyermekét törvény elé idézte, mivel ez tiltakozott a szent Benedek-rendű saári zárda kegyuri joga ellen, melyet királyi urunk neki adott, adományozott és kívánta, hogy ezen ügy a királyi biztos és az egri káptalan hitese közbejöttével általunk elintéztessék.

Mi tehát ezen ügy tárgyalását hivatalos levelünkkel sz. Mihály főangyal utáni nyolczadik napra (okt. 6.) tűzvéni ki, e határnapon megjelent Baal László, Kompolt István országbíró helyett, ennek meghatalmazási levelével s felmutatá Zsigmond királyunknak adományozási okiratát, mely ennek parancsára Budán Kisasszony nap előtti csütörtökön 1421-ik évben kiadatott, s melynek tartalma következő:

Itt szórúl-szóra beígatva következik a főnebb említett adományozási levél; azután folytatja a nádor:

Azon levél fölmutattatván, ugyanazon meghatalmazottja Kompolt Istvánnak, okát követelte a Chele Tamás és Bertalan által történt tiltakozásnak, mit hallván Tamás: a maga nevében magáért és Bertalanéért is meghatalmazásunk folytán fölkelt és felelé, hogy az említett Kompolt István részére történt kegyuri jog átvételénél azért emeltek tiltakozást, mert a kegyuri jog egy harmadrésze jogosan őket illeti; és ekkor elővévő Konth Miklós egykori nádor kiváltsági levelét, mely az 1357-ik évi sz. György utáni 12-ik napon Visegrádon kelt, amelyben foglaltatik Gelethy Miklós nádornak 1335-ik évről szóló s az egeri káptalanhoz letett levele, hol előadatik Ugrai Chele Balásnak, tudniillik említett Tamás és Bertalan nagyatyjának, Gelethy Miklós nádor előtti következő előterjesztése:

Ugyanis: De t k y Pál fia Imre, midőn a Saár-Monostor zárda fölötti kegyuraságból őt illető részt, vagyis jogot elfoglalta volna, nem-sokára meghalt s utána János, Miklós, István és Imre, a megholt Imrének fiai foglalták azt el. Ennek alapját midőn feszegették volna: Imre fiának, Istvánnak nevében fölkelt Belek György mester s szinte kérdést tett: vajjon mily joron bírja tehát Balás ur maga is a kegyuraság egy harmadát a nevezett saári zárda fölött? Mire Balás azt felelé, hogy ő a kegyuraság s minden, vele járó birtokok és javak harmadrészét örökségi joron bírja; de ezzel nem volt elég téve, hanem okmányok előmutatása lőn szükségessé említett Belek György kívánságára.

Ugrai Chele Balás felperes tehát egyik részről, másrésztől pedig De t k y Pál Imre nevű fiának gyermeke István, személyesen megjelentek az akkori nádor, Gelethy Miklós előtt s beterjeszték, hogy közöttük jámbor emberek közbejöttével s egyeztetése folytán a mondott kegyurasági jog egy harmadát illetőleg következő békés egyezség jött létre, miszerint De t k y Pál Imre nevű fiának gyermeke nevezett István, teljesen elismeri, hogy igazság és törvény szerint

az említett kegyuraság egy harmada Chele Balást illeti, egy harmadrészevel mindazon birtokoknak és javaknak, melyek azon zárda-hoz tartoznak, s minden haszon harmada említett Chele Balást jogosan illeti, s azért ő (Detky István) és testvérei örökjogosan visszavonhatlanul lemondanak minden jogról, s elismerik, hogy Balást és fiait és örökösait illeti a harmadrész kegyuraság, melyhez többé sem ők, sem örökösök semmi jogot és semmi birtok-igényt nem tarthatnak az említett saár-monostori zárda fölötti kegyuraságot és járulékait illetőleg.

Gelethy Miklós nádor- tehát maga és az említett egri káptalan hitesei bizonyítják, hogy a többször nevezett zárda kegyuraságának és hozzátartozó birtokainak egy harmadrésze Chele Balást illeti jogosan és örökösen, ha éppen Detky Imre fiai (János, Miklós, István, Imre) ellentmondának is.

Ezen, Chele Balás javára tett bevallást Konth Miklós későbbi nádor is elismeré s megerősíté felmutatott levelével.

Emez okiratok mind a két fél által előmutattatván: Tamás és Bertalan azt állíták, hogy a harmadrész jog őket illeti; Kompolt István említett ügyvéde pedig ura részére kívánta az egészet.

Zsigmond királyunk ugyan a saári zárda fölötti kegyuraságot egészen Kompolt Pál Imre nevű fia János nevezetű gyermeke utódának Istvánnak, most említett Kompolt István főispán apjának, az ő gyermekeinek s gyermekei minden örökösöknek örökjogon és visszavonhatlanul adta és adományozta: azonban mégis mivel Konth Miklós nádornak Ugray Tamás által felmutatott leveléből világos, hogy a kegyuraság kétharmada visontai (Kompolt) János, szinte János nevezetű fiának István nevű gyermekét illeti, (ki, mint fölebb láttuk: örökös nélkül halt el S. L.), egy harmadrész pedig az említett Tamást és Bertalant törvényesen illette és illeti: ennél fogva Zsigmond királyunk ő felsége is a saári zárda fölötti kegyuraságot nem egészben, hanem csak két harmadrészben adhatta és adományozhatta Kompolt Istvánnak. Miért is mind a mi, mind az e perben velünk tanácskozott itélők meggyőződése szerint két rész Kompolt Istvánt illeti, egy harmada pedig Tamás és Bertalan illetéke.

Ennél fogva a kérdéses zárdai kegyuraságnak két harmadát Kompolt Istvánnak és örökösökének ítélvén, kértük barátságát az egri káptalannak, hogy küldenék egy hiteseit tanu gyanánt, kinek jelenlétében alább megnevezendő, ez ügyben különösen kiküldött

királyi biztosunk a saár-monostori zárda és Saár birtok színhelyére menvén, hol tudniillik az említett zárda is van, hívja össze a határosokat, szomszédokat, a peres feleknek vagy azoknak meghatalmazottait, adja át az említett saári zárda fölötti kegyuraság két harmadát Kompolt István főispánnak és örököseinek mint olyat, mely őket illeti minden járulékaival és hasznával együtt örök időre; ugyanazon kegyurasági jog egy harmadát pedig említett Tamásnak és Bertalanak adja át, hogy örökösikkel együtt szinte mindig birhassák, bárki más ellentmondana is.

Ezen beigtatási ünnepélyt pedig jövő vizkereszt utáni nyolczadik napra tűztük ki, hogy akkorra barátságosan részt vegyen az említett káptalan is.

A kitűzött határnap után megjelent nevezett B a l László Kompolt István főispán helyett annak meghatalmazási irataival előttünk s bemutatá az egri káptalan által történt beiktatás felől ugyanazon káptalan egy iratát, melyben jelenti, hogy említett káptalan Chebi László mestert és kanonokot, mint hites emberét adá tanu gyanánt az általunk ezen ügy elintézésére különösen kiküldött királyi biztos, Kezy Benedek mellé, kik mindketten visszatérvén a beigtatás után, megegyezőleg előadták a káptalanban, hogy ők vizkereszt utáni nyolczadik napon elmentek a Saár-Monostor zárda helyszínére, mely Saár nevű birtokon fekszik, hol az említett zárda is áll, s összehíván a határosokat és szomszédokat, ezenkívül pedig Nádasdy Miklóst, Kompolt István főispánnak ez alkalomra meghatalmazottát, továbbá Lászlónak fiát, maga személyében és Miklós fia Tamás helyett is: az említett saári zárda kegyurasági jogának két harmadát Kompolt Istvánnak adták minden javadalmaival együtt, ugyanazon kegyuraság egy harmadát pedig Tamásnak és Bertalanak s az ő örökösöknek ugyanazon jogon, melyen eddig birták, általadták, s ezt sem a felek, sem mások netaláni ellenmondása sem fogja gyöngithetni.

Az említett egri káptalan s levele bemutatattván, minthogy azokból kitűnik, hogy a nevezett káptalan hitese s a mi biztosunk kitűzött időben a saári birtokon levő Saár-monostor helyszínére mentek s ezen zárda határosait és szomszédait összehíván László fia Bertalan jelenlétében és István főispán meghatalmazotta előtt azon, sokszor említett saári zárda kegyurasági két harmadát minden hasznával és járulékaival együtt a mi itéletünk követelése szerint nevezett Kompolt István főispánnak adták, egy harmadát főnebb irt Bertalanak és Tamásnak

s általuk minden utódaiknak és örökösöknek örök birtoklásra: ennél fogva mindeddig is semmi ellenmondás nem történvén a kérdéses ügyet illetőleg, mi a velünk tanácskozó nemességgel egyetértve kijelentjük ünnepélyesen, hogy a Kompolt Istvánnak adott kegyurasági két harmad, a Tamást és Bertalant illető egy harmad, minden néven nevezhető örökösüket a felmutatott alapon örök és visszavonhatlan jögon illeti, mit birói tekintélyünkkel is megerősítünk, más joga tiszteletben tartása mellett.

Minek emlékezetére s örök érvényére kiadjuk eme kiváltsági levelünket függő, valódi peesétünkkel megerősítve, s átadjuk Kompolt Istvánnak. Kelt Budán az említett vizkereszt utáni nyolczadik napon 1425-ik évben.“

Az eddig fölmutatott adományozási okmányokhoz járul egy igen érdekes, melyből kitűnik, hogy a Solymosy család kihaltával királyi kézre szállottak Solymossal együtt Dobi, Kápolna, Szentpataka nevű faluk, s hogy Felső-Kompolt egyik része miképen jutott az egyház kezébe 1430-ik évben?

„Mi Zsigmond — így hangzik fordításomban az okmány — Isten kegyelméből mindig Fölséges Római Császár, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horváth- s a többi országok királya, jelen iratunkkal tudomásul adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy mi, kik velünk született királyi bőkezűségünknel fogva a nekünk hiven szolgálók hűségeit megfontolni, s azoknak e miatt érdemeik méltó jutalmát megadni szoktuk: tekinténk és szívünk tárházában (armario) elménk méltó elmélkedésével mérlegettük azon sok tekintetben kitűnő hűség-nyilatkozatokat, számtalan erényes tetteket, őszinte és dicséretre méltó kedveskedéseket, melyeket kedvelt hívünk, Krisztusban Tisztelendő Atyánk, Péter püspök ur, ki néhai országbirónk ör. Rozgonyi Simon fia, továbbá nagyságos Rozgonyi István néhai László temesi főispán fia, ismét Simon nevű posoni főispán István és György nevezetű fiai véghez vittek vala.

Megfigyeltük különösen a mi és említett országaink nehéz ügyeiben és erős hadjárataiban, mily teljes őszinte buzgalommal, és ifjúságtól kezdve e mai napig mily fáradhatlan szorgalommal, teljes szívből és tehetségéből minden sulyos időben és helyen működött; nem kimélte költségét, hogy magát és vanderi (banderiumi?) népeit saját pénzén és áldozatán föltarthassa. És mi ezen hadi seregeit külön-

féle vállalatainknál használtuk is majd a kereszténység legkegyetlenebb ellenei, a vad törökök, ellen, majd pedig a hitehagyott hussiták vagyis csehek és morvák kiirtására, kik a szakadár gonoszságot terjesztik is, szeretik is.

Valóban fölségünk paranasa alá boesáták seregöket, királyi dicsőségünk emelésére s védelmezésére velünk együtt nevezett Magyarországunk színe előtt a katholika hitnek, melyért koronánknak annyit áldozának és fáradozának.

Péter püspök ur ugyan, mint említett dicsérete is mutatja dicső tetteinek, sokkal nagyobb szerű jutalmakra méltó fölségünk részéről; azonban legalább némileg ohajtván vágyainak eleget tenni jelenleg, meghallgattuk Péter egri püspök urnak legalázatosabb kérelmét, melyet fölségünk elé a legalázatosabban és önmegadással terjesztett bizonyos alapítandó és javadalmazandó kápolna ügyében, melyet ugyanezen Péter püspök úr az ő székes egri egyházának oldalánál emelt szent buzgalomtól lángolva szűz Mária tiszteletére.

Miért is bizonyos királyi birtokainkat, melyek *S o l y m o s*, *K á p o l n a*, *D o b* és *S z e n t p a t a k a* néven ismeretesek és Hevesvármegyében vannak, bizonyos birtokrészlettel együtt, mely a Felső-Kompoltnak nevezett uradalomban s ugyanazon megyében van és *V e d e - T e l e k e* nevet visel és szinte az említett javadalmakhoz tartozik, melyek néhai Solymosy László utód nélkül elhunytá után országunk szokása szerint királyi kezeinkre háromlottak vissza, minden haszon-élvezeteikkel, ugymint mivel és miveletlen állapotban levő szántóföldeikkel, legelőikkel és erdőikkel, vizeikkel és vízjárásaikkal, malmaikkal és malomhelyeikkel, szőlőikkel és hegyeikkel, s egyáltalában mindennemű jövedelmek teljével, bármiféle néven neveztetnének, de melyek mégis ezen birtokokhoz, illetőleg ezen részletek jogköréhez és javadalmához tartoznak, saját valódi és régi határaik között, minden jogaikkal, szabadalmaikkal, kiváltságaikkal, szabadsági előjogaikkal, melyekről talán részletes említésnek is kellene történni ezen iratban, szóval: amint említett néhai László által törvényesen birtokoltattak és használtattak, fölségünk biztos tudomásából, főpapjaink és nemeseink érett megfontolása hozzájárultával, ugyanezen Péter püspöknek királyi kezeinkből adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk és adjuk, ajándékozzuk és adományozzuk teljes joggal más jogainak tiszteletben tartása mellett, ugy, hogy nevezett püspök ur jelen irat erejénél és följosogításánál fogva az említett birtokokat s ama bizonyos birtokrészt és major-

ságöt (praedium) elsorolt javadalmaikkal együtt az említett kápolna javára, saját és hitrokonai lelki üdvére mint örökös alamizsnát adni, átírni, kiosztani, értékesíteni s a nevezett kápolna ugyanezen javadalmaiból teljes tetszése szerint minden tekintetben joggal bírjon a kápolna igazgatóját és szolgálait ellátni (*Rectori et ministris.*)

Határozottan kifejezzük azonban ama föltételt, hogyha bármikor valaha életünkben (*Vita Comite*) említett Solymos birtokot majorságaival (villis) és nevezett haszonvételeivel akár a püspök urtól, akár az igazgatótól vagy szolgálaitól ama kápolnának fölségünk részére visszavonni és tulajdonunkká ismételve tenni ohajtánók, ugy ezt csak más egyenlő értékű javadalom általi kárpótlás után eszközölhetnők, mely javadalom tudniillik legalább 25 hordó (vasa) bort, 200 köből (capeciae) buzát, s száz dénárjával számított, jelenleg folyó uj pénzünk szerint 60 uj forintot jövedelmezzen, nem számítva egyéb mellékes jövedelmeket és szolgálatokat az érintett birtok után, melyeket a lakosok maig megadni szoktak; csak azt vévén tekintetbe, hogy napjainkban is ily módon 25 hordó bor, 200 köből buza, és hatvan százas forint foly be nevezett Solymosnak, járulékainak, hegyeinek s érintett földjeinek évenkénti jövedelméből, vagy legalább is befolyhat a földes uraság eljárása szerint; de különben is minden egyéb haszonélvezet, jövedelem s javadalom, bármiben állának is, ezen említett bor-, buza- és pénzmennyiségre terjesztetvén ki, ugyanazon püspök urat vagy igazgatót és az említett kápolna szolgálait illetik, ők hajtják végre, s ha mi visszavenni vagy átíratni akarnók, említett Péter püspök urtól, vagy az említett kápolna igazgatójától és szolgálaitól kell visszaváltanunk és királyi jogunk által ismét tulajdonunkká tennünk.

Ha pedig mi életünkben a solymosi birtokot járulékaival együtt a nevezett püspök urtól, vagy a kápolna igazgatójától és szolgálaitól fölségünk részére említett módon vissza nem vennők; ha minket az isteni ítéletre hívó szó e világból kiköltözni parancsol, e Solymos nevű birtokunkat a mi utódaink, a magyar királyok közül senki, járulékaival bármiféle cserévaltozás utján, sem az illető kápolna-igazgató vagy szolgálak utján semmiféle módon vissza ne szerezhesse és el ne vehesse, hanem az említett solymosi birtok minden egyes járulékaival és haszonélvezeteivel együtt, a többször említett kápolnát illesse, s ennek igazgatója és szolgálai eltartására szolgáljon, amint tudniillik Péter püspök ur e részben tetszése szerint intézkedni fog.

Ezen iratunk erejével kijelentjük tehát, hogy ezen javak örökö-

sen, örök jogon és visszavonhatlanul az ő rendelkezésére szolgálnak, mit, ha e levelünk szokott módon (helybenhagyás végett) visszahozatik, kiváltsági levelünk alakjában fogunk kiállítani.

Kelt Kűchén, Keresztelő János születés napja előtti esütörtökön; az ur 1430-ik évében.“¹⁾

Ime ez is egy újabb és igen érdekes adat Gyöngyös és vidéke történetéhez, mely nevezetes öt birtok sorsáról tesz bizonyosságot ez időszakban, s különösen mutatja azt is, hogy Solymos már ezelőtt ötödfélszáz esztendővel nemcsak arról volt nevezetes, hogy ott csinálják a fa-lábakat, hanem kitűnő termékenységgű földje és példás szorgalmú jónépe miatt első község vala.

A királyi adományozás tehát megtörtént, azonban mint látszik, a püspök maga is nagyon hamar észrevette, hogy kissé sok az, amit kapott a kápolna javára, s azért csakhamar sietett megmenteni az egervári prépostot, aki ma közönségesen kisprépostnak nevezetik, a javadalom gondjaitól, s az öt birtok helyett adott neki két más javadalmat.

Minden t. olvasóm láthatja, hogy történész nem vagyok, csak gyöngédségből való adatgyűjtője szülőföldem és vidéke történetének, szabad tehát kissé megengednem néhány ily megjegyzést is tisztán az igazság után törekvő gyarlóságomnak, melyek mint viszonylagos értékűek, alig valami, vagy épen semmi fontossággal sem bírnak magára a történetre, de mégsem tudom tollban hagyni.

Ugyanezen időtájban ismét sok kellemetlenség és baj kezdé sujtani szegény magyar hazánkat általában: vidékünket különösen. Több éven át csekély termés volt mindenfelé, miáltal drágaság lett országszerte s így vidékünkön oly nyomor állott be, hogy a király kénytelen volt 1428-ik évben fölmenteni a filiszteusoknak nevezett járszokat a király-bírók tartási kötelezettsége alól.

„Mi Zsigmond, így szól a fölmentési irat, tudtúl adjuk, hogy mi minden nyomoron és nélkülözésen, drágaságon és szegénységen óhajtunk segíteni minden hívünknel, különösen pedig fölségünk filisteusainál, kik már több évi terméketlenség és éhség folytán irtózatosan

¹⁾ Codex Dipl. X. 7. 200.

gyötörtetnek és nélkülöznek, miért is kérésükre hajolni akarván, elengedjük azon összeget is, melylyel évenként adózni szoktak s ezen kívül meg fölmentjük a királyi biráink tartását és javadalmazását tartalmazó kötelezettség alól is.“

Ehez járultak a Husz Jánosról magokat huszítáknak nevezett csehek folytonos mozgalmi, kik több-kevesebb szerencsével ugyan, de mindig és mindenütt egyenlő kegyetlenséggel pusztították édes hazánk északi és duna-vidéki helyeit.

Mint hogy pedig az erdélyi parasztlázadás éppen úgy: mint a törökök nyugtalanságai, a nemzet szegénysége és terméketlenség egyenlőn ónsúlylyal nehezdedtek az ország vállaira: így nem is volt képes kellőleg ellensúlyozni a csehek folytonos terjeszkedéseit, kik az ellenálló magyar sereget szétvervén 1430-ik évben egész Nagyszombatig, s a következő évben már a Mátraig foglaltak és pusztítottak.

Pata, Ágas, Nána s más várak csakhamar a csehek kezeibe kerültek, kik elfoglalván a többi között Patát, azt igen erős fa-várrá alakították át, melyet sok ideig kitörő rablásaik főpontjává tettek. E vár ugyan csak fából volt építve, de azért, mint Bonfin írja, igen meg volt erősítve nemcsak a hely természeténél és fekvésénél, hanem mesterséges készítésénél s őrségének ereje és nagyszáma folytán is, mit igazol annak Bonfin által leirt ostroma is, mely állítólag Mátyás királyunknak első hadi tette vala, s melyet alább, illetékes helyén részletesen fogunk leírni.

A hadban és békében egyaránt nagyon tevékeny egri püspök tehát buzgólkodván a kisprépostság megállapításában, bizonyára királyi helybenbogyás folytán, csakugyan hozzálátott a kispréposti javadalmazásnak. Azonban nem fordítá az egész birtokot ama célra, melyre adományoztattott, hanem joga lévén a jószág fölött rendelkezni, változtatni vélte jónak a királyi adományozást.

Halljuk csak: mi történt a kápolna javára tett adományozással?

Rozgonyi alapító levele fordításom szerint így hangzik, s ez okmány a kisprépostság mai létének alapja:

„Rozgonyi Péter, Isten és az apostoli szék kegyelméből egri püspök, Krisztus minden hiveinek tudomására ohajtjuk juttatni következőket :

Midőn mi elménknek érett és figyelmes gondoskodásával, a szemlélődési áhitat vizsgálódásával tekintjük azon fölséges jeleit az érdemeknek, melyekkel az egkek királynéja, az Isten anyja, a dicső szűz, a csillagok fölé helyezett hajnali csillag tündököl; ha keblünk mélyén átgondoljuk, hogy ő, mint az irgalom anyja, a kegyelem szülője, a gyöngédség barátnője, az emberi nemzet engesztelője, a hivek üdveért, kik netalán gyarlóságaik terhe alatt szenvednek, buzgó esedező azon királynál, kit szült: méltónak, sőt kötelelességszerűnek ismerjük, hogy az ő neve tiszteletére emelt kápolnák és imahelyek, melyek különös szent kötelmek teljesítésére alapittatnak, a lelki szükségekhez képest kiemeltessenek.

Ennélfogva kívánjuk, hogy a mi lelkipásztori hivatalunk folytonos gondja, melyben isteni rendelkezésnél fogva elüljárunk s legvégső gondolatainkban és folytonos törekvéseinkben is figyelmeztetve vagyunk mennél gyakrabban: tehetségünk szerint kiterjedjen az isten-tisztelet emelésére is.

Egri egyházunk már hajdan Magyarország több egyházai között Szent István, ugyanazon országunk királya és apostola által kellőleg alapított és illetőleg ellátatott, sőt két prépostsággal, olvasó, énekes és örkanonoksággal, tiz főesperességgel és bizonyos számú kanonoksággal már ősi alapításánál ékeskedett és tündöklött, később azonban egyházunk ezen egyik prépostságnak falva és javadalmi az említett magyar birodalmunkat pusztító hitlenek és tatárok által, kik, fájdalom! ez országot elfoglalták, elpusztították, szétromboltatott, s maga a prépostság megsemmisített és úgy is maradt, mely időtől fogva az egri egyház csakugyan nélkülozi második prépostját, mint kétségtelenül maig is tudjuk.

Mi, iparkodván említett egyházunkat helyreállítani, s a megcsontított isten-tiszteletet kitölteni és visszahozni, elrendeltük, hogy említett egyházunkhoz egy kápolna építtessék, mely közvetlen szomszédságban legyen, s a boldogságos szűz Mária tiszteletére ajánltassék föl, a rendelkezési hatalommal s kegyuri joggal együtt, melyet a fönséges herceg és Zsigmond király ur, a rómaiak mindig fölséges királya és Magyarország uralkodója nekünk engedett és adott.

Továbbá akarjuk, hogy az említett kápolna képességünk szerint

elláttassék, s abban a préposti méltóság négy káplánnal, s a szent mise ünnepélyes vezetéséhez szükséges klerikusokkal együtt főálljon s úgy javadalmaztassék, hogy a káplánok eltartására, s minden egyéb, általok fedezendő költségek teljesítésére elég legyen.

A zempléni főesperességet tehát, mely egyike a mi egyházunk tiz főesperességeinek, s mely néhai Zerech Péter úr halála folytán megüresült, s minthogy ő volt a zempléni főesperesség közvetlen és törvényes ura, ki a római kurián kívül halt, ennél fogva ezen javadalom jogilag és tetteleg megüresedve, mi rendeljük a nevezett egri egyház káptalanával, a mi testvéreink nézetével egybehangzólag, kik tényleg és törvényesen illetékesek ezen ügyben, hogy ezen javadalom az említett kápolnával egyesíttessék, kapcsoltsassék, maga a főesperesi méltóság pedig nevezett egyházunkban jövőre megszűnik és megsemmisül, s akarjuk, hogy amaz érintett kápolnában emelt préposti méltóságba olvadjon, s valóban ezennel megszüntetjük, megsemmisítjük s beolvastjuk amazt és átalakítjuk.

Akarjuk továbbá, hogy ezen említett prépostság s az ő ideiglenesen rendelt mostani prépostja, a mi nevezett egyházunkban levő boldogasszonyi prépostnak nevezessék és tartassék, jövedelmét ugyanezen egyház után nyerje s a boldogasszonyról nevezett prépost mindenkor, valahányszor a nevezett javadalom üresedésbe jön, a káptalan által szabályszerűen és a jog kívánalma szerint nevezett egyházunk káptalana tagjai közül választassék, s az így megválasztott, általunk és annak idején élő püspök-utódaink által Boldogasszony Mária prépostjává megerősíttessék.

Azután elsoroltatnak a prépost kötelezettségei, mely után a birtokra nézve folytattatik :

„Említett Mária-kápolna különös javadalmazására, továbbá a prépost, káplánjai, egyéb szolgái czélszerűbb és alkalmasabb ellátására egyházunknak két birtokát, Kis-Tályát és Novajt káptalani testvéreink helyeslésével és megegyezésével azon két birtok összes jogaival, joghatóságaival, uradalmaival, gyümölcseivel, adóival, bordézsmaja felével a minket illetni szokott Kis-Tályáról, a másik fele említett káptalanunkat illetvén, továbbra is hasonlóképen szőlők és termények kilenczedével ugy minden járulékaival, taksáival, fizetéseivel, szolgálataival és bármennemű javadalmaival, melyek jog vagy szokás alapján említett birtokok után származnak, s azokhoz tartoznak, örökösen és visszavonhatlanul a nevezett kápolnának s időnkénti prépostjának adjuk, ajándékozunk,

örökítjük s átszolgáltatjuk, adván, ajándékozván, örökítvén s átszolgáltatván, hogy azokat nevezett prépost örökös jogon igazgassa és mindenkor birja.

Mivel pedig a székesegyházak főpapjai és püspökök egyházaik javadalmait el nem idegeníthetik, sem más célra nem fordíthatják kellő kárpótlás nélkül: Kis-Tálya és Novaj említett s a nevezett kápolnának adott birtokokért következő szerzett tulajdon javadalmainkat adjuk a püspökségnek u. m. Soly mos, Szentpataka, Kompolt, Kápolna, Dob, Benedekteleke, melyek néhai Solymosy László birtokai valának s nekünk dicső fejedelmünk és urunk, Zsigmond római és magyar király tarmészetes urunk adományozási levelei által örökre adattak és adományoztattak.“

Következnek többféle intelmek és végre az aláírások Egerből Margit vértanu napjáról 1430-ik évről. —

Ami városunkat illeti, ezen időtájban már több családot találunk a Farkas-család után Gyöngyös birtokában s különösen a Pohárnok, Berzeviczy és a főképen Pásztó vidékén nagy birtokokkal rendelkező Salgó család merülnek fel, mint városunk birtokosai, kiknek birtokai leginkább a Zsigmond által méltán fölkarolt Rozgonyi családra jutottak.

Igy találjuk az e korbéli okiratok nyomán, hogy Zsigmond király 1435-ik évben Gyöngyösnek azon fele részét, melyet kétezer forint fejében Pohárnok István és Berzeviczy Dénes birtak, ezektől elvévén, a nagyon kegyelt hős egri püspöknek, Rozgonyi Péternek s ugyanennek testvére István temesi főispán részére engedte át négy ezer száz arany forintért, mely akkori időben igen nagy összeg, bizonyságul szolgál arra, hogy városunk azon korban már jelentékeny értékű volt fele részében is. ¹⁾

Gyöngyösnek másik felét ugyanezen időtájban a már főntebb nevezett Salgó családtól (Salgó-Tarján) származott és Salgó Miklósnak nevezett ur birta, aki Erzsébet királyné zászlaját elhagyván, s hűtlensége miatt javai elvételvén, ezek, s közötté városunk fele része is, a koronára szállottak, melyek közül Gyöngyös felét egyéb javak-

¹⁾ Rupp Helyrajzi Történ. II. k. 64. lap.

kal együtt Zsigmond király halála után 1438-ik évben Erzsébet királyné Rozgonyi Istvánnak és fiának, Rozgonyi Jánosnak adományozta s így biztos történeti adatok nyomán állíthatjuk, hogy a hatalmas Farkas Tamás erdélyi vajda örökösei után két részre osztott városunkat a három birtokos, Pohárnok, Berzeviczy és Salgó családok után maga a Rozgonyi család nyerte részint királyi adományozás, részint pénzbeli vásárlás útján.¹⁾

Miféleképen történt ez időben városunk két félre osztása? melyek képezték az egyik vagy másik birtokfél határait? miképen jutott Farkas Tamás után az említett három családra Gyöngyös város? ezen kérdések amily érdekesek reánk nézve, másrészt épen oly homályosak, melyeknek földerítését az édes hazánk keblében naponként nagyobb számmal felfödözött s még tovább felfödözendő családi okmányok fogják idővel eszközölni s míg ez megtörténék, kénytelenek vagyunk csak e szűkkörű történeti adatokra szorítkozni azon reményben, hogy részint saját csekélységünknek, részint pedig a szakavatottabb s nagyobb működési körrel szerencsételtett okmány-nyomozóknak s különösen a teljes elismerést érdemlő Történelmi Társulat tagjainak sikerül, talán ezen űrt is betölteni lassanként.

Mint alább látni fogjuk: a méltán kegyelt vitéz, áldozatkész Rozgonyi család sem maradt sokáig városunk birtokában, hanem az akkor oly gyakran váltakozó anyagi szükségletek követelése folytán csakhamar ismét más családok is osztozának városunk birtoklási jogában, s minél előbbre haladunk a mai korszak felé, mindig több és több birtokos családot tüntet az fel városunkra nézve, mint melyek részint házasság, részint egyéb örökségi vagy vevési és haszonbérleti, sőt zálogjogon lettek városunk földes uraivá.

Ezen történeti adatok nyomán tehát így lehetne városunk és vidékének birtokoltatását adnunk ez időből.

G y ö n g y ö s előbbi kegyura, Farkas Tamás, erdélyi

¹⁾ N. R. A. 406. cs. 29. sz. — 426. cs. 11. §. — 497. cs. 21. sz.

vajda után, ki kedvenc városát falakkal, tornyokkal és erőd-kapukkal is megerősíté, ezen nemes családok nyerték birtokul városunkat: Pohárnok, Berzeviczy és Salgó családok, mely utóbbi Pásztót is bírta. (1419.) Utánuk a Rozgonyi család. (1435.)

Réde, Fajzath, Ecséd, Szüchi birtokok a Szilágyiaké voltak, s ezek által esere utján a Kereztury család kezére jutottak. (1408.)

Atkár Tarköy Erzsébetnél volt száz arany frtért. (1409.)

Kompolthon a régi zárda helyett az új szedte a vámot. (1409.)

Saár hires zárdájának kegyura Kompolt István lett. (1421.)

Karácsond és Visonta községek a király tulajdonához tartoztak. (1421.)

Ugrának Csele Balás, Detknek Detky Pál utódai valának urai. (1425.)

Solymos, Kápolna, Dobi, Szentpataka községeknek, illetőleg javadalmaknak, az egri püspök lön urává. (1430.)

Vidékünk egyéb községeiről és birtokairól részletes adatok még eddig nem jutottak tudomásunk szerény látkörére s azért azokról mit sem mondhatunk.

Zsigmond király, ki alatt városunk és vidéke annyi változáson ment át, több mint félszázados uralkodása után 1437-ik évi december hó 8-án meghalt, s utána őseink Albertet választották királylyá, ki alatt csak a határon történvén csatározások, részint a lengyelekkel, részint a törökökkel, az ő rövid ideig tartó uralkodása idejéből egyéb változásról nem tudunk említést tenni, mint hogy Salgó Miklóstól, mint említettük, Erzsébet királyné, Albert neje, Gyöngyös felét hűtlenség miatt elvette és Rozgonyi Istvánnak adta.

Albert rövid uralkodás után elhalt 1439-ben.

Ismeretesek azon viszályok, melyek az ő elhúnyta után honunkban dultak a király-választásra nézve; egyik rész Erzsébet özvegy királynét óhajtá s midőn ennek

árván született fia, László, világra jött, ezt akarták trónra emelni; másik rész ismét az özvegy királynét Ulászló lengyel királylyal akará összeházasítani, s így ohajtá tenni Ulászlót királylyá honunkban.

Ez utóbbi párt lelke a katonás Rozgonyi, egri püspök volt, ki minden eszközt arra használt, hogy ezélját elérje s Ulászlót az országba hivta.

Midőn Ulászló csakugyan megindult az ország szive felé, Rozgonyi egészen Késmárkig ment eléje seregével s meghódítá Eperjest is a király részére. Itt hallotta meg hirét Ulászló annak, hogy az elégületlen lithvánok nyugtalankodnak otthon az ő távoztával s már-már vizsátérni készült, nagy szükség lévén otthon is személyes jelenlétére, midőn a kemény-akaratú egri főpap azzal kecségteté a kétkedőt, hogy ha a magyar földön belebb is megmutatja magát, az egész ország pártjára tér át s így könnyebben meghódnak a lithvánok is az egyesült országok segélyével.

Erre Ulászló elhatározá magát az utat tovább folytatni magyar hazánk belsejébe, s kísérei napról-napra szaporodtak.

De a másik párt is nagyobb tevékenységet fejtett ki a lengyel király közeledtének hirére, s mindkét párt az az ország fővárosa, az ős Buda felé törekedett, hol Héderváry Lőrincz, mint nádor, volt a várnagy, ki titkon Erzsébet hive lévén, ellene az épen Egerben időző király Rozgonyit küldé át vidékünkön egy tekintélyes sereggel, mely a fővárost csakugyan hamarosan el is foglalá.

Ezt megtudván Ulászló király, maga is megindult kíséretével Egerből pünköst 3-ik napján, mint a kíséretében levő Dlugoss történész írja, és ebédre, ugy szállásra Kompolt nevű nyaralóba, (in villam) ment, következő kántorbójt szerdáján pedig Hotwan városba tért ebédre és éji szállásra, hova az ország bárói és nemesi tömegesen jöttek eléje, csütörtökön végre minden akadály nélkül Budára tért.¹⁾

Ulászló megkoronáztatása után azonnal polgárháború

¹⁾ Dlugoss XII. k. 734. ad. annum. 1440.

ütött ki hazánkban. Ujlaky országunk alsó vidékét, Giskra ellenben a felső vidéket rakta meg cseheivel, s ezek városunkat és vidékét is birtokolták, mint az alább következő adatok bizonyítják.

Nemsokára azonban a török kezdett ismét nyugtalanodni az Al-Dunánál s Erdélyben, kinek megfékezése Hunyady János hősi karját több éven át foglalkoztatta; míg a szerencsétlen emlékü várnai csatában 1444-ben az ország színével maga a király is elesett; és Ulászló kiskoru fia, László helyett, Hunyady János lón kormányzóvá 1453-ik évig, mely idő alatt szinte a török elleni küzdelmek, ezek között a rigómezői véres csata vették igénybe a hadi erőt.

Hunyadi visszatérve, a féktelenül kicsapongó s váraikból kirohanó csehek ellen küzdött, többnyire kedvező eredménnyel, leginkább Zólyom és Trencsén vidékén, melyek azt eredményezték, hogy a csehek kissé megszelídítve, békét kötöttek.

Majd az eddig háttérben volt V. László fiatal király vette át a kormányt a dicső öreg kormányzó helyett és újra megindultak a török és cseh mozgalmak.

Városunk ez időtájban, 1455-ben ismét urat cserélt legalább felében, mert Gyöngyös felét László, Franz László szécsényi vajda fia, több más fekvő birtokkal együtt eladta 40 ezer forinton az ekkor már nagy hatalomra és dicsőségre emelkedett gúthi Ország Mihálynak; Losonczy Albertnek pedig gyöngyösi birtoka más részét zálogba adta, ki azt zálog-czimen harmincz évig birván, Mátyás király által véglegesen Gyöngyös egy része urának ünnepélyesen elismertetett és beigtattatott.

Vidékünk az 1458—9-ik években ismét igen élénk mozgalmak helyévé lön különösen a patai csehvár miatt, melynek ostromát következőleg írja le Bonfin.

„Rozgonyi Sebestény, ki 1458-ik évben Héderváry László egri püspökkel egyesülve a cseheknek több várait és rablófészkeiket bevév, s őket több helyen megveré: a következő 1459-ik évben ismét a Heves-, Gömör- és Kishont-vármegyékben terjeszkedni s e részeket nyugtalaní-

tani kezdő csehek megfélemezésére küldetett, ki is legelőször a patai várat vette czélba, s azt rögtön nemcsak bekerítette, hanem vivását is mindjárt megkezdette.

Első napon a hirtelen megindult záporoső miatt félbeszakadt az ostrom, melyet kezdettek, de annál nagyobb tüzzel indult meg másnap s még makacsabb ellenállással fogadtatott és veretett vissza a várbeli csehek részéről, kik tömérdek nagy köveket és szikla-darabokat hömpölygtvén s eregetvén az előnyomuló vivók fejére, ezek sorai-
ban nagy kárt tettek.

Igy folyt hosszú ideig a megújított véres tusa, melyben sokan estek el, s még többen sebesítették meg mind a két részről.

Végre a vivó magyarok kedvüket vesztvén, fölthagytak az ostrommal és visszavonultak táborukba, míg nagyobb erő nem érkezik az ostrom sikeresebb folytatására.

E kedvezőtlen hírrel maga Rozgonyi vezér sietett a fiatal Mátyás királyhoz, ki ekkor Várkonyban Tisza mellett időzött, oda rendelt nagybátyja, Szilágyi Mihályval való találkozás és kibékülés végett, ami sikerülvén, a tüzelkű király maga jött a patai táborba az ostromot megújítani s vezetni.

A szeretett ifju s még gyermek-király váratlan megjelenése felvillanyozá a kedvét vesztett ostromló sereget, bátorságot önte a csüggedőkbe; ellenben lehangolá és zavarba hozta a várbelieket, kik ugy is be levén kerítve, segítséget s élelmet sehonnan nem kaphattak.

A király jelenlétében megújult az ostrom és küzdelem oly tüzzel és sikerrel, hogy az őrség nem tarthatván magát, kénytelen vala négy napi fegyverszünetet kérni, azután magát megadni.

Igy végződött a patai táborzás s vétetett be a vár, ami annál nevezetesebb, mert ez volt az ifju Mátyás fejedelem legelső hadi tette s győzelme!

Mátyás király ifjú éber fejedelem nem elégedék meg a gy.-patai vár bevételével és a győzelemmel, hanem a cseheket a többi vár-félszékben is fölkeresé, különösen a

Sajó völgyén, hol egymásután hat várat foglalt el a csehektől.

Következő évben Mátyás király országgyűlést tartott Egerben, hol a Fridrik német császárral kilátásba helyezett egyezkedési pontokat a rendek elé terjeszté, kik felelőket a bécsi püspök által jelentették ki.

Alig telt el egy év, a népe között magát oly jólérező király ismét vidékünkön volt. Birjuk ugyanis Mátyásnak egy Podiebrádhhoz Gyöngyösről szeptember hó 14-én irt levelét, melyben csodáikozását jelenti ki a fejedelem, hogy Albert csakugyan kibékült Fridrik császárral.

Gyöngyösről újra a felföldnek tartott az ifjú király és október 14-én már lithvai táborából, Honth megyében, írja több levelét.

Mátyás uralkodása alatt, mint már fölebb említettük, Gyöngyös városának fele része Losonczy Albertnél volt elzálogosítva, mely részt 30 év elteltével kiváltani nem birván a tulajdonos, a királynak egy 1467-ik évről kelt irata által Losonczy Albert és örökösei városunk földes uraivá elismertettek s e szerint különösen a gúthi Ország h család és a Losonezyak lettek, ha talán nem kizárólagosan egyedüli, de mindenesetre legfőbb birtokosai városunknak.

Mátyás királyt ezután teljesen a török háborúk foglalván el, nagyobb részt az alsó határokon foglalkozott s nem tudunk több adatot ez időszakból feltüntetni, mint hogy 1468-ban ismét Egerben volt Mátyás király és ott fogadta a szultán követeit.

Márczius hó elején ugyanis országos tanácsot tartott nevezett városban, nem pedig országgyűlést, mint Gorove és Vahot tévesen állitják, s ugyanazon helyre több főrendekkel együtt a Budára érkezett külföldi követeket is meghitta, kikkel huzamosan tanácskozott a Podiebrád cseh király ellen indítandó háború fölött, melyet az egyháziak javaltak, a világi főurak pedig elleneztek, s azért nem is lón itt elhatározva a háború, hanem csak későbbi megállapodás folytán egy Pozsonyból kelt királyi levélben

hirdettetett ki a Podiebrád elleni háború és soroltattak elő annak indokai.

E tanácskozás alatt érkeztek ide az Ujlaky Miklós erdélyi vajda által vezetett török követek, kik a szultántól Mátyás királyhoz a barátság és béke biztosításának kieszaközlése végett küldettek. Mátyás, Bonfin előadása szerint, a követséget nem bocsátotta maga elé, hanem megmutatta Drakulát, a törökök félelmes ostorát, mint megalázott hadi foglyát, hogy ennek esete intő s óvó például szolgáljon nekik is, értésökre adatván, hogy kénytelen lesz őket is megfékezni, ha becsapásaikkal és pusztításaikkal a határ-széleken föl nem hagynak.

A szultánnak pedig azt üzentette Egerből, hogy neki, mint keresztény fejedelemnek, nem szabad vallása és hazája törvényének sérelmére vele írásban vagy szóval szövetkezni, s ha ezt tenné, trónját vesztené el; különben sem elég a békét írásban vagy épen szóval megigérni, hanem tettekkel kell azt megtartani, s érvényesíteni; ha azért a törökök eddigi becsapásaikkal és pusztításaikkal felhagynak, vele békében élhetnek.

A követek a király e nyilatkozatával megelégedve, s azt a béke és fegyvernyugvás ígérétének véve, hazájokba visszatértek.

Még ugyanezen évben országgyűlést tartott Pozsonyban, hol városunk egyik ura, Országh Mihály, miut nádor szerepelt s hol többféle becsuszott visszaélések megszüntettek a cseh földön öseink által ez év elején folytatott háború után.

A harminczadot, adókat, só árát, a németek ösi szabadságait, a mostani cseh háborúban részt vett nemesek egy évig békében hagyását, a nemes embernek törvényen kívül való el nem fogatását megállapították. Sőt törvénybe ment az is, hogy a király zsoldosai, vagyis a Mátyás által először létrehozott rendes, fizetett katonaság, saját fizetéséből gondoskodják mindenütt a maga élelmezéséről s a nemesek és papság házaiba ne szállásolhassák be magukat, s a királyi tisztek bármily nemű utazásuk alkalmával el ne vehessék senkinek jószágát és szekerét használatra.

A gyűlés bevégzése után még jó ideig maradt Pozsonyban, azután pedig lement Budára és négy hónapig időzött, mely alatt seregét ismét összeszedvén, a cseh háború folytatására ment, melyet igen kedvező eredménnyel vitt és még a következő évben folytatott több és kevesebb megszakítással. Csak kétszer találjuk ezen idő alatt királyunkat a magyar földön, a többi időt valószínűleg a városunk és vidéke vére által is öntözött cseh és morva földön töltötte.

Midőn 1471-ik évben némely elégtelen országnagyoktól, kik Mátyás ellen összeesküdtek, Kázmér lengyel király fia, Kázmér herczeg hivatnék meg a magyar trónra és tizenkét ezer emberből álló seregével bejövén az országba, Buda felé tartana, Egernek vette útját, melyen keresztül Gyöngyösre s onnan Hatvanba ment, hová november 8-án ért. ¹⁾

Dlugoss ²⁾ történész ugyan nem említi városunkat névszerint, hanem azt mondja, hogy „Ment Egeren Czikszovon át Othwan (Hatvan) városába pénteki napon nov. 8-án épen és egészségesen, és szerencsés hadait Othanba telepíté meg.“ Fessler azonban még azt is részletezi, hogy Gyöngyösről Vác felé akart Pestre menni, de városunkban híret vevén, hogy Mátyás ütközetre készen várja őt a Rákos mezején, csak Hatvanig mert ez alkalommal menni. ³⁾

Mátyásnak 1490-ik évben bekövetkezett halála után II. Ulászló lett hazánk királyává, kinek sok kellemetlensége volt testvérével és egyszersmind vetélytársával Alberttel, s különösen első alkalommal összes hadi erejét Hatvanban összpontosítván, Gyöngyösön át egész seregével ment Kassa felé. ⁴⁾

Következő évben mindjárt január elején Albert ellen indult, ki városunkat és vidékét, mivel Ulászló pártján állott, Perényi Péter által pusztította; városunkon át Egerbe ment tehát 17 ezer főből álló seregével s a vidéken három hónapig táborozott. ⁵⁾

¹⁾ Teleki. Hunyadyak kora 4 k. 260 lap.

²⁾ Dlugoss. Hist. 2 k. 471 lap.

³⁾ Fessler V. k. 278 lap.

⁴⁾ Istvánfy Hist. Lib. I. 5.

⁵⁾ Balássy Tört. Váz. 79 l.

1490-ik év tavaszán ismét vendégünk volt Ulászló király, midőn több országnagyokkal együtt Lőcsére ment, hogy kibékült s akkor már lengyel királylyá lett öcsését rábirja a török elleni háborúra.¹⁾

Az ugynevezett beguin asszonyok vallásos, szerzetes-féle társulata igen nagy virágzásnak örvendett ez időben a mindig kitünő vallásosságú Gyöngyösön.

Ezen nők társulati szabályai ugyan teljesen nem ismeretnek, azonban annyit tudunk, hogy ezek a szerafi szent Ferencz tercziárius vagyis harmadrendi szerzetes szabályait követték s bizonyos fogadalmak voltak.

Ezen nőket 1496-ik évben Rozgonyi János özvegye Bánfi Dóra, telepítette Gyöngyösre, s 1500-ik évben az itteni beguin szerzetház főnöknője özvegy Bogáthy Katalin vala, kinek, valamint az egész rendnek, Rozgonyi István alkirálybíró előtt kötött szerződés értelmében, Bogáthy Lukács neje, Katalin, hozományának és nász-illetékének, melyet e szerzetesnőknek adományozott, megváltására 300 arany forintnyi összegnek a kitűzött határnapokoni kifizetését ígérte s ezen összegnek valóban megtörtént fölvételét az egész szerzet elismerte külön 'kiadványban.'²⁾

E szerzetesnőkről s azok részletes ügyeiről több adat nem jutott az utókornak még eddig, hanem a helyett tudjuk, ki volt 1497-ben a gyöngyösi lelkész? Ez volt Lengyel Lukács, kiről már a Sebők Ferencz gyöngyösi plébánust 1808-ik évben hivatalába beigtató szónok is, birtokomban levő eredeti beszédében, emlékezik.

A folytonos vérengzéseket, különösen a megromlott lég által okozott s ezt rendszeren követni szokott járványok, döghalál követték, annyira, hogy kivált 1495-ik évben oly mirigy pusztított országszerte, hogy a miatt az országgyűlést is el kelle halasztani, s maga a király is, hogy a borzasztó pusztító ragály-betegséget kikerülje, folytonosan változtatta lakását az ország különböző vidékein s jobbára erdőkben, távol az emberektől, vadászattal tölté idejét, s csak a következő év nyarában lehetett az országgyűlést is

¹⁾ Balássy Id. helyen.

²⁾ Rupp. Helyr. Tört. 2. k. 68. l. N. R. A. 576 cs. 917 l. 21 sz. 2 §.

megtartani, hol városunk egyik földbirtokosa, Losonezy László részesült azon kitüntetésben, hogy a kineztári számadások megvizsgálása reá bízott.¹⁾

1498-ik évben ismét országgyűlés tartatott, hol többi között az is határozatott, hogy minden megyének külön főispánja legyen; továbbá, hogy a kisebb uraságok a vármegye zászlói alá tartoznak küldeni vitézeiket, s ők magok tartoznak zsolddal ellátni, egyebek közt az egri főpap két banderiumot, és pedig összesen 8 száz lovast tartozott kiállítani, az egri káptalan pedig 200 lovas harezost, kiket öltönyvel és teljes ellátással kellett a király fölhívására táborba küldeni. —

A tizenhatedik században uralkodóink voltak II. Ulászló, II. Lajos, ki Mohácsnál elveszett, I. Ferdinand és Zápolya, Miksa és Rudolf királyok.

E század nevezetesebb eseményei: a parasztlázadás Dózsa vezérlete alatt, török háborúk, a mohácsi veszedelem, Ferdinand és Zápolya ellen-királyok folytonos beháborúi, hazánk elfoglaltatása a török által, Szulejmán öt rettenetes hadjárata a magyar földön.

II. Ulászló gyenge kormánya egy országgyűléssel kezdé meg e századot s 1500-ik év tavaszán országgyűlést hirdetett, hol a nemesség többféle sérelmei orvosoltatván, segedelmét ez a török ellen megajánlotta, mely azonban jelentékeny eredményt kivívni képes nem vala.

Ugyanezen évben Sándor pápa jubileumi teljes búcsut hirdetett az egész keresztény világnak, melyben városunk és vidéke is kétségkívül részt vett.²⁾

Ezen század elejéről vagyoni kimutatását s birtok felosztását alig találjuk városunknak és vidékének, ami arra mutat, hogy előbbi urainak családjá békében birtokolta azon javadalmakat és községeket, melyeket leginkább Zsigmond király idejében oly gyakran s változatosan adományoztatni a föntebbiekben láttuk.

Mindössze is Szurdok-Püspöki község adományoztatott 1502-ik évi Imre nap (nov. 5.) utáni hétfőn

¹⁾ Horváth M. Magy. Tört. 2 k. 587 lap.

²⁾ Katona Hist. Kritika. XVIII. 197.

egy Budáról keltezett királyi levéllel az esztergomi káptalannak Ulászló király által, mely adománylevél azonban legkevésbé sem érinti: vajjon ki után és mily joggal jutott a király kezéhez, csak egyszerűen az állítatik, hogy e birtok részben Heves, részben Nógrád vármegyékhez tartozik s teljes joggal a királyt illeti. ¹⁾

Ezen időtől fogva szakadatlanul ura volt az esztergomi főkáptalan Szurdok-Püspöki helységnek s maig ő gyakorolja a kegyuri jogot is.

A nagyon alacsony helyzetből gyorsan magasra emelkedett Zápolya család, mely később annyi könyvet és vért ontatott a magyarok között, ezen időben kezdett már fejlődési jelöltként befolyjni hatalmasan az ország dolgaiba; így 1506-ik évi Sofia napja (szept. 30.) előtti szerdán egy levelet intéz Rozgonyi Istvánhoz szepességi táborából, melyben meghagyja ennek, hogy Miksa római király ellen Hatvan városa felé fognak menni, azért is reá Hozzú Kewesd mellett (Mező Kövesd) várakozzék. ²⁾

Miksával ekkor megtörtént a kibékülés; valószínűleg nem részesültek tehát vidékünk lakói azon nagyszerű s kivánt (!) örömeiben, melyek két nagy sereg átvonulásával összekötve lenni szoktak . . .

Midőn Ulászló királyt nemsokára a jeles királyné egy koraszülött kiseddel, a szerencsétlen II. Lajossal megajándékozta, ő maga szintén a szerencsétlen szülés által elveszté életét, mely körülmény búskomorrá tette a királyt, s ezen baja annál komolyabb fordulatot látszott venni akkor, midőn nyomába jött, hogy az ország rendei, ezek között városunk egyik birtokos családjának tagja, Losonczy Zsigmond és Lorántfi Miklós hevesmegyei főispán is ³⁾ a Rákoson megegyeztek, hogy Zápolya ohajtott királyságára czélozva, ők magyar hazafit választanak királyul, ha Ulászló családja kihal.

Nem volt tehát már nyugta mindaddig, míg a nem egészen kétéves Lajost csakugyan királylyá nem koronáz-

¹⁾ Katona Hist. XVIII. k. 330 lap.

²⁾ A p. W a g n. Scep. P. IV p. 35.

³⁾ Katona Hist. Critic. XVIII. köt. 427 lap.

tatta 1508-ik évi június hava 4-én Székes-Fehérvárott, Bakács esztergomi érsek által, kinél, mint az alább közlendő oklevél mutatja, Gyöngyös város egy negyede zálogban volt.

Verancsics majdnem egykoru egri püspök írja az 1508-ik évre vonatkozólag, hogy „Ez ezüendőben monthatatlan nagy drágaság támada az egiz Magyarországban kenirnek zik vóta miatt.“¹⁾ Valószínű azonban, hogy a királynak oly nagy örömet okozott koronázási ünnepélyen nehezen érezték „a kenirnek zik vótát.“

Az 1508-ik év tehát, mely az egész Magyarországra nagy drágaságot hozott, vidékünkön is, valószínűleg, sok nyomornak lett tanujává.

Következő évben iszonyú ragály pusztított az országban, és épen kedvező alkalomnak találta a király e gyászos eseményt arra, hogy a már magyar királylyá megkoronázott Lajossal együtt Csehországba menjen, ott őt cseh királylyá is megkoronáztassa. A mirigy-haláltóli félelmében majdnem az egész évet a csehek közt tölté.

A koronázás ott is megtörtént.²⁾

Ezerötszáznyolcztól ezerötszázttizenegyedik évig keves szünettel folytonosan pusztított a dögvész édes hazánk minden részében, de hogy különösen vidékünk, vagy épen városunk miféle mértékben osztozott a többi részek sorsában, arról részletes adatokkal nem birunk.

A Dózsa György alatti borzasztó parasztlázadás pusztító lángja elharapózott csakhamar vidékünkre is, sőt a féktelen kuruczoknak³⁾ Dózsa vezér által e részekre küldött, vagy itt keletkezett csapatja Barnabás nevű rablófőnök vezérlete alatt minden felé gyujtogotta és rabolta a nemesség és papság házait és jószágait és igen sokat leöltek a nemesek, papok és főbb birtokosok közül.⁴⁾

Istvánfi előadása szerint Ipoly egri püspök tekintélyes

¹⁾ Verancsics munkái II. k. 1. lap.

²⁾ Horváth M. Magy. Tört. 2. k. 600. lap.

³⁾ Vörös keresztet, latinul crux = kereszt viselvén, innen nevük.

⁴⁾ Istvánffy Simon, Balássy. Tört. váz. 78 lap.

serege megtámadá az épen Debrő táján dőzsölő s pusztító rakoncátlan tömeget, s nagyrésztét fölkonczolta, egyrésze pedig a Mátra őserdőinek mélyén vonta meg magát s onnan folytatta garázdálkodását a Mátra-alji városokon és helységeken.

Mint hogy azonban Ipoly püspök és bibornok csak a jövedelmet húzta s rendesen Olaszországban lakott, megyéjét pedig helyettesek által kormányoztatta, ezért az egi püspökséggel összekapcsolt Heves-vármegyei főispánságtól megfosztatni rendeltetett: „Heves vármegye főispánsága, mivel az egi püspök az országon kívül lakik, adassék világi hazafinak, úgy mindazonáltal, hogy ha a püspök a maga székébe visszatér, vagy ha ezen egyháznak más főpásztora leend, aki itt fog lakni, ezen főispánság szálljon vissza arra a főpásztorra.“¹⁾

Öt év mulva 1516-ban márczius 13-án elhalt Ulászló király, s Székesfehérváron eltemettetése után a már nyolcz év előtt megkoronázott Lajos, az ő fia lett királylyá, kinek uralma alatt a bajok még jobban szaporodtak és növekedtek országszerte, úgy hogy mind a különböző osztályok közötti meghasonlás, mind, kivált a személy- és vagyonbiztonság, fogyasztá az ország erejét.

Mint a tolnai országgyűlésen 1518-ik évben hozott törvények 36-ik czikke mondja: „A tolvajok és egyéb gonosztevők annyira elszaporodtak, hogy nemesek és nemtelenek sem házaikban, sem kívül nem lehettek biztonságban.“ Kétségkívül szomorú osztályrész jutott ez időben épen a Mátra vidékének, melyen, mint láttuk, Barnabás rabló-főnök, előbb pedig áldozár, seregei szétszóratván, azok rengeteg erdőinkben kerestek és találtak legalkalmasabb és biztos helyet üldözőik elől.

Ez országgyűlést megelőzőleg Budán tartatott egy gyülekezet, melyből azt látjuk, hogy városunk birtokos urai közül különösen kettő, Országh Imre és Móré László, ugy az ekkor tájban tekintélyesen emelkedő Gosztonyi család János nevű tagja is a király hivei voltak, mert a Zápolya-pártiak meghasonlása és eltávozása után ez ural-

¹⁾ 1514-iki 56-ik törvényczikk.

...kodó hivei megmaradtak a fővárosban s tovább folytatták a tanácskozásokat, s köztük találkoznak ezen főnemes birtokosok nevével is.¹⁾

Különösen városunk földes urai közül egyik, a Móre család volt az ifjú királynak nagy kegyében. László ugyszólván mindenható volt az uralkodó környezetében, Péter pedig egri prépost vala, s ő bízott meg egy társával együtt, hogy a honvédelem terhét nem viselő egyházi személyek jövedelmeik tizedével tartozzanak járulni a végvárok védelméhez, s az illetékek befizetésére Péter ügyeljen.²⁾

Lajos király uralkodása idejéből a már akkor nőttön-nőtt zavarok miatt nem igen találunk, mi városunkat s közeli vidékét érdekelné. Egerbe tett kirándulásának sem birjuk teljes részleteit, mindössze is csak azt, hogy Lajos király 1520-ik évben Egerben időzött, hol épen akkor nem lévén püspök, a jószágot egy királyi felügyelő által kezeltette az uralkodó, ki a felügyelőnek egy jó sólyom madarát úgy megkedvelte, hogy a püspöki pénztárban épen akkor levő összes 40 ezer darab aranyat oda ajándékozta érettök a haszonleső, furfangos eszű felügyelőnek, ami az ifjú fejedelem igen nagy könnyelműségére mutat³⁾; mért alig volt valamikor az ország szomorubb anyagi helyzetben, mint épen eme napokban, melyek már most alapját vetették meg a a hat év múlva Mohácsnál borzasztóan kitört s az egész hazát hosszú időre gyászba borított bajoknak.

Az ifju király ilyes könnyelműségén segíteni akarván az ország főbbjei, elhatározzák, hogy e baj ellen legbiztosabb orvosság lesz a mielőbbi házasság, s ezzel fogják okossá tenni az ifju uralkodót.

Hjah! napjainkban mind kevesebben használják ez okosító gyógyszert, azért van oly sok könnyelmű betege és kevés okosa a társadalomnak . . .

¹⁾ Fessler. Geschichte der Ungarn. VI. köt. 16 lap.

²⁾ Anna l. Sep. Wagner II. 198. — Kato na Hist. Critica XIX. 166.

³⁾ Balássy Tört. Vázlatok 86. l. — Kato na Hist. Critica. XIX. k. 190. lap.

A királynak Budáról városunkon át Egerbe vezető ezen utja az említett év őszén történt, mert csak akkor volt üresedésben a püspöki szék, minthogy december végén már be volt töltve.¹⁾

Szomorú idők lehettek azok egész honra nézve, mert az ifjú király teljesen tévutra vezetettetett némely udvaronc által, kikről, ugyancsak megadva tisztességes nevöket, azt írja Szerémi György²⁾ hogy „Ezen udvaroncok, tudniillik Móré László, (ki, mint látni fogjuk, oly nevezetes szerepet vitt vidékünk történetében) Batyáni Ferencz, Rétházi Lukács és ilyes hasonló latrok, énekeltek, danoltak s kéjelegtek a királyné hölgyeivel, kiket az a német földről hozott magával, ugy mulattak az asztal alatt és kárpitok között.“

Különösen a szerencsétlen Móré családot találjuk mindenütt, ahol valamely hiba elkövettetett; így Móré Mihály volt árulója Belgrád várának, melyből titkon a török táborba szökvén, a várnak leggyöngébb pontjait kijelölé, vitéz őrségét pedig fegyverletétre csábítá, s valóban e nagyfontosságú vár a török kezére került.³⁾

A törökök ezalatt folytonosan előre haladtak hazánk alsó részén, hol egyik várat a másik után foglalták el, míg a könnyelmű király ifjú nejével a csehek között mulatott.

És ez erkölesi nyomorékoknak, a pecsét-hamisításról, rablásokról, a király könnyelműsége folytonos táplálásáról hirhedt család egyik tagjának, Móré Lászlónak lön adományozva szegény városunk nevezetes része, mely előbb zálogban volt, igen hihetőleg a Losonczy családnál, mely családdal Móré nagyon közeli rokonságban állván, lehet, hogy épen ezen rokonsági lánczolat vezeté a szerencsétlen ifjú királyt ama gondolatra, hogy kedves városunk egy negyedét dobja zsákmányul Lászlónak, mint az alábbi levél jobban részletezi.

Ily könnyelmű gazdálkodás általános pénztelenséget idézett elő az egész hazában és vidékünkön is, annyira,

¹⁾ Pray. Hist. P. II. p. 389.

²⁾ Magyar. Tört. Emlékek. Irók. I. 98.

³⁾ Kovacsics. Astrea, I. 426. Történelmi Tár VI. 7.

hogy a legtekintélyesebb birtokosok is kénytelenek voltak elzálogosítani legszebb birtokaikat.

A mindenfelé ijesztő mérvben uralgó pénztelenségnek egyik szomorú jelensége szerint tekintendő az is, hogy városunk egy negyedrésze zálogban volt ez időtájtban Bakács Tamás esztergomi érseknél három ezer forintban, kinek holtá után Chesius András prépost ígéri, hogy ha Móré László főasztalnok a Bakács-kápolna részére némely birtokot örökre megszerez Lajos királytól: viszont a gyöngyösi zálog-illetőség Mórénak adatik zálogba, miről II. Lajos király okiratilag tesz bizonyosságot.

„András Doktor prépost — így hangzik ezen oklevél magyar fordításban — Ghyengyes nevű Hevesmegyei városnak teljes negyed-résztét, mely egykor az említett Tamás bíbornoknál három ezer arany forintban elzálogosítva volt, Móré Lászlónak engedi át ugyanoly jogon zálogba, úgy örökösének és utódainak. E föltételekre magát Móré kötelezé, András prépost pedig előttünk az említett birtokot elzálogosította. Kelt Budán 1522-ik évi sz. Bertalan apostol napja (aug. 24) előtti hétfőn.“¹⁾

Ugyanezen ügyben Visegrádon keltezett okmányában Lajos király tudtul adja, miszerint Móré László kérelmére meghagyta Szathmáry György esztergomi érseknek, hogy Gyöngyös azon részét, melyet Bakács zálogban birt, adja át Mórénak. Viszont a király Mórénak megengedte, hogy Damás várat megválthassa és a visszanyerendő Gyöngyös kiváltása fejében az esztergomi érseknek és káptalannak átadja, s ha Damás vár zálogpénze csekélyebb lenne Gyöngyös zálogi összegénél, a három ezer arany forintnál, úgy a hiányt maga a király fogja pótolni.

Ez megtörtént! Az okmány fordításom szerint így hangzik:

„Mi Lajos, Isten kegyelméből Magyar- és Cseh-ország királya, emlékezetül hagyjuk ezennel mindenkinek akiket illet, hogy előbbi időkben nagyságos Chwlai Móré László főasztalnok legalázatosabb kérelmére, valamint büségére és szolgálataira is tekintve, irtuunk fötiszteendő György ur, Krisztusban atyánk, esztergomi érsek, magyar-

¹⁾ Magyar Sion. V. K. 440 lap.

országunk primása, született pápai követ, legfőbb titkos kancellárunk kezéhez s az esztergomi tisztelendő káptalannak, s figyelmeztettük őket, hogy Heves-megyében létező Gyengyes városának azon részét, vagyis részletét, melyet Tamás, egykori bibornok és esztergomi érsek ur magánál zálogban tartott háromezer forintért, s mely részletet azután végrendeletileg az esztergomi főegyház oldalánál levő, ugyanazon Tamás által épített, kápolnának hagyta, ugy tekintsek, mint amely városrész Tamás bibornoknál volt ugyan elzálogosítva, de Móré Lászlót és testvéreit örökségi jogon illetik, s ezért ugyanazon Móré Lászlónak kezébe visszaboecássák és adják.

Továbbá, ugyanazon Móré Lászlónak megengedtük, hogy Damás nevű hontmegyei várunkat, melyet nemes hívünknek Deesházi Istvánnak minden hozzátartozóival együtt kétezer ötszáz forintért elzálogosítottuk, (Móré László) maga kezéhez válthassa minden járulékaival együtt, és azt a mondott módon néhai Tamás bibornok urnak elzálogosított gyöngyösi részlet helyett, cserébe György érseknek és az esztergomi káptalannak adja.

Biztosítottuk egyszersmind egy másik levelünkkel György érseket és a káptalant, hogy ha említett Gyengyes város zálog-összege nagyobb értékű lenne, mint azon összeg, melyen említett Damás várunkat Deesházi Istvántól visszaváltani és birni lehet, mi a hiányzó összeget György érseknek és a káptalannak megtéríteni köteleztetünk.

Miután tehát ezen érsek úr és esztergomi káptalan fölségünk királyi parancsa és figyelmeztetése iránti szokott engedelmes készségüknél fogva mindenben megegyezni akarnak, Gyengyes városának azon elzálogosított részét Móré Lászlónak átadták, ez ismét említett Damás várunkat minden hozzátartozóival együtt kétezerötszáz forintért Deesházi Istvántól visszaváltá. Azon összeg azonban, melyért említett Gyengyes város (része) néhai Tamás bibornok urnak elzálogosított. Damás várunk visszaváltási összegét, melylyel Deesházitól minden járulékaival együtt visszavétetett, ezerötszáz forinttal nagyobb volt, azért ígérletünk szerint György érseknek és az esztergomi káptalannak ezen ezerötszáz forint teljes és tökéletes lefizetésére magunkat kötelezzük.

Ezek így lévén, alázatosan esedezett előttünk György érsek, hogy az isten-szolgálat emelésére, s annak buzgóbb és alkalmasabb elvégzésére, mint az említett s esztergomi főegyházhoz Tamás bibornok ur által emelt kápolnájában kívánta: valamint a boldog emlékezetű

atyánk alatt tett folytonos szolgálatok elismerésüül; úgy viszonzásaul azon szolgálatoknak, melyeket ugyan ő már a mi magyarországi uralkodásunk alatt is koronánknak és fõlségeinknek (majestatibus nostris) teljes hivséggel és mindennemű ügyeink javára szerencsés eredményel tett; mindezeknél fogva engednök meg, hogy az örökségi és minden egyéb királyi jogunkat, melyeket említett Damás várunk és járulékai iránt birtunk és birunk, általa és a káptalan után szűz Mária nevezett kápolnájának adni és adományozni méltóztatnánk.

Mi tehát ezen, elõreboesátott érveknél és okoknál, különösen pedig azon körülménynél fogva, hogy ama városrész zálogösszege sokkal haladja ezen vár és járulékai értékét: minden és teljes királyi jogunkat, melyet ezen Damás várunk és járulék birtokai. *D a m á s , Z o b , L e t k e s , H e l l e m b a* és *T h e w l g e s* Hont-megyei községek iránt bármily uton módon birnánk és birtunk volna, minden haszonvételeikkel, bármiféle művelt szántófõldeikkel és műveletlen földelkkel, rétjeikkel, legelõikkel, mezeikkel, vágásaikkal, erdeikkel, ligeteikkel, hegyeikkel, völgyeikkel, szõlõikkel és szõlõhegyeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászataikkal, vízjárásaikkal, malmaikkal és őrlési jogaikkal, általában pedig bármiféle és bárhogyan nevezett hasznuk és járulékaik teljes élvezetével igazi határaik között, említett György érseknek és az esztergomi káptalannak, következésképen fõnnebb nevezett szűz Mária kápolnának adtuk, ajándékozzuk és adományozzuk úgy, hogy örökös joggal és visszavonhatlanul elfoglalják, birják és használják más joga tiszteletben tartása mellett; saját jogunk és birtoklásunk érvényérõl azonban említett Damás várunk és járulékai iránt, magunkra, mind király utódainkra nézve teljesen lemondunk, és teljes minden jogunkat a megnevezett György érsekre, az ő káptalanára, illetõleg a szűz Mária kápolnára ténylegesen ruházzuk ezen levelünk erejével és tanuságával, melyet visszaküldés után szokott kiváltságleveleink alakjában fogunk elkészíttetni. Kelt visegrádi udvarunkban sz. Egyed apátur napján (sept. 1.) az úr 1523-ik évében, uralkodásunk 8-ik esztendõjében, Lajos m. k.“

Ugyanezen évrõl és napról kelt második levelében Lajos király ismét fõlemlíti városunkat: kiemeli Szakmáry György érdemeit; elmondja, hogy már apja II. Ulászló király alatt dicsõen mûködött, de kivált maga Lajos király, midõn Szoliman haddal az országba csapott, a török sereg visszaverése végett kénytelen volt a szõrnyû költség-

gek fedezéseül Bakács bibornok hagyatékához, melyet ez leginkább a káptalannak szánt, nyúlni.

Elsorolja a király, hogy neki György érsek kész pénzben negyvenezer arany forintot, ezenfelül értékes asztali ezüst készletet, és sok más kieneset adott át, ennél fogva az említett Damás várat minden hozzátartozó birtokkal az érseknek, káptalannak, illetőleg a Bakács-kápolnának hagyja.

Majd így folytatja a kérdéses okmány magyar fordítás szerint: „Mi tehát részint az említett hű szolgálatok kedves viszonzásaul, melyeket a főtisztelendő érsek úr nekünk és szent koronánknak tett, negyvenezer arany forintot és egyéb javakat adván át boldogult Tamás bibornok úr hagyatékából; részint azon említett kétezerhatszáz forint fedezésére, melyek György érsek és a megholt Tamás bibornok végrendeleti régrehajtói, vagyis az esztergomi káptalan a kápolna helyett Deesházi István úrnak Damás vár és járulékai kiváltására adott; valamint hasonlóképen azon kétezer magyar forint fejében, mely Heves-megyei Gyewngyews város teljes negyedrésze visszabocsájtása és kiváltása díjaul kérésünkre György érsek és az érintett végrendeleti régrehajtók kezéhez nagyságos Chwlai Móré László főasztalnokunk által is fizettetnék az említett kápolna javára;“ mindezeknél fogva Damás várat és az elsorolt javakat adományozzuk.

Még e napról egy harmadik levelét is találtam II. Lajos királyunknak, melyben a saaghi fehér barátok zárdája főnökének meghagyja, hogy a zárda részéről egy hites embert, a király részéről pedig a király által ajánlottak közül egyet magához vevén a főnök úr, vezesse őket a damási uradalom helyszínére, s vezesse be az esztergomi érsek s káptalan által a Bakács-kápolnát a szomszéd birtokosok jelenlétében az említett uradalom birtokába, s ha valaki tiltakoznék, azt a királyhoz küldje. Ezen okmány kevés változtatással csaknem szóról szóra ismétli Lajos királyunk első említett okmányát, s városunkat négyszer Gyengyes, egyszer pedig Ghyengyes néven említi, s ez azon kiváltság-alakú levél, melyben aláírási visszaküldés

után a főnebb magyarra fordított okmányt kiállítatni ígérte.

E királyi parancs következtében Luka László királyi biztos és Péter fehér barát kimentek tizenkét nap múlva Damás helyszínére, s az ügyet szerencsésen befejezték, miután a szokott tizenhat napi határidő alatt sem jelentkezett tiltakozó.¹⁾

Hogyan vette át és meddig bírta a peccéthamisítással, csalással és számos más hünnel vádolt Móre László vagy utódai Gyöngyös negyedrészt, melyet a király neki kiváltott? erről nem szól a krónika, azaz, hogy legalább a mi szerény krónikánk, mely épen húsz év múlva mutatja be ismét, mint Nána várába szorult árva morét, mely a nagy éheztetés, úgy a hideg folytán is talán ekkor találhatta ki amaz ismert cigány életbölcse ségi elvet, hogy ha az é h s é g vagy h i d e g közt kell választani, hát minden esetre legjobb a c s u r d i t á s !

Hagyjuk tehát őt a húsz év utáni szomorú viszontlátás reményében !

Folytonos rablásai, portyázásai, kivált miután a mohácsi vész után a királyi udvartól visszavonult, egyenlően gyűlöltté tették őt minden vidéken, s midőn országunk alsó részeiről a törökök által visszaszorított s Nána várába menekülni kényszerült, ép oly kevéssé talált rokonszenvet, mint segínyt a magyaroknál, kik inkább romba dűlni engedék magát a várat is, hogysem annak gyűlölt lakóját segítették volna.

Ilyen volt egykor városunk egyik földes ura ! Ugyancsak ezen szomorú időszakban a gyöngyösi szabadalmak is korlátoztattak s azon előnyök és kiváltságok, melyekért igen valószínűleg nem csekély áldozatot hozott városunk mindig áldozatkész lakossága, lassanként mindig több és nagyobb csorbákat szenvedtek.

Ennek alapja az ország elszegényedésén s némi haszon fejében mindenféle szabadalom korlátozásán vagy épen megsemmisítésén kívül azon teljes meghasonlásban

¹⁾ Sa á g h i Convent levele 1523. decz. 29.

keresendő, mely ez időben a földbirtokosság és az alsóbb rendű nemesség között borzasztó mérvben beállott.

Ki vádolhatja állításomat teljes alaptalanságról? vagy ki nem engedi meg legalább a valószínűséget? midőn azon észrevételnek adok kifejezést, hogy a csak még egy évtized előtt is városunk tekintélyes részét zálogban birt mindenható Bakács Tamás, vagy utána a birtokba jutott gögös, kegyetlen és ravasz, de épen oly hatalmas királyi kegyencz Mór é László, ugy a gúthi Ország h és Losonczy büszke és hatalmas, a gyöngye királyok kegyében oly magasan álló fölbirtokos családok ez időben városunknak nem tettek volna túlkapásokat az ekkor védelmet sehol nem található gyűlölt alsóbb nemesség és általában a lakosság kiváltságai s jogai ellenében?

S épen e túlkapások, a szabadalmak és kiváltságok elleni sérelmek tépték szét a nemzet erejét általában országszerte, és szomoruan készíték elő szegény nemzetünket azon borzasztó csapásra, melyet a mohácsi gyásznapi okozott s melynek elodázására mindhiába működött a jó akaratú s tüllekesült ifjú királylyal együtt a nemzet jobb, fájdalom! csekélyebb része . . .

A török ismerve szomorú helyzetünket, borzasztó sereggel készült a pártokra tépett s anyagilag is meg rongált magyar ellen; 1525-ik évben Verbóczy és Szob országgyűlést hívtak össze Hatvanba, hol Lajos király is megjelent.¹⁾

Junius 24-én 14 ezer nemes gyűlt össze a hatvani mezőn, s midőn a király július 3-án maga is megjelent, még azon nap megkezdett a viharos országgyűlés, mely annyira elkéséríté a nemességet, hogy egész éjen át fegyveresen járt le és föl az utcákon.

Következő napon, július 4 ikén azonban folytattatott a gyűlés, s mivel előzőtt éjjel a nemesség gyűlöletének két fő tárgya, Báthory Eger felé, Sárkány pedig Budára megszökött, a tanácskozások szerencsésen be is végeztettek, s július 6-án a király és nemesség a hatvani mezőkről lakhelyökre tértek.

¹⁾ Istvánfy Hist. VIII. 72. 1.

De alig pihentek meg, midőn hire jött a török betörési szándékának, mely azonban következő 1526-ik év nyarán történt meg, s melynek borzasztó hatalma ellen csak 26 ezer magyar gyűlt össze.

A török tábor s a lelkesült, de maroknyi magyar had szembe szálltak 1526-ik évi augusztus 29-én Mohács gyász térein.

A csata, melytől az ország sorsa függött, rövid másfél óra alatt el lőn döntve.

Omló zápor fődé azon kevesek futását, kik a csatától megmenekültek.

Hét főpap, 28 zászlós úr, ezek közt Országgh Ferencz, ötszáz főnemes, és mintegy 22 ezer vitéz esett áldozatul.

Maga Lajos király is elveszett, némelyek szerint a Csele patakba fúlva, más irók szerint menekülés közben hűtlen kísérőitől megöletve.

Midőn másnap a vihar után mosolygva kelt föl a nap, a magyar nemzet virágát kiterítve látta Mohács gyász térein. . . .



VI.

A mohácsi vész után.



„mohácsi vésznap után szomorúan virradt fel a magyar nemzetre nyilvános életének egy újabb korszaka, mert ezen ütközet, ha nem is egyedül mint egy elvesztett nagy csata, de mint oly időpont, melytől kezdve történelmünk az előbbiektől egészen különböző irányt vett, valóban epochalis eseménynek nevezhető. A mohácsi ütközetnek, mint olyannak, közvetlen nem voltak ugyan epochalis következményei, mert bár a király egy hadsereggel, igaz, a nemesség virágából álló hadsereggel, elveszett; de miután a török egy hónapi pusztítás után kivonult, sem az alkotmány, sem a független nemzetiség nem szenvedett csorbát, de mégis új korszakot alkotónak nevezhetjük másért.“

Ettől fogva kezdődtek a nemzet hosszú szenvedései... Így ír Horváth Mihály jeles történész a mohácsi vész után kezdődő új korszak bevezetésül.¹⁾

Valóban, míg előbb a nagyrészt kül-országokkal vívott csatákban legfőlebb csak a határszélek szenvedtek: a mohácsi vész után magának a hazának, az édes magyar hazának, szívébe helyzetetett át a küzdőtér, hol legnagyobb részt a polgárok egymás vérént onták.

Alig terjedt el a nagyszerű mohácsi veszteség rémhíre az országban, midőn „Egy tábor az Mátra hegyin gyűlt

¹⁾ Horváth M. Magy. Tört. 3. kötet 1. l.

vala, kit az terek megvének, mind az népet levágának“ írja Verancsics Antal püspök s egykorú iró.)

A Mátra hegyén összegyűlt, de a törökök által levágott szegény nép között bizonyára számosan voltak a talán épen városunkban, közvetlen a Mátra alatt, összegyűjtött seregben, polgártársaink is. Gyöngyös ekkor feladatott s a barátok temploma is leégett.

A török azonban iszonyú zsákmányával másfél hónapi kalandozás után visszatért az országból saját földére, miután „Másik rabló vezérét kibocsátá, ki Vácztúl fogva Gyengyesig, Miskolczig, Mohiig, Nagyszegedig, Péterváradjáig, az Tisza Duna kezett megablák, igetik. Az Úr Isten tudja, mennyi számtalan ezer rabot elvivének.“²⁾

A vérrel áztatott, kirablott s elpusztított földet átengedék a szegény magyaroknak, hogy egymást pusztítsák és öljék a két ellenkirály, Zápolya János és Ferdinand, zászlói alatt.

A Tokajban összegyűlt tiszai és felső-vidéki urak és nemesek még ugyanazon 1526-ik évi október 14-ikén megválasztották Zápolyát királynak, aki néhány ezernyi sereggel Tokajból Buda felé indult, hol november 1-én még egy tanácskozást vala tartandó.

Demeter napján (okt. 26.) Várday egri püspök vendéglé meg őt, honnan aztán Gyöngyösön keresztül mindszent nap estéjén érkezett meg Budára.

Azonban Székes-fehérvárott történt megkoronáztatása után csakhamar homályosodni kezdett szerencséje csilaga, mely folytonosan tartott úgy, hogy már néhány hó mulva Ferdinand seregeitől üldöztetve alig pár ezernyi seregével auguszt hó 23-án, mint Jászay írja. Gyöngyös alatt, 24-én pedig Eger mellett táborozott vidékünkön visszavonulva.³⁾

Ferdinand seregei, mint Istvánffy mondja, ekkor Gyöngyös város mellett szállottak táborba; a d G e n g e s s u m o p p i d u m, s aztán győztes fegyvereikkel kiűzték Zápolyát az országból, akinek alig maradt más törhetlen

¹⁾ Verancsics Antal Összes munkái I. k. ad annum 1526.

²⁾ Verancsics id. műve II. k. 27. lapjának.

³⁾ Horváth M. 3. k. 35. lap. — Istvánffy Histor. Magyar. 88. lap. IX. Jászay Magy. Nemzet gyásznapjai.

hive; mint Bodó Ferencz, ki seregének egy töredékével küldetett elfogására azon kassai polgároknak, kik Ferdinand megkoronázására siettek.

Bodó csakugyan elfogta őket Gyöngyösön, nov. 10-én, épen ebédlés közben, mint Szerémi György ¹⁾ írja sajátos latinosságával: in oppidó Genges in cenaculó prauden . . . azonban ő maga is nem sokára megveretik elpártolt egykori bajtársai által, s esel által Török Bálint fogságába kerül, ki őt adott böcsületszava mellett Egerbe internálja.

Innen azonban barátainak sürgetésére sem akart menekülni, sőt oly nagy volt adott szava iránti hűsége, hogy midőn egy napon, Török Bálinttal való bővebb poharazás után részeg fővel az elszökést megkísérlette és Gyöngyösre menekült, ²⁾ amint kijózanodott, önkényt visszatért fogságába, honnan Esztergomba, majd Bécsújhelyre vitetett, hol semmiféle fényes ígéretekkel sem lévén rábirható, hogy Zápolyának adott hűségét megszegje, egész 1537-ik évben bekövetkezett haláláig súlyos rabságban volt. Így teljesedett be e vitéz férfiún is Ferdinand királynak azon politikája, melyet kifejezett német udvaronczaik előtt, midőn Török Bálint által Bodót elfogató, s melyet Szerémi e szavakkal fejez ki: Ebbel ebeth maratatok! mai magyarság szerint: ebbel ebet maratok!

Zápolya és Ferdinand ellenkirályok seregei folytonosan pusztíták a szegény országot s különösen 1530-ik év tavaszán Serédy Gáspár sanyargató vidékünket; majd később szüret táján magát Egert is elfoglalta s mindaddig garázdálkodott, míg az édes haza szomorú helyzete fölött kétségbeesett Nádasdy Tamás őt a Tisza vidékén meg nem verte. ³⁾

Ez időtől fogva vidékünk, kevés kivétellel, Zápolya uralma alatt élt s pár évig nem volt kitéve háborgatásnak, mert a török még eddig csak a Duna partvidékeit pusztította egész Bécsig; mely alól eredménytelenül volt kénytelen országába visszatérni. ⁴⁾

¹⁾ Szerémi György Magy. ország romlása. 198 l.

²⁾ Istvánffy Libr. IX. 143

³⁾ Horváth M. Magy. Tört. 57. lap. 3 k.

⁴⁾ Horváth id. hely. 67. lap.

Azonban alig pár év mult így, midőn az 1535-ik évi október 4-én tartott nagyszombati gyűlésen keserves panaszkokban törtek ki a követek: „A törökön kívül, mely folytonosan becsapkodott az ország különböző részeire — mondák ők — a zsarnok urak és még féktelenebb német tábornokok a szegény népet büntetlenül kifosztva és elnyomva, végingésre juttatják az országot, a rossz pénz, melyet azok minden félelem nélkül veretnek, a kereskedelmet végkép előli!”

Kérték aztán Ferdinandot¹⁾ hogy: a féktelen urak garázdálkodását a király minden lehető módon gátolja, rabló-váraikat, melyeket a megyék szükségteleneknek ítélnék, rontassa le, a hadban pedig a fegyelmet szigorúan kezeltesse; e végett bandériumokat csak az arra jogosított urak, s ők is csak tehetségeik arányában, tartsanak, nehogy fizetetlen vitézeik, mint már szokássá vált, a szegény nép könyeiből élődjenek, melynek kegyetlenül összevert testén kívül már úgysem maradt egyebe... Szegény hazánk!

A százszor megkísérlett, de a gög és birvagy miatt mindig meghiúsult béke végre valahára 1538-ik évi február 24-én megkötöttvén, vidékünk Zápolya részére biztosított, ki már ez előtt két évvel, tehát 1536-ikban szabad bormérési engedélyt adott a gyöngyösieknek, s irántok mindenben különös kedvezést mutatott.²⁾

A megbékélt feleket azonban csakhamar rém-kiáltás riasztá föl: jön a török az egyesült ellen-királyok ellen! „Nincs senki — írta lelkesedve Verancsics Antal — ki most a hazáért és hitért, a szabadságért és javaiért a törökkel szembeszállni ne merne, ne kívánna“³⁾ Az ország rendei minden házhelytől 1 frtot s 30 dénárt s száz jobbágy után két lovast adtak.

Zápolya azonban Szászsebesen meghalván 1540-ik évi július 22-ikén, a dolgok egészen új, bár nem sokkal kedvezőbb, fordulatot vettek, mert több főnemes Egerben tanácskozáván⁴⁾ elhatározá, hogy fölszólítják a meghalt

¹⁾ Horváth id. helyen, 98. lap.

²⁾ Horner 18. lap.

³⁾ Verancsics Katonánál XX. 1142. 1146.

⁴⁾ Horváth M. id. műve III. k. 131. lapj.

ellenkirály nejét: mondana le nemrég született gyermeke jogairól Ferdinand javára, hogy így összes erejüket a fenyegető török ellen fordíthatnák.

A még fiatal s gyöngé nő erre hajolni látszott, de a barátból királyi gyámmá emelkedött Fráter György ellenezte, s a törökök pártfogását kereste a kisdéd ellenkirály, János-Zsigmond részére, mi sikerült is, mert Szulejman zultán egy roppant serege jött meg csecesemő védenezének segélyére s elfoglalván Buda várat¹⁾ kijelenté, hogy a Duna és Tisza között terülő tartomány a török birodalom alá tartozik, s csakhamar igyekezett is vidékünket a Mátra alatti várakkal együtt hatalmába keríteni, mi azonban teljesen csak később, pár év múlva, sikerült.

Megyénk rendei több más megyével együtt Ferdinandhoz fordultak, hogy őt az ország egyesítésére és külsegély eszközlésére ösztönözzék, egyszersmind pedig kijelentsék, miszerint meghatva hazájuk ennyire sülyedésének fájdalmas érzetétől, készek annak megszabadítására fegyvert ragadni s mindeneket feláldozni; nevezne ki tehát ő felsége magyar főkapitányt vezérletökre s találna módot, mely által az örökös zavargások közt támadt bajok valahára orvosoltatnának.²⁾

Vidékünk ily nyomora és szegénysége daczára is, mint phónix emelkedött ki ismét hamvaiból az életerős, kitartó és szorgalmas Gyöngyös, mely a már 1540-ik évben majdnem teljesen kijavított, úgynevezett barátok templomát is visszaadá előbbi fényének és rendöltetésének.³⁾

Az 1543-ik év telén megüzente Szulejman Fráter Györgynek, hogy „Aprilban oly sereggel induland meg Magyarországra, melynek terjedelme hasonló lesz a tenger vizéhez, mert Ferdinand a gonosz lélektől indittatván, Pestet újabban vivatá, de az Isten mérget vetett a németek torkába.“ Értvén alatta a pusztító döghalált, melynek Verböczy is áldozatává lön.

S valóban a kora tavasz már utban találta a szultán

¹⁾ 1541-ik évi augst. 28-án.

²⁾ Kovachich Suppl. ad. Vest. Com. III. 179.

³⁾ Balássy Tört. Vázl. 38. l.

hires borzasztó seregét, mely egyenként foglalá el Budáig a még előbb meg nem hódított várakat és városokat.

E török hadsereg elől menekült Mór é László is az alvidékről Nána várába, mely a Nánáról nevezett Kompoltiak kihaltával Losonezy Istvánnak adatván, azt most a kiszorított Mór énak engedé át lakásul.¹⁾

Mór é László nyugtalan-természetű s erőszakoskodó ember lévén, a nánai várban sem tudott békében maradni; a törököket gyakori portyázásával boszantá; többi között kirablá s elfogató Bali nevű budai basának Belgrádra menő embereit, amin a basa felindulván és Kász on nevű basával, ki Mór é ellen már a Tisza alsó részén is harezolt, szövetekeztvén, megtámadta Mórét Nána várában, jelentékeny sereget vezetvén ellene.

Mór é eleinte ugyan tartotta magát, de nem lévén elég ereje a védelemre s a szomszédoktól sem nyerhetvén segílyt: a törökkel alkudozni kezdett. Ám ezek sejtvén gyöngeségét, de máskép is gyűlölvén őt, az alkut visszautasították s a várat megrohanták.

Mór é látván, hogy a vár bevételik, menekülésre gondolt s cselhez folyamodott, tele erszényekből szórátván az aranyat, ezüstöt az ostromló törökök közé, azon reményben, hogy míg ezek a pénzen kapkodnak: addig sikerül megmenekülnie.

De a csel sem használt, mert a törökök az elszórt pénz fölszedését továbbra halasztván, a tört réseken a várba hatoltak, s Mórét két fiával együtt elfogván, Bali basa táborába hurezolták és sok vagyonát, kincsét fölprédálván, a várat lerombolták, hol igen sok keresztény foglyot is találtak.²⁾

Mór é fiaival együtt Konstantinápolyba vitetett s tömlöczbe záratott, de fiaival együtt török hitre tért azon véleményben, hogy úgy könnyebben fog szabadúlni; ám nem sikerült s ott halt meg. Fiai azonban kitűnő állást foglaltak el később.

A főbb magyar várak már többnyire elfoglaltatván, s

¹⁾ Balássy Tört. vázl. 30. lap.

²⁾ Istvánffy Lib. XV. 256.

a török erős őrsegek látván, hogy az ország teljesen védtelen állapotban van, egymásután foglalták el a kisebb várakat következő évben.

Igy 1544-ben D a n e s y Ambrus és Pál testvérek, kik akkor Hatvan várost és várát birták, megtudván, hogy a törökök már Visegrádot, Oroszfalvát, Nógrádot elfoglalták, nem mertek ott maradni, hanem a várat felgyújtva elhagyták s magok az egri várba menekültek.

Mehemet vezér a leégett és üresen hagyott várat elfoglalta, s látván annak alkalmas és fontos minőségét, fölépitette, s árokkal körülvétetvén, jobban megerősítette, ott hagyván annak védelmére Delikurtot bizonyos számú őrseggel, hova Szulejman császár nemsokára Veli béget küldé tekintélyes erővel, hogy az által biztosítaná a budai részeket a magyarok, különösen pedig az egri várban levő Varkóczy támadásai ellen, ki az egri várból gyakran kicsapva nyugtalanítá a törököt. Igy megerősítvén magokat a törökök, itt kerületi kormányzóságot, úgynevezett sandsák-hivatalt, állítottak, melyhez Gyöngyös és vidéke is tartozott s Hatvant harminczkét éven át minden legkisebb háborgatás nélkül birták.¹⁾

Igy jutott a török közvetlen kormányra, vagy inkább zsarnoksága alá városunk és vidéke s nyögött az alatt mintegy 140 évig!

A néptől nemcsak pénz szedetett adóul, hanem a gyermekek is megtizedeltettek, kik aztán a török fővárosba vitetvén, törökökké, jancsárokká neveltettek; sőt magok a szülők is nem egyszer gyermekeik eladása által voltak kénytelenek leróni az elviselhetlen adót. A helységekbe és városokba mindenütt török tisztek és bírák tétettek, kik a szegény népet az adón felül is zsarnokilag sanyargatták. Csak egy mód volt megszabadulni: a török hitre térés, mi által a legnagyobb gonosztévők is megmenekültek, míg ellenben gyakran más hibája is súlyos bírságokat vont maga után.²⁾ Igy például egy Pásztor nevű vitéz megölt Gyöngyösön önvédelmi tusában egy törököt, s a szegény

¹⁾ Balássy Tört. Vázl. 40. lap.

²⁾ Horváth M. Magy. Tört. 3. k. 169. lap.

kipusztított város vérdíjúl hatszáz forint fizetésére szorítatott.¹⁾

S ennyi nyomorhoz, ily helyzethez járult még a vallási meghasonlás által előidézett zavar.

A vallás-változtatás nagy gyorsasággal kezdett különösen 1545-ik évtől terjedni országszerte, mert sem püspökök, sem papok, sem tanítók nem voltak kellő számmal; másrészt pedig a szabadelvű tanok külföldön képzett kitünő tudósok által hirdettetvén: örömmel fogadtattak.

Ez időtől fogva a szegény magyar városok nagyrésze nemcsak a török zsarnokságnak, hanem a vallási villongásoknak s a polgártársak közötti gyászos meghasonlásnak is folytonosan színhelyévé lőn.

Fráter György, ki önzése és alakoskodása mellett is legjobban szereté mégis hazáját, ily szomorú körülmények közt arra törekedett leginkább a következő két év alatt, hogy a kiegyezés megtörtévé, minden erejüket a török ellen fordithassák a magyarok, minek következése az lőn, hogy a török szorongatni kezdé Fráter Györgyöt Erdélyben, kinek szinleg segélyére, tulajdonképen pedig a szolnoki vár erődítése végett küldött is a király Salm Miklós vezérlete alatt némi sereget, s ez vidékünkön át előbb Eger alá, majd Szolnokhoz húzódott.²⁾

Ugyanezen évi september 1-én jött hire, hogy Arslán bég Gyöngyös felől Eger ellen vonul. E török vezér azt hitte, hogy katonaság alig van a várban, s pusztán ötszáz vitézzel hitte a várat elfoglalhatni. De Teufel Erasm hatszáz huszárral elrejtőzött, s a heves csatában háromszáz törököt levágott, harminczat elfogatott, sőt kicsinyben múlt, hogy maga Arslán vezér is, Mohamet budai basa fia, fogolylyá nem lőn.³⁾

„Oly veszélyben s nyomorban van most szegény Magyarország, irá keserűségében Batthyány Ferencz 1552-iki sept. 2-án Mária királynénak, hogy az anya gyermekét eldobva, a férj hitvesét elhagyva, kénytelen futni az ellenség elől;

¹⁾ Heves megyei levéltár Index Locorum. 77. lap.

²⁾ Horváth M. Magy. Tört. 3. k. 181. lap.

³⁾ Brüsseli levéltár. Névtelen tudósító 2. 52. Monum. Hung. I. k.

maga az Isten is annyira megnehezíté rajtunk kezét, hogy a mezőn az ellenség fegyvere, a városokban a döghalál emészt fel bennünket.“¹⁾

Ily sötét képek között annál fényesebben ragyogott fel az egrí vitézség dicsfénye, melyet a hős Dobó vitéz társával küzdött ki magának a száz ezret meghaladó török sereg ellen csak mesés számú két ezer hős katonájával.²⁾

A vitézül visszavert Ahmed vezér Eger alól elszállván, szégyen-pírral vonult vissza, Szolnokban és Hatvanban nagyszámu őrséget hagyott hátra.³⁾

Képzeltetjük, mennyit szenvedett városunk ez időben, hol majd a vitéz egrí magyarok vonultak át városunkon portyázni, hol a hatvani sandsák, Veli bég, csinálta magának azon nagy-urí mulatságot, hogy gyakran kikalandozott a Tisza és a Mátra vidékeire martalékkért. Bornemisza Gerő egrí új várnagy ezt meg akarván fenyeíteni és torolni, október 17-én Poroszlónál cselbe került dandarával együtt, melynek egy része levágotott, maga pedig elfogtatván a török fővárosba vitetett, hol, mivel hitét megtagadni és Eger legkönnyebb bevételének módját elárulni nem akarta, egy évi fogsága után Ahmed vezér által a Héttoronyban fölakasztatott.⁴⁾

A folytonos harc alatt városunk birtokosai igen gyakran változtak a török szeszélye szerint, ki minden ok nélkül fosztá meg különösen azokat birtokaiktól, kik a németnek nevezett Ferdinand pártjára hajlóknak mutatkoztak.

Verancsics Antal írja hogy 1553-ik évi július 29-én négy magyar földbirtokos ült együtt, s vig poharazás közben tréfálva beszélgeték, mily koldúsok ők, kik közül az egyik Kemencze után él, a másik Káron boldegul, a harmadiknak csak egy Fillerje van, értvén t. i. e nevek alatt jószágait; ekkor Ország Miklós János fölkel s azt mondja: „Csak én vagyok az úr, mert az én birtokom

¹⁾ Hatvaninál Brüsseli okmányok 353.

²⁾ Lásd részletesen Balássynál Tört. Vázl. Eger rovata alatt.

³⁾ Horváth M. Magy. Tört. 3 k. 217. l.

⁴⁾ Szalay 383. 390. 393 Horváth M. 224. l. III. k.

Giengies (Gyöngyös) annyira, hogy még kutyáim is gyöngyös helyen járnak; in unionibus ambulans. . . .

E szerint az Országgh családé volt városunk, legalább nagy részben, melyet a törökökkel együtt birtokolt oly formán, hogy a szegény lakosság a törököknek és Ferdinandnak külön fizetett iszonyú adó után még földes uraságának is külön adózott.

Tehát hármass adó-executió! Csak egy után következtetve is, lehet-e valami borzasztóbb ennél?

A szegény nép, melynek színe a harcban, java pedig hadban és békében egyenlőn pusztult, ily hármass adó iszonyu nyomása alatt, kölcsönös harcok és sarcok között élte, vagy inkább kinlódta át az éveket.

Az első jezsuita 1559-ben jött Magyarországra a király meghívására Nagyszombatba; neve Viktória Péter volt, mintegy jelezve előre is azon victoriát, azon győzelmet, melyet e szerzet két évszázadon kezeiben tartott.

Az édes haza minden részében, úgy szólván, szünet nélkül tartott apró csatározások, a kiontott sok vér, temetetlenül hevert hullák kigőzölgése, a nyomor okozta szenny és elhagyottság, rossz élelem és bú által gyötört nép, s egyéb körülmények ismét megtermék a szomorú gyűnőlesőt, a pusztító ragályt, mely 1562-ik évben iszonyú erővel pusztított az egész országban, s mely a dicső nádort, Nádasdy Tamást is elragadta. ¹⁾

Ez évben a még el nem foglalt Mátra-vidéki várak és váracsok erődítését nagy buzgósággal kezdék a magyar urak eszközölni; s különösen Eger várra és ennek erődeire fordíták fő figyelmüket, nehogy a folyton készülő török által meglepessenek.

Sirok vára volt az, mely ez évben nagyobb szerű erődítéssel ment át. Már az egeri káptalannak egy kiadványa 1320-ban szól e várról, melyet Róbert Károly 1332-ben az Aba-nemzetségbeli Bodon Demeter pártütő kezeiből kivéve, Chenyk mesternek adott át több birtok-

¹⁾ Verancsics Antal összes munkái I. k. 292. l. — Ismét 259. l.

kal együtt. Nyolcz év előtt Kompolt Imre volt a siroki várnagy.¹⁾

Országgh Kristóf, Gyöngyös ez idei birtokosának bizonyára rokona, Ferdinandtól nyerte hűséges szolgálatai fejében egyéb birtokokkal együtt a siroki várat is 1560-ban s két év múlva, különösen a maig újabbnak látszó nyugati oldalon, nevezetes erődítéseket vitt végbe. E vár az egrinek mintegy előváraként szolgált, s azzal a Derecske nevű falu mellett romjaiban maig látható Kanácsvár nevű figyelő torony által állott összeköttetésben, és sorsa is többnyire az egr-i várétól függött.

És valóban igen helyén volt a török elleni folytonos vigyázat, melynek most már csak Eger meghódítása képezte minden ohaját.

Már 1563-ik évi márczius 1-éről írja Verancsics egri püspök²⁾ A legszomorúbb hireink vannak; ugyanis a budai basa mult pénteken indult ki nagy sereggel Budáról, s miután Jászberinben két napig időzött volna, épen ma érkezett az Egerből nem távol fekvő Gyöngyös városba, s ott egész hadával tábort ütött.

Mennyire szomorú világ lehetett az, jelzi azon körülmény is, hogy némely kanonok élete s kivált tudománya ellen panaszkodván Piop Dénes, azt írja neki a püspök: Hjah! ha mai világban nem kaphatunk szent Ágostonokat, Ambrusokat, Cypriánokat, böles Plátókat és Aristoteleket, azt vélem: jó olyan is; amilyeneket kaphatunk.³⁾

Egyik kanonoknak pedig megtiltja a kereskedést, irván egri káptalanjának: Mondjátok meg Raccamontes mesterkanonoknak, hogy Egerben nem lehet egyszerre kanonok is, meg kereskedő is, mint itt Bécsben.⁴⁾

Az említett török portyázások tulajdonképen nem egyebek voltak, mint az időben való tisztességes (!) kereset mód, mely gyakori kirohanásoknak és zsákmányolásoknak eredménye az lett, hogy a Zagyva, Hernád,

¹⁾ Balássy Tört. vázl. 33. lap

²⁾ Okmánytár 20-ik köt. 3-ik levél.

³⁾ Verancsics Ant. 35. sz. levele.

⁴⁾ Verancsics levele 1569. jul. 26-án.

Beregh és Muran folyók közötti zárt völgyekből és lejtők-
ből több mint 80 ezer foglyot vittek el a törökök.¹⁾

Az egymásután folytonosan bekövetkezett török had-
járatok, ezeknek a fegyvertelen népen elkövetett számtalan
kegyetlenkedései, a folytonos bel-lázongások és párt-
viszályok, végre a reformáció-okozta küzdelmek az egész
országban, s így Gyöngyösön is gyászos következtetéseket
hagytak magok után.

Sokan a gyöngyösi lakosok közül a török kegyetlen-
kedései elől futni vagy rejtezni kénytelenítettek, házaikat s
javaikat zsákmányul engedvén, csakhogy életüket meg-
menthessék. A reformátusok szintén hatalmas pártfogók
védelme alatt állván, nemesak az üresen talált házakat és
jószágokat, hanem a katolikusok templomait is elfoglalák.
Ezek között az Urbán, Szentlélek és a barátok templomá-
ról tétetik említés; sőt miután Róbert Károly kiváltsági
levele első pontja daczára, mely azt mondja, hogy: „Gyön-
gyös városa hivatalait csak a római katolika hiten levő
polgár lakosok viselhetik“ több városi hivatalt is elfog-
laltak volna: a keserűség mindkét vallás-felekezet között
annyira nevededett, hogy a katolikusok is megunván a
sok üldöztetést, maguk kerestek magoknak pártfogókat és
védelmezőket. Miután pedig akkor a királyi had vezérei
voltak a leghatalmasabbak, ezekhez járultak a megszorult
lakosok, kiket megnyerni annál könnyebben sikerült,
miután ezen jó urak a védelem és pártfogás ürügye alatt
magukat mindjárt nagyszívesen a pártfogoltak nyakára
tolták, mint földesurak; ilyenek voltak: Forgách
Ádám, Drugeth György, Rákóczy László, Tökölyi István,
Eszterházy Miklós, Koháry István, Nyáry Zsigmond,
Bossányi László, Haller György, Vámosi István, Dósa
Ádám, Veselényi Istvánné s több mások.²⁾

Hogy a gyöngyösi lakosok az imént említett módon
és úton jutottak ismét földesuri hatalom alá, kitetszik kö-
vetkező tényekből is a) Az örökváltságnak 1852-ben
történt létre jötte előtt ugyanazon egy utczában soron

¹⁾ Verancsics levele 1566 októb. 14-én.

²⁾ Horner 17. lap. id hely.

kivül szétszórva több földesurak taksásai, adózói laktak, amint tudniillik egyes család majd ez, majd amaz uraság pártfogoltja, vagy helyesebben: adózója lett, úgyannyira, hogy majd minden ház más földes ur jurisdictiója, joghatósága alá tartozott. b) Ugyancsak ezen örökváltság előtt minden időben igen sok háztelek és szőlőbirtok a tulajdonos szabad s minden taksa alól teljesen ment sajátja volt, bizonyosságául annak, hogy ezek birtokosai túlszíves pártfogókat és védelmezőket szorongatott állapotjokban sem keresvén avagy találván, javaikat szabadon megtartották. c) Továbbá a városi jegyzőkönyvekben számtalan határozat fordul elő, melyek folytán pusztá- telkek egyik másik lakosnak határozott időre és díj mellett adattak használatra által, melyek később az idők viszontagsága, vagy a városi tisztviselők hibái miatt a várostól örök időre elsajátítottak.

A város különböző felekezetű polgárai közti viszályoknak egyrészt, másrészt pedig már az Urbán templomnak 1566-ik évben létezéséről egy nyilatkozat áll rendelkezésünkre, mely február 12-éről így hangzik:

„Mi, Gyöngyös városában lakozó keresztyének, de kiváltképen nevezet szerint: Barkus Péter, Nagyivtrány Péter, Nagy Bálint, Virasztó Tamás, Gardy Lukács, Arczy Urbán, mind a többi keresztyénekkal egyetemben adjuk tudtára minden rendbeli becsületes urainknak, kiváltképen az kiknek kívántatik, mivelhogy adgyuk kezekben a mi fogadásunk mellett, a mi pecsételt levelünket is a pápista keresztyéneknak, úgymint a jelenvaló időbeli biráknak Chionka Ferencznek, Gothárd Istványnak, kik pedig esküdt polgárok mostan: Gothárd Mártony, Kvolthiár Gergely, Tamasy Miklós, Lángh Mihálynak, Báthory rendenvalóknak, János Dékány, Király András és mind a többieknek és fiuról fiura, miképpen ők is minekünk fogadásoknak orvossági mellett adtak nekünk Levelet, hogy tudni illik aminémű kötést az Nagyságos Budai Arczlan Basa mi közöttünk és ő közöttük tett, azt mindörökké, sok veszedelmes és ártalmas háborúságoknak eltávoztatásáért meg akarjuk tartani, és az utánunk levő keresztyén atyafiaival is tartatni. Az végzés pedig, mely lett az Nagyságos Budai Basa előtt, az, hogy tudniillik, amely Rend a templom felől háborúságot és visszavonást indit, tehát az a Rend 800 forinttal és négy emberek feje elvesztésével megbün-

tettség, mely egyezésnek mi is engedünk ilyen ok alatt hogy ők is amely Szent Egyházat és a Szent Urbán egyházat minden jövedelmekkel és örökségekkel birják, mink is a szent Egyházakkal megelégszünk, úgy hogy ők is semminemű üdöknék állapottyában minket a felől ne háborgassanak, és velünk pörölvén ne gyűlölközzenek, miképen mi is ő velök nem akarunk háborgani és viszálni. Mely fogadásunknak nagyobb biztosságára adtuk pecsétünkkel megerősített Lévelünket ugyan a felől megnevezett Pápista keresztyéneknek. Kelt Gyöngyösön, febr. 12. Ao. 1566. Iidem qui supra.“

Ennek daczára sem szüntek meg a szomorú villongások egy perezre sem, amint 1578-ik évről mutatja ezen 9-ik számú török okmány a felső parochia archivumából mely magyar fordításban így hangzik:

„Azon ok, mely ez iratunknak létet adott, következő:

A szultán kamarai jószágához tartozó Gyöngyös városából Luther vallású néhány alattvaló jelent meg a budai diván előtt, s előterjeszték, hogy a régi vagyis a katolikus hitű benczések papjai nevezett városnak azon állítással lépnek föl, hogy az a ház sem a mienk, melyben lakunk, úgy a malom és szőlőkertek sem, melyet bitoroltok, mert az is a mienk!

Ellenkező állításuk az, hogy mindazon jószágok az új, a lutheri vallásokhoz tartozó alattvalók sajátja s ennek bizonyítására előmutattak némely papirokat, állítván, hogy nevezett birtokért 30 piasztert fizettek a budai állam-pénztárba, s erről bizonylatuk is van.

Azonban a katolikusok részéről is jelentek meg küldöttek a budai diván előtt, és pedig Királ András, Toth Mátyás, Ulasz Jakab, Márton Deák, Lám Mihály és Csóka Pál és azt állították, hogy a nevezett birtok előbb Tóth István páter, aztán pedig Tóth Mihály és Warga Mihály páterek sajátja volt; Janotik és Bós Mihály páterek pedig azt bizonyítják, hogy nevezett jószág általában rég-időktől kezdve mindig a katolikus papok sajátja volt.

Ezen küldöttség egyszersmind egy nemes okmányt is mutatott föl, melyet megtekintvén, kitünt, hogy a szóban levő birtok csakugyan a katolikusokat illeti.

Egyszersmind nevezett katolikusok kijelentették, hogy ők azon javak után készek lesznek többet fizetni, mint a lutheránok; mi közben felmutaták régi fizetés-könyvecskéjüket is.

E szerint a vitás birtok ügye törvényesen eldöntetvén s a katolikusok részére dülvén el, ezek által 1578-ik évi Shevral hó 25-én 60 piaster 3 ezer pénz értékben a budai állampénztárba lefiztetett s e felől számunkra ezen hiteles okirat kiállítatt, megjegyezvén, hogy mind addig, míg a katolikusok birják azon jószágot, hozzá se merjenek nyulni a lutheránok.

Ily értelemben vegyétek ezt tudomásul.

Kelt Shevral hó 26-án 1578-ik évben, jól őrzött Buda várában. Mohamed, ez időben helytartó.

Az okmány szélén még az áll: A már említett 3 ezer pénzen kívül (magyar réz-pénz, melyből épen 5 darab teszen egy bécsi garast) a katolikusok magukra vállalták még azt is, hogy a lutheránok által kifizetett 30 piasztert is lefizetik nekik, és így miután az egész összeg 90 piaszternyi lón s a mondott birtok árába lefiztetett, ezen eset imez okmány szélén följegyeztetett.

Kelt a föntebbirt napon.

Úgy látszik: a város polgárainak Zápolya János király által alig 30 év előtt adott szabad bormérésí kiváltságait nagyon kezdék korlátozni a népre nőtt kegyes pátronusok, s talán azt óhajtván, hogy maga a szegény nép fogyasztaná el szőlői termékeit csupa merő bú-elfelejtésül, itt ott a hordók tartalmát is kegyesek voltak nem annyira pártfogói kez e i k, mint inkább t e r v e i k oltalma alá venni, mi ellen természetesen áldott emlékü őseink is „szilvesek“ voltak a n á d o r h o z. B á t h o r y M i k l ó s h o z, appellálni, ki 1569-ben csakugyan megerősíté a szabad bormérésről való kiváltságot.

Az életerős város szorgalma, példás munkássága, nélkülözési ritka tulajdonai által csakhamar kezdett épülni hamvaiból, s épen kedves szülőföldemnek ez évtized alatt, még eddig nem ismert élményei fölött elmélkedém, midőn az egeri egyházmegye tudós könyvtárnoka, ít. Stephánovszky Sándor, kinek sokat köszönhetek az adatok szaporításában, egy vaskos könyvet hozott, mely 1470-ben nyomtatott Mammotrectus, s melynek utolsó lapján későbbi időből származott e kéziratot olvasám borzalommal:

„Ao 1587. Geongeos megégh 23 junii.“

Semper idem! sohajtám magamban; mindig

ugyanaz vagy te, szülőföldem! Nemcsak a legtisztább honszeretetet és vallásosság lángja, hanem a pusztító láng is mindig fölötted lebeg. . . .

Nyögött, hosszasan és fájdalmasan nyögött már városunk és vidéke a török, királyi és földesuri adó alatt, hogy az egyházi adót mellőzzük, midőn a 90-es évek elején azon eszme kezdett megérlelődni a magyar velőben, hogy az egység életelés öli az oszlást.

Látták ugyanis, hogy a sok apró várba elvesztegetett inkább, mint elhelyezett és saját szakálára gazdálkodó vagy helyesebben garázdálkodó török mégsem oly megközelíthetlen szörny, melynek fejét leszedegezni módjával nem lehetne. A bátorságnak a szerencse is segélyére van, gondolák magokban, s 1593. évi márczius havának 7-én megszállák Hatvan várát Tiffenbach német vezér, és, mint Illésházy mondja: „Viezéje, Forgách Simon, alatt, de ezek is nem veheték meg Hatvant az ostromlók lassúsága miatt, ex lassitudine oppugnantium, és szokan veszvin az ostromon, elhagyák azt.“¹⁾

Majd Fülek vára lőn megszállva a magyarok által ugyanez évben, hová Hatvan alól 1593-ik évi nov. 29-én csak hatvan ember küldethetett segélyére Ungnadnak. Hatvanból nur hatvan! kiálltott föl a német fővezér némi magyar szójátékkal.

A Hatvan alatt szenvedett vereséget azonban fényesen helyre pótolá a cifrábbnál cifrább magyar kiejtés megkiírás szerint nevezett Tiffenbach vezér, kinek ez évben sem sikerült ugyan még a várat bevenni, de 1594-iki ápril hó 21-én fényes győzelmet nyert a vár segedelmére siető budai basa fölött, bár a vár hasztalan vivása után alóla utóbb visszavonúlt.²⁾

Két év mulva végre is fényesen „bár kegyetlenül“ sikerült a hatvani vár bevétele, melyért azonban a gyáván védelmezett egri és siroki, valamint más mellékváraknak megvétele lőn kárpoztás a törökre nézve 1596-ik évben.

¹⁾ Gr. Illésházy István följegyzései 11. lap.

²⁾ Monumenta Hung. 3 köt. 60. lap. Inja Mátyás főherczeg Ernestsznek 1594. máj. 3-án.

A hatvani vár bevétele így történt:

Augusztus hó közepe táján, Vác elfoglalása után, Miksa főherceg e várat körülfogá, ennek ostromára fordítván egész erejét.

Az őrség és annak vezére, az ifjú és bátor Arslán basa, hősies elszántsággal védék a megtámadott várat és abból kirohanván, többször visszaverék és megrettenték a mieinket. S midőn a vár több napon át tartott ostrom által megrongáltatván, azon már igen sok rés törtetett volna, a mieink fölshóliták az őrséget annak feladására. De Arslán büszkén utasítá vissza az alkudozást, kit hőselkű anyja is özvegysége érzékeny hangján emlékeztetve intett atyja vitézségére és hősi tetteire, és buzdított az elszánt védelem folytatására, vagy ha a végzet úgy akarná, a dicső halálra. Végre midőn egy megújított és három óráig tartó kemény ostrom után a mieink visszaveretve, táborukba tértek volna, a törökök is a hosszú küzdelemben elfáradva és kiéhezve étkezés meg pihentetés végett visszavonultak a városba és várba, nem is gyanítva, hogy a mieink, kiket visszavertek, és e kemény küzdelem után szintén pihenni véltek, újabb kísérletet tegyenek a visszavert és abban hagyott ostromnak megújítására. Ezek azonban ez alkalmat fölhasználva, mielőtt a városban és várban étkezésre elszéledt törökök magukat rendbe szedhették volna, a már úgysis megrongált és vigyázatlanságból örök nélkül hagyott vár falait hirtelen megrohanták, és a nem védett városba, majd a várba is törvén, e nem is gyantott roham által zavarba hozott törököket megtámadták s minden kemény ellenállás és elszánt védelem daczára is legyőzék s irgalom nélkül legyilkolták. Itt lelte hős halálát a bátor és hős Arslán is, ki a piacra, hol a harc legtüzetesebben folyt, rohanva, s ott elszántan harcolva esett el nagybátyjával, Kurttal együtt. A mieink a harc tüzeiben, a két hétig tartott ostrom után és a kemény ellenállás fölötti boszujokban még a fegyvertelen nép és a nők iránt is kegyetlenkedtek, irgalmatlanul és minden különbség nélkül leölvén minden törököt, akit csak megkaphattak, sőt a német katonák dühe annyira

ment, hogy még a holt testekkel is illetlenül és ember-telenül bántak.

A vár bevétele után Miksa főherczeg az árkokat és töltéseket, melyeket a vár ostromlása végett hányatott volt, behuzatván, s a várnak megrongált falait és részeit kijavítatván, ott hagyá annak védelmére Serényi Mihályt, ki az előtt füleki várnagy volt. Azonban ez, midőn híret hallaná a török császár jövetelének, ki nagy sereggel közeledék, rémültében a várat fölgyujtatván, odahagvá, az őrséggel és hadi szerekkel Vácra ment, s a törökök az elhagyott várat ismét elfoglalák és fölépíték.¹⁾

Ugyanezen évben foglalta el a török a hevesi várat is, mely, mint Bél Mátyás írja, hajdan erős vár volt.

Az egri vár október 14-én szintén török kézre került az őrség gyalázatos árulása folytán, mit megtudván a siroki vár kapitányai, Helmeczy János és Kótaji Benedek, megrémülve odahagyták a várat, melyet a törökök üresen találtak, elfoglalták és 91 évig birták, úgy szólván, minden háborítás nélkül.

Érdekesnek találjuk itt érinteni megýénk ekkori helyzetét, melyet a londoni British Muzeumban levő egyik e korbóli levél ismertet.²⁾

„Nem csak füstöl — így ír Bornemisza — hanem teljes lánggal ég már szegény hazánk. Miksa főherczeg, ki előbb Vácot, a török tárházat elfoglalta, csakhamar az ellenségnek egyik legerősebb várát, Hatvant is, több napi időzgetés után véres győzelemmel hatalmába keríté, a véd-sereget teljesen megsemmisítvén. Jött Mahomet szultán számtalan sereggel, ohajtván a Hatvanban még akkor bent levő seregnek segélyére lenni; de már késő volt! Haladék nélkül Eger, a kereszténység védfala, ellen indúlt tehát, s 24 napig ostromlá azt több mint három százezer emberrel, s Nyári Pál csakugyan föladta azt. Akik itt elvesztek, nőkkel és gyermekekkel együtt mintegy hat ezren lehettek. Eger elvesztése után a főherczeg seregét az erdélyivel

¹⁾ Balássy Tört. vázl. 41. lap.

²⁾ British Mus. 5. k. E. 1596, 199. lapon. Bornemisza György. Eredetie latinul.

V á m o s oppidumnál, mezővárosnál, egyesité, és nem sokára K e r e s z t e s n é l ütöttek tábort. hol a török egyik csoportja fölött fényes győzelmet arattunk; gyalogságunk kivált, melynek én voltam vezére, két faltörő ágyút (muralia tormenta) is elfogott: s a többi . . .

Ime, csak e pár sorból is láthatjuk, milyen világ lehetett ez időben vidékünkön, melyen alig pár hét alatt háromszor vonult át az ellenség, s melyen azonkívül még a magyar seregek is gyakran átvonultak, kétség kívül a lakosságnak mindannyiszor jelentékeny áldozatával.

De ennyi baj, ily nagy adó, ily folytonos hánykodás közepett is voltak, kik igen szép vagyona tudtak szert tenni, minek egyik jelensége egy gyöngyösi polgár végrendelkezési okmánya is, mely az egri főkáptalan gondozása alatt levő országos levéltárban található, s melyből kitűnik, hogy végrendelkező Goda György mily szép birtok ura volt 1601-ik évben.

Ez időtájban városunknak már legalább részben földes ura volt a Rákóczy család, mint azt mutatja Rákóczy Zsigmond comesnak 1603-ik évről kelt, s az egri országos levéltárban található levele, mely által engedélyt ad Literátus Tamásnak, hogy a kispatak mellé, a Csapóutczában egy malmot emelhet, melyet testvérével, Jánossal együtt örökösen birhat. Ma ezen malom a plébános birtoka.

A magyarok teljességgel nem tudák feledni azon veszteségeket, melyeket az elfoglalt Mátra-alji várak által szenvedének s azért újabb meg újabb rohamokat kísérlettek meg itt-ott összeszedett, s mindenféle nemzetbeli zsoldos seregeikkel, minek az lett következménye, hogy 1603-ik évben Hatvan ismét magyar kézre került.

Nádasdy és Sulcz ugyanis a várat körülfogták és erősen vívták, mintegy hat száz főből állott vegyes seregükkel: de midőn az ostrom-munkálatok javában folytak, a várból kirohant törökök megtámadják a mieinket és csaknem megszalasztják. Ámde épen jókor jött az ingadozó k védelmére Rosvurm vezér egy tekintélyes sereggel, s visszaszoríták a vár védelmére teljes erőfeszítéssel készülő törököt.

Midőn az ostromlók a várat már minden oldalról erősen bekerítették s az ostromot megkezdték, a törökök illő békefeltételek alatt föladák a várat, honnan mintegy négy-száz török hocsáttatott Szolnokba, kikötés szerint nem levén szabad nekik sem Egerbe, sem Budára [menni. A várban hagyott zsákmány 24 ágyú, tömérdek hadiszer és eleség lőn. A vezérek négy száz emberből álló őrséget hagyván a várban, folytatták utjokat tovább.

De ismét nem sokáig maradt a mieink kezén e vár, mert mindjárt következő évben, hallván ezen vár kapitánya, hogy Hasszán basa september 10-én történt Pestre érkezése után egyenesen a hatvani vár vivására készül, rémültében fölgyujtató s elhagyá a megvédhetlennék gondolt várat, ¹⁾ melynek lángjai gyászos fényt vetének a távozók útjára.

Az elhamvasztott várat a törökök újra elfoglalván, hamvaiból ismét fölépítették harmadszor is, és keményen megerősítve 74 évig birták folytonosan.²⁾

Ugyanezen évben lobogott föl lángja az első mozgalmaknak, melyeket Boesckay István támasztott Erdélyben, de amely szinte sok, bár nagyrészt a feledés fátyolába takart, bajokat idézett elő nem csak a hazában. hanem vidékünkön is, melyről következő jelentés tétetett:

„A mennyei kapunak következő legalázatosb jelentés tétetik:

Gyöngyös császári kamara-jószág lakosai a háború lefolyása óta a körülfekvő összes császári erősségekben mindenkor becsületesen végezték szolgálatjokat, s midőn azon erősségeken javítások lettek szükségessékké, mindig annyit dolgozának, amennyi csak erőiktől telt.

Egyszerre csak mintegy 4—500 katona és hajdú jött Gyöngyösre Boesckay király seregéből, s minthogy számukra már nem találtak helyet, avval fenyegetöztek, hogy a lakosok templomát fogják elfoglalni. Igen természetes, hogy ezen lépés a lakosság lázadását voná maga után. Miért is alázatosan esedeznek sürgősen, hogy helyzetök mielőbb fölterjesztessék, és Boesckay királyhoz legfelsőbb paranes menesztessék, melynek erejénél fogva nevezetteknek a templom birtoka, mint az előtt, biztosíttassék.

¹⁾ Istvánfy id. helyen 803. — Hatvani levél III. 165.

²⁾ Balássy Tört. Vázl. 42. lap.

Igy áll a dolog, s így terjesztetik ez a legszerencsésebb porta elé is.

Mely után a legmagasabb eldöntést várjuk. Ali, budai kormányzó “

A reformát hivek bátorsága és igényei a szerint emelkedtek: amint az ellenzéki hadak győzelmei fogytak vagy szaporodtak.

Ugy látszik, ez időtájban erős igényeket támasztottak az ifju erővel és hitbuzgó tüzzel tért foglalni kész reformátusok városunkban annyira, hogy amint az alábbi iratokból látszik, magának a parochiális főtemplomnak, a Bertalan egyháznak, birtoklását is kérdésessé tették.

Ez ügyre vonatkozik e magyar nyelven írott okmány, melyet Mehemet pasa adott ki s melynek tartalma következő :

„Én, ki vagyok az hatalmas és győzhetetlen török császárnak fővezére, pasája, Mehemet pasa, és minden országoknak, tartományoknak és hadaknak fő gondviselője, (itt következik a pasa czimere.)

Hadjuk és erős kötél alatt parancsoljuk thinektek fejenkint, Gyöngyösön lakozandó Biráknak, polgároknak, és minden rendbéli embereknek, hogy az minemü rendtartásban, és hitvallásban, ez ideiglen esendességben és békességben álltatok és voltatok, ennek utánna is minden időben, mivoltában, minden rendbéli emberek az ő vallásokban, öröksigben, szent egyházakban megmaradjanak és megelégedjenek. Egyik a másakra semmi zűr-zavart és háborúságot ne inditson ; mert az hatalmas, győzhetetlen török császárnak keze alatt és birtoka alatt hetvenkét féle nemzetség vagyon, és semmiféle rendet sem helében, sem egyházában, sem örökségében nem háborgat, az kik ő Felségének fő-hajtván, igaz hivei voltak. Titeket is nem akar háborgatni. Hanem az miképen ez ideig az piaezon való meg y é s - e g y h á z a t az pápista papok birták, és az k l a s t r o m o t az barátok : ennek utánna és mindenkorra övék legyen, és ők legyenek gondviselői ; birják minden hozzátartozó örökségekkel és jövedelmekkel egyetemben, mint elejitől fogva birták. Az Lutterek is az a p á c z á k e g y h á z á v a l, és az szent Orbán e g y h á z á v a l és az ezekhez való minden jövedelmekkel egyetemben megelégedjenek és megmaradgyonak. Mert valaki az győzhetetlen török császár parancsolatjának ellene igyekezik, és az császár városában

az melik féltől háborúság következék, nagy büntetéssel megbüntették. Költ ez levél Nándorfejérvárott ezer hatszáz öt esztendőben tizenharmadik napján decembernek.“

Ime egy másik :

„Mi giöngiesi keresztyén ecclesiában levő atyafiak, kik másképpen, kik Evangélikusoknak hivatattunk, Lippai András Deák, Pap Istvány, Szeghedy János, Borbély András, mind a többi keresztyén atyafiakkal egyetemben, kik ez jelenvaló üdöben élünk, adjuk mindenek tudására, hogy mi az nagyságos hatvani santsák Ali bég, nagyságos szétsenyi bég, nagyságos Hussan pasa aga, Pamut aga, Szaban aga, Récsep aga, Ibraim Ehig aga, Beker aga, több spajokkal egyetemben, a nagyságos budai pasa Clausa, budai Beckel Mikola fiával egyetemben, kik előtt tettünk ily véghezést, hogy mi soha a Giöngiesi piatzon levő Szent-Egyház, sem hozzá tartozandó örökség felől a pápista uraimmal nem pörlünk, mint hogy nem is pörlöttünk ennek előtte is, melynek nagyobb bizonyosságára adjuk ez mi peesétes levelünket, hitünk szerint kezünk beadásával egyetemben. Ezt is hozzá tevén, hogy mindenik fél egymás tisztességét megadja, és békességbe tartsa, megbecsülvén egymást atyafiai szeretettel. D. Giöngiesini 2-a Decembris Anno salutis 1606.“

A harmadik okmány ugyanezen évről így hangzik :

„István (Báthory) Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme, Székelyek főispánja, Gyöngyös város főbirájának, egyéb városi esküdteknek, okos és értelmes polgároknak, s minden lakóknak és lakosoknak, őszintén szeretett hiveinknek üdvöt és kegyelmünket! Látván annak a gyöngyösi respublikának a kétféle religióknak ezivódása miatt az ott levő két templomok felül való visszavonásokat, mint hogy annak előtte abban a helyben a pontificiusok (pápisták), kik római hiten vannak, praevaleálván a keresztyéneket, mindenik templomtól elrekesztették volt; most pedig Istennek kegyelmeségiből az jelenvaló állapotba jutván, nem engedhetjük meg azt, hogy a keresztyének teljességgel spoliátusok legyenek templomoktól, hanem lenne ő nekik is a városban Istenünk tiszteletére való bizonyos helyek, hogy ezért ez controversiának lecsendesítésében jó módot, alkalmatosságot és utat találjunk, tanácsaink és országunk egyenlő tetzésiből az mint az mostani artikulosokban is nevezet szerint beirattuk, rendeltük azt, hogy a két fél között az ott való városbeli két templomok között, melyeket Sz.

Bertalan és Sz. Ferencz templominak neveznek, az első libera electio (szabad választás) lenne a pontificiusoké, úgymint nagyobb párté, azután a keresztyének a másikat, mely ő számokra marad, elfoglalniuk. Hagyuk azért és parancsoljuk, hogy ez mi levelünk látván kegyelmetek, egy bizonyos napon és órában összegyűlvén, bono modo et fine (jó móddal és szándékkal) szép csendességgel, egyenességgel és békeséggel a megnevezett templomok között való prima electiót (első választást) az pontificiusoknak engedvén, a keresztyének is a másikat minden háborúság nélkül mingyárást engedve meg elfoglalniok, és ennek utánna semmi uton egymás közt a templomok felől háborúságot indítani ne merészeljék. Másképp semmi esetre nem cselekedvén. Jelen sorok felolvastatván az előmutatónak visszaadandók. Kelt Kassán, szabad városunkban, az úr 1606-ik évében. István s. k. Pechi Simon.

Főirat: „Anno 1606, Lathy Máthé és Zabó Gáspár Biróságokban: Az Egiházról való level es az feő Wezér Muradt Passáé.”

„Mintaképe a tisztelt emireknek! erőssége a dicső nagyoknak! tudományyal és becsülettel s a legbőlesebb Isten által sok adományyal megajándékozott férfiú, a hatvani kerület feje (legyen maradandó a te tiszteleted!) és te bírák és elüljárók példája, aknája a tökéleteségnek és ékesszólásnak, hatvani bíró! (szaporodjék a te dicsőséged!)

Ezen magas esászári parancs folytán vegyétek tudomásul, hogy ezen esászári irat fölmutatói, Gyöngyös esászári kamara jószág lakosai, egy küldöttséget menesztettek esászári táborunkba, mely előterjeszté, hogy ők s katholika (Pápista) valláson levő küldöik Gyöngyösön egy hajdan épült templommal bírnak, melyet Egyháznak neveznek s mely épen úgy, mint más többi templomok alapítványokkal vannak ellátva, melyek őket illetik s mely egyházban ők az ő (hiu) hitök szerint több mint 40—50 év óta végzik az isten-szolgálatot.

Most azonban a lutheránus felekezetű lakosok, kik köztök élnek, azon esalást követték el, hogy ők elmentek Boesckay Istvánhoz s azon hazug jelentést tették, hogy azon templom mindenkor az övék volt, s csak most fosztattak meg attól a pápisták által; s ennek következtében Boesckay Istvántól egy iratot eszközöltek ki, hogy a templomot elfoglalhassák. Ezen irattal s egy kiküldött végrehajtó jelenlétében a lutheránok követelték a templomot s midőn azt erőszakkal készültek elfoglalni, bírói szék tartatott, mely alkalommal mind a két félnek alkalom adatott, hogy kezeiknél levő okmányaikat fölmutathassák.

Ekkor kitűnt, hogy ezen vita már előbb egy ízben elintéztetett, s hogy azon templom teljes joggal a pápistákat illeti, a lutheránok ellenben semmiféle igényt nem tarthatnak ahoz; továbbá kitűnt, hogy mind a két fél perben állt, mely ugy egyenlített ki, hogy a négy templom közül, kettő, minden alapítványával együtt a lutheroknak adassék, és pedig a „Tóth Oeza“ (tót utca) városrészben a Szent Tode (?) templom, meg a polone kapucse (lengyel kapunál? bizonyosan az ispotály) mellett levő templom, s a lutherok ebben meg is egyeztek igérvén, hogy jövőre az öreg katolikus nagy templomra és egyéb alapítványokra semmiféle igényt nem fognak tartani. Csakugyan mind a két fél részéről történt megegyezés folytán az okmányok kiállitattak, törvényesen átadattak, s így vége lön a pörnek.

Most azonban, 50 év mulva megengedik maguknak a lutherok ismét azon igazságtalanságot, bár a katolikusok a mufti határozatát és a törvényes okmányt fölmutatták.

Ezen előterjesztés után azért esedezett a küldöttség, hogy egyszersmind birói eljárás is eszközöltessék.

Parancsom tehát oda terjed, hogy midőn a nevezett lakosok ezen rendeletemmel megjelennek, s a panaszosok jogaikat kívánják, a vitázó felek összehivassanak, s kimondassék, hogy: ha a peres ügy már egyszer biróilag elintéztetett, úgy állani kell ezen intézkedésnek, s nincs többé helye újabb meghallgatásnak; ha pedig a törvénnyel nem elégszenek meg, s az ellenségeskedéseknek véget vetni nem akarnak, úgy a szigorú törvény szerint cselekedjétek, és meg ne engedjétek senkinek, hogy a szent parancs ellen tegyen. Meg ne tőrjétek, hogy a katolikusoknak ősi jogaikból valami megcsorbítottassék akár templomaikra, akár egyéb javaikra vagy alapítványaikra nézve, s helyezzétek őket mindannak birtokába, ami okmányilag illeti.

Akik nyugtalanok s hallgatni nem akarnak, csak jelentsétek föl nekem írásban. Azon legyetek, hogy ezen ügyben hozzám panasz többé ne érkezzék. Vegyétek ezeket tudomásul és adjatok hitelt ezen nemes aláírásunknak.

Iratott Dsemasiul hónap első napjaiban, 1015. (1606.) a próféta futása után, kiért legyen első imánk!

Ez ü g y b e n j ö t t :

Nagyúri parancs. Tisztelt Vezér! Hires Tanácsadó! Világ Rendezője. Az állam-ügyeknek mély belátású Intézője! A közönség ügyeinek találékony Vezetője! Az uralom és szerencse épületének erős-

sége! Főntartója a boldogság és dicsőség oszlopainak! A legfőbb Isten által sok kegyelemmel megáldott férfi! Az egri kerület feje! Vezérem Sinan pasa (a dicső istenség örökítse meg dicsőségedet!) És te, a bírák és elöljárók közt leghíresebb férfi! A jelesség és ékesszólás aknája! egri és hatvani bíró (szaporodjék a te dicsőséged!)

Ezen magas császári parancs folytán vegyétek tudomásul, hogy a ti járástokba tartozó Gyöngyös lakói néhány embert küldöttek hozzánk. kik előterjeszték, hogy midőn mi az országot meghódítottuk, három templom volt Gyöngyösön, melyek boldogult elődömnek Suliman Sultan Chan magas parancsa következtében (Isten irgalma, kegyelme vele!) az akkori lakosok tulajdonánul ismertetett el. Amint az országos összeírás történt, ezen templomok az összeírók által a főnebb említett lakosoknak, mint kormány birtokai eladattak, s erről a hivatalos okmányok pecséttel ellátva kézbesítettek nekik.

Később mintegy 20—30 magyar család jött máshonnan Gyöngyösre lakni, s ott megtelepedtek. A főnebb említettek ezeknek önkényt jó akaratból átengedtek egy templomot; azomban ezen utóbbi magyarok, kik vallásra nézve amazoktól különböznek, még egy templomot akartak birni.

Minthogy pedig nevezett lakosok még hiteles iratot is mutattak, ennél fogva úgy rendelkeztem, hogy midőn nevezettek ezen iratunkkal megjelennek: ügyeiket igazságosan elintézzétek s a hiteles iratot megtekintésétek.

Amennyiben a fönnevezetteknek a vitás templom boldogult elődöm által birtokba adatott s az országos összeírás alkalmával nekik eladatott; sőt a pecsétes okmány is e felől kiszolgáltatta lőn, mi több: azon bevándorlott magyaroknak önszántukból a katolikusok templomot is ajándékoztak s ezek még egy templomot követelnek: ezek alapján köteleességték lesz a törvény értelmében eljárni, s mindenkit visszatartani attól, hogy a gyöngyösiek kezében lévő okmányok s a felsőbbi rendelkezés ellen cselekedjék.

Az ellenzékieket kötelmetek lesz hallgatásra birni; akik pedig hallgatni nem akarnak, csak jelensétek föl írásban. Ügyeljétek, hogy ezen pör ne kerüljön többé panaszképen előmbé.

Vegyétek ezt tudomásul, adjátok át ezen parancsot belátástok szerint a nevezett fölpereseknek és adjatok hitelt az én nemes vonásaimnak.

Kelt Redsib hónap első napjaiban 1015-ik (1606.) évben, a Buda előtti táborból.“

A Bocskay-Báthory-féle zavargások alatt, a városra ónsúlylyal nehezedeő nagy-uri pártfogás nyilatkozatai ismét mutatkoznak azon körülményben, hogy 1609-ik évben II. Mátyás király külön okmányban volt kénytelen megújítani a gyöngyösiek szabad bormérésési és egyéb kiváltságait a pártfogók tulkapásai ellen, melyek, úgy látszik, leginkább a bor-termelés körül voltak gyakorlatban némely uraságok részéről, kik nem elégedvén meg az olesó oltalomért adott drága dézsmával: réven és vámon, dézsmán és mérési engedélyen egyenlően akartak nyerni és boldogulni.

Pedig úgyis eleget szenvedett az időben is a szorgalmas szőlőmives, anint egy második kézirati jegyzetből is kitünik, mely az említett legrégebb nyomatásu Mammot-rectus¹⁾ utolsó lapján áll szórúl szóra ilyképen:

„Anno 1618. Az geongeossi zölöket előzőr zöld hideg elvette, az utánn az ragia, utolzor az jegh eső elverte, ugy annyira, hogy semmi bor nem volt ez eztendében.“

Ugyan nem akkor nevezték-e boldog-emlékű őseink az egyik szőlő-területet Plága, másikat meg Bárnevó na néven, mely sokat-mondó nevekkel maig diszelegnek?

Mint a 14-ik század elején, Róbert Károly alatt kelt adományozási okmányokban láttuk, Gyöngyös és Bene mindig együtt említettének; de hogyan? miúton? s mikor került először városunk birtokába Encs és Bene? azt kimutatni nem tudjuk, mert az 1613-ik évről kelt s II. Mátyás által adott birtoklevél is csak azt mondja, hogy „A Gyöngyös városához közel fekvő Encs és Bene pusztákat is, melyeknek tudniillik részszerint az ezer hatszáz tizenharmadik esztendőben kelt és tisztí igtatás által megerősített uj királyi adomány-levél, részszerint az emlékezhetetlen üdőtől fogva való birtok erejénél fogva szabad és békesség birtokában voltak... megerősíti.“ Különösen Encs névével régebb okmányainkban nem találkozunk s az első fönlévő adományozó okmány tudunkra 1613-ik évtől származik.

¹⁾ Nyomatott 1470-ben, a kézirati jegyzet 1618-ból való. Látható az egri egyházmegyei könyvtárban.

Ugy látszik, a szomorú és nyomasztó idők és vallási élénk küzdelmek még jobban erősíték a hitbuzgalmat, mire mutat azon körülmény is, hogy Forgách Zsigmond gróf a Bertalan egyházban levő sz. Mihály-oltárnak 1620-ik évben egy malom jövedelmének negyedét adja, 1624-ben pedig Püspöki Katalin egy szőlőt hagy örökre a gyöngyösi káplánoknak, a püspöki hegyen.¹⁾ Ekkor Szegedy István volt plébánus és Taby Mihály az első káplán.

Ugyanekkor a hatalmas Bethlen Gábor is, mint Rupp írja, a városnak egy részét bírta, mint örökös földesúr; a magtalanul elhalt Báthori István után II-ik Ferdinand király által 1624-ik évben Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek adatott Ecsed várával együtt az elhúnytnak gyöngyösi birtoka is reá szállván.²⁾

Mint látszik, az egyéni szabadságnak ez időben még csak fogalmával sem bírtak az emberek, s hogyan verték egymás törökjét, látszik Simplicissimus e korból való tréfás elbeszéléseiből is, melyek közt azt is említi, hogy urától, kinél ő mint trombitás szolgált, kapott ajándékba egy törököt, hogy legyen magát mivel mulatnia, s így aztán mihelyt eszébe jutott Simplicissimusnak, mindjárt végig veré a szegény törököt, mit napjában gyakrabban is megtett, de ő is visszakapta később a török fogságban.

És e különös mulatság egész szenvedélyvel űzött minden részen, s a megtorlások napi renden voltak, mely alkalommal természetesen lovag-korba való események és kalandok is merültek föl. Így például Bossi Lapos Anna, többi közt gyöngyösi birtokosnő valamely szerencsétlen alkalommal meglepetett és a hatvani törökök fogságába jutott, honnan 1627-ik évben Literatus Balás gyöngyösi lovag megszabadítván, jutalmul e tetteért a nő gyöngyösi birtokait és jobbágyságait kapta.³⁾

Két évvel később ismét, egy másik földes uraság nevével is találkozunk; ez Drugeth Mária, Széchy

¹⁾ Országos Levéltár Eger. f. 259. 97 és J. 436. 97.

²⁾ Rupp Helyr. 64. l.

³⁾ Országos Levéltár. Eger E. 295. 135.

György neje, kitől egy 1629-ik évről kelt okmány szerint ¹⁾ sógornője, Széchy Katalin, Prépostváry Zsigmond neje, bizonyos iratokat vett át, melyek közt 1604-ik évről az egri káptalan előtt készült okmány is foglaltatik, mely Drugeth Mária gyöngyösi és rimaszombati birtokaira vonatkozik, s mely körülményből világos, hogy ez időben már a Drugeth család is birtokos volt városunkban.

E birtok azonban később Széchy Katalin kezére jutott, ki azt 1633-ik évben fiának (úgy látszik: mostoha fiának) Gyulaffy Sámuelnek hagyományozta. ²⁾

Ki hinné? ha nem tapasztalnók örvendetesen azon szívós kitartást, fáradni nem tudó tevékenységet maig is polgártársaiknál, mely gyermekeiért, a közjóért, régi jóhírnevéért minden áldozatra képes? Ki hinné, hogy a mi szegény, elnyomott, agyonra sarczolt, áldott emlékü elődeink a török uralom legszigorúbb idejében is annyira gondoltak az ész és szív képzésére, hogy a maig is főnálló nagy-gymnasium tulajdonképen ez időben jött létre.

„Mínthogy Gyöngyös város, Robert Károly királyi kegye által már 1335-ben Magyarhon jelesebb városai sorába emeltetett, méltán lehet következtetni, miként e város az idők igényeihez idomitott iskolákat kebelében szinte nem nélkülözte. Milyenek lehettek azonban s kik által láttattak el azon iskolák? a hosszas idő emésztette hiteles kútfők hiányában nem tudhatni. Az ide vonatkozó történetnek ismert lapjain első tűnik föl a tettekben gazdag, fáradni soha nem tudó főpap s bibornok Pázmán Péter, ki magas lelkéhez illőleg erélyesen szorgalmazta, hogy Gyöngyösre az ifjuság nevelésével megbízandó Jézus-társulati atyák szállitassanak. Minek következtében Pyber János, akkori áldott-emlékü egri püspök, Pap Ferencz atyát 1633-ban e városba hozta, hogy itt a gymnásiumi iskolának alapját vetné. Ezen atyának munkásságát siker koronázta, mert a város elüljárósága a vidék akkori urának, a török vezérnek becegyezésével kéré a rend főnökét, Forró Györgyöt, hogy még több szerzetes egyént

¹⁾ Orsz. Lev. Eger E. 238. 300.

²⁾ Rupp Helyr. 65. lap.

küldjön, ki is okt. 2-án 1634-ben tudósítá a várost, hogy a hozzá terjesztett kérésnek engedve, Sztankovics és Magdalenitz atyákat Gyöngyösre rendelé, hogy ott az ifjuság nevelésével foglalkozzanak.“

Azon idő után a gyöngyösi gymnásium majd fél százzadon át, háborítlanul virágzott.

Bár a török félhold épen ez időtájban volt fénye legerősb pontján, vidékünkre nézve azonban, úgy látszik, a fényes porta nem sokat törődött a vallási és társadalmi, a művészet és ipar esőndes mozgalmaival, csak hiven befizette legyen adóját a lakosság.

Városunkban, mint alább látni fogjuk, az ipar, a mesterségek meglehetősen lendületet nyertek, minck egyik jelensége az is, hogy a tisztcsizmadia czéh, szinte 1634-ik évben alakult meg, mint elsője a városunkban alakult czéheknek s alapszabályai ugyanazok valának, mint Korpona város e nemű iparosaié.¹⁾

Hogy nem épen sok és nagy bajuk lehetett ez időtájban az embereknek s hogy meglehetősen rajongók valának, következtetnünk lehet onnan is, hogy ráértek jelentéktelen apróságok és szokások fölött pláne egész mozgalmakat keletkezni engedni, egyetlen barát fráter közbejötté által.

Ugyanis 1635-ik évben lön megengedve és kihirdetve az előbb tiltva volt tej és tojás használata böjti napokon, melyről következőleg szól a Jászón tartott egri egyházmegyei zsinat 1 fej. 3 §. magyar fordításban. „Miatán engedély nyeretett a pápától, a tartományi gyűlés könyörgeése folytán egész Magyarországra és a hozzákapcsolt részekre: nem akarjuk azt, hogy itt-ott egri egyházmegyénkben vélemény-eltérések és viták keletkezzenek a felől: vajjon meg van-e engedve azok használata? ez tehát szabad, de ha mégis némelyik buzgalma úgy hozná magával, hogy tejet és tojást mellözve böjtölnek, ez nem tilalmaztatik, csak le ne nézzék azokat, kik tej- és tojás-étkekkel élnek.²⁾

¹⁾ Megyei Levéltár Nr. 1, 1634.

²⁾ Péterfy Conc. II. 33. 9. l.

De ez engedmény nem tetszett többeknek s különösen Jesy Fulgent gyöngyösi barát fráterka tört ki szent alázatossággal az elüljárók jogos intézkedése ellen s erős mozgalmat keltett városunkban és vidékén.

Hiába irt Lósy Imre akkori egri püspök Jászóról, hol akkor a török miatt az egyházmegyei hatóság tartózkodni kényszerült, a tulbuzgó Fulgent fráterkának nem volt kedve megnyugodni, újabb zavarokat keltett annyira, hogy a megyei főpásztor kénytelen volt ez ügyet Barberini bibornok elé föllebbezni 1636-ik évi febr. 20-án.¹⁾

A mintegy száz év óta hazánkban uralkodott török teljesen úgy rendezte be magát a közigazgatás, pereskedés, adó- és katona-ügy dolgában, mint otthon saját birodalmában, s alábbi okmányok és tények mutatják, hogy a török akkori időben nemcsak igazságos, hanem méltányos is volt, amint ezt az adóügy leghivebben feltűnteti következő török okmánynál, mely 1640. évről keletve Pata városának és vidékünk néhány községének adóügyeit tárgyalja, s az egyházmegyei könyvtárban 11-ik számú török okmány czim alatt van bevezetve török eredetiben s magyar fordításban így hangzik ;

„A h m e d. A dicső hadvezérek példája, híres nagyságok oszlopa, a hatalommal és dicsőséggel diszitett, a legfőbb uralkodó által kitüntetett, a hatvani sandzsáknak legyen hosszas uralma : úgy a hatvani kadinak (biró) is, ki példája a biráknak, aknája az ékes szólásnak, szól ez irat, mely mihelyt hozzátok érkezik, tudjátok meg a következőket :

Említett hatvani kerülethez tartozó Pata városának lakói a budai divánhoz egy küldöttet utasítottak következő ügyben : előbb az említett község fejadója (egy fejadó 22 piaszter volt ; akkori időben iszonyú összeg, egy piaszter ezüstben több mint 6 frt ; 15 s fél frank) csak 40 ház után számitatott és mind a 40 ház után az adó rendesen fizettetett ; előbbi évben azonban az isteni gondviselés által r a g á l y küldetett e községre, sok tekintélyes ember meghalt, és több ház teljesen üres maradt, s így az előbb fizetett 40 ház utáni fejadó befizetése teljes lehetetlen.

Hogy pedig a rovatokban jelzett adóösszeg semmi hiányt se

¹⁾ Pray Specimen Hierarchiae I. 222 l. — Szvorényi Jus. Privat. Eccle. Hung. II. 82. l.

szenvedjen, egy legmagasabb parancs érkezett, hogy az elárvult városról leveendő fejadók azon falukra rovassanak, melyek azokat elviselni képesek. Ennél fogva az említett Pata városáról 6 fejadó leemeltetik, s helyette rovatik K a h a j (Kaál) falura, mely csak egy fejadót visel, holott kettőt is megbir; K a p a j (Kápolna) falura, mely öt fejadót fizet, még egy rovatik, H o r t az eddig viselt két fejadón kívül fizet még egyet, S z á n t h ó egy fejadóhoz még egyet ad, C s á n szinte egyet, egészen véve tehát az említett Pata városáról leemelt hat fejadó a nevezett községekre rovatik.

Az adókönyvek továbbá úgy javítandók ki, hogy Pata városára jövőben csak 34 ház utáni fejadó vettessék ki és mivel ezen adó az egri irodához tartozik, és az egri diván utján adatik be, ennél fogva az egri divántól mindenkor egy pecsétes és alájegyzett elismervény adandó ki. a mostantól kezdve 34 ház utáni fejadót illetőleg.

Az illető lakosok kezéhez adott ilyes elismervény után, mindenki ahoz alkalmazza magát, hogy a befizetett 34 ház utáni fejadó beszolgáltatásán kívül semmiféle más követeléssel ne bántsa a lakosokat.

Miután e részben egy magas rendelkezés kéretett, ennél fogva rendeltem, hogy az egri divántól egy pecsétes és alájegyzett irat adassék az illetőknek alkalmazkodás végett.

Akaratom tehát az, hogy mihelyt ezen magas parancsom hozzátok érkezik, magatokat szigoruan ezen rendeletünkhöz tartsátok az érintett ügyben. és ugyan ezen czélból az egri divántól a lakosok részére egy utasítás küldessék, valóban és a rendes úton módon akaratommal egyezőleg tudtván velök, hogy az egri diván utján az adó, mely előbb negyven ház után vala, hattal kevesebb legyen, s az említett falvak között eme hat részlet osztassék föl; az adókönyv pedig így igazításék ki, hogy mivel ezen adó az egri irodához tartozik, az egri diván által nyugtáztassék, ezen fölül a lakosok kezébe egy utasítás adassék, mely tudassa, hogy tőlök ezután csak 34 fejadó szedetik, és ha az említett város lakosai egyszer ezen fajadót lefizették, úgy az adószedésre kirendelt hivatalnokok részéről semmiféle további követelés, a lakosok b á n t a l m a z á s a, nem engedtetik meg.

Tartózkodjatok a lakosokat elkeseríteni s szerencsétlenségeket okozni a nyílt rendeletek ellenére, azért tudassátok a lakosokkal is irat által az én magas parancsomat.

Meg ne engedjetez magatoknak semmiféle túlkapásokat és elnyomásokat, melyek magas parancsunkkal ellenkeznének. Hiszem, hogy

jól megértettétek s kellő belátással birtok teendőik felől; a lakosokat tudósítsátok magas akaratomról, dicső kéziratomat pedig tartsátok illő tiszteletben. Iratott 1640. máj. 12. a jólőrzött Adrianopol városban.“

A város lakói a folytonos harcok alatt igen megfogyván, a felső vidékeken nagyon összetolult tót népség betelepítése által vélték a hiányon segíteni, kik, nagy valószínűséggel az 1640—2-ik évi időközben, jöttek városunkba, mit bizonyít, sőt kétségtelenné tesz azon körülmény, hogy a gyöngyösi lakosoknak az anyakönyvek 1634 és következő néhány évről közölt névsora csak három idegen-hangzásu nevet tüntet föl, a mint ez az 1634. évtől fönmaradt anyakönyvek nyomán betűsoros rendben összeszedetett s melyek a legtörzsökesebb magyar nevéké s azt mutatják, hogy bizonyosan jóval később, talán a törökök kiűzetése után, tehát 1700-ik év táján telepedtek a tót-ajkuak városunkba.

Hisszük, hogy igen kedves szolgálatot teszünk legtöbb családnak, ha harmadfél száz év előtt városunkban lakott őseink nevét közöljük.

Ime betűrendben :

Adorján Mihály, Adácsi Péter, Ács Balázs, Asztalos Mihály, Árbocz Mátyás, Almási Pál, András Márton, Almády Pál, Árokszállási János, Ander Tamás, Arosi Ferencz, Ambrus György, Afra Gergely.

Balogh Mihály, Bodócs Jakab, Borsós Jakab, Bodor Jakab, Bakocs Miklós, Berini Máté, Bödör Lukács, Bodnár Balázs, Bagi János, Bona Mihály, Baranyai György, Baki Erneszt, Barfai András, Borhy János, Borégető Mihály, Bujáki István, Bartok, Baresik, Bonis, Baranyai Pál, Bornemisza Kata, Budai György, Bene Mihály, Bakocs Gergely, Borbély András, Borgulya Máté, Balási Miklós, Balaskó Tamás, Bán Bertalan, Bodoni Péter, Barna-Barsi Lőrincz, Berseni Judith, Bobor János, Bojda Ferencz, Bencsik Kati, Boczó János, Bó Mihály, Bátka Ádám, Bati András, Ballobás János, Balla Mihály, Boros András, Baka Mátyás, Bóta Mihály, Bencze Jakab, Bozóki András, Bori Imre, Bakony István, Bognár János, Bos Ádám, Bordács Mihály, Bosnyák István, Berki Mihály, Bonnár Márton, Boldogh Mihály, Bogis Tamás, Bolyó István, Bálók Menyhért, Buzás Albert,

Binni János, Bakó István, Bodri János, Béres János, Binder István, Baktai Mátyás, Benis Gábor, Bozsik Ferencz.

Csapó Menyhért, Cziczka György, Csámpás András, Csala Bálint, Czizmadia Máté, Csöke Márton, Csóhermann István, Csernei András, Cseszkei Bálint, Czako Lukács, Csapi Lőrincz, Czoszor Dorkó, Csomor Miklós, Czurmó Imre, Csontos Kata, Csépán Illés, Cser Péter, Cscnka János, Czerko András, Csorba Mátyás, Csiba János, Csernák Balázs, Csikmérő Ferencz, Czigány János, Csizmási Pál, Csirke Lukács, Csak Péter, Csepregi János, Csáni Pál, Czubori Mátyás, Csordás István, Csap Tóbiás, Csinográdi Jakab, Csallóközi Márton, Czesiri Mihály, Csekei Balás, Czéh János, Csandra András, Cesari Anna, Czifrádi Miklós, Cseri János, Csősz János, Czékmán Gergely, Czák János, Czifrádi István, Czukra János, Czerennei Márton, Czuna Imre, Csassi Mihály, Czoki János, Cserneli András.

Deák István, Disznós Pál, Devnai János, Dékán Balázs, Duna János, Darabos Balázs, Domszlai György, Dóka Miklós, Dani István, Dudás János, Demeter Demeter, Deli István, Doronka János, Dósai Mátyás, Deák-Pál András, Djener András, Danko-Vajda István, Dóczy György.

Előházi György, Eötvös András, Erdélyi Tamás, Erdei Ferencz, Eördögh Istók, Erdős Gergely, Édes Péter, Egyed Benedek.

Felföldi György, Fonó Pál, Füstös Márton, Für Tamás, Fekete Lőrincz, Ferencz-Deák István, Forrás Máté, Fodor Istók, Fehér Benedek, Fa Miklós, Ferezai M. Ferencz István, Farkas Mihály, Fülík, Fazikas Pál, Futó Mátyás, Fábján Lőrincz, Fábri Mátyás, Földvári János, Fejérvári György, Ficsor György, Fáber Pál, Falábi György, Ferenczf István, Fél szemő Mihály, Forgó Mihály, Falló István, Favágó András, Fulus András, Fóris Máté, Füssi András, Forgács István, Fajdus István, Fügedi István, Fél Pál, Fur András, Fülöp György, Fösvény Mihály, Font György, Feliczei Ferencz.

Gyarmathi Péter, Gomba Pál, Gyárfás Mihály, Genes János, Goda István, Gáspár Márton, Gothar István, Györi János, Gábor János, Géczy János, Gyökeres Pál, Gellén Kata, Godor Péter, Gyékényes Pál, Gáll Anna, Gácsi János, Gulya Márton, Groszpan György, Gados Gergely, Guna Imre, Gombkötő Mihály, Gém István, Gergi Gergely, Gyufrás Mihály, Gyalogh Mihály, Gini István, Gakor Erzsí, Gyetvai Gergely, Gromos Mihály, Gémesi István.

Harangozó Mihály, Hajlár Lukács, Huszár István, Hagymási

János, Hús Dorottya, Hoszus Máté, Hajdu István, Hajnal Pál, Hancsok Pál, Haraszi Anna, Holló Pál, Horosdi Juli, Habos Mátyás, Horvát Miklós, Horti György, Hikor György, Hordós Lőrincz, Hegedüs János, Hatvani Mihály, Hanvai Gergely, Hadaró Gergely, Hamar Mihály, Hévízi Gábor, Hana Miklós, Hajós Péter, Hangy László, Helenka Pál.

Juhász Márton, Jankó János, Jakus András, Irsig Ilona, Jónák, Jámbor István, Illés Imre, Istók, Inok Kata, Jaki Erzsí, Iván János, Imre István, Jövevén András, Jász Benedek, Jagrós Márton, Iramos János, Jósa János, Ispán István, Inotai János, Istváni János.

Kis Gergely, Koldus János, Király Márton, Konez Pál, Kosár János, Kardos Mihály, Kerekes Ferencz, Kerékgyártó György, Kürthy Mátyás, Kopasz Tamás, Komlós Pál, Kovács Pál, Kulesár János, Keeskés Pál, Kocza Miklós, Kaponya György, Koczári Kocsó András, Köteles Gergely, Kádas Gergely, Kántor János, Kijaes Péter, Kakas Gergely, Kalács-sütő Mihály, Kapitány Anna, Kasza Péter, Kozma János, Képes András, Kocsis Anna, Kondás István, Kos Jakab, Kotezmári Erzsí, Kuklis Koresolyás György, Kompóti Jakab, Kutasi Miklós, Kaszás Mihály, Kustor Dorottya, Kukueska István, Keres Janesi, Kocsik István, Kátai György, Kuna Imre, Kurucz István, Kaesaj Anna, Kocz Mihály, Kása Imre, Kiskovász Anna, Kányó-Fodor János, Kruspán György, Külüs Anna, Kalivoda Orsolya, Kuesur István, Kirpák Péter, Kanecár Anna, Keesméti István, Képiró István, Kakuk Benedek, Kis-Ilés Imre, Kalmár István, Kaysa János, Kaiaba István, Kuti János, Kolláti István, Kozma György, Kondi Pál, Kispák-mester N. Kenez Mihály, Kérni Péter, Komáromi Sámuel, Kéresei György, Kokonyi István, Kósa Miklós, Kötusz István, Keszi Pál, Kaszai Mátyás, Kurti Péter, Kopdi Anna, Koboli Anna, Kotlik György, Korpás Deme, Koma Kati, Kis-Tamás Pál, Kis-Lőrincz János, Kis-balasi Kis Anna, Korpis István, Kéri János, Kaszap György, Kari Gergely, Kun Pál, Kis György-Tamás Kutnác Mihály, Kóródi Tamás, Kézesináló György, Kada János, Kuturics Mihály, Kigyósi András.

Lakatos András, Lökör Gyurka, Lomi István, Lapátos Mátyás, Lantos Mihály, Lukácsi András, Lapátgyártó Mátyás, Lovász Lőrincz, Lázár János, Ladányi Mihály, Lanio János, Literáti János, Lenart Imre, Lodor Péter, Lenese Gáspár, Lipesey Mihály, Lógó György, Laczko Gergely.

Micsónai János, Molnár Miklós, Malinezky György, Magyar

Demeter, Makó Albert, Mészáros Márton, Marott János, Misker István, Megyeri János, Morvai Lőrincz, Mester Gergely, Maki György, Matus Gáspár, Mag Márton, Molitóris Erzsi, Matha Mátyás, Madarasi Mátyás, Monnos Vinceze, Madár János, Molitor Máté, Majzik Benedek, Mészér Pál, Marok János, Márton István, Márjasi Dorotya, Mikla János, Matyus Gergely, Mosár András, Matok Anna, Magda János, Major István, Mező Mátyás, Mésza István, Menyhart János, Maku István, Makkos Bálint.

Nagy István, Nagy-fejű Mátyás, Nemes Mátyás, Nyers Péter, Nyakó László, Nyeles János, Nagylomi, Nyilas János, Német István, Nagy-György Gergely, Nyitrai Mihály, Nédai Márton, Nyirő János, Nyeregjártó Pál, Nyerő János, Nádari János, Nagyhátuzú Márton.

Olasz János, Olajos Erzsi, Olári György, Ornos András, Oláh Istók, Onoka Mátyás, Ókrös Benedek, Ország Albert, Osgyári Márton, Ornyi Mihály, Oru János, Onodi Pál, Oesonai Ferencz, Oroszi Urbán, Oroszláni János.

Pászti Pál, Pető Bálint, Pellió Mihály, Pallo Istók, Poesik Mihály, Plagi Mihály, Plagi Ferencz István, Piros Péter, Posztós János, Porthis János, Pampuk András, Pap János, Pesti Gergely, Petes János, Piktör Erzsi, Palásti István, Parádi Dorotya, Pallagos János, Pécsi István, Pataki Gergely, Pintér Pál, Püspöki János, Palár János, Praj István, Palfi Pál, Péter, Posta Péter, Pathoes Mihály, Pásztor György, Pusztai Miklós, Puri Mihály, Padar Urbán, Panka Ferencz, Piko Jakab, Paba Pál, Pipis János, Pálinkás András, Pongrácz Benedek, Polgár Bálint, Patnyi András, Pétervásári János, Pedri György, Paraszt András, Persorác, Palok András, Paraj Pál, Paras János, Pérsa István, Pazar Demeter, Pangus Gergely, Puczok János, Palka Anna, Pressei Mihály, Poéz Mihály.

Radoványi János, Rózsás Erzsi, Répás Anna, Regiom János, Rachel György, Rédei Gergely, Rác Ursulya, Ruszulja Máté, Rátkai István, Rási István, Rigó Jakab, Rákóczi János, Ruska János, Rásai György, Rab Mátyás, Rojtos Márton, Rudau Mihály, Rékás János, Rimóczi Kati, Roda Anna.

Sőtér Mihály, Süket Gergely, Suras János, Sólyomi János, Sütő György, Solymosi István, Simon Mihály, Somoskői János, Suta János, Sánta-Szabó, Sós János, Semberi János, Sáfrános, Sárkány István, Sipos György, Sándor Mihály, Sopori Péter, Sakvános Demeter, Somodi János, Stoph István, Sallós Márton, Sallóközi Márton, Sutós János,

Sári István, Suka Gergely, Sárközi Jakab, Smiko, Simándi Pál, Sokaj János, Sörfőző Márton, Sartos György, Sét Pál, Süez Gergely, Soros Balás, Sinos János, Sehonnai Péter, Snponi István, Sinka Mihály, Suráni István, Sebők György, Stoez Gergely, Salatria Márton, Sus János, Sieka István, Söcz István, Splinger János, Sissach János, Sutor Jakab, Svalisar Itona, Selenesényi Lőrinez, Sóber János, Spirengér János.

Szabó István, Szalanichka, Szaniszló Mihály, Széles Márton, Szűcs Gergely, Szőke Gergely, Szalai Mihály, Szüle Anna, Szaladi István, Szécsi Dorottya, Szakai Miklós, Szakács, Szalonszai Márton, Szappanos István, Szubara Gergely, Szijjártó Pál, Szaporha Anna, Szécsényi Péter, Szanthó Mihály, Szinves István, Szerédi Ferencz, Szárnos István, Szalatnyai György, Szörös Balázs, Szökő Mihály, Szatyros Márton, Szegedi János, Szudsi István, Szöcz István, Szombati Mihály, Szur János, Szór Péter, Szépenjáró Péter, Szél Pál, Szeres Péter, Szőlősi Mihály, Szoroz Pál, Szipor Pál, Szorat András, Szarvák aljas Szabó, Szekér Ferencz, Szanda György.

Tóth János, Takács Márton, Timár Demeter, Tari Tamás, Török János. Tatai Kati, Tóásó Gergely, Tibi Miklós, Tamari János, Thasi György, Terchi János, Turi Pál, Tisza Miklós, Tányeresináló Jakab, Tábori Benedek, Tormás Pál. Tóbiás János, Turóczy Mihály, Tugasi Mátyás, Tarnóczy Pál, Tolvaj György, Töltsér Mihály, Turbók Mátyás, Turós Pál, Tuba György, Taresai János, Tomik Gergely, Tarjányi András, Tolas János, Tamasi-Szűcs István, Tőke György, Técs Mátyás, Töttrein Gergely, Teics János, Török Pál, Torma András.

Urats Gergely, Udvarhely Ferencz, Ujvári Pál.

Varga Márton, Veres Balázs, Visontai Szabó János, Verebély Gergely (Verebélyről) Variasi Pál, Vas Balázs, Vaicza Mátyás, Vhig Végh Pál, Virolti István, Vadas Pál, Viza György, Várkonyi Gáspár, Váci Márton, Vajda Ferencz, Végely János, Vizi Miklós, Vaga István, Victor János, Varandek András, Vincze Pál, Vályogesináló Pál, Vak, alias Kakuk Benedek, Vanatko Tamás, Vardas Tamás, Vinasi János.

Zólyomi Szabó János, Zelke Lukács, Zsengeri János, Zvalatnai Márton, Zenisz Jakab, Zembai János, Zajda Erzsébet, Zur János, Zurga János, Zeli György, Zemberi János. —

Az ugynevezett Ispitály - templom, régi épület, mely 1645-ik évben romjaiból egészen újból emeltetett. A rajta lévő latin felirat magyar fordításban így hangzik : Az atya,

fiú és szentlélek Isten mindenhatóságából, Endre magyar király leányának, özvegy Szent Erzsébet védasszonynak emeltetett, építettet s szenteltetett az Ur 1645-ik évében.

Ez évtizedből igen érdekes török okmányaink vannak, melyek részint az akkori adó-viszonyokat, részint általában a helyzetet s észjárást, úgy a biráskodást is föltűntetik.

Igy 1647-ik év szept. 17-ről van egy török okmány, mely szinte Patának és vidékének adóügyére vonatkozik s magyar fordításban így szól:

„Mahmed, dicső úr, kit az igazság díszit, birák példája, ékes szólás aknája, hatvani biró (kadi) szaporodjék dicsőséged!

Tudd meg, hogy Pata község lakói, a nagy urnak magány birtoka, mely az egri kerületben ugyanazon törvénykezés alatt áll, megjelentek az egri diván előtt s következő tény-álladékot tűntették föl:

Az előtt ezen említett község rajáinak fejadója husz ház után fizettetett, később, mivel megbirták, még 15 fejadó rovatott reájok, és általuk minden esetben megfizettetett; mivel azonban Rákóczy és a német seregek között az ellenségeskedések kitörték, így történt, hogy a császár katonái által, (hogy vetné pokolra őket Isten az ítélet napján!) némely falvak és tanyak elpusztitattak és kiraboltattak, mások ismét fölperzseltettek.

Továbbá mind ezen kiesapongások és károsítások, valamint az isteni végzés folytán k i t ö r t r a g á l y b a n is igen sokan elvesztek vagy elpusztultak, vagy épen más vidékre is áttetepültek, így többé nem voltak képesek a lakosok a 35 ház utáni fejadót megfizetni.

Ennél fogva kétszer is jártak a budai diván előtt, és elmondták helyzetüket, mire két magas rendelet bocsáttatott ki, mely szerint az említett helységről néhány ház utáni adó emeltetnék le, s más falvakra rovatnék, melyek azokat elviselni képesek lennének.

Igy történt, hogy az előbbi főadószedő idejében a hatvani adókezelő, Daftum által Pata nevezett község fejadója 6 háznivali leszállított és ugyanazon hatvani szandzsákság következő falaira vettett, melyek azokat magokra is vállalták: Esztergál (?) egyet, Intosék (?) egyet, Debrojno (Debrő?) másfelet, Madácsik (Adács?) másfelet, és Szántó egyet. Ez ügyre vonatkozólag Pata említett lakói kezéhez szinte egy diváni magas határozat is csatolatott.

Minthogy azonban ujabban mind az adószedők, mind azon emli-

tett ügyben ismételve magas rendeletek bocsáttattak ki, melyeknek föltétlenül engedelmeskedni kell, s melyek parancsolják, hogy a diván rendeletének irányadóul kell szolgálniok s így ismételve a patai lakosok kezéhez ily értelenben való utasítás intézendő.

E paranesnál fogva a patai lakosokról 6 ház utáni fejadó elvétetvén, csak 29 marad fölöttük, a többi hatot pedig a nevezett helységek fogják viselni.

Ti ennél fogva Pata községének lakóitól az említett adón kívül semmi más további követelést meg ne engedjétek, az illetéken fölül ne vegyetek, s egyszersmind arra ügyeljétek, hogy az ugyanazon szandsági kerülethez tartozó említett falvaktól a Patáról leemelt hat ház utáni fejadó hiány nélkül beszedessék, úgy a birtokosoktól, mint a lovasoktól, nehogy ez által akár az állam-kincstárnak, akár a sereg fizetésének legkisebb kára is történjék.

Különben: Isten áldása veletek !“

Gyöngyös városát épen úgy, mint általában az elfoglalt részeket teljesen sajátjának nevezvén és tekintvén a török szultán, nem értjük Rupp azon megjegyzését, hogy 1647-ik évben III. Ferdinand király Gyöngyöst Bethlen Istvánnak s Péter magvaszakadtával Rákóczy György erdélyi fejedelemnek adta.



VII.

A félhold alatt.



ily lábon állott ez időben a törvénykezés, természetes hűséggel tünteti föl azon néhány kérdés tárgyalás melyek a hatvani bíróság előtt kerültek szőnyegre s melyek magyarra fordított következő török okmányokban foglaltatnak az egri egyházmegyei könyvtárból:

I. Méltóztassék a fölött határozni: vajjon az esetben, ha egy keresztény katona a hívőt (törököt) valamely helyen küzdve megöli, azon helység lakosai, hol a halálozás történt, tartoznak-e törvényesen a hívő vérdíját megfizetni és vagyonukból kielégíteni? Kérdezi a szegény hatvani kadi Ahmed.

Felelet: nem tartozik.

II. Azon esetben, ha e gyilkoltatási hely nagy uri parancs által szabad földdé emeltetett, vajjon törvény szerint a vérdíj, a sarcpénz és büntetés azon vidék helytartóját illeti-e vagy birtokosát? Méltóztassék felelni.

Felelet: Ezen esetben senkit sem illet. (!!)

III. Ha netalán a hajduk és rablók azt, amit elragadtak, elvitték, s amit el nem vihettek, elrejtették, ezeket pedig a keresztény alattvalók megtalálták, bebozták és átszolgáltatták: elég-e az, ha esküt tesznek arra, hogy több nem volt a talált jószág, hogy nem volt részük a

ragadozásban, s azon letett eskü által teljesen megtisztulnak-e a törvény szerint? méltóztassék erre felelni.

Felelet: Igen is megtisztulnak.

IV. Ha valamely falu, mely a hadműveletek teréhez közel esik, tiszta föld, s ne talán azon helyzetben van, hogy a bortizedet megfizetni bizonyos évre nem bírja szűk termés miatt, köteles-e az ily falu, midőn semmi termése nincs, az adóügyelő emirnek beszoigáltatni illetékét, avagy későbbi termés idején az előbbi évek hátraléka is követelhető? Méltóztassék erre felelni.

Felelet: Nem követelhető, ha a tudósítás hiteles.

V. Ha a batyus zsidó kereskedés végett a falukban köszál, leveletik, kiraboltatik s valamely katona által megöletik, ez bebizonyul és ismert leszen, hogy a zsidó megöletése után pénztől és javadalmától megfosztatott s elhurezoltatott, vajjon mondhatja-e az örökös: én a gyilkost nem ismerem, azért én kártalanitást követelek azon föld lakosaitól, melyen a gyilkosság megtörtént, és vajjon szerezhet-e magának eképen kártalanitást? Méltóztassék erre felelni.

Felelet: Nem szerezhet.

Mint a közlött törvényszéki kérdések mutatják, ama világban nem létezett még a törvényezikkek miriádja írásba foglalva, mint a mi paragrafusok millióival bővelkedő korszakunkban, hanem bíró volt az ész és a becsület; egyéb kétes esetekben pedig az alsóbbrendű bíró döntvényért folyamodott a magasabb állású bíróhoz.

Itt következik ismét egy újabb adat a törvénykezési eljáráshoz 1647-ik évi június hó elejéről.

Ezen irat tartalma következő:

„A hatvani zsandsákság jelenlegi törvényszéke megtartván, maga a szandsák a dicső vezérek kitünője, Ibrahim chán, (emelkedjék dicsősége!) a törvényszéki ülésben maga elé hivatá Pata községének lakóit s következő törvénykezési eljárás történt:

Az elnök vádat emelt, hogy nem régiben rablók, katonák és hajduk bilincsekbe vitettek Patára mint törvénykezési egyik helyre, és e helység még sem tett erről nálunk jelentést, miért is ők számadásra vonandók és törvényes eljárás intézendő ellenök.

Vádlottak megkérdezettvén, Rákos bíró és a lakosok így feleltek: mi a rablóknak községünkbe jöveteléről tudomással birtunk, nem is vonakodtunk arról jelentést tenni, amint bizonyítjuk is.

Elnök, említett Emir, ekkor kijelenté a tanubizonyosságok után, hogy az említett község lakosai ellen semmi alapos terhelő gyanu nem forog fön.

Mint hogy pedig azon község lakosai esedeztek, hogy a törvény-szék részéről e tárgyban az ítélet írásbelileg is kiadassék, ezen okirat ennél fogva részökre ezennel elkészítették és kiadatik, nehogy őket e részben bármi bántalom vagy kellemetlenség érje. Kezeikbe adatik tehát ezen irat, hogy magokat az által, ha a szükség kívánja, igazolni képesek legyenek. Elöttünk mint tanuk előtt: Mehmed aga, Hunpár aga, Redses aga, Mahmud aga, Ozman aga ezredes, Ahmed Hadsi aga, II. Mahmud aga a számos jelenlevőkön kívül. Irta szegény Hussein hatvani kadi, Isten legyen neki irgalmas!

A török uralom ezen időszakában ismét rohamosan előtérbe léptek különféle küzdelmek az ősi jogok és kiváltságok miatt s az újabbak kieszközlése érdekében.

A rendelkezésem alatti adatokból minden jó akarat mellett sem valék képes kikutatni: milyenek voltak városunkra és vidékeire nézve a borászati viszonyok? volt-e annyi esze, vagy inkább oly jó szive volt a töröknek, hogy az előtte vallásánál fogva értéktelen s használatlan bort fogyasztási vagy ilyes adó alá vetette? avagy pedig akkor is hamisak voltak az emberek s megadóztattak mindent, amit csak lehetett?

Hogy jó őseink nem igen voltak megelégedve a helyzettel kitűnik onnan, miszerint ez időben III. Ferdinánd, általok úgynevezett, német királyhoz fordultak régi szabadságaik visszanyerésére, s csakugyan 1653-ik évben nevezett uralkodótól régi kiváltságaik megerősítését nyerték.

Ugyancsak ez évben a gyöngyösi kálvinisták száma annyira emelkedött, hogy egy templom fölépítéséhez fogtak, melyhez a szükséges költségeket országos kéregetés által igyekeztek megszerezni.¹⁾ Az okmány, melylyel a fáradozó atyafiakat elbocsátották, 1653-ik évi sept. 10-éről szól.

A kiváltságokkal bíró szegény őseink valószínűleg ismét erősen mozogtak a többféle török és német adó

¹⁾ Horner 78. l. jegyz.

ellen s igyekeztek maguknak könnyebbséget szerezni, különösen a méltányosabb és könnyebben megnyerhető török kormány ellen; ám mind hiába. mert 1656-ik évben megérkezett a szigorú határozat, mely szerint „Gyöngyös lakóira nézve egyenlőség határoztatik a török részére való fizetésben.“

1657-ik évről birunk az egri, többször hivatolt, egyházmegyei könyvtárból¹⁾ okmányt, mely két község ilyenemű nyugtáját igazolja s így szól magyar fordításban: „Pata és Csán községek lakosai ez évi fizetendő nagyúri adójukat elhozták és minden maradék nélkül lefizették és beszolgáltatták. Mahmed aga, fejadószedő Hatvanban.“

Bárki mit és hogyan beszéljen őseink tudományosságáról, tény az, hogy végtelenül több tapasztalással bírtak, mint hinné az ember felőlük. Így pld. a mai Nagypataknak a solymosi erdészlaktól levezetése a Kispatakon levő mintegy 20 vizi-malomra már az 1500-ik évben létezett, mert, mint főnebb láttuk, Rákóczy Zsigmond már ez időtájban elajándékozta a Kispatakon levő malmot a gyöngyösi plebániának, mely malom maig annak sajátja.

Gyöngyös vize szabályozásáról van is egy kimutatás az Egerben létező megyei levéltárban²⁾. De nemcsak a vizet, hanem a tenger áramlata gyanánt özönlő adónemeket is szabályoztatni akarták őseink, melyre nézve 1658-ik évi május 28-ikán azon határozat hozatott, hogy a „Gyöngyösi nemesek taksája 30 frt legyen.“

Mig világosabb adatok nem derülnek föl e korszak történetéből, nem érti az ember, hogyan lehetett például a török szultán által kizárólagos sajátja gyanánt tekintett és hirdetett városnak zálogban lenni Nyárynál, mint ezt a hevesmegyei levéltár egyik okmánya állítja 1658-ik évről.

Mi több! következő évben már a nálunk hálás emlékezetben levő Koháry s más új birtokosok is jelenkeznek; és pedig Koháryn kívül Eszterházy, Lónyay, Dózsa, Vámosy, Sötér, majd jóval később a Grassalkovics (?) Haller, Almásy és más tekintélyes családok;³⁾ azonban e tekin-

¹⁾ Kézirat 15. sz. a.

²⁾ Megyei Levéltár 1657. márt. 7.

³⁾ Rupp Helyrajzi 64 l.

tetben részletesb adatokat felmutatni nem sikerült, hanem hogy az adót ekkor is a török, vagy legalább a török is szedte. arra nézve adatot szolgáltat az egri levéltár 13-ik számú okmánya 1661-ik évi augusztus 26-ról, mely magyar fordításban így hangzik: „Mint hogy Pata községének lakói ez évre az őket terhelő adót teljesen megfizették, ennél fogva számukra kezükhez ezen elismervény adatott ki és így e dologban semmi további követelés nem történhetik ellenök. Mahmed pasa, ez idei átvevő Hatvanban.“

A folytonosan számban és erélyben haladó kálvinisták nemcsak templom-építésre gyűjtöttek, de iskolájok felől is buzgólkodtak, a minek következménye lett, hogy galanthai Eszterházy Sándor, Zolyva és Dobroniva várainak örökös ura, 1662-ik évi júli 22-én egy házhelyet adott nekik a sziszrák, máskép tót-utczában iskola-építésre 16 akó borért oly feltétel mellett, hogy azon telken 50 tallér értékű épületet állítsanak. ¹⁾

Az új vallás-felekezet buzgó követőinek főfészke, mint látszik, az Orbán templom környéke volt, azonban, melyik helyen volt iskolájok? hogyan nézett ki? hogyan volt beosztva? mily szerkezettel bírt? ez érdekes adatokkal szolgálni nem tudunk.

Mint az alábbi okmány mutatja, a vallási villongások ekkor sem szüneteltek a polgárok között, mire nézve érkezett ezen, magyarra fordított következő:

„Vezéri parancs Budáról. Birák és elüljárók között dicső férfiu! (gyarapodjék a te hatalmad!) továbbá ti kitünőségek, kik a hatalomban osztoztok: váraknak csapat-parancsnokai s törvénykezők! úgy ti jelesei az országnak, valamint ti is főnökök és vállalkozók (növekedjék a ti tudományotok!)

E sorok előmutatói, a gyöngyösi papok, a divánhoz Budára küldött deputatus által következő előterjesztést tették:

Mint az 1649-ik évről kelt magas császári iratban foglaltatik, a jezsuitákat és a latin szertartásu semmiféle szerzetest nem szabad bármikép is tiszteletlenséggel illetni, s az egész ozman birodalomban akárhol lakhatnak. Továbbá megengedetett nekik kérelmükre az 1665-ik évben kelt császári rendelet folytán, hogy ők szárazon vagy

¹⁾ Horner 72. l. jegyz.

vizen szabadon utazhatnak, lakházaik mindenki által megkiméltessenek, midőn házaikat javíttatják, senkinek sincs beleszólása, s ha latin szertartás szerint isten-szolgálatokat végzik, sem a beglerbégek, sem a bírák, vagy bármiféle elüljáróság sem az utcán, sem az ő házaikban, vagy éppen rég időktől birtoklott templomaikban legkisebb kellemetlenséget se tegyen.

Továbbá meg van tiltva, hogy bárki is azon tárgyakból, melyeket azon szerzetesek az önkényt adott alamizna-kolduláson kívül élelmök szerzésére készítenek és kereskedésbe hoznak, bármiféle adó abból követeltessék, s ha közülök valaki meghal, az állami felügyelőnek nem szabad kezét az elhúnyt vagyona tenni, sem pedig az úgy nevezett „koporsó-pénzt“ követelni. Ha pedig az ő lakhelyökön valamiféle agyonütés történék, nem szabad őket a vér-díj lefizetésének ürügye alatt bezáratni.

Ezen szerzetesekhez, jezsuitákhoz, s a latin szertartás egyéb lelkészeihez a görög, szerb és bolgár püspököknek semmi közük, hanem valamint ezek birtokukban lévén ősi templomaiknak az ő hozzájuk tartozó hiveiket kiszolgálják: éppen úgy legyenek amazok is szabadok a latin isten-szolgálat végzésében; sem a görögök sem a szerbek által nem háborgattatván.

Végre: senki őket megcsalni vagy pénzüktől megfosztani ne merészkedjék, szóval: semmi úton módon ne engedessék, hogy jogtalanság követessék el rajtuk, s ha valaki azt akarná, meg kell akadályozni.

Ezen előterjesztés alkalmával fölkérettem arra is, hogy rendeletet bocsátanak ki ez értelemben, miért is ezen irat általam kiadatott. Mihelyt tehát ez hozzatok érkezik, vegyétek tudomásul, és úgy járjatok el, amint az említett évről kelt császári diplomában és fővezéri parancsban is elrendeltetett.

Nem szabad megengedni, hogy nevezett személyek terhekkel halmozottassanak el, vagy törvény-ellenesen bánjanak velök s elnyomatassanak; azokat, kik ilyesmit maguknak megengedni akarnának, tiltásokat ettől vissza; senkinek meg ne engedjete olyast, ami a vallási és államtörvényekkel vagy a császári diploma tartalmával ellenkeznék, s gondotok legyen reá, hogy ezen ügyben hozzám panasz többé ne érkezék. Kelt 1665-ik évben.“

Mennyire méltányos, igazságos és kiméletes volt a török kormány a szegény nép iránt, kitűnik egy, az

1666-ik évi jannár 27-én kelt¹⁾ török okmányból, mely egyzersmint az akkori időben szokásos kivándorlásokra is némi fényt vet, s magyar fordításban következőleg hangzik:

„Dicső vezérek példája, hatvani sandsákbég! Emelkedjék dicsőséged! Birák példája hatvani kadi! Társaidd között dicső Alaj bég, katonai parancsnok Hatvanban és Szécsénben, magas helyettes ítélője a tisztviselőknek, szaporodjék hatalmad!

Ezen soroknak fölmutatói, a budai pénzügy-igazgatósághoz tartozó Pata község lakói, mint a nagyur birtoka, egy embert küldöttek a budai tanács elé következő kéréssel:

Rég idő óta a fejadó mindig Eger által szedetett, és soha semmiféle tulkövetelés nem történt. Kevéssel előbb azonban azon faluknak keresztény lakói, kik az idő viszontagságai által kényszerítve tönkre jutottak és kivándoroltak, ismét visszatértek falujukba, különösen Patára is, így történt aztán, hogy a fejadó ezek fizetés-képtelensége folytán, ismét az egész községre rovatott. Midőn tehát ezen említett raják a magok faluiba visszatértek, még fizetni nem valának képesek, s mégis a teljes fejadó kívántatott a községtől, daczára, hogy azt elviselni képtelen.

Ezen előterjesztés folytán a következő magas parancs állítatott ki és küldetett le, hogy rendes szokott uton és módon a faluikba visszatért raják kezeibe eljusson fejadójokat illetőleg, s a fizetendő fejadó az előbbi régi mód szerint s az adósok képességéhez vettessék ki.

Amint tehát ezen rendelet hozzátok érkezik, gondoskodjatok arról, hogy ezen tényálladék az adókönyvekbe vezetessék. Azután az isteni törvénynek megfelelőleg fogjátok kivetni az adórészleteket úgy, hogy azon raják, kik az ismert okoknál fogva egy időre kivándoroltak és most ismét visszatértek, csakis az előbb reájuk nehezült adó erejéig terheltessenek, fizethetési képességük tekintetbe-vételével.

Ha tehát a rég időktől fogva fizettetni szokott adó átadatott s a lakhelyeikre visszatért rajáktól is szokott módon beszedetett a reájok eső illeték, úgy tartózkodjatok az isteni törvény ellenére a lakosokat keseríteni és tulkapások által sanyargatni, s kik netalán eddig ilyesmit mertek volna tenni, azok tartózkodjanak jövőre, s úgy cselekedjetek általában, hogy az isteni törvény és emberi igazság ellenében lázadásra ne kényszeritessék a szegénység és ez ügyben ne érkezzék többé hozzánk panasz. (Aláírás helyett nem eléggé tiszta pecsét.)

¹⁾ Egri könyvtár 25. sz.

Igen érdekes pere volt városunknak az adót fizetni nem akaró török-oroszai küldöttekkel, mely 1668-ik évtől több éven át huzódott, különböző bíróságok előtt megfordult, egészen magyar nyelven tárgyalatott s egész terjedelmében szószerint közöltetik.

Van-e oly homokszepe az áldott- emlékü ősök történetének, melyet szent és méltó kegyelettel nem hoz minden hálás utód a nyilvánosságra s melyet figyelemre nem méltatna minden oly honfi, aki fogalmával bir is az ősök iránti kegyeletnek?

Már kétszáz éve mult annak, hogy városunk terén a vélt igazság s jog egyszerű, minden fogástól ment harcossai sikra szállottak, hogy a mindig nagy, néha túlságos gonddal és éberséggel őrzött és féltett város jogait és igazait, előnyeit és kiváltságait szeretett polgártársaik javára megőrizték.

A megyei archivumban levő eredeti példányokról illetékes engedély mellett szerencsém volt azt egész terjedelmében leírhatni, azon czélből, melyet jelenleg valósítani ohajtok, hogy egyrészt némileg korrajzot adjak amaz időszak perlekedési eljárásáról, másrészt a teljesen, utolsó betűig megtartott irály s kifejezések eredetisége által föltüntessem azon időszakból elődeink nyelvészeti, kifejezési s gondolkozási állását.

Maga az ügy, vagy is a pör tárgya igen egyszerű s következőleg vonható össze: Nemes Nagyrhédei Tóásó Gergely és Szegedi Eötvös István gyöngyösi lakosok 1668-ik évben küldöttségileg mentek Konstantinápolyba a török szultánhoz, hogy a város részére bizonyos kedvezményeket nyerhessenek, melyeket meg is nyertek, de mind a mellett magokról sem feledkezték meg, ott saját érdekükben is eredményesen működtek. Hosszú utazás után s ezer kellemetlenségek között hazaérkezvén, azt állították, hogy ők semmiféle adót, tartozást nem fizetnek, mert ők a város érdekében fáradoztak.

Ekkor a város pörbe fogta őket és pedig először is a vidékről összehívott, vagyis latinul „konvokatusoknak“ nevezett birák előtt, kik elé következő vádlevelet terjeszté:

„Böcsületes Convocatus Birák Uraink! Leszen feleletünk Gyöngyös városában Heves vármegyében lakos Nemes Nagyrhédey alias Tóásó Gergely és Szegedi Eötvös István araimék ellen, mint Alperesek ellen. Mivelhogy az specificált Dominus incattusok maguk igyével hatalmával városunk régi rendtartása és szokása ellen arra nézve, hogy in ao 1668 Törökországba néminemű városunknak szükséges dolgok végett az Török Császárhoz delegáltatván, oda jártak követségül, az időtől fogva való városunkban esendő mindennemű adóbeli és impositióbeli fizetések, sok ízben való kérésünkre is semmit nem haitván maguknál hatalmasul megtartották, amint hogy most is maguknál tartják, az idő alatt való szolgáltyukat abstrahálván városunktól. Annak okáért kívánjuk, hogy azon szabadságról való olyan kötés avagy contractus levelet mutassanak és produkáljanak az Dominusok, mely városunk lakóságainak, Biráinak, Eskütteknek és közrenden valóknak közönséges egyező akaratyabul emanáltatott volna, és a szerint városunk szokott pécésítivel confirmáltatván, Mélt., Tek., és Ngos Földes uraink által, (mivel az ilyen szabadságról való levél eö Ngkat is concernálná) megerősített és confirmáltatott volna. Egyébiránt ha az Dominusok ez szerint és efféle levelet nem produkálhatnak, más képen is eddig való szabadságban éléseknek és léteknék elegendő és helyes okait nem adhatnák: kívánjuk elsőben külön, kit, kit maga neme szerint törvényesen ezen hatalmas cselekedetekért convincáltatni. És amaz tullyán, az időtől fogva kinek-kinek maga értéke és érdeme szerint való adóbeli és impositióbeli fizetéseket számszerint meghfizetni, olyan konditiók alatt, hogy a modo in posterum, meddig az Dominusok városunkban lakni és maradni fognak, aszerint mint jobbágy emberek, kiki az magára rendeltetett adó és impositióbeli fizetéseket minden perpatvar nélkül prestálni és ahova és mikor szolgáltyuk kívántatik, az szerint obtemperálni tartozzanak. — Gyöngyös birái.“

A közlött vádoló levélre ugyanazon alkalomból a vádlottak is siettek válaszolni azon egyszerű, becsületes észjárással, pongyola kifejezésekkel, melyek az igazi jó, lelkiismeretes emberek sajátja.

A város vádoló levelére a vádlottak válaszoltak, amint szóról-szóra, betűről betűre következik:

„R e p l i c a. Tisztelendő Böcsületes Birák Uraink! Fentartván ez feleletünkben minden törvényes Remediumoknak szabad ususát, kívánjuk, minden maratság nélkül ügyünket szóval is szabad legyen

ampliálnunk és oltalmaznunk, sőt arról is kglmk böcsülletes személye előtt tudományt tészünk, ha az kk, kimondott törvényén szivünk meg nem csendesedhetnék, Nemes Ntes vármegye törvényszékire szabad legyen appellálnunk cum toto pressu. Felpöröseinknek azért actiójára replicálnunk ilyen renddel:

Maguk megvallyák az Dominus Aetorok ő kk, beadott actiójokban, hogy anno 1668 városunk néminemű szükséges dolgai végett az egész város akarattából és ösztönzéséből delegáltattunk mi a török császárhoz követségben; kiről mi kk bees. személye előtt solemniter protestálunk, hogy nem a magunk szükségeért s nyavalyáiért, hanem a közönséges városnak sok rendbeli, elviselhetlen nyomoruságának eltávoltatásáért és midőn sok izben összegyűlvén az egész város népe Discursust tett volna: ki vállalná magára azon hosszú útnak súlyos terhét? noha sok emberséges jobbágy embereket kényszerítettek, mind az által azt adták válaszul: Gyöngyös várossának nagyobb részét nekik adnák is, föl nem vállalnák. Némelyek ő kk közül, ki alkalmatlannak, ki betegesnek, ki más fogyatkozásbeli állapotú embernek mondotta magát lenni, sőt némely olylyal is mentette magát, hogy készebb minden jószágától és Gy. várossától is megválni, mintsem assumálná magára azon utat. Egyenlő akarattól azért az egész város népe mind az két Religion levő beesülletes uraink, nagy és kicsiny, minket találtak alkalmatosakk azon követségnek felvételére, melyet midőn már sok ideig recusálván, s föl nem vállalván és külömb-külobmféle mentségekkel mentegettük volna magunkat, nem hagyják a mi akaratunkra, mintegy erőszakképen kényszerítettek annak felvételére és holtig való és fiuról-fiura való szabadságot ígértenek. Igy annak okáért hogy abbeli szolgálatunkért eddig, hogy szabadságban voltunk ő klmek között, nem magunk ügye hatalmával tartottuk magunknál meg a fizetést, hanem érdemlett igaz jámbor szolgálatunkért. Hozzák elő ő klmek azon tizenhárom privilegium leveleket, melyeket az egész város megmaradására hoztunk és azoknak mivoltából, hasznos, foganatos és járásunk gyümölcsös volta megvilágosodik.

Kikre, ha azt mondgyák ő kk, hogy nem veszik semmi hasznát, nem mi vagyunk az okai, mert mi a mi jó hivatalunknak eleget tötünk azoknak meghozásával és vették is hasznát eleve, míg keményen tarták ő klmek magokat azok mellett, de hogy nem akarának érte gyűlölködni, nem tehattünk mi magánosan arról.

Hogy pedig hatalmasul tartottuk volna meg nálunk mind adó és

impositióbeli fizetéseket : azt absolute tagadgyuk; mert ő kk (jó lelkiismerettel mondjuk) mind az utától fogva nem kényszerítették. Azért Juxta Reg. 27 juris canonici: Scienti et consentienti, non fit injuria neque dolus. (Aki tudja és beleegyez valamibe, azon sem jogtalanság sem csalás nem követtetik el.) És amikor valami contributiókra való fizetést kérnek tőlünk, arra azt feleljük, hogy vagy ígéretük szerint szabadságban tartsanak fiuról fiura, avagy érdemünk szerint fizessenek ő kelmek. Mivel pedig azon dolognak ennyire való haladása és törvényesen való megláttatása ő kkön, és nem mi rajtunk mult el, ám magoknak tulajdonítsák az abból lett kárt és utánna is (okkal móddal) nem akarjuk fizetni, hanem ha az törvény hozná magával annak igazságát; de mindazáltal firmiter inhaereálva magunk igazságához és az réghi polgári törvények hetvenötödik regulájához, hogy senki az maga tanácsát mások bosszuságára meg nem változtathatja, kívánnuk mi is, hogy ő kk meg ne változtassák. Másképpen is Regula 21 juris Canonici azt tanította: ha egyszer tevezett ő kknek a szabadság-adás, mászszor is tessék, amint meg is bizonyosodik, mert eddig semmit sem mertek ő kk.

Azt is felelik az Dominusok, hogy szolgálatunkat is abstraháltuk volna az időtől fogvást: a magok lelkiismerettyükre támasztjuk ő kk, és mondják meg, ha nem szolgáltunk? sőt ugyan solemniter protestálunk arról kegyelmök előtt.

Kívánják azt is ő kk, hogy szabadságunkról való város levelet producálljunk. Mi Kk. becsületes személyét és törvényszékét és ő klmét is alázatosan, et in protestatione megkövetjük és azt felelyük: Az igaz embernek mindenkor irás nélkül is egy állandó beszédének kell lenni. Sőt ha ő kk azt tagadná, hogy mi nekünk és maradékainknak is fiuról fiura való szabadságot nem ígérték: hitek szerint eskügyenek meg róla bizonyos személyek, kiknek neveiket irásban fogjuk eléadni, és ha úgy conperialtatik, hogy nem: fizessenek, s ha meg nemesküsznek, úgy kívánnuk, ahogi valamint eddig szabadságban megtartottak ő kk, tarcsanak meg ennek utánna is, és e város pecsétes írott levelével confirmállják ő klmek abeli ígétiket, adgiák kezünkhöz. Tovább azt is kívánnák Pörösink: ha elegendő okát nem adhatnánk szabadságban való élésünknek, külön-külön eleven (?) Dijunkon elmaradnánk, noha föllyebb törvényesen elegendő okait adtuk, mind az által ő klmek mi rajtunk nagyobb hatalmat és csufolást tettek. Mert midőn az utra elindultunk, vannak olyanok pöröseink közzül, kik mind magok között,

mind más böcsülletes Egyházi Rendek előtt ilyformán csufoltanak bennünket: ki tolánk bizony azokat, (Salvum sit, káromkodás) eb helyek ha oda vesznek is, nem sirattya se fiok se leányok őket az egy vén feleségüknél több. Itélje meg annak okáért kk, becsületes törvénytevő Birák uraim, nem hatalmasság volt-e az, és nem igazi csufolás-e? akit azon böcsülletes Egyházi személylyel meg is bizonyítottunk; nemcsak azt, hanem hogy egy néhány bíróság viselt emberek megvallották azon egyházi ember előtt, hogy szabadságot ígértek ő klmek nekünk és maradékinknak, amelyben kívánnjuk, hogy ő klmek supra scripta meg is tartsanak.

Utólszor kívánnjuk: ha az elő nevezendő böcsülletes emberek meg nem mernének esküdni, kívánnjuk helytelen való keresetnek büntetését külön külön ő klmeket elmaradni juxta tit. 20. part. Tripart. Decr. Azonkívül a csufolásért in Emenda Lingvae Juxta Tit. 72. Harmadszor mind e mostani pörre költ és ennek utánna költendő minden köleségünknek megtérítését kívánnjuk ő klmektől fölpörös urainktól ő klmektől. Amelyről kktől jó lelkiösmeret szerint való törvényt és elégtételt administráltatni kívánunk, kire Istennek sz. malasztya vezérellye klmeket. — P. Scr. Tudgya az kk, böcsületes birák uraim, ha az ember utra megyen, bárcsak tiz mélyföldnyire is, nem tudgya: miesoda veszedelemmel, miesoda nyomorusággal tér hazáiába. Hát mi nem szenvedtünk- e annyi földön? öt holnap alatt maid negyed fél száz mély földet jártunk be az ő klmek megmaradásaért, amely utnak sulyos és nehéz voltát, ha úgy által láttuk volna, amint már által estünk raita, nagy szuma pénzért, noha szegények vagyunk, fel nem vállaltuk volna, kívánnjuk azért a föllyebb irt mód szerint, akar a szabadságot hogy ő klmek megadiák, avagy fizessenek ki; limitatiójáról szóval fogunk szólani, reservamus que facultatem.“

De a város atyái sem nyugodtak s minthogy a vádlottak hivatkoztak más városok török küldötteinek példájára, Gyöngyös város hatósága nem késett néhány város hatóságát megkeresni az iránt: vajjon miféle jogokban és kiváltságokban részesültek az ő küldötteik, mire vonatkozólag Jászberény és Rimaszombat városai megkerestetvén:

1678-ik évi január 19-éről Jászberény következő levelet küldé városunkhoz:

„Nekünk mindenkoron jóakaró szomszéd uraink! Vévén kegyel-

metek missilis levelét, megérténk kgltek kivánságát, melyre nézve nyilván irhattuk kknak, hogy mi közöttünk azon Emberséges attyánkfia, Jász György, ki ugyan a kgltek emberével edgyüt Török Császárhoz járt, nagyobb szabadságban nem volt, mint annak előtte, hanem minden impositiókat, mint szintén annak előtte, contribuált és maradékja is hasonlókép contribuál és szolgál. Jász-Berinke 1678. január 19. főbiró Balog György és Tamás.“

(Nemzetes Vitézlű Tassy Mihály urunknak Tek. Nemes Heves-és Külső Szolnok Vármegyék Vice Ispánjának nekünk bizodalmas Patronus urunknak eő kglmének.) Ajánljuk kglmednek alázatos szolgálattunkat! Isten szerencsés sok jókkal álgya kglmedet.

Emlékezhetik kglmed reá, hogy tavaly esztendőben N. Rédey Gergely urammal való pörét városunknak az szabadság véget az Tek. Nemes Vármegye ide eresztette volt, hogy itt fogott személyekkel revideáltatnák, és ha mely pars azon revisión meg nem állana, annak maturior revisiója az Nemes Vármegye törvényszékén lenne. Mivel azért mint azt a törvénynyel megláttatuk Jászberini és más kilföldy emberséges emberekkel, azon pedig az Dominusok meg nem nyugodtak, kériük kglmedet alázatossan, hogy írja Sebők Mátyás urumnak, mint Törvény Birónak és töb biró Társainak, hogy adia fela proccussum ex offo következő Nemes Vármegye törvényszékihez és az Dominusokat is certificáltassa: úgy mint Rédey Gergely urunkat és Szegedi Eötvös István urunkat, mostani fő biró urunkat, hogy azon terminusra compareáljanak. Éltesse Isten sat. Gyöngyös 23 január. 1679. Az Gyöngyössy birák, Tanács és az egész város.

1678-ik évi január 25-éről Rimaszombat város ugyan ez ügyre vonatkozólag következő levélben felelt:

„Ajánlyuk mint bizodalmas jó-akaró urainkk kgtkk, böcsülettel való szolgálatunkat. Istentül sok jókat kívánva meghadatni kgtkk! Az kegyelmetek nekünk küldött levelit nagy böcsülettel vöttük, melyben városunk dolgaiban az Hatalmas Török Császár urunk előtt fáradozó Vásári Márton uram dolgai felől akar érteni kgtk azon utazásaért és fáradságaért minemű szabadságban élyen az ulta ő kglme mi közöttünk, melyről bizonyosan irhattuk kgtkk (cum gratiarum actione vévén az ő kglme fúracságát és szolgálattját) illendőképen ő kglmét akkori fúracságáru contentáltuk, fizetését penigh, mint annak előtte: úgy azután is mostanis minden maga mentegetése nélkül meghadgya, azonban edgyik gyámola lévén ő kglme városunknak: városunk résziről való

közönséges szolgálatban is, nem kevesebbet, mint annak előtte, sem nem többet efficiált ő kglme, mind esztendőn köteles szolgálattyaival, mind pedig privatim városunk szükséges dolgainak véghezvitelének felsegílléséhez, kiről akarjuk kglmket rövideden tudósítani. In reliquo kívánnuk taresa és éltesse In kgtket sok esztendőkih jó egészségben. Bornemisza András és Mester András az egész nemes tanácssal edgyütt.“

Hogy a pereskedés akkor még sokkal lassúbb szárnyon repült mint napjainkban, az kitetszik onnan is, hogy csak három év mulva ült össze a választott hetes vegyes bíróság, mely következő ítéletet ejtett:

„Deliberatum fuit: Mi Gyöngyös városában Fellperes Gyöngyös városa hites Biráy N. Pethes András és Ördögh István, alperes pedig ugyan Gyöngyös városában lakozó N.-Rédey Nagy Gergelly és Szegedi Eötvös István urainktál convocáltatott Birák, megholvastatván mindkét parsnak feleleteiket és azokat jó Lélekkal meghuminálván: mind egyenlők vagyunk azon, hogy N.-Rédey Nagy Gergelly és Szegedy Eötvös István uraimék az ezerhatszáz hetvenhetedik esztendőbeli minden adónak és más egyéb impositióknak fele részét Birák Uraiméknak meghfizetni tartozzanak; a modo in posterum pedigh eő kglk, specificalt N.-Rédey Nagy Gergelly és Szegedi Eötvös István urak, mint a városnak több lakosi, kiki az eő rende szerint, minden adóvall, Impositiovall és szolgálattal tartozzanak, hasonlóképpen, minthogy eo kglme N.-Rédey Nagy Gergelly és Szegedy Eötvös István urak, semmi levélbeli Documentumokkall avagy a Böcsülletes Várostill adatott contractussal nem deceálhatták addig való szabadságokat. Ami pedigh az adón és imposition föllyül való Contributiót illeti, minthogy az Böcsülletes város is nem kereste, eo kglmek absolváltattak. Törvénbíró: Nemes Sebők Mátyás.“

Egy másik per-okmányunk így hangzik:

„Tekintetes Nemes vármegye! Ez közel elmúlt napokban celebrált Ngtok, kgtke Generális Congregatiójának alkalmatosságával, Ngtoktól, kglmktől minemű exmissionalist obtingált legyen Vice Ispán urunkra és adjungendus Biráira v. kglmetekre Nemzetes Vitéz Sötér Ferencz ur cum suis interessatis és abban mit praetendállyon ő kglme városunkon? nem kétlyük emlékezetben forog Ngtok kglm. Mely exmissionalis mellett említett Vice Ispán urnak ő kglme pro revisione et discussioe in iis Lris exmissionalibus specificatae praetensionis et ac-

quisitionis simul et facienda executione, ez mostan folyó junius havak 12-ik és subsequens napjait terminálta, mely terminus eljövén, nem kétlyük, le is ül ő klmé biráival edgyütt ad partes Actoreae Instantiae. Ngtokat klmeket alázatossan kérjük, méltóztassék helyes rationkat respectusba venni (mivel az Certificatoriák kezünkhöz elvételése után Budán városunk biráját a török vasba verettvén több városunk eleivel, sokáig ott is tartotta fogságban és csak nem régen bocsátattak el embereink, kihez képest sem bizonyoságot nem szedethettük ezen causához szükséges, némely részünkre való dolgok felől, sem pediglen másképpen nem provideálhattuk dolgunkat s a terminus előttünk vagon) s ezen terminust Vice Ispán urunkkal dilatióban vétetni, hogy készületlenség miatt kárba ne essék városunk, és annyival is nagyobb pusztulása nemzeten fogyatkozásban ne essék ennyi inségi között és hogy az alatt mi is invigilálhassunk. Avagy pedighlen alázatosan kérjük ngtokat, kkt., Sötér Ferencz ur és complexit méltóztassék ngttok ktek megh inteni: adgyanak számot az amivel adósá teszik ő klmök városunkat, assecuralljuk absque omni tergiversatione de omnibus limitandis, et comperiendis restantiis: complanáljuk említett Sötér Ferencz ural és interessatusaival a dolgot cum satis factione s addig pedig az praefigált terminus sit in suspenso. Mert az ő klmé édes atya számot nem adván városunknak (noha nógatatott éltében az számadásra de omittálta, mit, ha ugyan arra fog menni a dologh, megis bizonyitunk suo loco et tempore) hogy knek mivel lehet restantiárius városunk mivel nem: adgyon azért elsőben eo kelme interessatusaival számot és ha ezután mi nem complanáljuk a dolgot, in eo casu faciat facienda. De amint folyül iránk, számot adván interessatusaival edgyütt ő kme, ha mivel restálni comperiáltatik városunk, complanáljuk eőkvel amicabiliter a dolgot. Ngtokat kket, azért iterato alázatosan kérjük: tekincsen ugy a dologba, hogy megmaradásunkra szolgállyon. Ebbeli kegyelmességét Ngtokk kk. alázatos engedelmeskedésünkkel megkivánván szolgálunk, és azt jó reménységgel elvárván, maradunk Ngtok kk. engedelmes szolgálói Gyöngyös várossa lakossi mind közönségesen.“

Nem lesz egészen érdeknélküli egy másik pörirat sem, más tárgyról.

„Tekintetes Nemes Vármegye! Nagtokk s kk, engedelmes szolgálatunkat ajálván, Istentül minden Idvességhez jókat meghadatni kívánunk. Emlékezetiben lehet az N. Vármegyének, hogi Gyöngiös várossa ember emlékezetitől foghva az tized Bort és Buzát magha szükségére

szokta bedésmáltatni Birái által, akiből az Hatalmasoknak az Birák gazdálkodhassanak. Ezen Dézsmálásnak mogiában miképen viselje kiki maghát? akár nemes akár nemtelen legien, réghi bevett jó rendtartás és az Méltóságos Földes Urak instructiója bőven meghmutatja, hogy akárki Biráját nem despectálván, quod iustum et aequum, Isten és lélek szerint, adja megh. Vagion azért értésünkre, hogi nemes Joo Mihály atyánkfia eöklme ellenünk a N. Vármegie előtt tett olyan panaszt, hogy ez mostani Búza Désmálásakor injuriáltatott volna tölünk, szolgálját s maghát böcstelenítettük; melyben eö kgelme hic addál, mivel mi nem becstelenítettük, hanem szántó földére ment az Polgár megholvasni kerezteit, ahol is több buzája találatott eö kgelmének, mint akit mondott, kiért büntetésre méltó is volna, hogi ő kclme elvenné. Hallatik is oly panasza eö kglmének, hogi ezen dologhért flo 15 meghtartottunk volna. De T. N. Vármegie ezen 15 frt nem büntetésére, hanem szokott adójára hajtatot, akivel tartozot, hogi penigh a többivel aequaliter fizet, az nem az Birák dolgha, hanem az 24 delegatus Arbiterek limitatiója, ki micsoda fizetésre rendeltetik. Mindezekből a Nemes Vármegie megh itélheti, ki injuriáltassék? kihez képest alázatosan instálunk Ngtok Kgték előtt szegén városunk meghmaradására tekinesen dolgunkban kegiesen ot lakos Nemes uraimnak, azok között Dévai János eo kclmek is méltóztassék parancsolni, hogi az jó szokás ne bontogattassék (akire szándékoznak már is némeliek) Ő is az méltóságos Földes uraink kezünkben levő instruktiojához accedáljon. A t. N. Vármegie consensusa is vagi szegény vagi gazdagh légén, Birája az fizetésben és az közönséghez jóban kiknek engedelmeskedien, mert Nemes Urain a fizetésben is opponálják nemeliek maghokat, mely Ngtok s klnkk Patrociniumját életünk fottaigh meghszolgálni igirkezünk kegies válazt várván. Engedelmes szolgálai Gyöngyös várossa birái. 1680. sept. 25.“ Tárgyaltatott a füleki megyegyülésen a közlött perrel.

Főnebbi ügyben megnyugodott a város, mint nyilatkozatából kitűnik!

„Mi Gyöngyös városának eskütt biráy, n. Pethes András és Ötvös István s mellettünk levő becs. Eskütt Tanácsay, mindkét religion levő közrendbeli urainkkal edgyütt adgyuk tudtára és értésére minden Rendben, Tisztben és Méltóságban helyeztetett urainkk, mostaniaknak és következendőknek, hogy ennek előtte a tatár iuráskor Nemes Csőke Lukács és Rédey Gergely urak lévén városunk Biráy az hatal-

masoknak külömbféli kívánságinak a magok saját javaikból kellett sok izben eleget tennijök a becs. városért. Annak okáért mi is látván és értvén eö klmekk N. Csöke Lukács és Rédey Gergely urak ebbeli bizonyos és elszenvedhetlen, városunk mellett való, károkat, alkuttunk megh eö klmekkel és alább meghirt convocatus Beesül. Birák előtt bizonyos summában, ugymint n. Csöke Lukács urnak in fr. 300 n. Rédey Gergely urnak pedig in fl. 270 oly conditió alatt, hogy ezen meghirt summát a böesül. város inpositióba vévén ö klméket in proxime futura atque subsequenti vindemiarum occasióne plenarie contentályuk, Nemes Csöke Lukács urat készpénzről, Rédey Gergely urat pedig Borúll. Hozzá adván azt, hogy N. Rédey Gergely és Szegedi Eötvös István uraimék ez esztendőbeli Török adónak fele részévell tartozzanak Birák uraiméknak. Melynek nagyobb bizonyására, erősségére adjuk ö klmkk és városunk régi szokott pecséteivell megherősitjük kettes levelünket. Gyöngyösön. Ns. Sebök Mátyás törvénbiró. Urbán Bálint, Ludányi György.“

Ám az alperesek nem nyugodtak meg, hanem az akkori üdőben Fülel várában gyülesező vármegyéhez fordultak kellő orvoslásért, mely megyei gyűlésen megrendelte, hogy a választott bíróság főnebb érintett kiegyeztető ítélete jogi erőre emelkedjék s így a pörnek véget vetett.

Sok elkeseredett szegény olvasónk e sorok után bizonyára fölsohajt: hát ugyan a perköltségeket ki fizette?

Minthogy csak becsületből és becsületért ment a pereskedés még abban a régi jó világban, az egész perköltség csak annyiból állott, hogy a két-három városból összehívott konvokátus birák uraimék a pereskedő atyafiak békés voltokért: biberunt egy kis szives áldomást.

Hjah! akkor és most! . . .

De Rákóczy Ferencznek is elég baja lehetett a városunkban uralgani kezdő hangulattal, s ha jól sejtjük, épen a kálvinista s más, részint vallási, részint czéhbeli egyletek kezdetek elégületlenek lenni a hejzettel, kik talán jeleit is adván elégületlenségüknek, először is 1668-ik évben jan. 21-én megtiltja a reformát-vallású lakosoknak az építkezést s utána alig néhány napra, febr. hó 8-án inquisitiót, vizsgálatot, rendel a gyöngyösi társulatok ellen.

Minden jel arra mutat, hogy Rákóczy meghasonlásba jött a gyöngyösiekkel, s ezek, valószínűleg, Leopold császár oltalma alá vetették magukat, mert ettől 1670-ik évben szabadalmi levelet nyertek, mely után a már János király által 1536-ban, Báthory Miklós úrtól 1568-ban s II. Mátyás által 1609-ben nyert szabad bormérési s egyéb kiváltságaik megerősítették és biztosították, amit bizonyára ok és érdem nélkül nem tett volna meg semmiféle német.

De nemcsak a kálvinisták buzgalma lángolt vallásuk érdekeiért, hanem a katolikusok is mindenféle vallási egyletek által igyekeztek eszközölni az összetartást; így alakult meg 1670-ik évben az úgynevezett „Agonia-Társulat“, melyről egy nálam lévő eredeti kézirat latinul írja az általam magyar fordításban itt közölt adatokat: „Ezen, „Haldoklásról“ nevezett ajtatos társulat még a török időkben kezdetett, s többféle forrongásokon ment keresztül, úgy, hogy sem eredményeiről, sem bajairól nem közölhető valami történet az idők viszontagságai miatt, de azt megjegyzésre méltónak véljük, hogy ezen társulat 1670-ik évben jött létre.“

Ezen egylet, mint látszik alapszabályaiból, a megváltó haldoklása emlékére alakult, a bétegek és haldoklók iránti gyöngédséget tűzte ki egyik főczélül, talán a mai temetkezési egyletek előképét is viselte, s a kalvária legelső épületét ez készítette, amint az alábbi adatokból látni fogjuk.

Ugyanez időben egy valóságos tüneményszerű egyéniség vezeté a város és vidék ügyeit, s ez nem más vala, mint Al m á s y A n d r á s gyöngyösi plébánus és saármonostori czimzetes apát, ki az egykor durgazdag és hatalmas saári apátságnak czimét viselvén, a törökök lassanként való visszanyomatása által gazda nélkül maradt földeket és birtokokat, falvakat és pusztákat, melyek egykor a saári apátság valódi birtokait képezték, egymásután foglalgatni és atyafiai között szétosztogatni kezdé.

Páratlanul tevékeny, derék ember lehetett, s bár maholnap két száz év választ el tőle, de nyomai maig jelzik az orszlánt.

A törökök elfoglalván a mohácsi vész után az országot

nagyobb részével együtt városunkat is a többi között, a birtokosok részint a harc alatt hősen multak ki, részint felső vidékekre menekültek, hol a másfél száz évig tartott uralom alatt némely családok kihaltak, mások pedig kellő birtok-okmányaik hiányában szót sem mertek vagy tudtak emelni, ősi birtokaik visszaadása végett a törökök elvonulása után.

Igy igen sok birtok maradt gazdátlanul, melyeknek azonban gazdája akadt a tul-élelmes saári czimzetes apát, Almásy, személyében, aki cziménél fogva mindenre kezét tette, ami csak valamikor a saári monostorhoz tartozhatott.

Ily látszólagos jog-alapon foglalta el Saár, Visonta és Gyöngyös-Tarján falvakat is, ami ellen azonban a megye részéről panasz és tiltakozás emeltetett a király előtt, ki az alábbi sorokban következő letiltó iratot küldé latin nyelven, nevezett plebánus és apát úrnak:

„Leopold sat. Tisztelendő kedves hivünk! Hevesmegye nemzetes Gyürky Pál küldötte által erősen panaszkodik ellened fölségünk előtt, hogy te bizonyos falvakat: Sárt, Visontát és Giöngyös-Tarján nevűeket, melyek említett vármegyében esnek, azoknak mostani birtokosaitól erővel és hatalommal elfoglalni, és így a Sármonostori apátsághoz, mely szinte azon megyében van, s melyet kegyelmes átruházásunknál fogva birsz, vonni, csatolni s végre eltulajdonítani, elperelni akarnád és pedig az említett birtokosok világos és súlyos kárával. Ugyanazon megye tehát legalázatosabb kérvénnyel könyörög, hogy a birtokosok érdekeit védelmezni méltóztatnánk s ne engednök őket igaz jogaiktól gondatlanul megfosztatni.

Mint hogy pedig a jogosat-kérőtől nem tagadandó meg a kérelem, de különben is az ily erőszakos és hatalmaskodó tények gyakorlatát megengedni nem akarván: azért is neked ezen sorokkal erősen megparancsolván rendeljük és meghagyjuk, hogy e sorok vételével, ha a mondott körülmények így állanak és vannak, az említett falvak erőszakos elfoglalásától és használatától minden módon tartózkodni, magadat kötelmed parancsa szerint s a reád bizott hivatalokra ügyelve, békésen viselni, vagy ha igényed van, azt a rendes jogos uton érvényesíteni, s erről fölségünket híven és igazán tudósítani kötelmednek tartsad.

Bécsben, 1673. julius 15.“

Ez időben vidékünket a ragály pusztítá, mint ezt tanúsítja Nazir bég következő levele, mely török eredetiben az egri lyezeumi könyvtárban található.

„Méltóságos Ur, kinek oldala mellett fenség áll, boldog és hatalmas bég, nagyméltóságos uram!

A legtisztább ima kívánatok gyöngyeinek fölajánlása és bőséges áldáskívánatok után ezennel nagyságodnak, a törvény emberének, a bírák jelképének, a szónoklat aknájának, hatvani kadi úrnak, szaporodjék dicsősége, és társai példányának, Emin hatvani főnöknek; szaporodjék! Az illető üdvözlés és szerencse kívánatok után jelentetik:

A patai lakosok, Pata említett hatvani járás községéből és a budai pénzügy-igazgatóság kerületéből idejöttek és elnyomatásról panaszkodtak.

Mult évben az említett községben ragály dühöngött és több ismeretes ember esett áldozatául; e szomorú körülmény következtében már előbb is adatott be kérvény, melynek folytán a fejadó tizenkét százalékkal lejjebb szállított és erről magas intézvény is adatott ki. Ugyanennek nyomán bocsáttatott ki magas diváni rendelet is az egri diván részéről, melyszerint a fejadónak említett 12 része néhány más helységre vettetett ki.

Minthogy pedig ezen adónak némely része Berlám (Jászberény) városára is esett, e város pedig haszonbérbe van kiadva, a berlőnek ez nem tetszett, a magas intézményt valamiképen elsikkasztotta, s így nagy kárt és rémülést okozott.

A kérelmezők követelése már most oda megy ki, hogy bocsáttassék ki egy levél, melyszerint az említett fejadó az előbbi felosztás szerint vettessék ki úgy, hogy támaszkodva a kézben levő okmányra és magas intézkedésre, senki ellenállásra ne ingereltessék.

Ez okból állítatott ki jelen levél és küldetik; megérkezvén e levél, szükséges, hogy teljes buzgalommal és fáradsággal azon legyetek, hogy az adófelosztásban a régi modor megtartassék, nehogy bárki ellenállásra ingereltessék; továbbá, hogy az adómentességet megtartsátok, nehogy valaki jogában megsértessék, működéstök a kérelmezők kezei közt levő utasítások és e magas intézkedéshez tartásátok, s végre a fejadó kivétele, úgy mint előbb, ismét fogatba vétessék.

Egyébiránt tartson még soká hatalmatok! Nazir bég.

E levél ugyan kelet nélkül van, de valószínűleg a török uralom utolsó napjaiból való, midőn már féltek a nép

föllázadásától. A ragály egy 3-ik számú iratban is említettik: „Mult évben Isten rendeletéből a döghalál dühöngött, és több rája (keresztény) abban elveszett, mások pedig a katonák tulcsapásaiban annyira elszegényedtek, hogy semmi esetre sem képesek többé megfizetni a fejadót; s mindenki közéülök több esik egy fejadó összegnél, holott a környék faluiban egy fejadót öt ház fizet.“

Az egi török divánnak, főparancsnokságnak a hatvani főnökhez intézett e 3-ik számú levelében még egyéb adatra is lelünk; így pld. mily csalásokat és kedvezéseket tehettek már akkor is az adószedők? mutatja e részlet:

„Kitudatott, hogy Berém városa 70—80 házból áll, adója pedig csupán öt harács (fejadó). Ezért is küldetik ezen irat az egi diván részéről s megérkezése után parancsoljuk, hogy ha Berém városának adója csak öt harácsra rúg, Patáról is szinte annyi levétessek s Berém terhére irassék, más öt ház adójával alkalmas lovas-faluk terheltesenek, két ház után egy harács. Salgó-Tarjánról is két harács Árokszállásra, más kettő Keresztes falura irandó, mely különben is kétlófarkú basának a hübere . . . Kelt Egerben, a jól megőrzött városban.“

A szegény pataiak nem elégedtek meg még ezen diváni határozattal sem, hanem egyenesen az ő urokhoz, Mahmud vezérhez folyamodtak, ki Adrinopolból egy kéziratot bocsátott ki a budai fődivánhoz, melyben többi között így ír:

„Midőn nagyuri kéziratunk hozzátok érkezik, tudjátok meg, hogy lakói Pata községének, mely a budai pénzügyigazgatóság alatt áll, a mi saját magán-birtokunk, hozzánk következő iratot nyújtották be: Régi időktől fogva az adóajstromban úgy van beírva, hogy Pata község összes adója 9 száz fekete piasztér, és rég időtől az adószedés nem volt bérbe adva, s meg volt határozva, hogy ezen 9 száz piasztér fele Deme-ter, fele pedig György napkor fizetendő.

Azonban nem régen néhány adószedő bérbe vette ki e községet, és erőszakos követelésekkel lép föl, hogy különösen a 9 száz piasztér egyszerre fizetessék. Mivel pedig a raják (keresztények) nem bírnak annyi erővel, hogy egyszerre fizessenek, 1500 piasztért zsarolnak rajtok, s így a népet kétségbejuttató és szomorú helyzetbe juttatják.

Azt kéri tehát tőlünk, hogy egy iratot adnánk nekik, melynek erejénél fogva, mint előbb, 9 száz piasztért két részletben fizethessenek

személyesen a főadószedőnél, melyet, ha kifizettek, többé semmiféle haszonbérlet ne zsarolhassa őket . . .

Akaratunk tehát az, hogy mihelyt ez a mi magas kéziratunk hozzátk eljut, e levélben irt parancsunk szerint cselekedjétek és szokott előbbi módon a nevezett község évi 9 száz piasztér adóját két részben fizethessé, és pedig a magas rendelet szerint egyik felét Demeter, másik felét György napkor és pedig ők magok személyesen a budai kincstárhoz származtathassák, nem pedig hogy minden törvény ellenére, mint nem régiten is, az adószedés bérbeadások s így a 9 száz piasztér melletti tulajdonított követelésekkel még egyszer oly nagy összeg csikartassék ki az adószedők által, és az emberek fölé egyik bajra más baj halmozassék.

Ezen rendeletemet azon lakosok kezeibe szokott módon fogjátok juttatni, s tudjátok, mily tisztelettel kell fogadnotok ezen nagyuri határozatunkat és nemes kéziratunkat, mely iratott Adrianopolban 1679-ik évi márc. 4. (1090) moharein 23. "

Ime Muszli egri pasának levele az adótárgyában 1677. évről:

„Mi az hatalmass és győzhetetlen császár pasája, Eger várának, Tisza és Duna között való heleinek és hadainak gondviselő ura és parancsolója, Tekintetes és Nagyságos vitézlő Muszli passa : (Következik a pasa címere.)

Ti megnevezett Gyöngyös városi bírák és polgárok, fejetök, életetek vesztesége alatt parancsoljuk, se órát, se napot ne várjátok, mihelyt ez parancsoló úri címörös levelünket látjátok, ottan mingyán sietséggel hova hamarab várostokban lakozó Csöke Lukácsal, Péter Andrással, Ördög Istvánnal, Sütő Györgyel, Vizi Miklóssal, Mészáros Andrással, Bokor Péterrel, Péter Lukácsal és Lakatos Mihályal bejőjétek, és az pénzt, úgy mint az ezer hatszáz és ötven forintokat előnkbe behozzátok, mivel panasz van, hogy az napja elmúlt és jutalmat is még nem adtatok. Ezt el ne hallgassátok és süketségre ne vegyétek ; mert ha elhallgatjátok és süketségre veszitek, ezen parancsolatunkban el nem jártok, nyargalókkal behozatunk és megpálézzunk, hogy mely az anyátok csöcsiből tejet szoptatok, az is keserűvé fordul. Ez dolgot pedig száztallér birság alatt parancsoljuk. Az szömeitöket fölnyissátok, hogy meg ne bánjátok,

az mi czimörös levelünket meg se várjátok. Iratott az Eger várában die 2. auguszt. 1677.“

Amint a törökök fő támpontjai, várai és váracsai részben megingatva, részben pedig már-már elfoglalva lőnek, Rákóczy Ferencz is csatlakozott a többi foglalókhoz, s amit lehetett, ő is igyekezett magáénak tartani és vallani.

Nem lehet tagadni, hogy már a 16-ik században, az 1500-as években jelentékeny birtokai lehettek ezen családnak, melynek egyik tagja Zsigmond, a mai plebánia-mal-mot is ajándékozta, de nagy kétélyre ad okot, hogy vajjon városunk összes erdő-birtoka fölött illeté-e őt oly rendelkezés, melyet az alábbi, latinból magyarra fordított, levélben magának tulajdonit?

A levél így hangzik 1675-ik évről:

„Mi, Mánás és nemes urai Heves és külső Szolnok törvényesen egyesült megyéknek emlékeztül adjuk, hogy május 8-ik napján 1675-ik most folyó évben a füleki, Nógrádmegyében tartott gyűlésünkben, mint tartatni szokott közgyűléseink székhelyén, bizonyos fontos és megyénket illető sürgős ügyek tárgyalása és elintézése végett megjelenvén, nagy számban együttesen valánk jelen. Itt nagyméltóságu gróf Rákóczy Ferencz úr törvényes meghatalmazottja nemes Pápay István ugyanazon Gróf úr jegyzőivel együtt személyesen megjelenvén, előttünk, ünnepélyes tiltakozást nyujtott le, minden egyes szomszéd és határos ellen, úgy a közeli, mint a távoli idegenek ellen, kiket Heves megyében lévő Gyöngyös város erdőinek mindennemű megtámadásától, fajzatától és bárminemű használatától a Hármastörvénykönyv 33-ik ezime 3-ik része alatt tilt. És ezen tiltakozás után bizonylatot kért czimzett ura részére kiadatni. Melyet mi említett Pápay István e nembeli kérelmére nevezett ura jogainak védelmére megyei pecsét alatt kiadtuk.“¹⁾

Van néhány török okmány részint a gyöngyösi archi-vumból, részint az egri egyházmegyei könyvtárból, melyek biztos idő-adat nélkül vannak alkalmilag kiállitva, melyek azomban valószínűleg épen ez időszakra látszanak esni, s azért közölni jónak látjuk következőkben:

„Uraságod ezennel értesitetik, hogy a patai lakosok lelki törvénykezésünk színe elé jöttek, következő panaszsal: Hat hónap előtt ezen említett helységben egy erőszakos halállal kivégzett találtatott, mint-

¹⁾ Megyei levéltár 20. szám.

hogy pedig a gyilkos kitudható nem volt, a hatvani parancsnok több ezer akcsit vettetett ki mint vérbírságot, s ez a lelki törvényszék által is megítéltetett. Azonban a patai helytartó csak 5 száz piasztert követelt, s mégis azonnal lárma tört ki: lám! így elnyomják a keresztényeket! Az erkölcsi törvényszék elé ekkor a vidék legtekintélyeseb egyénei hivatának, s miután megkérdéztettek, megmondák, hogy mind eddig a parancsoló (valin) és a patai helyettesen kívül senki sem avatkozott a dologba. Ezen vallomás alapján uraságnak ezen fölterjesztés tétetik, úgy amint a dolog áll, hogy az említett helyettesnek, Ahmednek, a keresztények elleni működéseiben határ vettessék. Irtam én uraságnodhoz, Hussein, jelenleg hatvani kadi.“¹⁾

Egy második okmány így szól:

„Hatalmas és szerenesés úr, parancsnokom!

Szerenese kívánataimat nagyságnod számolyának áldott porához letévén, következő előterjesztést teszi szolgád: Pata városának keresztény lakói, mely helység a nagyúr magán birtoka, elének jöttek és elnyomatásról panaszkodtak, mint állítják: nem rég ezen városban egy erőszakos haláleset fordult elő és az említett raják az ezredesnek (miri liva) a reájok rótt vérdíjat meg is fizették. Ennek daczára azonban a helytartó, Ahmed basa, ujabban 500 ezüst piasztert követelt tőlök e szavakkal: én vagyok a ti kegyuratok! S a szegényeket ez által így sanyargatta.

Ezen szegény emberek most hozzám, a te szolgádhoz jöttek, s magokkal hozták azon erős helynek (tehát megvolt a vár még ekkor?) legtekintélyesebjeit is, kik a tény-állás felől megkérdéztetvén kimondották, hogy még eddig ők csak a parancsnoknak fizettek vérdíjat, más bárkinek követelésére pedig egyetlen batkát (akcese) sem fognak fizetni. Ezen jelentés után kértek egy erős parancsot (bujuruldu) mely az ő kezeikbe adatott, nehogy említett Ahmed basa ezen rajákat tovább is sanyargassa. Szolgád Ali, jelenleg hatvani parancsnok.“²⁾

Íme a harmadik okmány:

„Magas és dicső atyámfia, tisztelt uram!

A barátság gyöngyeinek, a tanuskodó jókívánatoknak, a lángoló szeretetnek üdvözlétével üdvözlőlvén magasságnodat, alázatosan jelentem, hogy Gyöngyös-Pata helységnek lakói, mely község a nagy úr magán

¹⁾ Megyei levéltár 32. szám.

²⁾ Megyei levéltár 33. szám.

birtoka, s a te-kormányod alatt áll, hozzám jöttek s előterjesztették, hogy ők Rákóczy miatt remegnek. Azért biztosító levelet kérvén, ezen levél nekik ezennel kiadatott és elküldetett. Remélem, hogy ennek megérkeztekor kegyes tekintetedet meg nem tagadod ezen említett helység lakosaitól. Különösen irántami szeretetednél fogva légy te kegyes szegényeket oltalmadba venni, és úgy Rákóczytól mint seregétől őket biztosítani, annál inkább, mert ezek a szerencsétlenek épen utba esnek, s épen azért nagyon remegnek. Légy meggyőződve róla, hogy igen lekötelezve érzem magamat, ha ezen esetben eme szegényeknek védelmedet nyújtod, s fölösleges említenem, hogy nekem mutatott szivességed után jövődö esetben, amennyire erőmtől telik, viszont szolgálatot tenni kötelességemnek ismerem. Csabán budai kormányzó.“¹⁾ (Idő? és kihez?)

1676-ik évtől kezdve több több török okmány fekszik előttünk magyar fordításban, melyek leginkább Pata városának s a vidék más pontjainak adó-rendezésével foglalkoznak, s minthogy az akkori helyzetet több oldalról megvilágítják, érdekesnek véljük azok közöltetését.

Ime egyik:

„Abdul Dselil Mahmed basa. Ezen irat tartalma következő, kiadatásának oka és alkalma pedig ilyen:

Pata községének hatvani törvénykezésben megjelent rajái (keresztényei) a törvénykezés színe előtt következő dolgot adtak elő: a törvény előtt jelenlevő József ur, ki mult évben említett Pata községében adókezelő volt (vámndsi, magyarul: vámszedő?) az országos adóhivatal részéről, egyszersmind azonban ő volt említett községben a bortized beszedője is.

Ő tehát nevezett község lakosaival oly egyezsége lépett, mely szerint 1669-ik évre azok tőle a bordézmát 230 ezüstön megváltják, ami meg is történt úgy, hogy nevezett József ur a kikötött összeget valóban fölvette, s ebben teljesen kielégítvén, megnyugvását eköztünk, mint lelki törvénybírótság előtt is kijelenté; ott valánk pedig ekkor együttesen: Hadsi Hussein, Jusuf aga түzerek, és Sarde Hussein diák, kiknek bizonyágtételük által bizonyittatik, hogy nevezett József úr Patának keresztény lakosaival egyezkedvén a bortizedet megváltották s a kikötött összeget ő valóban teljesen föl is vette. Ez az igazi tényálladék, amint kéretett és adatott. Iratott pedig ez a hatalmas Isten

¹⁾ Megyei levéltár 31. szám.

előtt koldus Ahmed, hatvani kadi által, Isten legyen irgalmas szegénynek!”

Nem volt elég a nagy zavar, az iszonyu adó, a vagyon- és személy-biztonság teljes hiánya: hanem még elemi csapások is sújták a szegény jó népet; 1674-ik évben ugyanis oly borzasztó tűz pusztítá el városunk legnagyobb részét, s ebben a diszes templomot is, hogy a sújtott lakosság részére a taksa, az akkori adó, elengedtetett, és a folytonos háboruskodás által különben is kipusztult áldozatkész lakosok, kénytelenek voltak az országban gyűjtést rendezni templomuk fölépítésére, melyhez a meghatalmazási okmány a szentkeresztről nevezett ősrégi társulat oltárán levő ezüst kereszt alapján, most is nagy gonddal, kegyelettel őriztetik s így szól:

„Én, Almási András, Gyöngyös mező várossának Plebánussa, adom tudásokra az kiknek illik, nevezet szerint magyar és török renden levő úri méltóságban helihetett tisteknek, mezei és várbeli fő és Vice Capitánioknak, Hadnagiokk, pustát iáró, és csata próbáló vitez katonáknak. Várasunkban lakos böcsülletes iámbor Atiánk fiai Nagi Miháli és Pászti Pál az szent kereszt Céhének hites dekániai iövének előmben, mivel várasunknak közönsiges égisekor az mi Megiés Templomunkban levő, szent kereszt tisztességére éppitetett oltárok a raita ievő minden ékességével megégett, most immár ujonnan fel akarnák éppíteni. De mivel mind az magok szeginsége s mind az tudónek mostohasága miat az magok iavaiból fel nem éppithetik: kérenek azon hoga pecsétem alatt nekik kolduló levelet adnék, kinek mellette elbocsátandó embereink ugimint Kovács Dániel és Mészáros Péter azon szent kereszt cehebeli emberek az keresztíének között bátorságosaban iárkálnának kelhetnének. Meg értvén azért méltó kivánságokat, azon igazság szerint, hoga justa petenti non est denegandus consensus (a jogosat kérőtől nem kel megtagadni a beegyezést) attam ez pástens levelemet kezekben. Kérem azért az elül nevezett Uraimot, Harminczados és Város Urakat, városi és falusi Birákat és polgárokat, a praeclarált Mészáros Pétert és Kovács Dánielt ismervén várasunkbelieknek és igaz iáratbelieknek lenni, böcsássa és böcsátassa mindenütt békével, sőt ahol valami akadáliok történnek, illendő oltalommal, alamisnálkodással, és szállás adással méltóztassék Ngtok s kegielmetek lenni, ameli hozzánk mutatandó ióakarattiáért én is Ngtok s kk szolgálók és kész leszek. Éltesse Isten

Ngtokat s kegielme teket sok esztendeig ió egissigben. Actum Gyöngiös die 2 Decembris. Ao 1678. Praesentibus perlectis (a ielenlevőknek felolvasatott.) Andreas Almási, ez időben gyöngyösi plebánus.“

Mi által okoztatott városunknak ezen közönséges vagyis általános, teljes leégése, melyben még a templom oltárai, tehát belseje is leégett? történetileg nem lehet kimutatni, de igen valószínű, hogy az e tájban már mindennütt visszanyomott törökök szándékosan gyújtották föl azt, mert szándékos gyújtás nélkül alig képzelhető, hogy a bolt-ives, kevés éghető butorral ellátott templom belseje, sőt épen oltára is, megégett volna.



VIII.

Sirunk szélén.



török hatalom gyöngülni, az uralom veszni, a félhold fogyatkozni indúlt; városunk és vidéke az enyészet, a megsemmisülés, a sir szélén állott . . .

Midőn látta a török, hogy a magyar föld menthetlenül veszve van reá nézve. gyakrabban fordultak ugyan elő garázdálkodások, azonban az elűjárók mindig megtartották az igazság iránti szeretetet s a lakosokat zsarolni nem engedték, de a lakosság nagyobb csoportosulásától annyira féltek, hogy még a nevezetesebb halottakat is csak engedély, s valószínűleg a katonaság közbejötté, mellett volt szabad eltemetni.

Ime az ecsédi plebános temetéséről egy török engedély az egri könyvtárból, magyar fordításban:

„Ezen irat tárgya következő: mivel ez évben, 1680-ban Mihály nevű keresztény alattvalónk és bérbe adott Icséd (Ecséd) falu lelkésze megholt s tőlem engedélyt kértek az eltemetésre, az engedély ezennel megadatik s részemről e pecsétes irat kézbesítetik, nehogy kellemetlenség érje. (1680. april 2) 1091 R. ul Evvel, Turak, ez idei parancsnok Hatvanban.“

A legnagyobb baj az volt a szegény lakosságra, hogy a különböző hadi mozdulatok szerint más és más sereg

katonái jöven, újabb és újabb adóval terhelték a népet s a vezérek minden szigora daczára is sanyargatták a lakosokat.

Tarján község írja a megyének :

„Elfottunk úgi annira, hogy már némell gaszda embernek egy szem élete ninesen ; ha nem adunk penig. rüt istentelen szitokkal szidnak bennünket ; vernek, tagolnak, kamránkat török, jószágunkat erőhatalommal elviszik, marháinkat mezőkön ölik és elviszik ; már kilentz száz itze bort attunk és 60 frt botskor-pénzt, mégsem elég“¹⁾

A szegény gyöngyösiek is azt írják :

„Hogy Gátsra és Ónodra élést vigyenek a lakosok, úgy tuggy, bizony nem állia meg a szegénség, mert soknak az evő falattya sintsen.“

A nagy nyomort, mely egész vidéken uralgott, maga a keményszivű török is belátta, s azért a sanyargatott pataiaknak egy iratot küldött, mely magyar fordításban így hangzik :

„Ezen irat tárgya következő : Pata városának lakói, miután adjuk egy felsőbb rendelet által leszállítatott, minden háztól két ezüst piasztert fizetnek, minek bizonyságaul ez irat kiadatott 1093 Zil Hiddset 20 (1682. évi nov. 19) Mustafa miri alai Hatvanban.“²⁾

A személy- és vagyon-biztonság igen természetesen, lehető rossz karban volt minden szigor daczára is, kivált meg a zsidók voltak akkor is a nép előtt az üldözés tárgya, így Pata és Tarján között is megöltek egy zsidót, mire vonatkozólag következő török okmány van 1683-ik sept. 13. ról :

„Ez irat tárgya következő : A Pata és Tarján között megölve talált zsidóért járó vérdijnak engem illető része és járaléka kifizettetett, s átvétetvén az összeg, az illető elhozónak ez irat adatott, nehogy bármi kellemetlenség támadjon. Salih, ez időben kaimakám Hatvanban.“

Következő évben a törökök már nagyobbbrészt visszaszorittatván, s a császári seregek által tér foglaltatván, az egészen kiszegényült népre még azon keserű pohár is várakozott, hogy a borzasztó vérengzéseiről gyászos nevű

¹⁾ Megyei Levéltár 1681. szept. 22.

²⁾ Egri Könyvtár. Török okmány 7. szám.

Karaffa Gyöngyösre és Losoncra hadi sarczot vetett, mely azomban csak 1702-ik évben fizettetett ki teljesen.¹⁾

| | |
|-----------------------|--------------------|
| Musztafa Karafa | Körtefa, körtefa |
| És az akasztófa, | Gyöngyösi körtefa: |
| Mindezen három fa, | A szegény katona |
| Mind a három rosz fa. | Megpiben alatta. |

Vérrel szántja földjét,
Vérrel boronálja,
Mégis ő fölségét
Igazán szolgálja.²⁾

Ez inséghez s nyomorhoz járult még a belső békétlenség, melyről Szelepcsényi azt írja ez időről a római pápának, hogy a reformátusok Eperjesről, Gyöngyösről, hol eddig a jezsuitákat a török is engedé, kiűzték, s kivált az egermegyei városokban elmondhatlan iszonyuságokat követtek el, főkép a barátokkal.³⁾

Nem csuda, ha a végképen elkeserített s kiszegényített népség kész volt megválni annyira szeretett fészketől s éjjel nappal szökdöstek ki a városból, leginkább a közeli erdőségekbe, a Mátrába, úgy hogy a város kapuit folytonosan őriztetni kellett, kivált az úgynevezett Csapó-kaput, mely a mai putnoki hidnál állott.

A csapó-uteza kapuján kívül malom is állott, mely miatt pörösködés támadt a megye előtt s fölemlitetnek Barátnaky Ferencz, gróf Erdödy jobbagyái, Koháry Farkas jobbagya, Bossányi Miklós jobbagya, s az akkori „Ecclesia Malmába levő molnár“ mint tanuk.⁴⁾

Nem volt elég Karaffa hadi sarcza, hanem még Heisler tábornok is új adót követelt a várostól, melyet a fizetni képtelen nép nem akarván megfizetni, nyugtatlanság támadt vidékünkön s a városban, melyről:

„Szolnokból 26. nov. 1685. Bulyovszky alispán írja Almásy János nemesek birájának, hogy a nap reggelén 8 óra tájban értették Heisler generális uramtól utolsó resolútióját portiók iránt, három garast

¹⁾ Megyei Levéltár. 1684. M. — 817.

²⁾ Erdélyi János. Népdalok II. k. 273. l.

³⁾ Magyar Sion. Levéltár VI. — 603.

⁴⁾ Megyei Prot. 1685. jul. 16. Gács várában.

resolválván ő nga minden napra egy egy portióra. Im azért megvettük azon portiókat, kire mi illik? Kd azon böcsülletes emberekkel az kiket írásba attam kk. úgy nyissa föl szemeit s úgy járjon el ebben a dologban s úgy kiméllje egyiket vagy másikat, hogy mind kd mind pedighen városa pusztulása ne következék. Hatodnap alatt legien valami administráció, mind város mind penighen faluk részéről, a falukat penighen úgy őrizze s úgy boesássá el kelmed, hogy bizony kelmed fizeti megh az eő quantumjokat. Ha nyakaskodik az szegénység: minden kiméllés nélkül cselekedgyék vele, mert ennek csak megh kell lenni. A mellett azt paranesolta Generális úr ő nga, hogy az a város tiz akó bort mentül hamaráb szerezvén, ide administrállia, pénzben fogh accep-táltatni. In summa irván: klk úgy gondoskodgyék, hogy leghamarab keteken esik az exekutió, mert igen nagy periculumban forog Gyöngyös várossa. Éltessen Isten ktekét! Kivül: Kérem kdet első alkalmazos-ságghal külgyön kd Aszonnak való egy pár esizmát.“

Ekkor lehetett boldog világ a gyöngyösi esizmadiákra, midőn még az alispánnék esizmáit is Gyöngyösön varrták!

Azomban azt tartja a zsidó közmondás, hogy: ahol nines, onnan az Isten sem vehet, hacsak előbb nem teremt! Így történt aztán, hogy nem levén pénz, nem fizették a kivetett nagy adókat s így megtörtént amivel fenyegette biránkat az alispán, hogy: „Leghamarab kegielmeteken esik az exekutio;“ úgy is lön, mert szegény biránkat fog-ságba vitték Egerbe.

Egyszersmind latin nyelven irt Bulyovszky levelet a gvardiánnak, melyből érdemes közölni magyar fordításban a részletet, hol mindenre kéri: világosítsa föl a népet s így szól: „Működjetek, működjetek önmagatok és az Isten egyháza népének megmaradásán, különben végetek. Én, a dicső megye méltatlan szolgája, ha itt meghalok is, többet nem tehetek. Ti lássátok, Isten és világ előtt mentve legyenek, mert itt semmi helye nines a mentefőzéseknék, semmi panaszoknak, csalhatlanul tudjátok meg, hogy ezeknek megh kell lenni.“²⁾

Még alig törölték meg könytelt szemeiket a mi szegény zaklatott apáink, midőn egy még nagyobb meglepetésre, s még kecsesebb irályu levélre ébredének; az egri

¹⁾ 1685. 29. sz.

pasa ugyanis magyarul írt, melynek eredeti, majdnem komikus irálva arra mutat, hogy a szorongatott törökök sem sokat értek már reá stilizálni:

„Két ezer szál palánkfát kérnek tőletek; azért fejetek, éltetek és minden jószágotok vesztese alatt parancsollyuk, hogy semi mód és ok alatt meg ne merjétek próbálni és cselekedni, hogy csak egy szálát is hagyatok, nem hogy többet, mert ha ezen parancsolatunkat meg nem tartjátok, elhídjétek, hét esztendőstű felül szabliára hányatunk és az mel az aniátok tsatsibül tejet szopogat, az is hasára fordul.“ Ugyanekkor még ezer tallér birságot kíván ily szelid modorban . . .

Mit volt mit tenni? levelet írtak a város esküdtjei az alispánnak:

„Egerben levén már régtől fogva az fő biránk fogva ednehániaid magával, két embereinket küldöttük be, hogy köniörögnének az Pasa előtt, hogy engedné meg az Palánk fának aláhordását Szolnokká. Kérje Generális ő ngát is, mert lehetetlen a török miat megtsелеkednünk, minden felől tsak nagi veszedelemben forgunk.“

Egyszersmind írtak a pasához is, annál inkább, mert az elkeseredett nép — mint látszik — két török katonának is elmetszé élete fonalát. A kérlelhetlen pasa azonban nem engedett és így válaszolt:

„Elvettem leveleteket ti híres gyöngiösi birák, hamis mentségteket és a két katona megöléseért, kik loptak; Semsei kapitán is fenyegető levelet írt“. . . de azért az eredmény csak az lön, hogy: fuss vagy fizess!

S aki el nem futhatott, az fizetett, mert az alispán is kérlelhetlenül válaszolt az elüljáróságnak: „Minden, Gyöngösbe szorult falukból két-két ember, az kiket kelmed szereti, úgy nissa fel szemeit, az város quantumát azon szerint azok a faluk is, amint írásban adtam. Nemességét ne hántorgassa, azon szerint palánkfával se késsék, mint-hogy városok utolsó pusztulásába jár a dologh. Valaki bészorult kmetek városába, azokat szabadon foghassa, arestallia, javait tartóztassa, hogy az eő felséghe szolgálattia véghez mehessen amennyire lehet. Itt levén kmetek embere, el sem botsátatik, s ha kmetek ebben késedelmeskednek, nem más, hanem k városssa romol.“¹⁾

¹⁾ Bulyovszky Fer. 1685 29. sz.

Lehet . . . vagyis: dehogyan lehet képzelni ezt az állapotot!

Csak úgy a jó gyöngyösi nép élelmessége és önfentartási ügyessége mindig kéznél van.

Mit tőnek tehát?

Volt boruk, volt pálinkájuk, fölállítottak egy osztály-értékű vám-sorompót, hogy kizárólag maguk értékesíthessék áruikat, mely intézkedésről Kecskeméti Eötvös István bíró így ír az alispánnak:

„Senkinek sem szabad sem bort, sem éget bort, sem pálinkát az város kortszája ellen árulni 12 forint büntetés alatt, és minden pálinkának az város számára elfoglalása alatt vagy bornak, az ki bort árulna. Ennyi sok nyomorúságban és fizetésben onnan várhatunk valami kis hasznot, melivel fejünket menthetjük.“¹⁾

Valószínűleg úgy mentették fejüket is, Almásy János bíró urat, hogy fizettek, Szolnokra palánkfát is hordtak, aztán haza bocsáttatott a fogságból.

Szomszédság fejében azonban a horthi bírót szerette volna a gyöngyösi bírónak még ki sem hült helyére kvártélyozni, azért ír az alispán:

„A horthi bírót külgye kezemhez, statuáliak exemplumot rajta, más is tanúllyon róla, az buzáját peniglen arestallia, megh legien klmed keze rajta, tovább való dispositiomigh. Jól tuggyak, hogy én megh parantsoltam nek, hogy az külső embereket ki ne botsássa az városból, mert bizony klmetek fizet érettek; az nyilván betelik klmeteken, mert ott jár elméje az uraknak, hogy klmre extendáliák az falut, az kinek menstruális kilentz ezer forint quantuma vagion. Klmetek azért üsse, kergesse, és ha most meg nem veszik is rajta, jövődöben is meghfizeti, és így az uraságh semmi kárt nem vall. De ezen discursusra mi nem akarunk lépni, jóllehet azt resolválták minekünk, hogy ennek csak megh kell lenni, mert klmedet caussálják avval, hogy kibotsáttatia az szegénysiget.“

Mire Almásy bíró úr a helyzet hű képét föltárva így válaszol:

„Az horthi bíró megh szegvén hitét, elszőkött volt, az szegénysiget az töröknél sok adósságban hatta vala, akiket hogy némely falu

¹⁾ 1685. 56. sz. Prot. Comit.

lakosit az Török rútol esigázta, sokan az szegénség közül is elszöktek. Egy verem kölesse és egy verem buzája levén, rabokat fogadot reá, hogy éjjel titkon elvitesse az várasból, de elfogatott s javait a török adósságára fordíták. Ez a kuttja in exemplum et terrorem aliorum megérdemlené, hogy fölakadna, mert már érezvén az kolbász büzét és az rettenetes súlyos fizetést: volt olykor, hody éjel 40 szekerral is ment Ujvár tájára, hajdukat fogadot a jószáguk mellé, meg akarták őt ölni, de nem engedte Almássy. Már a falukból is szöktek, ott vannak név szerint, azonkívül sok mind Gyöngyösről, mind más helyekről, kik oda mentek, alig némely helyen két három ember maradott. Dévay János urat kéri, hogy a jegyzőt fenytse meg, ne részegeskedgyék, minden estve megrészegszik mint az disznó. Plebánus úr is relatiot adhat. Az török részéről is sok az kívánság.“

Az alispán hajlíthatlan maradt a szomorú helyzet esetelése után is, sőt most már nemesak biránk fejére, hanem a szomszédos faluk népére is dörög, melyek közt kivált a R á c z o k n a k esufolt derék püspökiekre önti sűrű epéje teljességét:

„Gyöngyös várossa és ottan levő faluk Biráinak lakosinak, nemes nemtelenek közönségessen adassék. Kkk ajánlom szolgálatomat. Sok szép és kemény szóval mind írtam mind üzentem kkk, de keveset használ, s mit hozott kk az niakaskodás, megh tapasztaltátok. Im az attiafiakhoz haza bocsátott Generális uram, mi véghe lett: meghérthetitek tüle. Dévay Jánosnak miben vagion dolga mellette valóival, leveléből meghérthetitek; klték azért ugy eselekedjék, ugy nyissa tovább is szemeit ha csak abban perseverál erunt posteriora pejora prioribus. Extremis extrema sunt quaerenda media. Nemes, nemtelen, seőt possessionátus uram is szereti meghmaradását, ne kiméllye, ne respectállia nemességét, a kinek vagion, akár városi akár Falusi, akár Belső írásbeli, akár külső legien, vegie el buzáját, árpáját, pénzét és ezt a rettenetes kívánságot nyolez napok alatt telljesicse be, adván kinek kinek pecséttye alat, ki mit ad, recognitiot, kirül jövendőben lehessen refusiója. Tik peniglen falusiak, hitetlen lélek, beste lélek kurva fiai, kemény nyakú szófogadatlan R á c z o k, úgi járjatok ide mentegető levelekkel, hagi Isten engem úgi segéllyen, valaki iön avval hozzám, holtra veretem. Megmaradástokon várossal együtt egy szívvvel lélekkel munkálkogyatok, engedelmeskedgyetek mindenekben az tiszteknek, job minden jószágtok fogion el, mint sem kardra hániattassatok, s tüzzel vassal meghemész-

tettesetek. Isten megáld ez után is benneteket, Jézus Xnak érdemére kényszerítlek mindniáitokat, ezekben ne legien semmi fogiatkozás, mert ha az esik, szegéni javaitok nyilvánóságossan romlása és gyalázatos halál következik. Értsétek azért az attiafiaktól, akiket haza expedáltak. Isten velünk! 5. dec. 1685. Vice Ispántok Bulyovszky Ferencz.“

Az örökös bizonytalanság és zaklatás ellenében utóljára legjobbnak találták őseink szerződésre lépni a hadi biztossal bármiféle követelésekre nézve. Hogy a 35 ezer frt fizetést pontosan megtartja városunk, ennek biztositékaul három túszt, vagyis kezeszt adott Gyöngyös a már ekkor a törököktől egészen visszavett szolnoki várnak. Ha a város pontosan fizet, akkor pártfogást ígér a fővezér, sőt szabad járást-kelest is biztosít. Bor szinte adható pénz helyett, akóját 8 frtjával számítva. E szerződés egyik pontja szerint senki sem hozhat bort Gyöngyösre, kivéve a filiszteusoknak nevezett jászokat, kik ijászok, vagyis ijból lövők. görögül baliszterek, filisterek, vagy filisteusok nevét viselték a hivatalos okmányokban is.¹⁾

A nyolcz forintos bort azomban aligha meg nem keresztelték jámbor keresztény őseink; mert Kompolti Pál főbiró tisztelt sógor úrnak azt írja Szolnokból Tassy Ferencz igentisztelt sógor úr, hogy: A b o r n e m n a g i o n k a p ó s

Bizonyosan a Mátrán termett annak a leve, eső képében, de ingyen az is jó lehetett.

Maga belátta a kormány, hogy mégsem igazság, amit a megye elkövet Gyöngyös városával, mely úgyszólván az egész vármegye helyett adózott s azért Fischer kamarai administrator által letiltotta a megyét attól, hogy minden teher csak a gyöngyösiek nyakába rovassek.²⁾

De minden szerződés, sőt a kormány beavatkozása daczára sem szűnt meg a zsarolás. Így még ez évi őszön a szolnoki parancsnok azt követelte, hogy minden héten ingyenes munkára 25 embert és 25 szekér tűzre-való fát adjanak a gyöngyösiek.³⁾

¹⁾ Contractus Com. 1686. jan. 27. „Philistaeis tamen, vulgo Jász-ságh vocitatis, per expressum Exceptis“

²⁾ Megyei Levéltár. 1686. mart. 16.

³⁾ M. O. 1686. nov. 13.

Ezen fölül Merz tábornok ismét 35 ezer forint hadi adót vetett a városra, melyet a már árpádkori okmányokból ismert Kompolti család egyik tagjától, Páltól s a nagy templomtól vett kölesön.

Ez időben született egy nevezetes irónk; ez Gyalogi János, aki világra jött Gyöngyösön 1686. január 6-ikán, polgári rendű szülőktől. Elvégezvén a gymnasiumi tanfolyamot, a jezsuiták közé lépett. Már akkor ott találta földie közül Jászberényi Tamást, Dévai Jánost, és Oláhpataki Pált is, kikkel egyetemben buzgólkodott s az irodalom terén foglalkozott, mely idő alatt szorgalmasan művelte önmagát, s a hittudományokból tudori szigorlatra készült. A tudori szigorlatot Nagyszombatban le is tette, s azt a szokásos vitakozással fényesen befejezte. A szigorlat után (1718.) a kolozsvári egyetemen a bölcészetet magyarázta.

Immaculatus B. M. V. Conceptus, Prima Jesu Societas Claudiopolitana, sudore et sanguine secunda et foecunda, Corona Joannaea: azon hét j. társasági Jánosnak alagyás és hősméretű életrajza, akik az időn Kolozsvárott működtek; t. i. Endes, Hamar, Kiss, Palugyai, Taksonyi, Thaner és Gyalogi Jánosoké, *Iter ad templum honoris, per templum virtutis:* az ő művei.

„Közönségesen ékes, de még sem keresett nyelvéért magyar Cicerónak neveztek; s innen történt, hogy a nemkatholikusok is szívesen hallgatván őt, a kath. hit alaposágától megőzvetve az egyház kebelébe visszatérének.“

„Sokoldalú elfoglaltsága daczára, szorgalmasan mivelt az irodalmat és szép hitszónoki 30 évi pályája alatt megjelentek tőle: Tizenkét alagya a zsoltárok felett. Költői allegoria, melyben az örökkárhozat bilincsei közt nyögő bűnös, a hét vezeklési zsoltár által kérő levelet intéz az irgalom trónjához. Halotti beszéd gr. Keresztes Márton küküllői főispán felett. Alagyás halotti emlék gr. Lázár Antal árnya felett, aki mint j. társasági ujoncz Trencsénben korán elhalt. A helyesírás és kiejtés módjáról. *Saeculum Praesulum Hungariae de re literaria bene meritorum.* Halotti beszéd br. Bornemissza János generális felett. A marosvá-

sárhelyi templom fölszentelésekor készült feliratok, korversek s költemények gyűjteménye. Vasárnapi szent beszédek Predicatio az Orsolitáknál templom dedicatioja napján, midőn Szögyéni Ilona szüz szent Orsolya szerzetes társasába beöltözne.

A rend vezetéséről, s minden nyilvános ténykedésről azonban 1752-ben agg-kora és gyöngékedése miatt lemondott, s nyugalomba vonult Budára. Itt rendezte sajtó alá:

Szent beszédeit. Nagyasszonyról, magyar szentekről és az országhoz tartozandó kiváltképen való ünnepekről jeles predicatiók.

Az öreg ősz lelke ifjúságát végső éveig megőrizte, s olykor-olykor föl-föl szállt a Parnassusra is, s Fitter Adám emlékéet szép elegiában megénekelte. Ez volt hattyúdala, mert 1761. év május 29-én, életének 75-ik évében meghalt.

Gyalogi Jánosnak mind prózai művei, mind pedig versei nagyrészt latin nyelven vannak írva, de ez azon korban így volt: a közönség, melynek ő irt, latinul beszélt.

Nem csekély számmal vannak azért magyar nyelven irt művei is, mert halotti beszédeit, apróbb műveit azon irta, s több mint 54, különféle tárgyú értékes mű jelent meg tőle magyar nyelven nyomtatásban.

Versei igen szép deáksággal s költői ihlettséggel vannak írva; természetesen a vallási érzelem benne tulnyomó.

Ő tevékeny, szorgalmas munkása volt az egyházi irodalomnak, melyet halálíg szolgált...

Már e korban mindenki a kétségbeesés szélén állott, s egy iratot küldének szegény jó őseink az alispánhoz Gácsra, mely hiven és borzasztóan ecseteli a helyzetet:

„Tudva lévén klnél és az tekintetes nemes vármegye eo ngok és klmek előtt, mily nagy inségben és nyomorúságban let legyen ez a mi nyomorúlt végső pusztúlásra menendő városunk, mint az idegen nemzetnek rettenetes kimondbatatlan sok kívánsági, rajtunk való elődése és az eo felsége hadainak rendeltetett, reánk vetett impositiók és sulyos portiók exactiója végett: annyira jutott már az szegénség a nagy inség miá, hogy inkább halálát, hogysem életét kívánja magának. Még Istenével sem gondol némely értetlen falusi és várossi lakos, hanem látván, hogy a falukra nem rendeltetett a quartély portatim, nem lévén

több az egész városban 8 portánál, most éjjel nappal a falukra falusi és városi nép kiszökik, ott ökreit eselédgyét intertenealyják, senkitől nem akarnak függni s halgatni, immunisek akarnak lenni. Nines több Gyöngyös és Patha várossának az egész vármegyében 8 portánál. Már innen is megyen a nép, aki megmaradt, lehetetlen 910 portiónak terhét supportálhassa. Az város népe in extremis levén, segítsége se oltalma nines, magával jó tehetetlen és ne láttassék magátul valamit cselekedni, violentiákat pátrálni, mint t a v a l v o l t : engedményt kér, az egész megye terhét ne viselje mert lázadástól tart.“

Ennek daczára kérlelhetlen volt az alispán és folytatá sürgetését :

„Utolsó veszedelemben küszködő szegény városunk — így irnak april 20-án — az egriek torkában van, és mind eddigh is kapuja be nem tetetődött, hogi majd koldulás nélkül magunkk meghmaradását reménlhetnénk. Immár hét héttől fogvást mind tavalyi Biráink s mind T. Pater Franciscánus és Prédikátor uraink az egri Tömlöcz fenekén való szenvedésektől gyötörtetnek.“

Csak ezen 1687-ik év őszén kezdének ismét a szomszéd falvakba s erdőségebbe az adózás elől menekülő lakosok viztatérni tűzhelyeikhez, ámbár még mindig rendezetlen volt a helyzet, s többi közt épen Tarján és Püspöki községek is folyamodtak védelemért a katonák kihágásai ellen.

Ez évi szenvedések koronáját valami Rensingh nevű budai biztos tette föl, 12142 frt hadi adót vetvén városunkra !

Elhatározottat, hogy idegen nemeseknek szólót birni és borral kereskedni nem szabad.

A megye-gyűlések Gyöngyösön tartatván, az 1690-ik évben november 19-ikén tartott gyűlésen olvastatott Leopold királynak a megyéhez intézett levele, melyben tudatja, hogy seregét Tököli ellen Erdélybe küldi, s azért kéri a megyét, hogy átvonuló serege élelmezéséről gondoskodják.

Következő évben, amint a főherczeg a megyén átvonult, Laczkovics Istvánt küldé városunk tisztelegni Szolnokba, mert „A Pünkösdy királyhoz hasonló, maga erszényét szerető substitutus (helyettes) Ispán nem arravaló, nem is legien aki fölkelt volna szegén város mellett fölséges Hertzeghnek köszöntésére.“¹⁾

¹⁾ Levél Horváthy Györgyhez 1691 10. sz.

Az állatok és szárnyas állatok árának feltüntetése végett, kivonatban ide iktatunk egy „Számadás”-t, mely 1691 évben, midőn I. Lipót királyunk a török ellen hadakozott, Gyöngyösön keresztül utazott ezrede részére kiszolgált élelmi szerekről vezetettett.

E szerint:

„Die 5-ta Maj. Két Ehtig való Gyalog német Buda felől érkezvén, azoknak Commisárus Almásy János ur eö kglme paranesolattyábúl egy özet 99 kr, öt tyúkot 72 kr, öt kácsát 1 frt 20 kr, foghagymát és vereshagymát 60 kr.

Die 25 maji, Montecuculj Regimentje érkezvén discretióban egy keeskét 66 kr; bort, vaját, salátát, borsót 1 frt 73 kr.

Die 5 juny. Dona Regimentiből való Tisztnek, két kácsát 30 kr; hat esirkét 36 kr; item egy borjut 3 frt.

Die 7 juny. Holstein Regimentibül való vice Colonellus commisarius eö kglmének egy nyulat 30 kr stb.

Rákóczy Ferene számára a város 1705-ben 2 eleven gémet négy tallérért vásárolt.

A visszélések meggátlása végett szigoru felügyelet alatt állottak az árulók, mészárosok stb. s aki esaláson kaptott, avagy ellen-zegült, azt szigoruan büntették. Így egy mészáros, ki 2 font hús helyett 1 és fél fontot adott: pálezát, Kaposztás György és fia pedig, amiért a vásár birót szidalmazták 10, a fia 20 pálezát kapott.

Még néhány apróságot: egy mészárszék árendája 1701-ben 36 magyar frt, egy bőr és egy mázsa faggyu; egy koresma árenda 110 frt volt. A Szent-Bertalan templom nagyharangja 1702-ben 456 frtra, az üteje — mely 150 fontot nyomott — 30 frtba, a torony órája pedig 1734-ben 400 frtba került. Temetések alkalmával a második harang minden megvonattatásától egy frt fizettetett.

A hetenkinti kétszeri hetivásár tarthatása iránti engedélyt a város 1727 évben nyerte.“

A rendőri intézkedések ez időben igen szigoruak voltak s a közesend fentartására kellő gond fordítatott. Így: a város minden kapujánál (három említettik) két-két őr állott. Bent a város utczáin pedig éjjeli őrök voltak. A csavargók és szökevények összefogdosattak, s a koldusoknak jel adott. Idegen, ki a városban letelepedni akart, abbeli szándékát a városnál 3 nap alatt be kellett jelenteni, ellenesetben

elfogattott. A ezigányok, ha a városba bejöttek. 50 pálczát kaptak és kiűzettek. A sütögető kofáknak engedélyt kellett kérni, melyért 1 pénzt fizettek.

A szüreti időkbén a kapukon csak azt bocsájtották ki, aki a dézsmát megfizette, s a kimenetelre levelet kapott. Megegett azonban, hogy sokan hamis pecsét alatt jártak ki és be. Ennek meggátlása végett azt határozta a tanács, hogy az, ki hamis pecsét alatt jár ki és be is a kapukon, ha tanácsbéli: 40 frtra és hivatalvesztésre, ha közember, a piacon háromszoros megcsapattatásra, ha pedig nemes ember: a törvényes úton büntettségék.

1725-ik évben nagy szárazság volt, s ez évben nagyon gyakoriak voltak az erdő- és mező-égések. Erre nézve a város, a megye jóváhagyásával statáriumot hirdettetett, mely szerint az, ki akaratból gyujtott, vasraveretett s 1 évig börtönnel sanyargattatott, s minden angarian avagy fertály esztendőben és pedig rendesen országos vásár alkalmával 100 pálczával megveretett, és utóljára a vármegyéből kiűzetett; — azon kívül ha vagyonos volt, a kárt megfizette. Aki pedig akaratlanul gyujtott (mint a pásztorok) 40 pálczával büntetették. Hasonló sors érte a helység öreit is, ha a tűzre nem vigyáztak. Az erdei falopóktól a fejsze elvétel 1715-ben rendeltetett meg.

Szigoruan büntetették a kath. ünnepek megszegői és az Isten káromlók is. Így, az, ki a kath. ünnepeket meg nem tartotta, ha tehetős nemes volt 25 frttal a szegényebb 6 frttal; — ha tehetősebb paraszt volt 50 páleza, a szegényebb 25 pálczával büntetették. Két ember pedig, a mért káromkodtak 40 pálczára és 12 frtra büntettek, akik később „kezők aláírásával megerősített“ levelet állítottak ki, igérvén, hogy magukat megjobbítják. Szokásban volt a „Karácsonnapi bocsánatkérés“ is, mely alkalommal maga az előljároság is megkövette egymást.

Az aranypénz értéke 1722-ben így volt megállapítva: egy darab körmöczi arany értéke, 4 frt 12 kr, — hollandi és más aranyoké pedig 4 frt 9 kr. A városi pineze börtönné 1731-ben alakítottatott át.

A pervitelre nézve, megemlitjük, hogy minden panasz

kezdetben szóval, 1764-től pedig írásban adatott be. Minden pertől a város díjját szedett, és pedig a kisebbektől, 1 frt a nagyobbaktól pedig 3 frtot. Az adásvevési szerződések pedig csak a város hírével voltak köthetők. Skerlesz Sándor pesti ügyvédnek honoráriumja, amiért a városnak 1734-ben egy metális pert bevégzett: 30 frt volt.

Mint főnebb említettett: elhatározta Gyöngyös, hogy idegen nemeseknek szőlőt birni és borral kereskedni nem szabad. Ezen határozat legelső sorban a szomszédos Nógrád megyét sujtotta, mely viszont alispánunknak tudtúl adta, hogy ha ezen szabály megtartatik. ők nem fognak hozzánk hordókat hozni, mi körülmény arra mutat, hogy a bodnár-
ipar nem rendelkezett nálunk elég erővel.

Annál hatalmasabb volt azomban a kovács-czéh, mely egész bátran panaszt emelt a megye előtt Gyöngyösön, hogy az ő czéhmesteröket a bíró megverte, mert nem akart két mestert a Mátrába küldeni szemet égetni. De különben is a bíró úr mindig csak a német kovácsokat pártolja.¹⁾

„Generál Gróf Koháry István — mint a megyei iratok őt nevezik — gyöngyösi lakos és birtokos volt ez időben, s többi közt felettébb apprehendállya és igen nagy kisebbségnek is tartya, hogy Almásy János a hóhért a gróf úr fundusára és házához szállította, s azért is megparancsollya, hogy onnan mingyárt verjék ki, mert nem szenvedti.“²⁾

Az idők járása ugyancsak megnehezült fölöttünk s 1697-ik évi januárban így irnak zaklatott őseink Horváthy György alispánnak.

„Csendeseb időkel Isten áldgya klmedet velünk edgyütt! Mgos Generális urunk Tokaiból megérkezhén, executióval fenyeget bennünket, akitől Isten oltalmazza kelmedet is, amely is immár ben vagyon a városban, eltelvén a holnap tiz óra, húsz vagy harmincz executor rajta lészen a városon.“³⁾

Ugyanekkor Corbelli tábornok elfogatta a gyöngyösi bírót, de vizsgálat után elbocsájtotta.

¹⁾ Megyei Levéltár 1693. 51. sz.

²⁾ 1694. mart. 15. 30 sz.

³⁾ 1697. jan. 20. 12. sz.

Telekesy István a kinevezett egri püspök, ki dicső tetteiről már mindenütt ismert hazafi vala, 1698-ik évi november közepén jött egri egyházmegyéjét elfoglalni.

Hatvanig ment eléje a megyei nemesség, s ott rövid beszéddel üdvözlé. A püspök könyezve válaszolt, s mindenütt, amerre folytatta útját, a nép öröm rivalgása között a legnagyobb tisztelettel s hódolattal találkozott.

Gyöngyösön nagy lelkesedéssel ment a papság és nép az ünnepelt főpap elé, aki templomi öltönyében a kapu előtt leszállt s a jezsuiták főnöke által üdvözöltetvén, ünnepélyes diszmenettel, ének zengése között vezetett a városba a Jeruzsalem utcán át.¹⁾

Mindenből kipusztított szegény városunk mily kiadásokat tett a megye helyett is, legjobban föltünteti egy 1699-ik évben Gyöngyösön összegyűlt megyéhez intézett fölirat, melyben panaszát és kérelmét a város előterjeszti:

„T. N. Vmegye! Minémű terhes és csak majd elviselhetetlen nyomoruságokat és inségeket szenvedett Gyöngyös városa az elmúlt Sz.-György napiától fogvást a sok kondescensiók és mundérok hordozási, mellette levő tisztekre való gazdálkodás, külső szekereknek későn való előállításáért, mennyit költöttünk és expendáltunk, kitetszik az quietantiákból, és az város Regestrumából, kihez képest folyamodunk, alázatosan Ngt. khez, mint hogy Gyöngyös városa nem praecise magáért szenvedte és költötte mindenkor ezeket, hanem a n. megyéért s becsületes tagjaiért és tiszteiért: méltóztassék ngtok klm. azon expensánkat a reánk imponálandó Portióbéli quantumunkban acceptálni.

Alázatosan terjesztyük a ngtok klmk úri személye eleiben, hogy a nyári portióban vagyunk restantariusok k. Vitézlő Ország Pál substitutus Vice ispány urnak ö kk. 114 német forintokkal, melyet is az Biráknak sok fogyatkozási miatt ki nem szedhettük, méltóztassék szegény városunknak condonálni, vagy condescensiókra költött expensáinkból defalcálni, másként elégtelenek vagyunk a T. Várm. azon suma pénzről contentálni.“

¹⁾ Jezuíták Naplója 1687—1730-ig. — Magyar Sion II. k.

IX.

Új élet és új bajok.



tizenhetezredik század általános jellemvonása gyanánt lehet tekinteni városunkra és vidékére nézve azon jelenséget, mely az országban mindenütt mutatkozott s a rendezkedés fogalma által nyer legalkalmasabb kifejezést.

Amint a törökök az előbbi század utolsó előtti évtizedében kiűzettek édes hazánkból, őseink mindenféle ügynek rendezéséhez fogtak.

A másfél száz éven át török uralom alatt elnyomott keblek egyszerre szabadabban kezdenek lélegzeni s rohamos gyorsasággal szívták be a szabadabb, de még nem mindig teljesen tiszta, levegőt.

Mindenfelé kezdett nyilatkozni a társulási szellem, mely a Rákóczy-féle mozgalmak szabad-szellemű hatása gyanánt tűnt föl.

Látták derék őseink, hogy az egység éltet: a megoszlás halált hoz, s azért igyekevének minden téren egyesülten állást foglalni, akár a tudósok egyletét, a coetus litteratorumot, akár a takács, kovács, szakács, vagy ács társulatokat, czéheket tekintjük.

Ki hinné, hogy a Rákóczy-féle mozgalmaknak egyik gyúpontja épen városunk vala?

A történeti adatok majd föltűntetik az alábbiakban.

Mindjárt e század elején igen sok kellemetlenséggel s igaztalansággal kellett megküzdenie szegény jó őseinknek. Ennek tanúi azon neheztelményi pontok, melyek 1701-ik évi november hó 16-ról kelt s a megyei levéltárban 105. szám alatt található panasz-leveleikben olvashatók e czim alatt: „A gyöngyösi lakosok panaszai, melyekben sokféle neheztelményeiket pontonként előadják!”

Tisztelet, becsület áldott jó őseinknek, de igazság is! Ő ellenök is volt elég panasz ez időben, s a birtokfoglalás napi renden levén, a mi őseink is neki fogtak a birtokszerzésnek s nagy kegyében bizva Rákóczynak, már 1700-ik évben Halász, Horth, Györk, Adács, Visznek községeket elfoglalták, de Bossányi László, Koháry István, Szunyog Gáspár birtokosok az ellen tiltakoztak, mint sajátjaik eltulajdonítása ellen.¹⁾

Az akkor még egri püspökség birtokai Püspöki és Solymos is ugyancsak kemény védelmet vettek igénybe a jó gyöngyösiök ellen, s a püspök meghatalmazottja, Taródy István, erősen csatázott a foglaló gyöngyösiökkel, kik azon érvet hozták föl, hogy a török uralma alatt mindent ők fizettek a nevezett községekért, tehát ők vannak jogosítva uraivá lenni azon birtokoknak. A gyöngyösi Jezsuiták is próbálgatták az általánossá vált foglalási mesterkedéseket s Tamás nevű, gyöngyösi házfőnök, erősen tiltakozik Gyöngyös és Tarján állítólagos rablásai ellen, mint melyek versengve vetélykedtek Fajzat nevű uradalom elfoglalásán.²⁾

De az egyik oldalról tett túlkapasokat a másik rész is iparkodott viszonzni s így történt, hogy Telekessy István egri püspök egy királyi parancsot mutatott föl, melynél fogva a város dézsmát tartozik fizetni a püspöknek. Lehet képzelni azon ősi lelkesedést, mely az engedett szabadságok iránt keletkezett, s fizetni soha, senkinek semmit, nem szerető őseink — kiknek mi e tekintetben pláne legkitünőbb és legméltóbb fiai vagyunk — kézzel lábbal tiltakoztak a dézsma ellen.

¹⁾ Megy. Levéltár 170. M. 487—491.

²⁾ Megyei Levéltár N. 3.

Nem is volt esuda, hogy kedves ősünk nem szerették az újabb terhek elvállalását, hiszen ők voltak minden fizetségi kötelességnél első sorban, sőt más falvak és városok helyett is ők fizettek, ők viselték a terhet, mit maga méltányos vármegyénk is beismert¹⁾; midőn elhatározá, hogy kifizeti mindazon összeget, melyet helyette Gyöngyös város kifizetni sziveskedett.

Amint a törökök kifizettek, az ipar azonnal rohamosan emelkedni kezdett, s a jámbor, példás-életű mester-emberek ezéhekbe egyesülve, megvetették alapját azon példátlan szép patriarchális életnek, mely a szabad ipar s versenyző gyárak létre nem jötteig teljesen megelégedetté, boldoggá s igen gazdaggá tette a gyöngyösi mester-embert.

Igy már 1700-ik évi május hóban megalakult fényes ünnepélyek között a gyöngyösi kerékgyártó ezéh; két év múlva pedig, 1702-ben, a messze földön híres takácsok ezéhe is létrejött.

Lehet képzelni, mily mozgalmas időket élt át ez időben városunk s vidéke, midőn majd minden héten más meg más kószáló, rabló esapatok jelentek meg sarczolni, s azon kívül a nagyon viharos megyei gyűlések is városunkban tartattak.

Az 1703-ik évi október hó 14-én tartott megyei gyűlésen olvastatván Rákóczy Ferencznek fegyverre szólító levele a németek ellen, az egész nép távol vidékről fölfegyverkezve sietett városunkba, s október 21-én indult ki Gyöngyösről a hadsereg, mely Saáron. Visontán, Halmajon át Kaálba (!) innen Soósrévbe, majd Andornak alá húzodott, hol Borsod megye seregével az Eger folyó mellett találkozott öt napi folytonos menés után.²⁾

Az élelmezési főbiztos a sereg részére Darvas Ferencz lón, kinek elég gondot adott a nagy sereget s fejedelmi udvart kellőleg ellátni, annál is inkább, mert Rákóczy folytonosan változtatta hadi szállását s már 1704-ik évi marczius 19-én egész táborával Gyöngyösre vonult, hol két biztost ruházott föl háztartása és serege ellátásával.

¹⁾ Megyei Levéltár M. 736.

²⁾ Megyei Levéltár N. 1703. okt. 14.

Nem találhatta magát valami roszul városunkban a fejedelem, vagy legalább is úgy volt, mint az egyszeri kivégzendő, aki fölszólítván a lépcsőre lépni, egész udvariassággal mondá: igen szívesen, uram! mivel hogy úgy is muszáj!

Bármi volt legyen az ok, elég az hozzá, hogy Rákóczy Ferencz a húsvéti ünnepeket Gyöngyösön töltötte, mely alkalommal a fővezéreknek és küldöttségeknek negyven darab fehér kenyeret adományozott ősi szokás szerint, melyek mindössze az akkori jó világ szemében 4 frt 80 denár értékűek voltak.

Boldog (?) világ! mikor jő el ismét a te országod??

Daczára, hogy a fejedelem saját magas személyével szerenesélteté városunkat, ez sem volt képes az akkori foglalási eszméket rendes medrökbe szorítani, s leginkább a vallási mozgalmak léptek előtérbe.

Igy például Rákóczyval Beresényi Miklós, mint Illyés István krónikája mondja, 1704-ik évi márczius 13-án Gyöngyösön tanácskozott, hol a nem katholikus magyarok küldöttei ugyancsak hatalmasan működtek saját érdekükben, s kilenczven katholikus templomot követeltek a maguk számára az országban. Követelésük azonban nem teljesítettet.

Még hat nap múlva, márczius 19-én, szent József napján is tartott a viharos értekezlet, melynek azonban egyéb eredménye nem lett, mint az, hogy az újhítűek részére, ahol csak vannak az országban, szabad vallás-gyakorlat biztosított.

A vallási villongások általában nagy mérvet öltöttek, nem volt semmi szent, semmi tekintély, semmi érdem.

Amint Beresényi Miklós 1703-ik évi november elején elfoglalta Egret, Telekessy István egri püspök azonnal a cserépi várba hurczoltatott fogságba. Ennek rémitő hírére a káptalan és szerzetesek Gyöngyösre menekültek, de itt is rögtön letartóztatták őket.¹⁾

Ehez járult még az őseink által erősen hajtott perek az egri püspök ellen, melyről panaszkodva így ír Telekessy:

¹⁾ Magyar Sion 2 k. 388. lap.

„Ennek előtte négy Esztendővel szintén ezen napon (?) mely nagy örömmel, mely nagy s talán érdemem felett való szép triumphussal, mely szép énekszóval, csaknem Osanna kiáltással ezen Hevesvármegyének s nevezet szerint híres Gyöngyös várossának ajtatos fiai fogadának . . . nagy örömmel városuk Jeruzsalem utcáján kiki-sérvén, Eger várossa felé utat mutattak, vezérim és kalauzim voltak : s ezen szent napon a lakhelyemül rendeltetett fészkecském-ből kiperelnek.“

Az 1704-ik évi szent József napja igen sok bajt és kellemetlenséget hozott városunkra és vidékére, mert Rákóczy Ferencz e napon — mint említettett — egész táborával itt időzvé, innen rendelte el, hogy a kegyvesztett császári urak javai lefoglaltassanak, s a fejedelmi koronának adassanak.¹⁾ Ekkor nagy forrongás volt hónapokon keresztül városunkban s június 14-ikén több gyöngyösi kapás megtámadta Vadász Márton esküdt házat, ám elfogattak.

Gyöngyösről márczius 20-án Jászberény alá vonult egész táborával a fejedelem, de csakhamar ismét visszatérve, itt tanácskozott Széchényi Pál kalocsai érsek Rákóczyval a béke iránt, mely azomban ohajtott eredményt nem hozott.²⁾

Mikor távozott el Rákóczy egyik legkedvesebb helyéről, Gyöngyösről, ezen eredménytelen béke-alkudozások után? a megyei okmányokból kitudni nem lehet; igen valószínű, hogy hosszú időn át, vagy legalább igen gyakran tartózkodott itt, vidékünk uraságai képezték főtisztjeit és, mint az alábbi mozgalmakból látható, Gyöngyös iránt mindig a legbensőbb szeretettel s jó akarattal volt.

1705-ik évben a megyei gyűlés február 23-án Gyöngyösön volt; márczius 9-én pedig folytattatott Egerben. Általán ez időtájban a megyei gyűlések Gyöngyösön tartattak; városunk mint a megye valódi székhelye szerepelt, sőt Rákóczy a következő 1706-ik évben Gyöngyöst a dunavidéki kereskedelem központi helye gyanánt jelöli ki³⁾ majd 1707-ik évi december hó 29-ikéről kelt rendeletével

¹⁾ Protocollun. Comit. N. p. 26.

²⁾ Horváth M. Magyar Története 3.

³⁾ 1706. 145. sz. jun. 7.

erős hangon ír a megyéhez a gyöngyösi tanács kérelmére, hogy e város jogai kellően respectáltassanak.

A magyar és német, a fejedelmi és császári elem mind élénkebben és erősebben küzdött a fölény miatt; a német részről jött hatás mindig élénkebb visszahatást szült, elannyira, hogy a nemes vármegyében is föléledt a létérti küzdés szunyadó magyar szelleme, s a következő 1708-ik évi augusztus hó 30-án tartott megyei gyűlésen örömrivalgás közt olvastatott föl a gyűlés jegyzőkönyve először magyar nyelven. . . .¹⁾

Az elűzött törökök után üresen maradt földeket s falvakat mint saári ezimzetes apát, nagy szorgalmasan foglaltató Almássy András gyöngyösi plebános rokonsága erősen folytatta a gazdátlan birtokok foglalását. Így 1708-ik évi Xavér Ferencz napján egész sertés nyáját a benei erdőre hajtatta az Almássy család, de Hajdú János akkori bíró erősen protestált a foglalás ellen, a sertéseket elfogatta, a kondást saját érdemes személyében megverte, miből aztán hosszas pör lett a megye előtt, mely a gyöngyösiék javára dült el.²⁾

Ugyanez időben más földes uraságok is szűtyongatták vala kedves őseinket, kik Petes Ferencz és Kászonyi Tamás küldötteik által kiküldetni kérik Dévay Pál alispánt annak elintézésére, vajjon Ország Pál, Deák Judith (Almássy János özvegye) Kállay Erzsa (Majtényi György özvegye) követelései a város ellen jogosak-e vagy nem?³⁾

E kor jellemzésére szolgál az is, hogy senki nem volt biztos a maga személyére és vagyonára nézve a törökök elűzése után, kik nyers, de igazságos szigorukkal mégis kellő korlátok közt tudták tartani az igaztalanságot.

Akinek nem volt hatalmas véd-ura, patrónusa, az olyan embernek sem személye sem vagyona nem volt perezig sem biztosságban s ekkor fejlődött ki az egykor szabad Gyöngyös városában a jobbágy-rendszer, a taksa, robot, dézsma, porció s egyéb ily kis kigyók, melyek ma mérges óriás-kigyók alakjában mint örök-váltság, 60 és 90

¹⁾ Protoc. 1708 aug. 30. 360. lap.

²⁾ 1708. Prot. m. f.

³⁾ 1708 lap. 385.

ezer forint szörny-adósság s végtelenig nyújtózó pót-adó, szoritják össze kedves városunkat.

Íme egyik példája annak, hogyan lettünk szabadokból jobbágyokká, taksásokká?

Darvas Ferencz megyei tisztviselő lévén s valószínűleg igen sok megyei munkát kénytelenítettván behajtatni az akkori idők kívánalmai szerint, nem nagy gráciában állott előttünk, fizetni soha mai napig nem szerető gyöngyösiek előtt, s ez oknál fogva sok kellemetlenséget csináltak neki érdemes őseink. Ő viszont nem tudván magát sem okosabban sem erősebben védeni, az akkor nálunk leghatalmasabb védnök, Rákóczy Ferencz oltalmába dobta magát, s a fejedelem ez irattal biztosítá őt védelméről:

„Rákóczy Ferencz. Darvas Ferencz hívünk Gyöngyös városában levő házat és azon házban resideáló Magyar Márton gazdáját és cselégyit s akármilyen névvel nevezendő javát vettük speciális kegyelmes protectionk alá, miért is megirt hívünk speciált házára erőszakosan reá szállani, ottan alkalmatlankodni, étel. ital, abrak s egyéb gazdálkodásra erőltetni ne merészeljetek. Eger melletti táborból. 1708. martzius 23.“

Igy lett érdemes Darvas Ferencz uram védenczévé s a védnökség iránti hálából jobbágyává a fejedelemnek.

Rákóczy hadainak egyik dicső vezére, s legnevezetesebb egyéniségeinek egyike volt az öreg B o t t y á n J á n o s, kiről néhány aláírása után következtetve azt kell állitanom, hogy a bőjtöt háborúban is szigoruan megtartó szelidlelkű vezér bizonyára jobban értett az ellenség apritásához, mint saját becses neve aláírásához, mely aláírás épen úgy néz ki, mintha vitéz bátyánk hős kardja hegyét mártotta volna téntába s avval pingálta volna alá tisztelt nevét.

Mennyire vallásosak voltak akkor a katonák, mutatja az öreg B o t t y á n példája, ki 1709. évi február 15-én azt iratja Széchénből Dévay Pál élelmezési biztosnak utóiratban:

„Most a bőjtös napokban tudom bősége lesz kegyelmeteknél a halnak; igen kedvesen venném, ha valami vajjal s más kulinárákkal is gazdálkodnék kegyelmetek.“

Bármily derék vezérei voltak is a magyar hadaknak, az akkori idők izgalmas volta nem engedte lecsillapodni a forrongó elemeket s így történt, hogy örökös harc volt a fejedelmi magyar és a császári német seregek között.

Igy az 1709-ik év tavaszán, ápril 4-ikén írja Darvas Ferencz Dévay Pálnak Gyöngyösre, hogy :

„Főgenerál Beresényi Miklós parancsolattya szerint a hajduságot rendben kelletvén vennünk, a Brigadiros Csajághy János urammal több nemes vármegyék is az Mátraalyon összejövén, az jelenlevő holnapoknak 10 és 11-ik napján Tar és Pásztó tájára termináltunk, úgy hogy az egész hajdúság a Mátra környékén dislocáltassék.“

B o t t y á n bátyánknak azonban nem sok része lehetett a hadi dicsőségben épen úgy: mint az annyira ohajtott sok jó halban, mert állítólag „A tarnaörsi táborban halt meg II. Rákóczy Ferencz híres tábornoka Bottyán János sept. 27-ikén. ki innen Gyöngyösre vitetvén, a barátok t e m p l o m á b a n nagy pompával eltemettetett.“¹⁾

Én azonban minden utánkeresésem mellett sem tudtam maig nyomába jönni sem a barátoknál semmi adatnak, sem pedig annak, hogy mily történeti alapon áll ezen állítás, melyet Balássy Ferencz jeles történészünk után vettem föl, kinek semmiféle hivatkozással nem okadatolt állítását a halalozási időre nézve igazolni látszik azon körülmény, hogy Beresényi Miklós O r c z y I s t v á n t teszi a hevesi hadak vezérévé.

Eger városa részint az ellen által erősen fenyegetve, részint hatalmas pártfogói részéről elegendé biztosítható nem lévén, de még inkább talán a vármegye természetes fekvése vétetvén figyelembe, Gyöngyös városa tüzetett ki nemcsak a megyei okmányok letéti helyévé, sőt egyedül városunk szolgált a megye székhelye gyanánt; azonban a nagy mennyiségben levő okmányoknak, de még inkább a magasabb számban levő hatalmas mellék-érdekeknek lehetett tulajdonítani, hogy az okmányok még hat év mulva sem voltak teljes számban Gyöngyösre szállítva, úgy, hogy e részben 1716-ban új megyei rendeletre volt szükség.

¹⁾ B a l á s s y F. állítása szerint, ha jól emlékszem: Hevesmegye történeti vázlatában.

Lehet mondanunk, hogy a tizennyoleczadik század első évtizede igen érdekes történelmi mozzanatokkal alkotult le.

Igy például 1710-ik évben Rákóczy Ferencz és Döry András birtokai elvetettek I. József által, mert a nevezettek hűtlenségben találtattak, s azért összes birtokaik Gyöngyössel együtt Althan Mihály Keresztélynek adományoztattak.¹⁾

A szolnoki vár is ez évben látszott elérni legnagyobb fontosságát, amennyiben a hadi műveleteknél reá különös sulyt látszottak vetni. Igy gr. Eszterházy Antal ir Gyöngyösre Dévay alispánnak, hogy a szolnoki erősség naponként és óránként épittetik, melynek munkája, „hogy meg ne csüggedjen“ szükségképen kívántatik a fizetés, azért száz tallért kér küldeni s a kapuhoz száz erős tölgyfát, nehogy, ha munkálkodni megszűnünk, nem kevés fogyatkozása következék az országnak.²⁾

Sirok vára szinte ellenállásra számított még ez időben, s a szolnoki vár erősítéséhez nagy buzgalommal járult Perényi Miklós, siroki kommandant, ki ellen panaszt emeltek, hogy nagyon zaklatja a népet „a kocsik miatt, melyeket a szolnoki vár javítására küld.“³⁾

Ugyanesak ő augusztus 26-ról három száz embert kíván városunktól az egri vár javításához és még száz forintot.

Röviden bántak el akkori világban az emberekkel, akár Csajághy obester uram, vagy épen — mint főnebb láttuk — maga Rákóczy fejedelem lett volna is.

Bezzeg szegény Csajághy János obester uram is megjárta a jó gyöngyösi ellen tett garázdaságok és követelések miatt, mert 1710-ik évi juni 20-ról azt írja Beresényi Miklós főgenerális Pazdicsról, hogy „Csajághy János urunk eő kegyelme mostani árestumából kiszabadulva, visszahelyeztetett előbbi állapottyába, mely árestuma alatt az ő regimentjének nagy fogyatkozása volt, kivált az hajdúságnak oszlásával és elszéledésével,“ ami bizonyára Rákóczy

¹⁾ Rupp. Helyrajz. 64. lap.

²⁾ 1710. jun. 11.

³⁾ 1710. máj. 22.

hiveinek minden téren való visszaszorítása folytán történt. Már maga azon levél, melyet augusztus 21-ről¹⁾ Rákóczy Ferencz intézett, oly erős hangon van tartva, hogy a fejedelem teljesen meghasonlott és reménytelen kedélyére enged következtetni.

Az ecsédiek nagyon buzgón teljesíték a rájuk rótt terheket, s épen ezért, a vidékünkön ez alkalommal föltűnő Károlyi Sándor különösen dicsérvén őket, fölmentetni kéri a vármegye által szolgálati kötelezettségeiktől.²⁾

A vallási villangások s tanügyi mozgalmak lépést tartottak az akkori események irányával s amint alkonyult az ellenzék csillaga: úgy tűnt fel a konzervatív és a jezsuita elvek, irányok és czélok hajnala.

A sokáig háttérbe szorított katolikusok alig éreztek egy kis szabadabb léget, azonnal uraivá lettek az — állítólag előbb is őket illető — Orbán templomnak, melyről az okiratok között ez évben következő okmány foglaltatik: „1710-ik évi november 28-án az római Csth. Atyafiak Hatvanból kihozván fölséges Urunk (Pruk Antal³⁾) Pruckenthal nevű generálissát az maga garnisonjával Gyöngyösre, az Tóth utzában való Templomunkat (melyet az katolikusok neveztek szent Urbán templomnak) nagy erőszakkal elvették; minden benne talált jószágokat elprédáltak, mind az Communitásra nézendőt, mind az Krisztus emberekre nézendőt.“

De a tanügy terén is újabb foglalásokat tettek a kath. hivek. Ép ez évben ugyanis a zavargók háborgásai lecsillapulván, Jézus társulati két atyának a városba jönni megengedettett, holott még az előbbi század végén (1678) Tököly Imre háborgatásai bekövetkeztével azon atyák a tanitástól eltiltattak, s a tanítás az egri megyei világi papság gondviselésére bízott.

Ezek fáradozásainak sikerült a mostani gymnasiumi épületet jótékony adakozások folytán fölépíteni mintegy 40 év múlva.

De református atyánkfiai sem aludtak ám, hanem szo-

¹⁾ Megyei Levéltár. 72 sz. ad 1710, aug 21.

²⁾ 1710. októb. 22.

³⁾ Horner Istv. 71. l.

kott éberségökkel és lelkesedésekkel haladtak, amint lehetett, küzdöttek, amint megtört erejük engedte. Az 1711-ik évi márczius 5-én tartott megyei gyűlésen olvastatott a reformátusok magyar nyelven irt kérvénye, melyet Pálffy János fővezérnek nyújtottak be, de aki ezt a vármegyére adta elintézés végett; ez iratban kéri, hogy az elfoglalt templomot (Orbán) megtarthassák, malmuk és szőlőik visszaadassanak és harangozhatnak; végre, hogy temetkezéseiket és szertartásaikat gyakorolhassák.

Ugyanekkor olvastatott Árokszállási József levele, melyben kijelenti, hogy ő a kálvinistákat nem türi, sem a kivetett száz tallért nem fizeti, melyet kárpótlásul kértek.

Ambler Tamás jezsuita-főnök bizonyítja, hogy a templom elvételekor több kárt tettek a kálvinisták, mint amennyit ők (a jezsuiták) követelnek.¹⁾

A németek szolgálai mind inkább előtérbe és nagyobb jutalmakra kezdtek lépni a törökök és a Rákóczy-követők visszanyomásával; így kapta ez év elején február 8-ikán Stahrenberg Tamás Hatvan városát azon szolgálatokért, melyeket ez Rákóczy ellen tett.²⁾

De hagyjuk a létérti küzdelem ezen jelenségeit s repüljünk át egy pillanatra azon helyre, melyhez mindnyájunkat a szánkázásnak boldogító gyermekkori élményei kötnek... a kálvária-partra.

Aki a gyermekek őrangyalát nem akarja hinni, az menjen, leginkább vásár- és ünnep-napok téli délutánján, a nevezett helyre, s nézze meg, mennyi ezer meg ezer veszélynék van kitéve a gondatlan és gondtalan naiv gyermekkor csak ez egyetlen helyen is, melynek balján nyaktörő mélység emelkedik: a téglabánya. E téglagyár 1713-ik évben a jezsuiták elüljárója (Nagy András?) által nyitattott meg, hol dézsmaszőlők voltak az előtt.

A császári házzal teljesen kibékülni látszó jámbor gyöngyösiek bezzeg kaptak is attól mindjárt kiváltságokat. VI. Károly császár 1714-ik évben nemesak elismeri, hanem ünnepélyesen megerősíti a gyöngyösiek szabadalmait, és

¹⁾ Protocoll. O 1711. marc. 5.

²⁾ Protocoll. O. 1711. p. 28.

különösen az országos és heti vásárok megtartásának engedélyével lőnek kitüntetve, következő évben pedig ugyanazon uralkodó, városunknak egyéb szabadalmait erősíti meg.

1715. máj. 14-én azt határozta a tanács, hogy: „Az belső-vásár dolgában penigh az observáltassék, hogy a Derék Kereskedőktől, ugymint az kik egész sátorral vannak, posztó és egyéb portékával kereskednek, úgy a vásárosok és zsidók is minden sától egy Rhénus forintot, s nem többet, fizessenek. Török portékával kereskedő Görög, Arnaodt, Rác és egyebek, egy egy sától három máriást. Ahoz képest egyéb kereskedők mennyit adgyonak Birák Uraimék Istenes ítéletire bizattatik.“ A baromálláson minden marhától 4—4 pénzt szedtek, melyről az illetőknek ez é d u l á t adtak. A k u f f a n t ó k (kofák) pedig a templom mellül a piacra rendeltettek, s ott minden széktől egy hétre egy poltúrát fizettek.

Birák uraimék „istenes ítéletével“ azonban nem sokáig volt megelégedve a tanács, mert a sok visszaélés meggátlása végett 1751-ben maga határozta meg a „Helypénz“ tariffát.

A helypénztariffa a VI. kötet 14 lapján eképen van megállapítva:

„Minden, háton árulók behozóktól 1 kr; Fás szekér, minden járomtól 2½ kr; Búzás, árpás s más szekerektől 10 kr; A mérőtül vásárokon kívül 2½ kr; Vásáron pedig 5 kr; V á s á r o k o n: A bécsi árusoktól s nagyobb sátoroktól és vasárusoktól 1 frt; más apróbb görög sától 75 kr; A Rácoktól 56½ kr; Esztergályostól 28½ kr; Compaotor, bicsakos, szappanyos hasonlóképen 28½; Szőr-szabók, rudas posztó szabók és eszismadiák, vargák 11½ kr; A zsidók árujokhoz képest taxáltatnak. Szalonnás szekerektől, minden szalonnától 2½ kr; A dohányos szekerektől, minden báltul, vagy is 100 csomótól 5 kr, azonkívül a szekérbért. Z s i n d e l e s, f a e d é n y e s, ú g y m i n t: puttonos, deszkás, dézsás, rocskás, egész szekértől 35 kr; alább valótül: cserépedényes egész szekértől 35 kr; minden egyébtől és minden keréktől 1 kr; Vasas szekértől, vagyis kocsitól 15 kr; színvasas szekerektől, és más

olyatén vasárulóktól, terhes szekértől 40 kr; kisebb szekerektől és lovasoktól a proportione. Halas szekerektől 40 kr; Fehér ruha árulóktól 5 kr; Sós szekerektől egy kö-só.“ Eddig a tariffa, mely szórúl-szóra iratott ki.

Gyöngyöshöz közelfekvő némely helységek fuvarosai azonban e tariffa alól kivéve voltak. Igy Solymos, Gy.-Oroszi, Gy.-Halász és Adács községbeli lakosok, amiért határaikban a város csordáját megfordulni engedték, helypénzt a piacon nem fizettek. Ezen engedmények később sok bajnak is lettek okozójává, s a város is megszüntette az engedményt s kimondá, hogy minden gabonás szekér után a közelvidékitől 1, a távolabbtól pedig 2 poltura szedessék.

Ugyanez időben a hivek buzgalma ismét egy újabb emléket emelt, tudniillik az ugynevezett Szentlélek-kápolnát, a régi temető helyén. E hely ma a Mária leány-tanodához van csatolva s az irlgalmas-testvérek gondozása alatt áll. Eme kápolna rendeltetése volt, hogy midőn valamely hulla eltakarított, az a kápolna előtt letétezt s érte isten-szolgálat végeztetett. Hivatott a p á c z a - k á p o l n á n a k is, mivel már 1501-ben harmadrendű apácák valának ott, 1748-ban pedig Kászonyi Ludovika mint apácza telepedett le Gyöngyösön és ajtatosságait ott végzé.

Az Orczy-család, melynek érdemei a Rákóczy-féle mozgalmak alatt látszottak leginkább föltűnni, igen jó viszonyban volt a várossal, mely 1716-ik évben Orczy István alispán urnak egy darab földet — valószínűleg a mai palota helyét — ajándékozá.¹⁾ A megyei gyűlések legtöbbsnyire itt tartatván s a megyei iratok áthozatala ismételve elrendeltetvén,²⁾ természetes, hogy az alispán is városunkhoz volt kötve, ki, hogy még szivesebben maradjon, aligha nem azért kapta az ajándék földet, melyen aztán nagyszerű kastély emelkedött, körülvéve maig látható, sok puska-csőből levő rácscsal.

Következő évben ismét kitüntetésben részesült az Orczy család a király részéről. Ugyanis Károly király 1717-ik évben a Thököly családot illető részt az Orczyaknak adja.

¹⁾ Horner. 18. lap.

²⁾ Megyei Levéltár 31. sz. 1716.

A 18-ik század harmadik évtizedét Gyöngyös város és vidéke történetében nagyhorderejű események nem igen tüntetik föl, hanem a béke némi élvezete mellett a török végképen való kiűzetése után a vallásos mozgalmak léptek ismét előtérbe.

Igy: a már főnebb említett „Agonia Congregatio“ vagyis a haldoklásról nevezett társulat, leginkább az élén levő jezsuiták által lelkesítve s buzdítva, regényes fekvésű halmon egy kálvária építését határozá el, amitől ezen társulatnak nálam levő, latin nyelven írott s általam magyarra fordított jegyzőkönyve szórul-szóra ezt tartalmazza:

„Már a török uralom alatt kezdetett e jámbor társulat s különféle forrongásokat átélt, úgy, hogy sem eredményeiről, sem viszontagságairól nem lehet kimutatást szerezni, vagy ha ilyes volt volna is, azt föltüntetni. Miért is érdemesnek véltük megjegyezni legalább azt, hogy ezen új életre ébredt társulat még a mult században, ez előtt ötven évvel, tudniillik 1670-ik évben, virágzott, most pedig 1721-ik évben az ő küzdelmeit és dolgait ezen „császári királyi földön“ megírván, az utókor tudomására hozzuk.

„Különösen azon baj merült föl 1721-ik évben, hogy vita eredt ezen Agonia társulat s a barátok között a felől, vajjon kit illet a jog Gyöngyösön Kálváriát építeni? mire nézve a kérdés eldöntése a megye főpásztorára bízott.

„Daczára, hogy a szerzet saját keblében élő tekintélyes egyénein kívül igen sok hatalmas világi védnök pártfogói valának: azomban az ügy iránti méltányosság s a főpásztori bölesesség az Agonia társulat javára dönté el a dolgot a Kálvária-építésre s ennek egyéb körülményeire nézve, sőt biztosítá a társulatot további legkegyelmeseb pártfogásáról.

„Amint ezen engedély megérkezett, april 4-én, a hétfájdalom emléknapján tétetett le alapköve a Kálváriának Wenner Jakab tartomány főnök, Vida Ignác bíró és tanácsosai jelenlétében.“

Az építkezéshez járultak: Almásy János, Agnes, és Ferencz, Koháry István s más földes urak és hivek, úgy hogy már sept. 14-én harsonák zaja és dobok pergése között Gyetvay Mihály egri kanonok és gyöngyösi plebánus által fölszenteltetett.

A barátok azonban nem nyugodtak meg, hanem újra nehézségeket támasztottak a következő évben, és Erdődy püspök ismét ellenök ítél, s ekkor a társulat építteté a Kalvária kőkerítését.

Más baj ismét az volt, hogy Almásy András gyöngyösi plebánus, a jezsuiták adminisztrátorsága alatt levő Solymos faluban kápolnát emeltetett s melléje keresztet állíttatott, hova a gyöngyösiiek évente többször bucsúval jártak, épen azon napokon, melyeken az Agonia-Társulat Kalváriáján szokott tartatni a búcsú, s így a közönség nagyon megoszlott. Ennek daczára, a Kalvária fő-kápolnája mellé még két kisebb építtetett 1723-ik évben, három-három öl hosszúságban.

Valószínűleg ez időtájban emeltetett azon halom is a barátok zárdája előtt, mely legalább némi alakját s utánzatát állítja elő a kálváriának.

Sőtér Benedek özvegye ekkor egy szőlőt hagyott a Kalváriának... Hej! hogy elfogyának, mint ezeryi sok más...

Mily roppant kiterjedése volt azon társulatnak s mily nagy jövedelmet hozott a városnak, látható onnan, hogy az ország igen távol részéről is jövének jámbor hivek az itteni ajtatosságokra: így Kecskemét, Vác s a t.

A törökök kiűzetése alkalmával földult s leégett főtemplom is újra rendbe hozatott ¹⁾ s elolvadt harangjai pótlására a nép hagyománya szerint egyik fővezér ajtatos neje a törököktől elfoglalt ágyukat ajándékozta, melyekből öntetének a főtemplom harangjai.

Amint a török által elhagyott birtokok rendezése bekövetkezett, a gazdátlan jószágból mindenki ügyekezett mennél nagyobb darabot elsajátítani s így történt, hogy Bene pusztát is több oldalról próbálgatták elfoglalni a jó gyöngyösiektől, de jogaira mindig éber városunk erősen protestált minden ilyes merénylet ellen.²⁾

Hogy a bennünket mindig s minden oldalról fenyegető executió már akkor is igen ismert rém volt őseink

¹⁾ Hornö. 69. lap.

²⁾ Megyei Levéltár. 1723. 168. szám.

előtt, kitűnik abból, hogy bizonyos adósság le nem fizetése miatt a megye exequáltatni rendelte városunkat¹⁾ mely azonban úgy segített magán, ahogy tudott s már akkor irigylvén a gazdaggá lenni kezdő zsidók vagyónát, 1727-ik évben a zsidókra újabb taksát vetett.²⁾

A birtok-foglalások mindenféle oly zavarokat idéztek elő, hogy országosan kellett intézkedni azok rendezése végett s így alakítottatott egy Országos Bizottság, melynek rendeltetése volt a törökök után gazdátlanul maradt birtokok törvényes és jogos urait fölkatatni s „Neo-aquistica Commissio“, vagyis a visszafoglaltak fölötti bizottság nevet viselt.

Midőn e bizottság által a puszták birtokolása elleneztetett, Gyöngyös városnak Bene pusztája ellen is kérdés emeltetett, de tekintve azt, hogy az ország mellett városunknak kitűnő érdemei voltak; tekintve, hogy az ő „királyaihoz“ szakadatlan hűséggel és szolgálattal viseltetett; tekintve, hogy a török uralom alatt a török adón kívül a királyi adót is mindenkor megfizette; tekintve, hogy a török kiűzetése után, a háborura követelt költségek fejében Heves vármegyéért, melynek pénztára teljesen kiürült és Mercz generális által végrehajtással fenyegettetett, 60 ezer ezüst frtot felkölesönzött pénzből kifizetett, sőt még azon felül a város beigazolta, hogy a nevezett két puszta jövedelmeit inkább a királyi katonaság táplálására, mint saját szükségére fordította: ezen érdemeit méltányolván VI. Károly császár Gyöngyös város privilegiumait újra helyben hagyni, s azzal a puszták birtoklásait is megengedni kegyeskedett, mely alkalomból mindig áldozatkész városunk az ország fölsegélésére újra 2000 ezüst frtot ajánlott föl.

Az okmány így hangzik: ³⁾

„Mi, hatodik Károly, sat. Adjuk emlékezetül jelen levelünk tartalmánál fogva mindeneknek, akiknek illik: hogy a mi Hiveink: Nemzetes Almásy János mint közbirtokos, és Vida Ignácz Gyöngyös Városa hites Jegyzője, a magok és mint teljes meghatalmazottak, a képvisel-

¹⁾ Megyei Levéltár. 1725. 21. szám.

²⁾ Megyei Levéltár. 1727. 144. szám.

³⁾ Horner. 19. lap.

lők, ugyan csak a mi Híveinknek, szabados Gyöngyös városa nemesi és polgári biráinak, nemzetes — máskép Szent-Miklósi János, és Jenei Györgynek, ugyanazon város többi tanácsosainak, közbirtokosainak, nemesi, polgári és közlakosainak is nevökben és személyökben, előmutatták légyen Felségünknek — a mi dicső emlékezetű, legohajtóbb Nagy Atyánknek, Felséges Harmadik Ferdinand Római császár, és Magyar Ország királyának bizonyos nyílt, pergamenon készült, saját keze aláírásának, és függő titkos pecsétjének, melylyel mint Magyarország királya élt vala, erejével megerősített, Pozson várunkban, már rég elmúlt egyezer hatszáz ötvenötödik esztendei Szent-Iván hava huszonötödik napján költ s Gyöngyös városabelieknek egyetemben véve, mint előre bocsájtatott, kegyesen adatott kiváltsági levelét, melynek erejével megösmertetik, hogy a fent nevezett császári s királyi Felség Gyöngyös városa minden polgárainak s lakosainak azon régi privilegiumjaiknak értelméhez képest, melyeket Magyarország néhai dicső királyaitól nyertek, de az üdök és háboruk viszontagságai között tőlök elvesztek, bizonyos engedményeket és szabadságokat helyen hagyott, megerősített és engedett légyen, nevezetesen: — hogy a gyöngyösi lakosok közül senki másvallású, csak római katólikus, alkalmaztathasson a városnak akármely hivataljára; — hogy senki a lakosok közül a városnak közönséges borméretése üdeje alatt külön koresmát, vagy csapszékert tartani s bort kimérni ne merészeljen; — hogy a régi szokás szerint Szent György Vitéz és Mátyr napján választatni szokott bírák ezentúl is mindenkor ugyanazon időben választassanak, s magukat esküvéssel lekötelezni, egy esztendő lefolyta után pedig viselt bíróságokról s kormányozásokról számot adni tartozzanak; — továbbá: hogy azon város gazdálkodó (paraszt) vagy nemtelen lakosit maga a tanács méltóképen büntelhesse, a polgárok királyi oltalom alatt maradván; — végre: hogy valamint régi időkben az ő régi privilegiumjaik szerint, határjaiknak, vidék téreiknek, szántó földjeiknek, erdeiknek, rétjeiknek s malmaiknak szabad és békeséges birtokában, s mindazokban, melyek szabadságokra s fennmaradásokra hasznosak és sikeresek lennének, és szabadosítva volnának, ezentúl is minden következő időkben szabadoknak s kiváltotaknak tartassanak. — Alázatosan könyörögtek tehát Gyöngyös városa közbirtokosai, nemes és nemtelen lakosai nevökben és személyökben Felségünknek, hogy mi az említett Ferdinand király kiváltsági levelét, és az abban foglaltakat, egyenkint és átalában nem csak helyeseknek

s kedveseknek tartván, s levelünkbe írni és iktatni rendelvén, ugyan azon polgároknak, lakosoknak s minden maradékaiknak mindenkor használandót helybenhagyni és megerősíteni: hanem azon privilegiumban közönséges nevezetek alatt érintett földjeik, erdeik, rétjeik s malmaik közé az ugynevezett s Gyöngyös városához közel fekvő Encs és Bene pusztákat is, melyeknek tudniillik: részszerint az ezer hatszáz tizenharmadik esztendőben kelt, és tisztí igtatás által megerősített új királyi adománylevél, részszerint az emlékezhetetlen üdőtől fogva való bírás erejénél fogva, szabad és békességes birtokában voltak és vannak: értve és kapcsolva lenni, kegyesen kijelenteni és jóváhagyni méltóztatnánk, mely levélnek tartalma ugyan e következő: „Mi, Harmadik Ferdinand, Isten kegyelméből Rómaiak választott Császára, Német, Magyar, Cseh, Dalmát, Horvát és Tót Országok sat. királya, Austriai Fő-Herceg, Burgundia, Brabantia, Styria, Karinthia, és Karniolia Hercege, Morvai Márk-Gróf, Luxemburg, felső és alsó Slézia, Vittemberg, Theka, felső és alsó Lusatzia Hercege, Habsburgi, Tyroli, és Foritzai Gróf, sat. Adjuk emlékezetül jelen Levelünk tartalmánál fogva, mindeneknek akiknek illik, hogy a mi hiveink: nemes, okos és szorgalmatos Répás János, Thassy György és Goda István Felségünk színe előtt megjelenvén, magok és a mi hiveinknek, Gyöngyös városa bíráinak, esküdteinek s többi lakosainak nevekben és személyökben Felségünknek előterjesztették, hogy: ámbár ugyanazon Gyöngyös városiaknak voltak Magyarország néhai dieső királyaitól, a mi Felséges emlékezetü elődeinktől, kegyesen ajándékozott kiváltsági leveleik, de mivel azok az idők viszontagságai között részszerint a törökök gyujtogatásai miatt (kik kegyetlen hatalmának alája vetve vannak szegények!) elégték, részszerint pedig a közbejövő különféle zenebonák alkalmával idegen kezekre jutván, végképen elvesztek, most többé azon szabadságokkal és kiváltságokkal sem élhetnek s gyönyörködhetnek bátran, melyekkel eddig éltenek. Azért bizván kegyességünkben, királyi jótekonyságunkban, Felségünk legszentebb királyi székéhez legmélyebb főhajtással járulván s alázatosan esedezvén, könyörögtek, hogy Mivelünk született Atyai kegyességünkéből, tekintetbe vévén azon városbelieknek sanyargattatásukat s elnyomattatásukat is, kéréseiknek alább megnevezendő s fennmaradásukra legtöbbet szolgáló pontjait helybenhagyni, s ezáltal őket, sanyargattatások által mindenünnen körülveteket, újra szabadosokká tenni s kiváltságaik régi állapotjába visszahelyeztetni kegyesen méltóztatnánk. Mely alázatos esedezésre hajolván,

sanyaru sorsokon szánakodván, hogy ugyanazon polgárok, avagy gyöngyösi lakosok régi privilégiumjaiknak módjához és értelméhez képest a szabadságnak következő kiváltságaival élhessenek akarjuk és engedjük: **E l ő s z ö r.** Ugyanis minекutána említett Gyöngyös városa az emberek emlékezésétől fogva az egy szent, római katolika hitet vallaná és más vallásu lakosokat semmi városi hivatal viselésére nem alkalmaztatna, akarjuk, hogy eme szokás ezentul a jövő és örökös időkben se rontassék el a vallások különbsége végett. — **M á s o d s z o r:** minthogy azon szegény városbeliek a keresztény név ellenségeinek oly nagy sanyargatásai közt helyzetetve, minden török adók kifizetését csak a bormérésből remélhetnék, hasonlókép azon városnak közönséges borméretése ideje alatt senki a lakosok közöl tulajdon közös javak ellenére koresmát, vagy csapszékét állítani s bort mérni ne merjen, ne bátorkodjék. — **H a r m a d s z o r:** mivelhogy elődjeiknek dicséretes szokása szerint az azon városnak Szent György Vitéz és Mártyr napján tétetni szokott birói választásoknak idején szokott esküvésüket a városnak letenni szokták legyen, azért keményen megparancsoljuk és akarjuk, hogy ezentul is az így felesküdt birák birói hivataluk felvételétől fogva egy egész esztendő lefolyta után mindenekről, melyek hűségökre és gondviselésökre bízattak, szoros számadásra köteleztessenek, és maga Gyöngyös városa, azaz annak lakosai biráiktól, a nevezettek iránt esztendőnként lélekösmeretileg szoros és sikeres számot vehessenek. — **N e g y e d s z e r:** mivel pedig a közönséges igazságnak nem kis megsértésével és kölcsönös szeretetnek felbontásával naponkint éreznék s tapasztalják, hogy azon város parasztemberei gyakran némely csekély ok adván is elő magát, a birák és tanácsosok ellen legnagyobb zűrzavart s belső zenebonát okoztak volna, azért szabad legyen nekik az ilyent tanácssi hivatalból régi mód szerint méltán megbüntetni és fenyíteni, a polgárok királyi oltalmunk alatt maradván. — E mellett azt is kegyesen megengedjük, hogy valamint régenten, az ő régi privilegiumaik szerint határjaiknak, vidéktéereiknek, szántóföldjeiknek, erdeiknek, rétjeiknek s malmaiknak szabad és békeséges birtokában, s mindazokban, melyek szabadságokra s fennmaradásokra hasznosak és sikeresek lennének, s szabadosítva volnának, ezentul is minden következő jövő időkben szabadoknak s kiváltottaknak tartassanak, sőt helybenhagyjuk, megengedjük, akarjuk, s a gyakran említett Gyöngyös városa lakosai, s minden maradékaik s örököseik részére megerősítjük (idegen jussok meg nem sértetvén) ezen

függő titkos pecsétünkkel, melylyel, mint Magyarország királya, élünk, megerősített levelünknek erejével s bizonyítványával. Költ a mi királyi Pozson városunkban, Szt. Iván hava huszonötödik napján, egyezer hatszáz ötvenötödik esztendőben; római császárságunknak huszadik, magyarországi királyságunknak huszonkilencedik, csehországi királyságunknak pedig huszonnyolczadik évében. Ferdinánd m. k. (L. S.) Szelepesényi György, nyitrai püspök m. k. Rutkai Sándor m. k.“ — Mi tehát a fent nevezett Heves vármegyében kebelezett Gyöngyös városa közbirtokosainak, nemeseinek, biráinak, tanácsosainak, polgári és közönséges lakosainak Felségünkhez nyújtott ezen alázatos kérésöket királyi szelidséggel kegyesen meghallgatván, Harmadik Ferdinánd király Nagyatyánk feljebb leirt, meg nem vakart, meg nem vonásolt, semmi részében nem gyanús, hanem tökéletesen minden hiba és gyanu nélkül való s megerősítő kiváltsági levelét, jelen levelünkbe szóról szóra minden nagyítás és csonkítás nélkül beírva és iktatva, a fentebb kijelentett tartalmára, záradékjára s czikkelyeire nézve amennyire igazságos az és rendesen s törvényesen költ, nemcsak helyben hagyjuk és megerősítjük, mint a gyöngyösi közbirtokosoknak, nemeseknek, biráknak, tanácsosoknak, polgároknak s általában véve az egész közönségnek s ezek minden jelen való és jövődő maradékaiknak örök időnkig használandót: hanem egyszersmind kegyesen kijelentjük s akarjuk, hogy az ugynevezett, s Gyöngyös városához közel fekvő két puszták is: E n t s és B e n e, melyeknek mind a kegyes királyi adomány s tiszti iktatás, mind pedig az emlékezzhetetlen időkről való háborítatlan birás erejénél fogva, szabad és békességes birtokában voltak, most is vagynak, az előbbeni kiváltsági levélben birtokaik közönséges nevezete alá különösen zárassanak, értessenek, sőt helyben hagyjuk, megengedjük, nyilvánosítjuk s megerősítjük (idegen jussok meg nem sértetvén,) ezen függő titkos pecsétünkkel, melylyel, mint Magyarország királya, élünk, megerősített levelünknek erejével és bizonyítványával. Költ a mi valóban kedvelt hívünknek, tekintetes és nagyságos gróf Illésházi Miklós Trencsén örökösének, Trencsén és Liptó vármegyék örökös fő-ispánjának, valóságos belső titkos tanácsosunknak s magyarországi udvari kánczellariusunknak kezei által. Laxenburg várunkban, pünköst-hava első napján.“

Ardet Ucalegon! Ég Gyöngyös!!

Ismét e vész-kiáltásra ébredt a megye az 1730-ik év elején s a buzgó jámbor nép, melyet annyi csapás ért és

annyi nagyszerű áldozatot tett, nem tudhatta okát e sok viszontagságnak másban találni, mint azon hitben, hogy a jó Isten azt sanyargatja, akit szeret.

A nagy tűz-kár hivatalosan fölvetetett ¹⁾ de mily segélyben? erkölcsi vagy anyagi támogatásban részesült? az adatokból kivehető nem volt.

Ugyanez évben a vásárok is újabb rendezést nyertek az idegenekre nézve, a szabók és vargák pedig neheztelményekkel léptek a megye elé.²⁾

Ez időben valami nagy drágaság miatt alig lehetett panasz, mert a marhahús fontja csak 2 krajczár vala. ³⁾

A Bene-pusztta birtoklására vonatkozó királyi okmány daczára is az egeri főpapi uradalom megtámadta Benét s igényeket támasztott; igénye ellen azonban városunk a megye előtt erősen tiltakozott. ⁴⁾ Mind e mellett is per támadt a dologból, s az akkori divat szerint hosszasan húzódván, csak két év múlva rendeltetett meg a vizsgálat ⁵⁾ melynek eredménye azomban Gyöngyösre nézve kedvező lön.

A nagy tűz által megrongált főtemplom tornya is ez évben hozatott helyre, minek létesítésére a megye 50 frtot adott. ⁶⁾

Ugyanezen évben állittatott össze a nenések névsora is, mely a török által előidézett zavarok s a következő nemesi birtok-viszonyok folytán igen sürgős vala⁷⁾ nemskára összeirattak azok is, kik még a török porta alattvalói gyanánt tekintettek, milyenek valának a törökök, szerbek, görögök, kik nagy tekintélyre kezdének vergődni az anyagi téren s érettök a megye előtt Almásy János és Stöeszél Kristóf kezességét vállaltak. ⁸⁾

E században is föltűnő gyakran mutatkozott s pusztított a keleti ragály, ugynevezett pestis, mely bizonyára a török kiűzetése végett sokáig folytatott véres harcok követ-

¹⁾ Megyei Levéltár. 1730. 104—125. sz.

²⁾ Megyei levéltár 1730 33. 45. szám.

³⁾ Megyei Levéltár 1731. 42. sz.

⁴⁾ Megyei Levéltár 1732. 23. sz.

⁵⁾ Megyei Levéltár 1734. 20—28. sz.

⁶⁾ Megyei Levéltár 1734. 131 sz.

⁷⁾ Megyei Levéltár 1734. 129 sz.

⁸⁾ Megyei Levéltár 1738. 6. sz.

kezménye volt s igen erősen föllépett 1710. 1738 s későbbi években is annyira, hogy a királyi tanács jónak vélte megyei uton a vásárok megtartását betiltani.¹⁾ A zsidókat azonban nem igen sajnálták, mert nekik megengedték szabadon járkálni portékáikkal bármily ragályos helyen, hívén, hogy ez által is fogynak a kereskedelem ezen gazdag hivei, kiket annyira gyűlöltek, s kiknek javait és szaporodását annyira irigylették, hogy őket egy év múlva Gyöngyösről kiverték.)

Vajjon nem ezen alkalommal tett-e épen érdemeket a zsidók kiüzetésében Almásy János, kiről egy jegyzék magyar fordításban azt mondja :

„1765-ik évi ápril 11-én halt meg Almásy János ur, Császári Királyi tanácsos, Országos főjegyző, a Hétszemélyes Tábla ülnöke, a Jászok és Kunok kiérdemült nádor-kapitánya. Valóban jó ember, igaz izraelita (verus Izraelita) kibén nem volt látható álnokság: tele volt a hit iránti buzgalommal, mi abból is látszik, hogy a zsidóknak Gyöngyösről kiveretésében fő tényező volt. Élt 74 évig.“²⁾

Hjah! Hodie mihi: cras tibi! Ma engem vernek ki — sohajthatták az akkori zsidók — száz év múlva pedig mi verünk ki titeket! Ilyen a szerencse, így Mér a Fügedből is füge lesz.

És úgy történt.

A drágaság is kezdett jelentkezni csakhamar a sok pénzzel kimenekült zsidóság után, de meg a járvány a jószág közt is pusztítani látszott, mert a hus ára rövid idő alatt egész fontonként öt krajczárra emelkedett, sőt még ezzel sem akartak megelégedni a husárosok, s 1740-ben még magasbra akarták emelni a hus árát.³⁾

Igen valószínű, hogy még a török kiüzetésekor lettek lángok és pusztítások martalékaivá a gyöngyösi templomok, melyekből csak nagy későn tudá fölemelni ismét a buzgó népség; vagy épen az 1730-iki nagy tűzvész áldozataivá lőnek. Bármí volt legyen oka a pusztulásnak, de tény az,

¹⁾ Megyei Levéltár 1738. 88. sz.

²⁾ Megyei Levéltár 1739. 145.. 153., 157. sz.

³⁾ Horner 80. lap jegyzet.

⁴⁾ Megyei Levéltár 1739. 31. sz.

hogy a barátok templomának tornya 1740-ik évben állított helyre ¹⁾ a nagy templomban pedig a padok, ajtók ezen dombormetszést tüntetik föl... 1750.

A dúló járványok annyira zavarba hozták a lakosságot, hogy ez még heti vásárait sem meré megtartani, hanem mindenki akkor adott és vett, midőn ahhoz elég bátorsága volt s így a vásárokat ellenőrizni sem lehetvén, megyei határozattal kellett megállapítani, hogy a heti vásárok csak hétfőn és pénteken tartassanak ²⁾ ami azóta hagyományilag és törvény szerint pontosan megtartatik.

A kiüzött gazdag zsidók után a szinte gazdagodni kezdő görökre került a sor, s ezeket szerették volna őseink „kiakolbólitani,“ s azért, mint pár év előtt kezdték új taksák és vekszák által keseríteni őket: úgy 1741-ik eltiltották nekik a szabad vallás-gyakorlatot.

Am a vallás ügyében tulbuzgó városi és vidéki hívek nemcsak a zsidókkal és görögökkel bántak ily szigoruan, hanem a tarjániak még az akkor mindenható jezsuiták főnökét is meglőcsözték, miért is a vármegye által megvasalva behozatni rendeltettek ³⁾ sőt a gyanakvó és ingerült nép még az ajtatos nők társulatát is, mely némi apácza színezetet viselt, kitiltotta a városból.

De a német új birtokosok sem valami jól találhatták magukat városunkban s a török kiüzésében magyar hadakkal működő s dúsgazdagon javadalmazott Althan, Merz, Heisler s több ilyféle birtokosok, iparkodtak megszabadulni jó pénzért új vagyonaiktól, hogy otthon békében élvezhessék babéraik mámorát. Így 1741-ik évben Althan bárótól Grassalkovics vette meg 30 ezer rénusi frtért a Gyöngyösből Althant illető részt; azon Grassalkovics, kinek legfényesb, gödöllei kastélyáról s egész birtokáról azt írta egy vendége:

Congerics lapidum! multis congesta rapinis...

vagyis:

Gyászos kő-halmaz, sok rablásból jöve össze!

¹⁾ Horner 72. l.

²⁾ Megyei Levéltár 1741. 13. sz.

³⁾ Megyei Levéltár 1741. 12. sz.

A birtok-foglalás korszaka még mindig tartott, a királyi rendeletek és országos vizsgáló-bizottság működése daczára is. Így: például, Isaak István Gyöngyös város új felosztását kéri 1751-ik évről.

És ez az utolsó adat, melyet a hevesmegyei levéltárból sikerült föl kutatnom azon időig, melyben Gyöngyös város igen tisztelt s szeretett polgárainak bizalma Egerből a gyöngyösi plebánusi állásra meghíván: elhagynom kelle Eger városát s azzal együtt a megyei levéltárt is, hol városunkra vonatkozólag még sok, igen sok fontos történeti adat nyugszik, melyek feldolgozásra várnak.

Amely adatok ez után jönnek, leginkább a gyöngyösi levéltár adatai szerint állitattak egybe, vagy Horner leírása szerint, mely állitja ¹⁾ hogy amidőn az Orbán templom a protestansok után a jezsuiták birtokába jutott, 1753-ik évi február havában, puska lövés által az egész templom leégett, s ekkor a jezsuiták fáradozásai és költségei után nyerte mai diszes alakját két toronynyal és harangokkal.

De nemesak a templomok újjá alakításának költséges művét végezték lelkiismeretes buzgósággal a lakosok, hanem a tanügyre nézve is újabb lendületet lehet észlelnünk. A helybeli gymnasiumot ugyanis sikerült a jezsuiták fáradozásainak 1754-ik évben jótékony adakozások által fölépíteni és az ifjuság nevelését és tanítását folytatni. ²⁾

A nemes vármegye azonbau nem sokat tekintett akkor sem Gyöngyös város kérelmére, hanem keményen folytatta az adó-executiót, mi ellen városunk protestált. ³⁾ 1759 „Gyöngyös városában 261 Pipások találtattak.“

Nagy fegyelemre látszik mutatni, hogy egyik határozat szerint „A melly Tanáts-beli a Tanáts-Gyűlésből vagy Isteni szolgálathól helyes ok nélkül ki-marad, az ad Cassam Communem 50 pénzt fizessen.“ ⁴⁾

Kulturális szempontból érdekes az is, hogy a tornyon

¹⁾ Horner. 70. lap.

²⁾ Horner 88 lap.

³⁾ 1765. Prot. 7.

⁴⁾ 1765. Prot. 7. 20.

már akkor óra volt, mely ez időben javíttatni rendeltetett.¹⁾

A benei pusztán a város fölépíteni kezdette a kápolnát 1766-ik évben, melylyel Benger György bizatott meg.²⁾

A nagynevű Eszterházy Károly, egri püspök, márczius hó 24-én érkezett városunkba s három napon át bérált, negyediken pedig meglátogatván a templomokat, Nagy Antal notárius által szép magyarsággal a Portikusban megköszöntetett. Majd az apácák házáat nézte meg, harangozat szentelt s april 4-én Árokszállásra ment.³⁾

A sok iparos városunkban léte igazolja azon alapos föltevésünket, hogy a mesterségek terén egyike volt Gyöngyös a leghaladottabbaknak, sőt a selyemtenyésztést is megkísérlették⁴⁾ amint ezt Orczy Sándor szolgabíró currense mutatja.

A tisztviselők választatása mindig april 24-én, szent György napján, történt nagy ünnepélyességgel, évessel és főképen i v á s s a l; minek illusztrálására elég legyen megemlíteni az april 18-iki tanács-határozatot, mely így szól: „A Szt. György napi ebédre 6 akó bor vetettessen.“ Tehát biberunt magnum áldomás!

Május 1-ső napja szomorú nap volt a jó gyöngyösiekre, mert „Iszonyu hideg és zűrzavar volt, mely által minden szőlő és gyümölcsfák terméketlenek lettek.“ De mit tehettek egyebet, mint hogy megnyugodtak abban, amiu nem segíthettek s iparkodtak tisztességes szórakozást keresni Benén, hol

„Keresztelő Sz. János napján a Benei Kápolnába első mise tartott; az urak számára becsülletes ebéd készíttessék: determináltatott.“⁵⁾

A katonaság meglehetősen érezte mindenhatóságát, s kivált egy kapitánynyal gyűlt meg baja tisztos őseinknek. kiről így hangzik a tudósítás:

¹⁾ 1765. Prot. 7. 42.

²⁾ 1766. Prot. 7. 61.

³⁾ 1766. Prot. 7. 75.

⁴⁾ 1767. Prot. 7. 96.

⁵⁾ 1767. Prot. 7.

„Az inquantérozott Kapitány meg nem elégedvén a kirendelt quartéllyával, a Tanátsot executióval és aristomozással fenyegette, azért a G. Grassalkovits Antalhoz deputáció rendeltetett, ki is a három rózsavendég fogadóját a Kapitány quartélyának árendába instálná. Ugyanezen Kapitány meg nem várván azon deputatiónak haza jövetelét, kilentz fegyveres katonáival 48 óráig Bozsik Farkas Birót nemesi praerogatívával bíró házában áristomba tartotta hatalmas executiója által. Kinek is annak utánna a 3 rózsavendég-fogadó quartély assignáltatott, de elkövetett hatalmassága végett a Vármegye gyűlése alkalmatosságával be fog jelentetni.“¹⁾

Meg is lett a neveltséges eredmény!

Ime: „Referáltatott Egerbe tartatott Vgye gyűlésére benyújtott a Tanáts részről való Instantiának Indorsatája: Bíró úr az executiónak szenvedését magának tulajdonítsa, úgy a szegény város is kárjait békével szenvedje, mért nem rendeltek a Zayné Aszonyom házában alkalmatossabb Kwartért a Kapitánynak?“

Szegény, tehetetlen vármegye! Hatalmas, korlátlan soldatesca!! Kivált és leginkább béke idejében...

A városnak nem lévén még ekkor köz-háza, városház gyanánt az ispotály használtatott, azomban: „Mivel az Ispotályba kijárni alkalmatlannak és illetlennek is tetszik a Tanátsnak, determináltatott, hogy Rogáts Joseff háza féleiben, melyet a Ns. Város bir, a Vásár-Biró minden eszközivel, a Notárius az archivummal által hordozkodjanak és ezentúl minden Tanáts-dolgok ott fognak folytatni.“

De meg is tétettek a szükséges lépések arra nézve, hogy a város méltóságához képest városház legyen, irtak is gróf Forgáts Jánosnak levelet, ki „Gáts várából a Tanátshoz küldött levelében ajállya, hogy tehetsége szerint a szegény városnak közháza megnyerésére kíván igyekezni.“²⁾ Mi később meg is történt, mert Gyöngyösre jöven gróf Forgáts, neki a tanács udvarlására ment, és tőle a város részére egy közház kéretett mit megnyert.

A tudomány valami magas lábon nem állhatott, mert egyik határozat így szól:

¹⁾ 1767. Prot. 7. 120—121.

²⁾ 1766. Prot. 7. 130.

„Mivel a Biró úr irást nem tudott, determináltatott, hogy az interimális comissiót maga, különös petsétyével petsétellye.“

1768-ik évben újabban küzdeni kellett derék őseinknek az Encs és Bene birtokaért, melyeket minden királyi levelök daczára is örökösen megtámadtak, kik hozzá férhettek. Így:

„Referáltak Pestről visszatért Deputatus urak, hogy a királyi Táblán superátatott Benei és Entsi Processusokat expeditor Torma úrtól kivévén meg olvasták: aki is nem tart egyebet, hanem hogy minek utánna a Neo-acquistica (újra foglalás a török kiűzetés után) Comissió fölvétetődött volna, a királyi fiscussal a város in finis 4000 megegyezett azon Pusztákról és régi birodalma szerént a város meghagyatott a régi Praediumoknak tovább is való békességes birtokában és az Evictiót is magára vállalta a királyi Fiseus, ha azokba impetálatna a város.“¹⁾

Különben a létérti küzdés mestersége mindenütt virágzott ez időben, s kivált az életrevalók igyekeztek mennél többet foglalni a földekből, azért is

„Mint hogy Solymos és Halász felől magok a gyöngyösi lakosok szántásokkal a Barom állást elannyira elszántyák, hogy továbbá ily praejudiciumot elnézni épen nem lehetne, determinálta a Tanács, hogy az egész Barom állását körös körül fölárkollyák.“

A jószág-foglalás ez időben napi renden volt. Minden szomszéd község igyekezett valamit becsülettét lopni szegény városunktól, sőt még az egri püspökség uradalmi tisztjei is megtámadták a Körös-Mocsár territoriumját s „A Püspök emberei által majd ezer darab makk fák a város nagy fájdalmával levágattattak, mely végett a vmegye előtt Protestatió tétessen, determináltatott.“²⁾ Hosszú időn keresztül sok viszály magva volt e dolog s elhatároztatott, hogy a „Kárt okozó emberek jó móddal inhibeáltassanak, és ha nem recedálnának, in facie loci kötöztessenek meg.“

A kulturális ügyek meglehetősen fejlődésnek indultak, s mig előbb a méhek, selyembogarak tenyésztése élénken sürgettetett: most a cigányok emencipatiója is figyelem

¹⁾ 1768. Prot. 7. — 155.

²⁾ 1768. Prot. 7. — 192.

tárgya lön s elrendeltetett, hogy „A Czigányoknak gyermekei mindenféle mesterségre bevéssenek.“

A város folytonosan azon iparkodott, hogy közháza legyen, s azért

„Die 20 decembris A Fajtly Posta mester féle házat, melyet akkoron özv. Bolgovits Istványné 1250 frtokban birt, a város Gróf Forgáts Jánostúl szabadsággal együtt 1000 aranyon megvette.“¹⁾

Tandem lön tehát városház; természetesen és szokás szerint hit elbe, mert: „In summa totali 5000 Rftokat költsönözött a város azon háznak kifizetésére 6 p. Centum interesre.“

Adtál uram házat: de nincs köszönet benne!

Házi uri tekintélyöket rögtön mérlegbe is veték az ösök, mert a vármegyei gyűlésen levő urak „Referálván a Tanátsnak, hogy mivel Gyöngyös városába több földes Urak vagynak, azért a Piartzi Kufák az eleségek öszveséges megvételetől el nem tiltathatnának: azon okbúl ennek accurata effectuatiójára a Gyöngyösi Tanáts plenarie authorisáltatik; tudniillik sub poena confiscationis a Kufák által való öszveséggel való megvételet eltiltatik.“

A második nagy hatalom, a diákság, ellen pedig határozatott, hogy: „Deákok, ha zenebonát inditonak, bár Nemesek is: fogattassanak meg.“²⁾

A két nagy hatalom tehát megfékeztetett, de jött helyettök egy legyőzhetlen nagy hatalmasság... a halál.

A pestis oly nagy mérvben dühöngött ez időben, hogy útlevel nélkül senki nem mehetett ki a városból és nem jöhetett vissza senki a ragály tartama alatt.

Épen a pestis által nagyon megfogyott lakosságunk is úgyannyira, hogy csak 5 katona kívántatott verbunk utján előállítani.

A pusztító ragály daczára is folytonosan haladt a kultur, a közművelődés.

A Jezsuiták színházat állítottak s az ifjúságot a szónoki s költői pályára igyekeztek képezni; szinpadjukra segélyül 12 frtot kaptak a várostól.

A haladás egyik jele gyanánt tekinthető azon jelenség

¹⁾ 1769. Prot. 7. — 222.

²⁾ 1769. Prot. 7. — 251.

is, hogy a tanács elhatározta, miszerint a fák ne fejszével, hanem fűrészszel daraboltassanak.

Még halastó is volt, mely nevét a városrész elnevezésében megtartotta maig, s ez a lelkészé volt, mert: „Determináltatott, hogy T. Plebánus úr requisitiójára a halas tó kitisztittatik, ház és kert reparáltatik.“¹⁾

Sőt a lutri sem hiányzott már ez időben, melynek kezelője azonban szegény ördög lehetett, mert helyette kezességet kellett vállalni.

Végre rendőri állapotának jellemzésére föl kell említenünk, hogy már 1772-ik évben tűz elleni eszközök rendelkeztek és vigyázók fogadtattak föl.

Ugyanez évben a dézsma végett külön szerződés kötötett az uraságok és lakosság között:

„Anno 1772. 19. Febr. Nagy Méltóságú Herczeg Galauthay Eszterházy Miklós ö Herczagsége, Tekintetes Bujáky Urasság Tisztei egyrésztül; másrésztül pedig Gyöngyös Mező Várossának Lakossi, ugymint Felől Tituláltt ö Herczagsége nevezett Urasághoz tartozó Jurisdictionatus Házas Selléri adjuk tudtára, a kiket ez dolog illetne: hogy.“

Mi Gyöngyössi Lakossok, többnyire Mesterségünk üzésivel keresvén élelmünket megfontoltuk azt, hogy az be hozott Urbáriáli Kötelességek sorsunkkal és hivatalunkkal anyival is inkább nem egyeznek, mivel közöttünk igen kevesen találattának, akik mezei paraszt munkát, annak módja s rendi szerint, meg tenni tudnánk; hasznosabbnak tehát véltük lenni, ha azoknak megváltására, Nagy Méltóságos Urunknak érdemes Tiszteivel egyezés Contractusra lépünk. A mint is erre való nézve igerjük és kötelezzük magunkat.

1. Hogy minden házas Sellér esztendőnként, az Esztendőnek kezdetit 1-ma Január 1772. értvén, egy egy Rhénes forintot fog fizetni.

2. Az 18 napi urbáriális Robothot, tiz, tiz grajczárral meg fogja váltani; hozzá adván azt is, hogy ha az Méltóságos Urasságnak szüksége adna elől magát az Kézi munkára kötelezzük magunkat, hogy ki ki közülünk, harmadnapi munkának meg tételére engedelmes léssen; mely olyatén meg tett robothért, nap szám szerint tiz grajczár az az munkásnak defalcáltattni fog.

¹⁾ 1772. Prot. 7. — 289.

3. Jóllehet minékünk mint Selléreknek Urbariom szerint sem föld, sem rét, avagy akarminémű ház után való pertinentia, nem competál; mivelhogy mindazonáltal bé vett szokás szerint a minémű földök Gyöngyössi határban találtatnak az Lakossok közt, az Földös urak köz akarattýából esztendőnkint fél szoktak osztattatni; és a sor bennünket is érven, azokból nekünk darabb szántóföldek ki adatni szoktanak, és e szokás mellett, olyatén földeknek Usussában, az Méltóságos uraság, minket meg hagyni méltóztattik; annak okáért kötelezzük magunkat, hogy Dézsmálásnak, és szürettnek alkalmatóságával, nem tsak nyólcz manualyistát Tiszt úr mellé segítségül ingyen rendelünk, de a szokott Terragiumot is az földekből vagyis termésből ki adgyuk.

4. Minthogy Urbáriom rendelése szerint fele Esztendőbeli Koresmában való Bor árultatás tehetségünkben vagyon, minden alkalmatlanságnak eltávoztatásáért az Méltóságos Uraság részéről, a más fél Esztendőbeli felmaradt Competentiajáért és nekünk engedett Bor árultatásért Méltóságos Uraság Cassájában esztendőnként száz frtot fizetni magunkat kötelezzük, ide nem értvén az uraság vendégfogadóit, melyekben szabadsága szerint disponálni méltóztattik.

Mindezekre való nézve:

Mi is ő Hercezsége Tisztyei, ad ratificationem Celsissimi Mandantis, az fellyebb irtt punctumokat, s abban foglalt ajánlásokat és Datiokat acceptállyuk, úgy hogy az Adózás két Terminusra, úgy mint annak fele Sz. György napkor más fele pedig Sz. Mihály napkor meg tellyesedjen. Azon kívül tapasztalván az Méltóságos Uraság, hogy hogy némely Házas Selléreknek olly Nagyságú fundussai volnának, hogy azokon több Házak is építettnének; ezek iránt tehát tellyes jus reserváltatik az M. uraság részéről azoknak Impopulatiójára. Egyébaránt is több Urbarialis Jurisdietióját és beneficiumit az Méltóságos Uraság fel tartya. Végezetre ezen Contractusnak meg tartása három Esztendőkig fog tartatni, eltelvén pedig az három esztendő, tartozni fognak az Lakossok, uj Contractus iránt, az utolsó esztendőben magokat az Méltóságos Uraságnál meg jelenvén gondolkodni és instálni vagy máskép is akarattýokat kinyilatkoztatni.

Mindezeknek nagyobb állandóságára, ezen Contractust három egyenlő Exemplárban meg tettük. Datum Gyöngyös die 19. Febr. Anno 1772.“

Szóval: minden téren lehetőleg mozogtak ezek a mi

áldott jó őseink, s mert az ő, mesével határos, tevékenységöknek megint valami új, fáradságos és föltűnő kellett: kapták magukat s elhatározták, hogy: „A Torony földig rontattasson le, a fája adattasson el, a porticus pedig Cserép helyett sindellel fedeztessen be.“ „A Torony építése végett a M. Uraság kérettesen meg segedelemért.“ Élelmességök s áldozatkészségök annyira ment, hogy már 1774-ik évben a torony fundamentomának ásása determináltatott¹⁾ s „A templom felső szegeletin tétetett a torony fundamentuma.“

Még tán ki sem száradt jól a Jezsuiták által a város segélyével emelt szinpad, midőn ők magok letűnének úgyszólván az élet szinpadáról, vagyis a szerzet eltörültetett s így Gyöngyösről is menniök kellett.

„November 11-ikén ugyanis — mint Horner írja²⁾ — egy bizottmány jelent meg Gyöngyös városában, az egyház részéről Ambrosovszky Mihály egri kanonok, a világi előjárók közül Kállay László helyettes alispán, a kincstár részéről Majthény Imre királyi fiskus, kik, midőn a Jezsuiták összes vagyonát összeirták volna, mindenkinek közülök 100 frtot adva, pápai rendelet folytán elbocsátották. Ez időben öt atya volt Gyöngyösön és egy magister, kik közül Lehel Györgyöt Haller Sámuel vette magához, Kovács Ferenczet b. Balassa Ferenczné, Nagy Antalt Erős József ezredes, Kovács József Erdélyben tanárrá nevezetett, Szuhányi Ferencz pedig helyben a 4-ik iskolát tanította, Erszényházi József világi ruhát öltött fel.“

Azt talán emliteni is fölösleges, hogy minden oldalról zaklatott városunk által határozottatott, miszerint: „A Jezsuiták eltörültetése után Instállyon a város azoknak Jószaikak megnyeréseért.“³⁾

Nyert-e valamit vagy nem? arról hallgat a krónika. Tény az, hogy „A Jesuiták némely fekvő jószágai bizonyos summába Almásy Pállnak adattak 1781-ben.“

A harangok felől rendeltetett: „Harangok, mivel hasadtak, Pesten újra öntessenek.“

¹⁾ 1772. Prot. 7. — 347.

²⁾ ld. műve 88. lapj. Jegyzet.

³⁾ 1773. Prot. 7. — 345.

Et factum est ita!

Amint a Jezsuiták eltávoznak, a hivek lelki ügyei vezetésében érezhető hiány mutatkozott, melynek orvoslására egy harmadik káplán kéretett az egri egyházi főhatóságtól s annak fizetését a nemesekre akarta róni a város, de nem sikerült.

A Jezsuiták eltávazása után 1776-ik évi november hó 6-ikán a barátok vették által az ifjúság tanítását Potsuk János, Jézus-társulati nyugdíjazott egyén, igazgatósága alatt, s úgyszólván szakadatlanul kellett küzdeni őseinknek a gymnasium érdekeiért; így „1776-ban a Rhetorica és Poesis megtartása iránt a f. Consiliumhoz Instantia irattatott.“¹⁾

Hell Miksa, híres csillagász hazánkfia, szinte meglátogató ez évben városunkat, mint a káplán urak által vezetett protocollum följegyzzi, valamint Eszterházy püspök is, ki a Pestről megérkezett két új harangot fölszentelte. Az apostoli követ Hallernál volt szállva.

Boldog világ volt ekkor, midőn még a város fiskálisát is könnyen lehetett kielégíteni; ugyanis a jegyzőkönyv szerint²⁾: „Fejér Antal Prókátor Urnak egy szalonna adatik honoráriumba.“

A benei utnak megcsináltatása régtől fogva tárgyát képezé a figyelemnek s már 1777-ben elhatároztatott, hogy a „Benei szöllők között út tsináltasson,“ mely rendelet azomban épen csak száz esztendeig várakozott kivitelre, s most már alapos okunk van hinni, hogy amily buzgón csinálják polgártársaink azt a benei járható utat, bizonyára el is készül az még egy száz év múlva. . . .

Városunk ez időbeli lakói valóban kifogástalanul viselték magukat a közjó terén: éberek voltak a rendőrségi dolgokban, áldozat-készek az utak és utcák készítésében, lelkesültek tanintézeteikért, buzgók egyházukért, sőt még az ének és zene terén is igyekeztek korszerű átalakításokat tenni; ugyanis egyik gyűlésben elhatározták, hogy „A Kántor cassáltasson s helyette muzsikusk tartassanak.“³⁾

¹⁾ 1776. Prot. 7. — 421.

²⁾ 1777. Prot. — 428.

³⁾ 1778. Prot. 7. — 493.

Csakhogy már hat év múlva megunták a muzsikusokat, s lön a határozat: „Muzsikusok cassáltatnak a Choruson és tsak Magyar Kántor hagyattatik.“

A dohányzás ez időben szigoruan tilalmaztatott.

A város tizennégy katonát tartozott adni ez évben.

Ezen időszak volt különösen, melyben leginkább a német mesteremberek városunkba költözni kezdettek. A tanácskozási jegyzőkönyvek között alig van egy lap, melyen valamely czifra-hangzású s még czifrában beirt iparos letelepedése ne jelentetnék.

A nationális vagyis norma-iskolák ügye is uj lendületet nyert. Mislikótzky és Marsótzky a nationális oskolák tanítóinak rendeltettek s 1780-ban elhatároztatott, hogy iskola-épület fog emeltetni; addig is Palócz Imre háza ki-árendáltatott s rendeltetett, hogy a fundációk a szegény deákok részére jó vigyázat alatt legyenek.

A saját érdekeit mindig kellő figyelemmel őrző város tapasztalván, hogy saját termékeit nem képes kellőleg értékesíteni a vidékiek concurrentiája miatt, kitiltotta területéről minden szesz behozatalát ezen határozattal: „Ser, bor, pálinka behozása idegen helyekről sub confiscatione tiltatik.“¹⁾ Csakugyan egy jegyzet így szól: „Püspöky serfözőnek a piatzon két hordaja kivágattatik.“

Fáját nem lévén képes kellőleg értékesíteni a város, azon életrevaló gondolatra jött, hogy bükk-fából sindeleket csináltat, melyből tiz ezret az emeletesre építendő lelkész lakására ajánlott föl.

A sz. Urbán temploma a jezsuiták birtokában lévén egészen eltávozásukig, ez időtől fogva sok bajon ment át. A gazdátlan templomot senki sem akarta gondozni s így a kormány elrendelte, hogy az egész templom lerontassék. A jó gyöngyösiek kegyelete azomban szégyelte volna a szép templom megsemmisítését, azért esedezett, hogy a templom megmaradjon, ami 1781-ik évben el is határoztatott; a templom föntartására az udvar négy ezer frtot adott, s következő évben az egyház ünnepélyesen resig-náltatott a városnak.

¹⁾ 1780. Prot. 7. — 603.

Ugyanekkor elkezdték a város háza építését is, melynek homlokzatán ezimerünkön kívül ezen időmutató latin irás van: DomVs CIVItatis eX Labore et CVra senatVs; magyarul: Városháza, mely a tanács fáradozása és gondozása alatt épült 1783.

A kalvin-vallásuk ez időben nem bírtak rendes imaházzal s a minden téren kifejtett tevékenység őket sem hagyta pihenni a tétlenség nyugalmas párnáin, hanem folyamodványt intéztek a vármegyéhez, kérvén, hogy részökre Oratorium, vagyis imaház engedtetnék¹⁾ de a Consilium nem engedé meg annak építését, csak ismételt kérésök után a görögöknek és kálvinistáknak is 1785-ben, végre pedig 1789-ben templomhely is jelöltetett ki a kálvinistáknak.

A gyakori fagy a szőlőkben igen sok kárt okozott,²⁾ 1784 ik évben pedig, iszonyú kemény tél után, mely november 25-ikén vette kezdetét s márczius 29-ig tartott, annyi esőzés állott be, hogy a víz minden hidat elsodort s a pincézék vízzel megtöltek.³⁾

Hogy a végzések akkor is bőven voltak, de végre nem hajtattak, annak egyik jól jellemző vonása találtatik ezen protokolláris megjegyzésben: „Utzák ki rakottatása meghagyatott, de sem mire sem ment“ és ismét: „Utzák tisztán tartásáruul való haszon t a l a n végzés.“

Tout comme chez nous — akár most. . . .

Végre valahára elkészült az új városház, sok pereskedés után az igényeket támasztó Haller örökösökkel, kiket azonban a város megnyert. Midőn a szép városháza után a pompás üres vármegye-házra tekintett, eszébe jutott, hogy míg ő ezer meg ezer bajával s haladási küzdelmeivel bajoskodott, a jó egriek egészen megfélekedtek a gyöngyösi vármegye-házról, hanem ott lakván az utazni nem igen szerető vármegyének kicsinye-nagyja, a gyűléseket⁴⁾ rendszeren Egerben kezdék tartani, miért aztán városunk föl is szólalt, s jogos és méltányos kérelmet intézett a megyéhez, hogy a gyűlések legalább föl váltva tartassanak egyik és másik helyen.

²⁾ 1783 Prot. 7.

³⁾ Protoc. Capell. 21. lap.

⁴⁾ Horner. 47. lap.

Vakúlj magyar: ne láss tót, bódulj német! gondolta magában a vármegye, s csakugyan az 1784-ik évi közgyűlés itt tartatott, mint a jkönyv bizonyítja: „Eszterházy Károly Eö excellentiája Fő Ispány Egri Püspök előll ülése alatt Gyöngyösön közönséges gyűlés tartatott a város ujj házába.“

Megvolt tehát a nagy öröm, kivált meg mikor a „város ujj házába“ új lakos is érkezett, mégpedig Venczel Mihály patikárius személyében, aki lakosnak befogadtatván, neki a város házánál lakó hely adatott árendába.¹⁾ Ezen új gyógyszerész csakhamar észrevette, hogy valószínűleg a jezsuitáktól a barátokra maradt patika nagy versenyzője az ő gyógytárának s azért csakhamar arra ébredtek a szegény szerzetesek, hogy az ő patikájukról információ kérettetik, a város megkérdeztetik, hogy a patika elegendő-e? s aztán ntána következő évben, 1786-ban, az eddig a sz. ferencziek kolostorában s ezeknek tulajdonában levő patika bezűnttetett száz arany büntetés terbe alatt, s így ott többé gyógyszerek nem szolgáltattak ki.²⁾

A haladás ez időben is minden téren föltűntethető, így határozottatott: „Mészárszéknek az allya, a város háza alatt, hogy ki fl a s t r o m o z t a s s é k, rendeltetik.“ Akkor több volt a jóakarát, mint a tudomány. . . .

„Hersli Jakabbnak Kovátsik Jánosnál levő adóssága intabuláltatik.“ Ez az első betáblázási eset kutatásaim nyomán s arról tanuskodik, hogy akkor több volt a becsület, mint az írás vagy intabulatió. . . .

A szegény jó barátokk ellen megindúlt az izgatás, mégpedig valószínűleg a város háza alatti patikából s annyira ment, hogy főállhatóságuk is kérdés tárgyává lón, amidőn is egy szerencsés gondolat megmenté őket a lét vagy nem-lét, — a t o b e, o r n o t t o b e — kérdésétől. Ugyanis eddig csak egy plebánia volt Gyöngyösön s ehhez tartozott az egész város és Püspöki község.

Lehet képzeln, hogy igen nagy teher lehetett ez a plebániára nézve. Az egri főhatóság tehát úgy intézkedett, hogy 1788-ik évben april 10-én két plebániára osztotta a

¹⁾ 1785. Prot. 7. — 917.

²⁾ Horner. 84. lap. Jegyzet.

hitközséget, s az alsó plebániát és Fűspököt a barátok látják el, azomban örök emlékezetűl annak, hogy Gyöngyösön csak egy plebánus van, az alsó plebánia lelkésze administrator nevet visel, s a gyöngyösi plebánus Püspökiben javadalommal bir.

Meg kell vallanunk nem csak derék őseink magasztalása, hanem első helyen az igazság, érdekében, hogy ők amily buzgók valának a határozatok hozatalában: oly kiatartók voltak azon végre nem hajtott határozatok örökös fölelevenítésében.

Említettük, hogy már sok év előtt elhatározott a benei szőlők között az út csináltatása s ime elhatározatik 1788-ban ismét, hogy a benei útnak csinálására deputatio rendeltetik, s „Benei határunkon keresztül Parádig utt tsináltatása megengedtetik.“¹⁾ s arra jövő évben segítség is adatott.

A szegények ügye is kellő figyelem tárgya volt ez időben, teljesen élvezték egy részt szavazatképességöket, amennyiben gazdájokat is elcsapatták, uti figura docet: „Ispitályi koldúsok Gazdájok ellen panaszt tévén, kitsapatatják,“ másrészt a benszülöttek érdekei kellőleg megóvatnak, mert „Idegen Koldúsok a városból kitiltatnak.“

Az eperfa-tenyésztés, úgy a selyem-bogarak ápolása képezé ez időben főgondját városunknak, mely elhatározá,²⁾ hogy „Eperfa fiatalok és selyem-bogár tojás a lakosok között“ kiosztassék. Ezen eperfa-tenyésztésre először a sziszrák (tó) utcza hozatott javaslatba, de a város folytonosan növekedvén s a mai epreskert helyén levő temetőt sem illőnek sem egészségesnek többé a lakosság között nem találván, az ottani temetkezést megszüntette, s a volt felső temetőt eper-fákkal beültetvén, azt „Epres-kertté“ alakította, mely nevét az maig megtartotta.

1789-ik évben az iskola felsőbbi rendelet folytán ismét bezáratott, végre sok kérvényezés, de leginkább a Battányi család egyik hirneves férfiának, az akkori magyarországi primás hatalmas pártfogásának következménye

¹⁾ 1788. Prot. 8. — 180.

²⁾ 1789. Prot. 8. — 230.

letf. hogy öt év múlva egy, három osztályu kis gymnasium megnyitása engedélyeztetett, melynek igazgatója s tanárai az országos kincstárból huzzák fizetésöket. A városi közönség ennek utána is mi tsem ohajtott inkább, mint a már egy izben létezett szónoklati és költészeti osztályoknak ismételi felállítását. Erre legszebb alkalmat nyujtott a hamvaiban is áldott özvegy Páldy Mihályné, született Nagy Margit asszony, ki végrendeletében hat e z e r frtot hagyományozott, hogy annak évi kamata az ohajtott két osztály költségére forditassék. Felsőbb engedély folytán a két osztály megnyitása 1798-ik évi nov. 4-én megtörtént, melyeknek felsőbb rendeletek szerinti tanítását és hitszónokokkali ellátását a várossal kötött egyezkedés folytán a ferenczrend vállalta el.¹⁾

Városunknak mindig általános jellemvonása volt a törvény tisztelete s az uralkodóhoz való hű ragaszkodás, ám csak az igazság határaig, mert mindig megörzé önállóságát s 1790-ik évben határozottan kijelenté, hogy: „Felges Fejedelmünk kivánsága ujjonnan nem tellyesíthetik Ország Gyűllése nélkül,“ s neheztelményeit be is terjeszté az országgyűlésnek.²⁾

A zsidók ez évben összeirattattak városunkban, hol a múlt évi viz-áradások, fagyok miatt silány termés levén, nagy lett a drágaság is, úgy, hogy a január 25-iki heti vásáron egy köből búza 4 frt 30 kr volt, ami ez időben hallatlan vala!

József császár halála után 1790-ben Szt.-György napján Nagy Károly gyöngyösi birónak újra elválasztatván, legelső intézkedése volt a házszámokat letöröltetni. . . .

Általában József császár halála következtében minden átalakult: az iskolák visszaadattak, melyek vezetésére a ferencz-rendi szerzetesek ajánlkoztak, az iskolák más-képen rendeztetek be s a közjó érdekében tett intézkedések akadály nélkül végrehajtottak.

Ám a drágaság és ezzel járó éhség szomoruan jelentkezett, s a kétségbeesett éhező nép közt zendülés mutat-

¹⁾ Horner 89 lap.

²⁾ 1790. Prot., 323.

kozott; erre vonatkozik a tanács három következő határozata: „Zenebonás lakosok példás büntetés alá idéztetnek.“ „Szegény éhezők számára buza manipuláltatik s individuumok relaxáltatnak.“ „Lakosok felzundulásáról a species facti a T. Vmegyének megküldetik.“)

A 18-ik század utolsó évtizede nem sok változatoságot tüntet föl városunk és vidéke történetében; legelőnkebb mozzanatok a katona-fogadás körül fejlődtek ki, főképen pedig erősen fáradoztak az iskolák ügyében, melyért a fáradhatatlan derék polgárok örökösei deputatióban jártak a kormánynál. Így 1792-ben Pestre küldett egy deputatio, mely az oskolák iránt emlékiratot nyújtott át a királyi fölségnek. Majd következő évben a megyéhez folyamodott városunk s az sürgeté azok föllállítását.

1793-ban a görögök külön temetőhelyet nyertek.

1794-ik évben igazán nagy inség lehetett, mert egyrészt a fölségnek segélyezése határozottatott el, másrészt pedig az élelmi szerek oly méreg-drágákká lettek, hogy egy tojás ára . . . egy garas volt.

Az ezen évről s következő esziendőről szóló protokollumok leginkább ilyes megjegyzésekkel birnak: „Városunk Tanátsossai a felségnek oblatúmot tesznek.“ Mire a felelet hangzik: „F. Királyunk a városunk részéről adott segítséget nagy megelegedéssel veszi.“)

Városunk művelődési viszonyaira nézve igen kedvező jelenség az, hogy a korunkban nagy hí-hóval, mint ujdonság, fölkapott ismétlő-iskolák már ekkor tartattak városunkban; rendeltetvén, „A mester-Legények hogy Vasárnapi napokon oskolába járjanak, paranesoltatik.“

Tehát semmi sem új a nap alatt! Sőt valószínűleg az eredmény is egyenlő volt a maival: tanító volt, csak a tanítvány hiányzott.

A híres insurrectió a diadalmas napoleoni francziaseregek ellen megkezdetvén, jó őseink sem maradának tétlenül, hanem elhatározzák, hogy: „Insurrectiókor a N. Város egy lovas Katonát ad minden hozzá tartozandókkal“,

1) 1791. Prot. 8. — 382—384.

2) Prot. 8. — 789.

amí ugyan nem valami sok volt, de mégis egy lovas katonával több volt a semminél.

Am későbbben az ármádia részére még 400 inget is varratott a város, mely ezen évtized alatt mindig csak kedvencz eszméiért, az iskolákért rajongott, küldöttségeket menesztett, áldozatokat tett, s ez évtized legszebb jellemvonásaként kell föltüntetnünk derék őseink számos, sőt számtalan erényei közt azon kitünő tulajdont, mely őket mint a tanügynek páratlan derék harczosait, különösen ez időszakban tünteté föl, kiknek egyetlen ohajuk, büszkeségük és dicsőségük volt az, hogy a tanügyet minden téren s becsületes eszközökkel emelhessék.

Valóban sok halával tartozik a jövő és jelen e dicső multnak. . .

Méltán mondhatjuk, hogy a mult század kezdetén is épen oly jelenségek mutatkoztak, mint általában szoktak föltünni a győzelmes hadjáratok után, midőn az ugynevezett soldatesca, vagyis katonai uralom, lép előtérbe s föltétlenül grassál a polgári hatóságok fölött, mely ismét nem tudván máskép és máson tölteni kedvét, a szegény népet szoritja erősen.

Ime mindkettőre a példa: a jó gyöngyösiék ugyanis következő panasz-levelet nyujtották be 1705-ik évről Rákóczy főhadvezéréhez:

„Csajághy János obester az elmúlt téli kvártélyban Gyöngyösre jövéen és az regulamentum szerint való portióval contentus nem lévén, brigaderusi és obesteri külön portióit midőn az Lakosok nem praestálhatták volna, azon városnak nemes személy biráit Arestomban füstre az hajduk közé hánta, együtt több eöregh esküttekkel éktelen rút és Isten ellen való káromkodásokkal illette. Egyik szolgabiráinkat hajdúi rútul összedöfölvén, oldala csontyait megtörvén és úgy az útcza hosszán publice Arestomba hajtván, sok szegény mester-embereket ingyen való munkákkal károsított; mód nélkül vexálja már régtől fogva a szegénységet. Kérjük azért főgenerális urat, hogy kvártélyát változtatni méltóztassék, mivel féltő, egyszer oly lármát és támadást okoz a megboszankodott szegénység között, amint alig hogy most utólban is nem történt, melyből eő kegyelmének semmi jó hirei nem következnek.“

Második állításunk fölvilágosításaul szintén szolgálha-

tunk néhány érdekes adattal. Például szolgálhat az ekkori szigorú eljárásra nézve következő pár sor ítélet: „Szücs Panna nevű gyöngyösi szabad személy fajtalanságban tapasztaltatván, kivesszőzöttetésre ítéltetett.“¹⁾

Legtalálóbban jellemzi azonban e kor nézetét azon boszorkány-pör, melyről következő adatok maradtak fön a megyei levéltárban.²⁾

„Személy szerint (Gyöngyösön) jelenlevő Tót, máskép Hegedüs Dorkó, nem tudatik minemű gonosz lélektől viseltetvén, Isten és ország törvényével nem gondolván, gonosz és ördögi praktikákkal sokakat különféleképen megkárosítván és boszorkányi praktikákkal élni s ezzel a maga lelkét terhelni és felebarátait megkárosítani merészelte.

Szent Lucza éteczakáján mások udvarában járván, a marhákat kötelről eloldozta, kik is egymást azonnal ökleledezték és megfogatásakor is azon fatensnek egy marhája megdögölvén, összetörve található.

Az másik tanú vallomása arról, miképen a serföző-házba köpdösvén, a ser azonnal megeczetesedett, és semmi ize nem lett, máskor pedig fenyegetőzván azon Tott Dorkó a serföző ellen, sere más nap olyan lett mint a savó.

Midön Bozók György új búzát eséplett volna, hirtelenséggel oda futván Tott Dorkó, a kezében búzát akart elvinni, hogy azt nem engedték neki, a szájában vitt el búzát, és mindgyárt nem sok idő mulva fent írott Bozók György súlyos betegségbe esvén, megnémült mind e mai napig is és most is eő rá mutogat.

Azon buzának is, melyet akkor eséplett el, romlott az ereje, úgy hogy a kenyere is, akárhogy bántak vele vagy tisztították, széjjel omlott az kovásza.

Egy szopos gyermeknek az vállát megütte, mindjárt az lába felsugorodott; megfenyegetvén a vádlottat, harmadnapra az gyermek lába meggyógyúlt.

Szent György estén és szent Lucza éteczakáján más Istállójában és udvarán járván, azok teheneinek hasznok elveszett és szokatlan képen bögtek.

Ezen gyanúk alapján kinpadra ítéltetett, úgy, hogy előbb száraz torturával, azután Tüzel is kinoztassék, haesak maga nem akar vallani.“

Szegény Dorkó asszony! . . .

¹⁾ Protocoll. Comit. N. pag. 42.

²⁾ Protocoll. I. 1705. 118. l. N.

Szinte érdekes vonást nyújt a kor-rajzhoz azon eset is mely valami élelmezési biztost — akkori financzot — illet, aki miatt panaszs emeltetett, hogy szégyenszemre „fa-lóra“ ültetetté a generális, ki így védekezik a megye ellenében :

„Én fa-lóra nem ültettem, tudtom hirem nélkül ha felültették, ebben semmit magamnak nem reflectálhatok. Holott azon falóra csak v i t é z l ő r e n d tétetett, ha olyat vétett kivált lopásért, szitkozódásért, azért fel is tehettek volna a comissáriust!“

Hjah! minden kornak megvolt és megvan a maga bogara és csillaga; rossz és jó oldala. Akkor még a babonák s elfogult nézetek homályából lassan lehetett csak kiemelkednie a tudománynak és elfogulatlanságnak.

S azért mégis sok volt a tudományos ember akkor városunkban, mely ezzel rendesen dicsekedni szeretne. Hogyan is ne? mikor 1706-ik évi junius hó 8-án már „Tudós Társulat“ volt Gyöngyösön „Coetus Literatorum“ nevezet alatt, melynek azon időben Tassy Endre volt fő-dékánja, elnöke, aki a társulat által fizetendő dézsma ellen keményen protestált a vármegye előtt.¹⁾

A törvénykezési eljárás szigorú volt, mit nemesak a fönnebb említett boszorkány-pör, Csajághy eljárása. a financz-nak fa-lóra ültetése, hanem kivált egy tolvaj fölött hozott szigorú ítélet tüntet föl kellő színezetben, mely szó szerint így hangzik :

„Mínthogy az megnevezett Kováts István maga gonosz cselekedetét tulajdon maga nyelvél megvallotta, hogy az lopást Gyöngyös városában, Boltok és ládák feltöréseért két eztendőktől fogva ennelhúny izbe elkövette, azon boltok és ládák fölnyittására áll-kultsokat (!) tartott, s az Pater Franciscánusok klastromában biztosság végett letett ládát is felvervén, benne levő portékát ellopta, maga gonoszságának pedig elfedezésére, mással, fizetésért Diószeg városa petséye alatt hamis levelet koholtatott és iratott : azért elsőb is gonosz társainak kivallatására és ellopott és eltitkolt jószágok kimondására megsütögettetik, azután, hogy ez által mások is példát nyerjenek, kétszer az városon végig lófarkon vitettetik, végre lántzon fölakasztatik.“²⁾

¹⁾ 1706. jun. 8. Prot. N.

²⁾ 1709. dec. 16.

Valóban, szigorubb eljárás alig képzelhető!

Azt hiszem, nem egészen érdektelen azon korból egy fejedelmi udvar-tartásnak költségeit föltüntetni; itt van például egész eredetiségben Rákóczy Ferencz háztartásának hiteles jegyzéke az 1710-ik évről:

„Felsőges udvar szükségére kívántatik hetenkint: bor 25 akó, tyúk 50, tyúkfű 20; lúd 20; kappan 4, tojás 500, vaj-ice 20; iross vaj font 20, borjú 2, bárány, eőreg vagy kever juh 6, ártány 2, galambfű pár 8, malacz 6, szép búza liszt 2 kőből, káposzta 2 hordó, boreczetet iteze 12, ispékelní való szallóna oldal 1, feő-szerszám, sáffrán, borss 5 font, győmbér 5 fnt. szerecsen Dió virágh egy verdung, nádméz 3 süvegh, malozsa szőlő 6 font, aszó szőlő 6 font, risskása 6 font, ezitrom friss 12, petrezselljem, torma, hagyma, madár, vad és hall mennél több lehet. Datum ex Castris ad Szentmárton-Káta positis 4. febr. 1710. Felsőges fejedelmi kglmes Urunk eő Felsőge Hopp-mestere (!) Orczy György“.

Mint látszik: tisztességes étvágygyal és ennek megfelelő magas igényekkel bírtak a fejedelmi udvarnál.

Ezen felül még a megyétől 2400 frt kéretett apró kiadásokra, melyekből városunk 150 frtot fizetett¹⁾ Az ónodi vár erődítésére pedig 2 ezer rajnai frtot, melyhez, hogy mennél több adózó polgárt nyerjenek, a kereskedő görögök gyülekezetét a megye előtt is elismerték s őket polgároknak fogadták.

¹⁾ Protoc. O. lap 1.

X.

E századunk hajnala.



Halános jellemzéseül a tizenkilencedik század eddiglefolyt nyolczévtizedének azt mondhatjuk, hogy azok úgy városunkra: mint vidékére kedvezők valának.

Mint az alábbi adatok igazolják, mind a gyár-ipar, mind a kereskedelem, valamint a tanügy is az előbbi állapotokhoz képest élénk emelkedésnek indult, bár a kézműipar e század¹⁾ második felében határozottan nagy károkat szenvedett és csaknem megsemmisített némi részben, mint például a magyar vargák, csapók, posztósok ipara. Gyöngyösön 1801-ben b. Orezy József pokróczgyárat állított föl s évenként mintegy ezer vég szállított el. Posztói igen keresettek voltak.

Mint a tanügy emelkedésének legelső sugára tekinthető azon jelenség, hogy 1802-ik évben befejeztetett egy czélszerűen berendezett főelemi iskola-épület a főtemplom fundusán, melyen akkor a katolikus kántor és tanító lakott, s mely pompás emeletes épület atyáink gyöngéd lelkének s utódaikról való gondoskodásának szép emléke gyanánt ragyog emez időmutató, chronostikon fölirattal:

¹⁾ Barchetti. Von den Produkten der Heveser Gespanschaft. 21. és 23. lap.

ForMandae pletati LitterisqVe teneLLae pVbls. CIVES gyöngyöslenses eXstrVXerVnt = 1802: vagyis magyar fordításban: „A zsenge ifjúság áhitata képzésére s a tudományoknak emelék a gyöngyösi polgárok 1802-ik évben.“

De a szegények ügyének rendezése sem kerülte el atyáink figyelmét; a koldúsok iránt több ízben rendelkezések tétettek, s alamizsnát szedtek a szegények részére.

Ugyanesak ez évben elhatározott, hogy a piac is egészen kirakattassék kövel, s csakugyan egyezséget is kötött városunk a kövezőkkel¹⁾ azomban pár nappal későbbi időről ismét ez a jegyzet van a protocollumban 344-ik szám alatt: „Piartz kirakatásáruł újabb lra s o n t a l a n Determinatio.“

Röviden és találóan jellemzi az akkori állapotokat. . .

A zsidók mindinkább szaporodván és gazdagodván, részökre 1803-ik évben a Mérges mellett külön temetkező hely jelöltetett ki, mely bekerítve maig sincs, és azért csakhamar elhagyatott s maig elhagyatva áll, helyette a kőfallal kerített s nyugatra eső diszes temető levén használatban.

1803-ik évig szokásban volt, hogy april 24-ik napján, Sz. Györgykor évenként választott az elöljáróság, mely alkalommal nagyszerű ebédet adott a város, mely egyik évben 200 frtnál is többre került, mi akkor iszonyú összeg volt; elhatározott tehát, hogy ezen étkezések beszüntetnek, hanem a plebános vendégelje meg a tanácsot s ezért évenként egyenesen e belügyi ezélra több-kevesebb összeget kap tiszteletdíjul.

Meddig tartott e szokás? nem tudni, de mai nap sem egyik, sem másik fél nem tesz eleget kötelezettségének.

Ez évben adatott el a káplán urak szőlője is a sz. István ezéhnek.

Véres hadjáratok jellemzik ezen napoleoni időszakot, nemcsak a népek, hanem a varjúk és szegény verebek történetében is. Azon hiedelem uralkodott ugyanis ez időben, hogy a varjúk megeszik a vetéseket, a verebek pedig ezen kívül még a gyümölcsöket is, azért: censeo

¹⁾ 1802. Prot. 9. — 338.

Carthaginem delendam, háborút izentek az ártatlan állatoknak s többi közt egyik rendelet elhatározza, hogy minden gyöngyösi lakos hány varju és veréb fejét tartozik beszolgáltatni.¹⁾

Fuchs Ferencz egri érsek nagy diszszel, banderiummal s fényes kivilágítással fogadtatva vonúlt át városunkon.²⁾

De még végtelenül magasabb és drágább vendége jött 1806-ik évben városunknak . . . a magyar szent korona, mely Almássy Pál házában volt elhelyezve s 36 koronaőr által őriztetett.

Ennek ünnepélyes fogadtatására nézve következő végzés tétetett.

„Értésére esvén Tanátsunknak, hogy Hazánk legfőbb Kintse, Szentséges Koronánk Munkátsról Budára városunkon keresztül az jövő héten, azaz 20 currentis mensis Martii fog visszavitetni és városunkban meg fog hál ni, mire való nézve, hogy illy Drága Kintse országunknak minden lehető ilendőséggel fogadtasson, determináltatott:

- I. Hogy a ezehesek legényeikkel edgyütt sorba kiállitassanak a templom előtt.
- II. Az ágyuk szünet nélkül lövettessenek ki.
- III. A muzsika minden felé szóllyon.
- IV. Tanátsunknak tagjai a ezédulaház előtt rendet formálván, mihelest az korona oda érkezik, Ord. Notáriusunk magyar nyelven tegye meg üdvözlését a sz. Koronához.
- V. Estve a N. Városnak ablakjai és mind a 2 oskolák illumináltassanak, nevezetessen a többi themák között maga országunk kintse a sz. Korona irattasson le és különösen világitasson meg.“³⁾

És úgy történt.

Bizonyára egyik legszebb, legfényesebb napja volt ez városunknak!

A főtemplom kerítése, mely valószínűleg a régiek mintájára magával az épülettel egykorú, még állott 1807-ik

¹⁾ 1804. Prot. 9. — 426.

²⁾ 1804 9. — 467.

³⁾ 18.5. Protoc. 9. — 584.

évben, s az annak reparatiójához szükséges homok-hordásra kocsik rendeltettek.

A bor igen rossz volt ez évben, úgy hogy tanácsvégszileg kellett kimondani, hogy „Pálinkának főzetessen a megrömlött Bor.“

Talán sejtették kedves öseink, hogy jövő évben a vütki- és pálinka-imádó muszka sereg fog átvonulni, ami csakugyan meg is történt, s mint a jegyzőkönyvek tanúsítják, városunk nem csekély áldozatot hozott ekkor is a haza, a közjó érdekében.¹⁾

A város lakossága leginkább a megtelepedések által folyvást szaporodván, szükségessé lön a városnak kifelé terjeszkedése; így történt, hogy a város kertjén fölül levő földek ez évben házhelyeknek kiosztattak, s a nem sokkal előbb még temető — ma Epreskert — helyén felül levő városi és részben Eszterházy-földek is kiosztatván, létre jött a felső hóstya, mely mai napig e néven áll, s a legmunkásabb földműves osztályt foglalja szerény és szegény kebelében.

A kóborlók akkor is nagy számmal alkalmatlankodtak városunkban, de, mint látszik, több erélyvel tudták megfékezni őket, mint talán napjainkban, mert a házalókról határozottatott: „A csavargó zsidók eránt a M. T. Földes uraság rendelést cum sanctione hozott“ és ismét „Az idegen koldúsok megnyiratása és Lakó helyekre leendő küldése determináltatott.“²⁾

Atyáink figyelme azonban nemcsak a kóborló embe-
rekre, hanem az állatokra is kiterjedvén, határozottatott már akkor, hogy: „A Vásárra hajtandó Marhák Passussal provideáltassanak“ vagyis látassanak el.³⁾

Az ország primása Egerbe utazván, városunkba érkezett a kalváriai uton s a tó-utcán át, és Almási Pál házába szállott. A többi tisztelgő közt emlittetik a „hat diák és nemzeti oskolák.“

Amint a francia győzelmes seregek mindinkább előre

¹⁾ Lásd Prot. 10. — 1—3.

²⁾ 1808. Protoc. 10. — 39.

³⁾ Protoc. id. h. 67.

nyomúltak : a szerint vonúltak vissza az uralkodóház tagjai minden hozzájuk-tartozóikkal együtt s így történt, hogy a kormány legfőbb hivatalai, valamint az udvari fogatok, hosszabb időn keresztül városunkban valának elszállásolva, hol oly nagy drágaság uralkodott, hogy egy tojás hallatlan magas áron, 3 krajczáron, s egy pár csirke 1 frt 50 kron adatott.

Ehez járult még, hogy „Döghalállal sok emberek halnak.“

A háború iszonyai nem kimélnek semmi szentet, semmi kegyeletet, s így történt, hogy országszerte elrendeltetett, miszerint az örökösen akkor is üres országos pénztár javára s a háború folytatására a templomok szent edényei is fölhasználtassanak.

A főtemplom köteleztetett, hogy négy ezüst kelyhet s egy ezüst thuribulumot adjon a háború terhe könnyítésére az országnak. azomban az annyi baj és nyomor közt élő szegény nép nem engedé nemes szívénel fogva azon tárgyakat elvitetni, hanem azok árát összepótolgatván, a hadi követelésnek így tett eleget.¹⁾

A tanuló leánykák részére a templom boltja haszonbérbe kivétellett évenként fizetendő 25 frtért, s több évtizeden át — a mai kath. első fi-osztály helyisége — használtatott a nevezett célra.

Aki élelmes ember volt, az akkori szükség és drágaság mellett is nemcsak hogy megélt, de még pénzt is gyűjtött, ha épen kolduló remete volt is, mint például Horváth Mihály kalváriai remete, ki meghalván, mintegy hatszáz forint értékű, akkor igen nagy pénzvagyont, hagyott hátra. Emlékkövén ez volt vésve :

Egy szegény remete
Itt nyugszik temetve,
Horváth Mihály névvel
Nyugodjék békével!

Ugyanez évben végeztetett első istentisztelet a fölépült görög templomban. Akkor több mint 40 görög család volt; ma csak kettő van.

¹⁾ 18.0. Prot 136. l.

A közműveltségi állapotot jellemzi az is, hogy Gyöngyösön már az előbbi században is volt színpad és színi előadások tartattak, de 1812-ben rendes színtársulat működött itt, melytől jóteknony ezéla előadást követelt a város és annak eredményéről következő jegyzet van:

„Az it lévő Jádzó társaság egy játék darabot a végre jádzott ki, hogy a nézőktől beszédett pénz az házi szegények közt osztasson fel; a beszédett summa teszen 33 fkat.“

A nagy harang megrepedvén, az áldozatkész lakosok gyűjtést kezdettek maguk között s rövid idő alatt 1663 frt jött össze ezen szent ezéla egyedül csak a szegény lakosságtól, mert az uraságok külön s szinte jelentékenyen adakoztak. „A nagy haragnak Pestre való vitelekor vámot kéntelenitettek a vivők fizetni; ezen sérelem Pest várossának megiratni rendeltetett.“

A harang fölszentelésére az akkori egri érsek jött julius 19-én s a város által nagyszerűen fogadtatott; a városháznál fényes diszebed adatott.¹⁾

A koldúsoknak meg nem engedték a kószálást, hanem szerdán és szombaton, párosával és hangosan imádkozva menvén, megengedetett nekik, hogy az alamizsnát szedhessék; ámbár nem sokára ez is beszűnttetett s elhatároztatott, hogy egy koldúsbíró felügyelete alatt fognak könyöradományok gyűjtetni a szegények számára kiosztás végett.

Az ekkor városunkban levő egyetlen gyógytár ellen panaszt emeltek a lakosok, hogy igen drágák a gyógyszerék és nem is hasznosak, miért is egy másik gyógytár föllállítását is kérték, de csak tíz év mulva állittatott föl a Megváltóhoz czimzett patika. A Máriáról nevezett első gyógytár már 1786-ban föllállittatott, mint fönebb emlitettük.

A templom és oskolák környékének kövel kirakatása következő évben történt meg, valamint a főtér kiköveztetése is teljesen befejeztetett, s egyszersmind útca-fölvigyázók rendeltettek.

¹⁾ 1812. Prot. 319. — 20.

1814-ik évben francia foglyok és sebesültek érkezének Gyöngyösre, kik az ispitály-épületben helyeztettek el.

A katona-fogdosás képezi ezen évek legszomorubb oldalát, mert a francia háború miatt folytonosan sürgeté kormányunk az országokat katonák végett, s bármennyit adtak is, soha sem volt elég sem a pénzből, sem a katonákból. A gyermekeiket gyöngéden szerető gyöngyösiek legutolsó filléreiket is áldozatul hozták, hogy kedves gyermekeik helyett katonát fogadjanak; de mikor már nem volt kit fölfogadni, s a katonákat mégis sürgették, ekkor megkezdett az erőszakkal, a kötéllel fogdosás, mely igen sok vitára és viszályra adott okot a lakosok, a tanács és a földes uraságok között.

Mester István pap és író, született¹⁾ Gyöngyösön 1815. évi július 30-ik napján. Szülői igen szegénysorsuak és sok gyermekkel megáldottak valának.

Kedvencz tudománya volt a nevelészet. Első műve: „Egy pár szó Edvi Illés Pál koszorúzott néptanító könyvére“ czimű könyvbírálata.

Mint szorgalmas, ügybuzgó s jeles-képzettségű néptanítónak csakhamar hire terjedt a megyében, és az egi papnöveldőnél a bölcsészeti tanulmányok felügyelőjévé neveztetett ki.

A helytartótanács öt — többed magával — külföldre küldötte a némethoni, különösen a bajor, tanító-képezdek kezelésének tanulmányozása végett, ahonnét visszatérvén, tapasztalatait hírlapokban ismertette. Így jelent meg tőle több, tanítást s könyvismertetést tárgyazó czikk, részint saját neve, részint pedig „Kurátor“ álnév alatt.

Majd 184⁷/₇ évben írta: „Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazat-jogáról“ (1847) czimű öt-ivnyi röpiratát. 1848-ban a sajó-vámosi lelkészi állásért folyamodott, melyet el is nyert. Itt tölté ő a forradalmi s az ezt követő időket, foglalkozván a lelkipásztori teendőkkel s Martin Konrád „Katholika Religio“ czimű tankönyvének lefordításával, mely két kötetben 1855. évben Egerben jelent meg.

¹⁾ Állítólag a Bene utczában 1218. ház-szám alatt.

Ezen mű fordításának bevégzése után, Szirák községébe lelkészszó neveztetett ki s alig 47 éves korában 1862-ik évi június 21-én Szirákon meghalt.

Ezer és egy bajuk s kivált a devalváció iszonyú kárai mellett is ráérték atyáink mindenre; így elhatároztatott az alsó torony fölépíttetése is, s a 454-ik számú határozat így szól ez évről: „A Toronyhoz megkívántató materiálék megszerzésökről gondoskodik a Tanács.“ „Kromperger János köveket ad az új Toronyhoz.“ „A Toronyra teendő költségről számadás hogy vezettessen, elhatároztatik.“ „Az új torony költségei megvizsgálására deputatio rendeltetik.“¹⁾ „Az új Torony építése Rábl Károly építő Mesterre bizatik.“

A torony talpköve is csakhamar letétetett. Nováky József volt-plebánus ezer frtot adott az építésre. Hám János pedig 11 ezer forintot; a város 2000 frtot.

Spetykó Gáspár költőnk ekkor született 1816-ik évi január 5-én, szegény sorsú szülőktől. 1835. márczius 19-én Szécsényben, a sz. Ferencz-rendű szerzetbe lépett. A szerzetes-rend szabályai azonban nem egyeztek meg az ő világba-vágyó lelkével. Onnan 1836-ban kilépett s újból kezdte elhagyott vándorlásait. A jogot Pesten jó sikerrel elvégezvén, joggyakorlatra lépett. Már ezen időben foglalkozott a költészettel s több költeményt közlött a Regélő, Honművész és az Athenaeum hasábjain.

Igen humoros, s találó élezes ember volt; tudott rögtönözve mindenre verset mondani, miért bárhol is szívesen látott vendég volt.

1854-ben Pesten egy kötetben 66 dalt kiadott. Költeményei humoros és népies nyelven vannak írva.

1865-ik évi október hó 17-én gyász-lobogó hirdeté a kaszinó épületén, hogy tagjainak egyikét, Gyöngyös városának hírneves népköltőjét, a társadalomnak és a hazának felejthetlen polgárát, a halál — alig 50 éves korában — kiragadta körünkből . . .

A posta joga ez évig Nagy József közbirtokos tulajdona volt, kitől ekkor 4450 frton vétetett meg.²⁾

¹⁾ 1815 Prot. 10—492.

²⁾ Horner. 92. l.

A nagy patak kiáradása által igen sokan jelentékeny kárt szenvedtek a lakosok közül, úgy hogy ezeknek meg kellett engedni, szenvedett káraik pótlására némi könyör-adomány gyűjtését

Az örökös háborúskodás folytán, igen természetesen, sok jogtalanság s méltatlanság követtetett el a szegény városon s nem esuda, ha saanyargatott népünk erősen hangsúlyozá privilegiumait, vagyis kiváltságait s azért egy tekintélyes küldöttség jelent meg a tanács előtt, kérve, hogy a város kiváltságai felolvastassanak; miért is elrendeltetett, hogy a város közházánál a privilegiumok magyar fordításban a nép előtt felolvastassanak, mely latin eredetit vagy magyar fordítást föltalálni nem sikerült.

A kommunis vagyis hármass társ-czéh nevezet az eddigi adatok szerint 1817-ik évben fordul először elé, midőn elüljáróit választá s igen tekintélyes állást foglalt el a város lakossága között.¹⁾

Az új torony építése javában folyt s annak költségei fődözésére gyűjtések rendeztetek a negyedekben.

Egy áldásos társulatot kezdeményezének ez évben a jó részben német és tót mesterekből álló iparosok, mely társulat elhúnyt társaik árváinak s özvegyeinek gondozását vállalta magára, német társaságnak nevezetett, valódi nevén pedig mint Jótékony Egyesület ismeretes. Ezen, valóban áldásos egyeletről a városi tanács igen nagy elismeréssel nyilatkozik; maig viruló állapotban van, s megérdemlett tiszteletben részesül.²⁾

1818-ban született Vahot Sándor Gyöngyösön november 18-ikán. A jogi pályát Eperjesen végezte. Versei, szerkezetük s nyelvezetük miatt általános figyelmet és várakozást keltettek. „Költeményeit mély érzés és szabatoság jellemzik. Munkáinak teljes gyűjteménye, halála után 1869-ben jelent meg a Kisfaludy társaság által kiadva. Mint nemzetőr a gyöngyösi nemzetőrök közé volt beosztva. 1853-ban elfogatott. Ez eset megzavarta kedélyét és elméjét,

¹⁾ Prot. 11. k. 105. lap.

²⁾ Horner. 84. l.

úgy hogy többször öngyilkosságot kísérelt meg eredménytelenül. Lelkének épsége soha vissza nem tért; megőrült, a halál 1861 ápril 9-én 43 éves korában véget vetett szenvedéseinek.

Az 1817-ik évből tudjuk meg, hogy az úgynevezett „Külső Mérges“ patak, mely Benétől a farkasmályi útnál s a plágai szőlők alatt vonul el, igen találóan sikerülni szokott gyöngyösi humorral „Jó idő patakának“ neveztetett.

A torony építésénél csaknem csudát tett buzgalom már ez évben befejezte a torony munkálatait, de még három év kellett a teljes elkészítéshez.

Mindenki boldog volt ekkor a pompás tornyok szemléletében, csak a kálváriai remete nem, ki híres kártyás levén s a templom pénzeivel visszaélvén, a szent helyről kiakolbólított. Mátyás levén az ő neve, ezen eset elneveztetett Mátyás ugrásának.

A zsidók részére 1819-ik évben engedtetett meg egy állandó temetkezési hely, hova, hogy könnyebben ki lehessen őket vinni, a kálváriai, az előtt igen magas part, levágatása elrendeltetett.

A francia foglyok s a valószínűleg a nálok fogságban volt és visszatért magyarok is, eszközlői valának egy undok betegségnak, mely csak ez időtájban kezdett ismeretessé lenni, s melynek meggátlására a legszigorúbb rendszabályokat alkalmazott a tanács. Elhatározá, hogy a fajtalan életű csavargó személyek ellen rendelés tétetik; felszólítá a katonaságot legszigorúbb örködésre s szigorú büntetéseket rótt mindazokra, kik bármiféle ismeretlent befogadnak.

Tandem . . . Snébel Józsefnek a német nyelv tanítása megengedetett, s ez volt a germanisáció, a német elem tér-foglalásának, legelső vívmánya.

A 19-ik század harmadik évtizede minden nevezetesebb esemény nélkül kezdődött; kálvinista atyánkfiaiának új temető hely adatott, az alsó temető mellett, mai helyén, akkor Vörösné földje szomszédságában. Az úgynevezett hóstyákon (ostia, kapunkivüli rész) pedig erősen haladtak az építkezések leginkább a felső új városon, hol Eszter-

házy herczeg földjei valának, s hol a város kiváltságai is megsértetvén, az ellen protestált a város.¹⁾

Az igazság érdekében meg kell vallani, hogy az édes atya nem gondozhatja jobban gyermekeit, mint az egyszerű értelemmel, de becsületos jó akarattal birt városi tanács, mely minden idegen nyereszkedés ellen határozottan védte a maga polgárait. Így például: „A szuszter mesterek panaszára a vásár első napján az idegenek a cipők árulásától eltiltatnak,“ vagy ismét: a helybeli enyűfőzők érdekében megtiltja a bőr-faragványokat idegen vevőknek eladni; mindenki mégis gazdag volt versenyzés nélkül, ma pedig a szabad verseny tönkre tette városunk derék iparosait...

Augustus hóban ismételve nagy viharok jártak, elannyira, hogy „A Jég által okoztatott tetemes károkra nézve a Termesztményeknek relaxatiója végett a Ns. Vármegyéhez folyamodás nyujtatni rendeltetik. A szél által megszaggatott új Torony teteje bedeszkrátatni“ határoztatik.²⁾

Szereneséje Vahot Imre gyöngyösi születésű jeles írónknak, hogy ez évi februárban és nem aprilban vagy a viharos augustusban született, mert különben még összeköttetésbe hozhatta volna némely rosz nyelv az ő viharos életét ez év viharaival. . .

A következő 1821-ik évet két fontosabb esemény jelöli: egyik, hogy Sándor muszka czár május 17-ikén kilencz koesin egész kíséretével városunkon átment és Detkig kísértetett, mert valószínűleg az út még csak arra volt s a mai országos út nem létezett; másik esemény volt, hogy ez évi augustus hó 2-án az alsó, vagyis déli torony keresztje roppant ünnepélyességgel fölállittatott, s annak gömbjébe az akkori események pergamen-tekeres jegyzéke behelyezettett.

A magyar színészek, vagyis, mint főnebb neveztetett: „Jádzó Társaság“ nem igen feledék el, hogy városunkban szívesen látott vendégek voltak pár év előtt s azért ismét

¹⁾ Prot. II. — 311.

²⁾ 1820. Prot. II. — 32—33.

meglátogaták városunkat 1822-ik évben s megkeresék a Tanácsot engedélyért, mire determináltatott, hogy „A magyar színészeknek a Nemzeti Oskolába jártzani megengedettik.“¹⁾)

Sebők Ferencz plebánus 1825-ik évben meghalván, helyébe Bán József berényi lelkész lépett.

A zsidó zsinagóga 1826-ik évben építettett.

Mély, siri esend uralkodott több éven át a város ügyeinek folyamán, mit az is tanúsít, hogy egyéb ellenségtől nem félvén ekkor a város, a folyvást szaporodó szegény házalók és kártékony kecskék ellen hárezolt; amazoknak megtiltván a házalást, emezeket majd a város udvarába tereltetni, majd végre a gyonlővetni is rendelvén.

Miért? erről nem vezetett naplót Klió úrhölgy.

Ferdinand főherczeg 1828-ik évben városunkban volt s éjjel indult innen, azért fáklyákkal kísérték.

A helyzet kicsinyes voltáról tesz bizonyosságot azon körülmény is, hogy az ispotály templomban működő páternek esizmája kérdésével is ráértek foglalkozni. „Az Ispotályi Páter Concionatornak hogy a Stibli természetben vetessen, nem pedig pénzül fizettesen“ determináltatott. Történt pedig ez az úr 1828-ik évének marczius 8-ik napján!

A két következő év is mély esendben tűnt le városunk és vidéke történetében, bár országszerte nagy volt a marhavész; de annál iszonyúbb alakjában tűnt föl a következő gyász-cszendő:

1831 . . . a nagy cholera!

V a b o t Imre írónk, földink, mint szemtanú, így írja le az akkori helyzetet.

„E váratlan vendég iszonyú pusztítása, fojtogatása, öldöklése folytán a legnagyobb rémület szállotta meg a jó gyöngyösi népet, mely Isten büntető ostorát látta e dögvészben reá nehezedni.

„Félve a ragadósnak tartott borzasztó betegség ideje alatt az egymással érintkezéstől, mindenki visszavonult,

¹⁾ Prot. 11. — 482.

elzárkózott saját házi körébe, s még a templomba sem mert menni, hogy elimádkozza a vészt fejünk fölül.

„Azt hittük, hogy a levegő van megterhelve a vész mérges kóroanyagával, s füstölés által akartuk azt szobáinkból, mint a betörő rabló-gyilkost, kiszorítani, s mindenféle óvszereket használtunk; gyümölcsöt senki nem evett, a kétségbe esett nép veres bor és pálinkával itta le magát.

„Mindez nem használt, napról-napra több ember hullott el; a szörnyű ellenség a legépebb, legerősebb embereket ütötte le lábáról; az orvosok nem tudtak s végre már nem is mérték segíteni, sőt nagyobbára maguk is belevesztek.) Eleinte a sok temetés miatt majdnem egész nap harangoztak, mi még inkább elrémité a népet s utóbb már be kellett azt szüntetni.

„Oly sűrű volt a halálozás, hogy a szegényebb sorsúak közül egy-egy szekéren 5-6 hullát is vittek a temetőbe, koporsó, harangszó s temető pap nélkül. Jeruzsalem végpusztulásának arcképe állott előttünk megtestesülve, minden ember egy-egy Jeremiás, egy-egy siralomházba kitett s halálra szánt áldozatként vonaglott.

„És ezen kínos, gyötrelmes állapot rosabb volt a nyílt téren legnagyobb elkeseredéssel vívók döntő ütközeténél, mert ott védheti magát s menekülhet a halálra szánt katona, de itt nem, itt heteken át aggódva vártuk minden pillanatban bekövetkező halálunkat, épen úgy, mint valamely várerődbe szorult s az ellenség sűrű ágyulövései s bombáinak kitett s kiéheztetett hadsereg.“²⁾

A gyöngyösi református pap szinte a cholera áldozatául esett.

A cholera egész nyáron át dühöngött, s csak szeptember hóban kezdett szűnni.“

A kofák élelmessége akkori időben is annyira ment, hogy az elüljáróság kénytelen volt határozatot hozni ellenök, mely is szól vala következőképen: „Minekutánna tapasztaltatna, hogy már a kofák száma annyira megsokasodott volna, hogy végettök semmiféle Termesztmény-

¹⁾ Köztük a híres Bognár doktor, Vizslo.szky gyöngyösi plebánus is meghalt aug. 15-én.

²⁾ Vahot. Emlékiratai I k 64. l.

belieket és egyebeket az első kéztől venni nem lehetne, azon szokatlan rosszának meggátlására és a jó rendnek fön- tartására nézve egy Piarcsi comissarius 50 forint fizetéssel kineveztetik.“¹⁾

A sajtó kezdett szerepelni városunkban is, mint nagy- hatalmasság, mert az egri érsek május hó utolsó napjai- ban itt levén bérálni „Azon nagy-ékességű solemnitásnak miképpen történt végbemeneteléről az ujsá g i r ó az uj- ságban történendő kihirdetés végett Levél által meg ké- rettessen: meghatározatott.“²⁾

Boldog idők, mikor még csak egy ujság volt, s azt is csakúgy általánosságban ismerte még a városi tanács, hogy az ujsá g i r ó . . .

Nem kegyelmezett a kegyetlen cholera senkinek, de az adó-executiót ő sem merete megtámadni, miért is ez a hideg tél daczára teljes virágzásban volt, mert „A tartozó Lakosoknak Borát tartozásaiknak lefaragására le fogják tartóztatni.“³⁾

Még akkor a város összes kiadása csak 13 ezer forint volt s mégis létezett executió; mennyivel bocsánandóbb vétek ez ma, midőn kiadásunk 100 ezer!

A katonaság akkor is oly állást föglalt el az édes magyar nyelvvel szemben, mint ma. Tanuja ennek követ- kező határozat: „Az Egri Verbung Komendótól Martius 6-án költt Hivatalos Levél felolvastatván, mellyben a Nagy Mgú Hadi kormány széktől érkezett Nyúgtatványt, mely által a Mester Emberek az Ó-Budai Comissióhoz munkák- nak vállalása végett fel szállítatnak a helybeli Czéhekkal közöltetni kéri, mely Nyúgtatvány Magyarra fordí- tatni és az illető czéhekkal közöltetni rendeltetett.“⁴⁾

És ötven év múlva is így áll az édes magyar nyelv ügye, vagy még ugy sem?

Kiváltságai közé tartozott városunknak, hogy meste- reink az országos négy vásár alkalmával kizárólag maguk árulhattak, más vidékiek aztán csak a későbbi napokban.

¹⁾ 1831. Prot. 31. lap.

²⁾ U. O. 63. l.

³⁾ U. O. 83. l.

⁴⁾ U. O. 101. l.

Ez ellen a Helytartóság intézkedett, 1833-ik évben, de városunk nem engedett s hét tagból álló követséget küldött szabadalmi védelmére. ¹⁾

Más szabadalma volt városunknak az, hogy ősidóktól fogva maga választá elüljáróit, a jegyzők kivételével, kiket a földes uraság nevezett ki. Az 1833-ik évben ismét bővítettett az alkotmányos élet az által, hogy a „Lakosok közül néhány Józanabb gondolkozásu akkoron, a midőn a Méltóságos Tekintetes Földes Uraság végzése felolvastatnak, behivatni rendeltettek.“ ²⁾

A kegyeletes zsidó község kőfállal kerítetté be temetőjét.

A következő év nagy viharokkal köszöntött be és a felső torony tetejét is lehajítá; majd nagy szárazság volt, úgy hogy a kútak is kiszáradtak!

A város mindeddig rendes gazdálkodást vitt, azonban czélszerűbbnek látták az elüljárók a földeket felébe kiadni, mely azonban nem tartott soká.

Legnagyobb vívmány volt a világitás. Ugyanis „Határozatott, hogy a Fő Uttzak éjjelenként Éjjeli lámpásokkal felvilágosítassanak, melyrevaló nézve városunk részéről 4 lámpás csináltattatni rendeltetvén: a többiek megszerzése iránt pedig minden Czéhek felfognak szállitadni.“

Az asztalos czéh volt az első, mely egy lámpát megajánlott. A vékony-szabó czéh 20 frtot s évenként 5 frtot ígért; az ács- és kőműves, úgy a szűrposztós czéhek is egyenként száz frtot adtak.

S így megszületett a világitás!

1835-ik évben a megyei székhely kérdése foglalkoztatta leginkább őseinket. Ez sem volt tehát új a nap alatt! A márczius 16-án tartott gyűlésben elhatározatott, hogy „Ezen szent és városunk minden rendű Lakossaira nézve hasznos és foganatos czélnak, hova hamarébb“ elérése biztosittassék. Majd a május 11-iki jegyzőkönyv szerint: „Hogy a T. N. Vármegye Rendeinek n a g y o b b r é s z e által felfogott s városunk részéről egész kívánatos czél,

¹⁾ U O 195. l.

²⁾ Bert. T. Jkőnyv 48. és 60. l.

mely által a Tisztelt rendek a Vármegye házat ide Gyöngyösre áttétetni kívánák, annál biztosabban elérthessen: városunk minden nemes Lakossai az e Tártyban E. Eger városában tartandó Közgyűlésre leendő bemenetel végett Fertály Mestereink által felszólíttatni rendeltettek.“

Az eredmény épen az lett, ami 40 év mulva.

Következő év ismét élénk mozgalmak tere lön a művelődés terén, mert városunkat egy szép társadalmi intézmény nyel, a kaszinóval, ajándékozta meg, mely majd félszázados főállása óta annyi szép eszmecserének, ártatlan örömeinek s üdvös intézkedésnek volt színhelye.

Ugyancsak az 1836-iki évben történt a város összes birtokainak új térképezése s fölméretése, mi annál könnyebben volt eszközölhető, mert ezen év kétségbeejtőn száraz volt, úgy, hogy a kutak mind kiszáradtak s utóljára kénytelenek voltak a nagy patak medrében agyag-gödöröket ásni s a szivárgó vizet úgy felfogni; mely alkalommal augustus hóban a lakosok által aranyak találtak a patak medrében, de azokra az épen akkoron itt lévő királyi fiskális „fiskálisi kezét tette“ ugymond a jegyzőkönyv¹⁾ s azért a találó lakosok nyugtalankodván a tizenyolcz darab arany miatt rendeltetett, hogy ez érdemben a szükséges lépések megtéttessenek, vagy az aranyak a találóknak kiadassanak.

Két év mulva újra sürgették a dolgot, négy év mulva ismét, de eredménye nem lön. —

Ki nem néz büszkén ama példás rendben és tisztaságban levő köz-kórházra, mely annyi szenvedőnek volt enyhítője?

„1838-dik évben egyedül a felebaráti szeretetre fektetve, magány áldozatok által jött létre. Sokat köszön ezen intézet bold. Pundor Ferencz táblabíró, és fő-tisztelendő Fajgel Pál urak közremunkálkodásának, nem különben b. Orzay özvegye gróf Pejaesevich Francziska Ő Méltósága nagylelkűségének, ki ezen házat két évig ingyen, 1840-ben pedig 7000 váltó frton az intézet örökös birtokába bocsátotta. Érdemes és méltó, hogy az utókornak azon nagylelkű emberbarátok nevei átadassanak, kik ezen üdvös intézet létrehozatalához nagyobb-

¹⁾ 1836. nov. 5. — 420. l.

szérü áldozatokkal járultak. Ezeknek első sorában állanak: özvegy Taródy Bertalannő, revisnyei Reviczky Mária asszony 2000 pfrrtal, báró Podmaniczky Lajos, es. kir. kamarás 2000 pfrrtal, végvezekényi báró Baldátsy Antal, es. kir. kamarás 2000 pfrrtal, gróf Szapáry Józsefnő, báró Orezy Anna asszony 2100 frttal o. ért., gróf Almásy György 2100 frttal o. ért. Ezeken kívül ezen intézet gyarapításához örökös alapítványnyal még következő jóltévők járultak: Almásy József 42 frt. Bozsik Pál pléb. 80 frt. Czirhai Márton pléb. 42 frt. Csató Antal 105 frt. gróf Draskovits Károly 105 frt. Egyed Imre 105 frt. Hám János püspök 840 frt. Hegedűs József pléb. 42 frt. Harsányi József pléb. 42 frt. Hanisz Imre 105 frt. Henter András 84 frt. Kelemen István 42 frt. Jablonszky István 84 frt. Liezner Jánosné 126 frt. özv. Bordásné 189 frt. Mratskó Antal pléb. 42 frt. Pundor Ferencz 126 frt. Rábl Károly 147 frt. Szentessy János 42 frt. Hukkel Anna 42 frt. Petes Antónia 84 frt. Vagner Antónia 84 frt. Suppauer György 105 frt. Párvi Antalné 42 frt. Farkas Anna 42 frt. Veisgram János 25 frt 20 kr. Tegó József pléb. 42 frt. Leszkovszkyné 21 frt. Borhy Mária, Kóródi Jánosné 84 frt. Fajgel Pál pléb. 105 frt. Berecz Ferencz 42 frt. Braun István 42 frt. báró Beust Ödön 42 frt. Cserha Ferencz 42 frt. Dónay Antal pléb. 42 frt. Csintalan Dániel pléb. 105 frt. Gosztonyi Pál 105 frt. Hartmann Lipót 84 frt. Hirschl Lipót 42 frt. Cserján György 42 frt. Leschenbrandt Pál 42 frt. Rosnyai János pléb. 105 frt. Schné László 42 frt. Szabó Francziska 168 frt, Szalay István 42 frt. Rigó Tamás 42 frt. gróf Szapáry József 52 frt 50 kr. Schönfeld Moyses 63 frt. Schönfeld Lázár 84 frt. Ujhely Mátyás 42 frt. Vavrik János pléb. 42 frt. gróf Sztáray Jánosné 105 frt. Peró Terezia 105 frt. Huszár Antal 105 frt. Ficzek Károly pléb. 105 frt. Támár Imre pléb. 105 frt. Beust Clementine bárónő 42 frt. Mintszer Ferencz 300 frt. Valk József 105 frt. Uhlár Ignáz 105 frt. Ferencesik Terézia 84 frt. Hollósi Imre 42 frt. Mohatsik Mihály 42 frt. Purghardt Márton 42 frt. Soltész Mihály 20 frt o. értékben.

S míg itt is ragyogott városunk és vidéke nemes lelke s áldozatkészsége: egyszersmint a pesti és esztergomi árvizkárosultak részére is gyorsan s bőven adakoztak; mindjárt a hír vétele után 50 kila lisztet küldtek a fővárosba; maga a város Pestnek 60, Esztergomnak 50 frtot küldött s minden negyedben gyűjtéseket rendelt el. —

A megyei székhely kérdése, mely annyi időn foglal-

koztatá a nemes vármegyét, ismét fölszínre került s július 2-án élénk mozgalmak színhelye lön városunk ¹⁾ melynek nevében kijelenté a főbíró, hogy ha a megyei székhely Gyöngyösre tétetnék, a város fölajánl :

„Eszteendőként 500 frtot ezüstben (tekintvén ez alkalommal a városi Cassának gyengeségét) a városi határban levő kőbányából ott helyen elegendő mennyiségű követ, az erdőn szintén helyben egyszerre vagy részenként kivágandó ezer szál fát,“ mely ajánlatot a közgyűlés helyeselte.

Az éber gyöngyösiék résen valának, sokat áldoztak s fáradoztak és fáradtak, azonban végre is az lön az eredmény, mi pár év előtti buzgólkodásunknak, hogy Aesop-ként: a hegy vajudott s végre megszületett ismét megyei székhelynek... a mosolygó Eger. ²⁾

Ugyanezen évben építkezés történvén, lebontották a város utolsó kapuját a kórház szögletén, a fény-uteza sarkán.

Derék műkedvelőink ősei már szinte éltek és működének városunkban. Így a július hó 31-én tartott gyűlésben jelentette főbíró úr, hogy

„Némely Gyöngyösi Ifjak által megkérettetvén, minthogy a Gynásiumban levő üres szobában négy színész Játékot szándékoznának előadni, annak megengedtetését Tanátsunknál eszközölné, mely kérések elfogadtatván, megengedtetett.“

Boldog Isten, mily világ volt még 1839-ben is.

Miért nem éltél azon időben, oh örökös adósságcsinálásra teremtett újabb nemzedék?

Az egri ifju seminarium javai administrátora 6000 frt kölcsönnel megkínálta a tanácsot, mely azon, soha többé nem hallható szavakkal utasítá vissza az ajánlatot, hogy „Minek utánna azon summára városunknak szüksége nem volna,“ a becses bizodalomért köszönő levéllel fog meg-tiszteltetni.

És alig hallák meg az egek e boldog város dicsek-vését, s máris leküldének két boszúló angyalt, hogy örökös

¹⁾ Képv. határoz. 1858. — 213. l.

²⁾ Legyen szabad ez egyszer nem jól ugyan, de találólag fordítani a „ridiculus mus“ kifejezést.

egyenetlenségbe és adósságba keverjék városunkat; egyik angyal azon, máskép igen szép és helyes, de az akkori körülményekhez képest időszerűtlen eszme volt, hogy a „Városunk szabadságát érdeklő Levelek“ magyarra fordítassanak, a népek felolvastassanak, melyeket sokan minden jó akarat mellett is félre értvén, örökös és költéséges pöröket idéztek elő a földes uraságokkal.

Másik volt az örök-váltság gondolata, mely végre létre is jött 13 év múlva, s bárki mint vegye a dolgot, ha egyes jómóduaknak netalán használt volna is, de örökös adóssá tette a várost, s igen sokan vannak, kik ma is végrehajtás alatt lévén az örök-váltságért, tönkre mennek.

Az eszme szép, de nem természetünkhöz való.

A város háza kapuja fölött ujjabb de általam ki nem kutathatott időből származó egy emléktábla van, melynek latin fölirata szinte a földesurak, tanács és lakosság közötti viszályok megszűntét látszik homályosan jelezni, s így szól:

Exuit arte lupus rabiem, sic marte senatus.

Tempora plebs lenis laeta quietis agit.

Vagyis: a farkas jó bánásmód által leveté dühösségét, úgy a tanács is legyőzetvén: a megszelidült nép most a béke vidám napjait éli.

Mikor volt ez? nem tudni.

A tizenkilencedik század 4-ik évtizede nagy viharokkal s áradásokkal végződött, mely előbbiek a barátok óráját elrontották, melyet a város 250 frtéért csináltatott meg; az áradások pedig junius hó 15-én és benei sz. János napján a hidakat mind elpusztították s mintegy husz szegény házat elsöpörtek. Borzasztó volt azt látni, s én annál élénkebben emlékezhetem reá, mert épen azon vihar alatt . . . érkeztem a világra.

A negyvenes évek ép oly esőndesen kezdődtek: mint amily vészhozó volt letünésök.

A mozgalmak zömét a földes uraságokkal megkezdett s már főnebb jelzett pörök foglalták el; s talán szinte a mozgalmok közé sorozhatjuk azon sok táncmulatságot is, melyet az életerős ifju kaszinó a városi elüljárósággal egyesülten „résztint a város fölvilágosítására,“ résztint az

iskolák, s különösen az ekkor emeltetni szándékozott felsővárosi tanoda javára rendezett, melyeknek egyike több mint 300 frtot jövedelmezett 1841-ik évben a farsang harmadik napján.

Mint főnebb jeleztük: a földes urak és a nép között az egyenlenség forrongott titokban, várva azon perezet, melyben kitörnie lehessen.

Az uraságok mind jobban leszorították a szabadalokkal vagy kiváltságokkal, privilegiumokkal ellátott népet jogos terérei.

Igaz ugyan, hogy a jegyzőket kivéve, az uraságok nem választották a többi tisztviselőket, de könnyen érthető, hogy tudtak ők másféleképen érvényt szerezni befolyásuknak, s utóljára csak az lett tisztviselő, kit ők akartak.

Csiba Antal 1842-ik évi márczius 23-án egy népgyűlésben élénk hangon esetezte a nép sérelmeit, a lakosokat ősi szabadságaikra visszaemlékeztette: úgy az uraságok jogtalan beavatkozásaira s erős demagóg hangon figyelmeztette, hogy földes uraikkal semmiféle egyezsége ne lépjenek.

Az urak egyszerre mint egy tábor állottak föl a város lakói ellen, s miután a város még a számadások kimutatását is megtagadta az uraknak, herczeg Eszterházy Pál ügyvéde pert indított a város ellen követelvén:

hogy a belvárosi nemes lakosok is taksát fizessenek;
hogy a belvárosi nem nemes lakók pénzt és robotot adjanak;

hogy a pálinka-kazántól is taksa fizetessék;
hogy a lakosok boltot csak fizetés mellett nyithassanak;

hogy a városi földektől dézsma fizetessék;

hogy köztelket a város ne oszthasson;

hogy az ételek árulásának engedelme az uraságtól függjön s a többi.

De már erre fölpezsdült az utolsó Laczikonyhás kofa vére is, és fegyverkezett az 1844-iki sz. György napján tartandó birói-választáshoz. Két nagy párt állott szemközt, erősen bizakodva a győzelem sikere iránt.

A város embere Csiba Antal: az uraságoké Borhy Antal volt.

A város-pártiak már kora hajnalban elfoglalták a termet, feljárást, udvart: az ugynevezett uri kutyák (viszonyásul hogy ezek Csiba ki te! kortes szólammal gunyolták a nép embereit) a városház előtti téren foglaltak helyet, teljesen bizva győzelmükben.

Aztán megkezdett a régi jóvilágban oly szépen virult kortes-eljárás:

„Csiba ki te!“ dörgött egyik részről.

„Uri kutya!“ viharzott másik oldalról.

Aztán repültek a kövek. A városház ablakai beverettek Botra bot; dorongra dorong: emberre ember. Szerenese, hogy az itt állomásozó huszárok közbe jöve, a tolongó népet eloszlatták s a rendet helyre állították.

Az uri párt az alatt illő tisztességgel megszaladt, és Csiba a földes uraságok ellenére birói székbe helyeztetett.

Ezen erőszak elkövetése miatt az uraságok Csiba és pártja perbe-fogatásáért folyamodtak a megyei törvényszékhez, mely szeptemberben a büntető-perbe fogatást ki is hirdette a tanács előtt, Csiba föl is függesztetett birói hivatalától, de az ellen-pártra sem ütött ki kedvezőbben a szerenese, s ezek is actió alá kerültek.

Mig a törvényszék a vizsgálatnál foglalkozott, Csiba Antal sejtván a következményeket, minden, a gyöngyösiek privilégiumaira vonatkozó iratot, lemásoltatta és a különböző czéhek ládáiba hiteles pecséttel ellátva letette, azon reményben, hogy lesznek majd, kik idővel hasznát vevén ez iratoknak, azokkal jogaikat védeni, oltalmazni fogják.

Vaíamint ezen évtized egész áramlata: ugy különösen az 1845-iki év a népek és szegénységnek érdekeivel foglalkozott. Igy június 22-én a város közháza termében a koldulás megszüntetése tárgyában közgyülekezet tartatott, melyen érdekes kimutatások történtek a szegényekre nézve.

A koldusok száma ekkor 95 volt.

Ezeket egy épületben akarták elhelyezni, s egyéniségökhez alkalmazandó dolgokra kívánták használni, vagyis

dolgházat terveztek a minden jóért és szép eszmeért lelkesülő jó gyöngyösiek, de annak megkezdéséhez nem jött össze több 2937 frt 3 kr, 20 $\frac{1}{2}$ köböl liszt, 30 véka bab s ugyanannyi krumpli mennyiségnél, ami igen szép adomány volt ugyan, de elég nem volt alapnak a dolgház fõntartására.

Mindenütt élet, elevenség, mozgalom mutatkozott a következõ két év alatt, mintha csak elõre jelezte volna azon forrongást, mely két év mulva oly nagy mérvben tört ki nemcsak édes hazánkban, hanem a birodalom minden részében is.



XI.

A szabadság-harcz.



salamint az egész kedves hazára: úgy az édes szülőföldre is sok gyászt és kevés örömet, nagy dicsőséget és hervadhatlan babérokot hozott a szabadság-harcz.

Egész légkör a szabadság-utáni eszmékkal volt telítve, melyet kivívni mindenki lelkesült. Maga a gyermekvilág is forrongott s míg a Talpra Magyar hangja után véres harc-téren állottak a hősök ezrei: a gyermek-népség ország-szerte tudott magának találni ellenséget.

Nálunk a tanuló-ifjuság tábora állott szemben a mester-inasok seregével: mind a két fél szép nemzeti zászlók alatt csatázott s a másikat németnek nevezve, valóságos közáport idézett elő.

Mig ezek történtek az apró honvédekkel: a lelkesült lakosság fegyver-fogható része, mely a derék önkénytesek s honvédek után visszamaradt, őrsereggé alakult s úgy készíté magát elő a hadviselésre.

És nem hiába!

1848. július 16-án felolvastatott a kormány rendelete, hogy a megyéből kiállítandó 3 ezer nemzetőrből. Gyöngyösre két száz esik, kik mielőbb táborba szálljanak a rácok ellen, S ugy lön.

Mig ezek a harc terén működének: itthon az alkot-

mányos élet újabb változáson ment keresztül. Az eddigi népgyűlések helyett „Mint hogy Gyöngyös városa közép városok sorában tartozna: 92 képviselők fognak a választó közönség által titkos szavazás útján választatni.“¹⁾

Az első képviselői gyűlés augusztus 3-ikán tartatott meg.

Ami derék nemzetőreink hadi mozgalmait illeti a ráczok ellen, ezek némileg világosságot nyerneek egy igen érdekes levélben, melyet egész terjedelmében közlök:

„J a r e k, 1848. Augusztus hó 16-án.

Tisztelt Biró Úr!²⁾

Gyöngyösről folyó hó 2-án történt kiindulásunk előtt ígertem, hogy ha a sors rendeltetésünk helyére vezetend, gyakran fogom önt tudósítani; én tehát, meg levén győződve, hogy leveletem szívesen veendi, ígéretem beváltását jelen soraimmal nyitom meg.

Augusztus hó 3-án délelőtt 7 óra tájban értünk Szolnokba s ott a szállások a debreczeni önkéntesek s egri nemzetőrök által már előbb el levén foglalva, kénytelenek voltunk a szabad ég alatt táborozni; ez ellen a gyöngyösiiek eleinte zúgolódnai kezdtek, de Hám Ignác által adott egy borjus tehénnel, s néhány akó bor és kenyérral szükségéik fedeztetvén, lecsendesedtek; némi ingerültség volt köztünk még azért is, hogy a kellő számon felül érkezvén, némelyek közülünk haza küldettek — mások szó nélkül haza szöktek, mint Bánóczy József, Gulyás Pál és Gyuresek — kik megmutatták, hogy otthon szájaskodni tudnak, de ha kenyértörsre kerül a dolog, gyáván visszavonulni is megtanultak.

Szolnokon mulatásunk ideje alatt különös adatnak jöttünk birtokába, mely bizonyos úri egyének homlokára gyanúság bélyegét nyomja; az nap t. i. mikor mi Gyöngyösről kiindultunk, három úr — senkitől megbizatva, — a város nevében — Pestre ment, s ott Mészáros Lázár és Klauzál Gábor ministerek előtt azt hazudván, hogy a gyöngyösi nép a táborba menetelre kényszerítve van, kiésközkölni erőködött, hogy még Szolnokból visszaküldessünk; az ármány célja volt a gyöngyösi nép többsége sympathiájának megnyerhetése, mely köztünk méltó roszalásra talált, s ha Isten életben haza segít, számadásra vonandjuk a képmutatókat, kik aljas rágalmakkal fellépve Gyöngyös közönségét lelketlen eszközként tüntette fel a hazá előtt!

¹⁾ Képviseleti jegyzőkönyv 1848. jul. 26.

²⁾ Ezen időben Borhy Antal volt a város fő-birája.

Szolnokból, — hol egy éjszaka bennünket a szabad ég alatt irtó-zatos fergeteg és szélvészés zápor lepett meg, s hol a hadi élet viszonytágságaival némileg ismerkedni kezdtünk — a zászló alá történt újabbi felesküvésünk után kiindulván, augusztus 7-én Szegedre értünk, hol őszinte magyar lelkesedéssel fogadtatánk, Lenkei kapitány, ki századával az nap reggel érkezett Szegedre, előnkbe jött a város szélére s ott sokunkkal kezet fogva üdvözölt s tettekre lelkesített! A hölgyek keszorúval tisztelték meg beérő századunkat, szállásainkon házi-aszonyaink átaljában megvendégeltek!

Másnap Szabadkára, 9-én Verbászra értünk, hol már a ráczok lázongásainak némi nyomai voltak láthatók. Több házak, melyeket ráczok laktak, üresen hagyatvák, a városháznál több lázadók befogvák, kik közül az érdemeseket időszakonként akasztgatják! Ma is három rácz volt az udvaron kipúnyvázva, kik közül egyik — mint ott mondták — több magyart elevenen nyúzott meg... A befogott ráczok átaljában rongyos parasztok, mezítláb, szentes ingben és gatyában; kiknek küljük elárulja gyávaságukat, s tanusítja azt, hogy elámitották! Egyébiránt is tapasztalhatni, miszerint nem lelkesedés az, mi velök nemzetiségök fentarthatása ürügye alatt ellenünk fegyvert fogat, hanem a legvakabb hit, miszerint pépáiktól elámitatva reménylik, hogy ha bár a magyarok által megöletnek is, kevés napok múlva feltámadnak.

Augusztus 10-én Temerinbe, s innen rögtön mostani állásunkra, Jarekre indittatunk; az uton csaknem egész nap tüzet lúttunk s megtudtuk, hogy a ráczok tanyáját, hol a lázongók rejtezkedni s innét a szomszéd helységek lakóit megtámadni szokták, az itt táborzó esászár-huszárok felsőbb rendelet következtében gyujtogatják. — Mikor Jarekba értünk, mindenféle beszéltek, hogy másnap déltájban a ráczok a falut megtámadják s ágyúztatják, de az itt szállásoló Esztei Ferdinand gyalog ezredének két — 15-ik és 16-ik százada — a közel 4000 főből álló lázadókat visszaverte; a katonaság közül egy huszár sebesített meg, míg az ellenség egyik főtisztjét, s mintegy 15 halottat veszett.

Jarek, hol jelenleg állomásozunk, esinos és gazdag svábhelység, délről — mintegy másfélórai járásnyira Ujvidék s Pétervárad, — keletről a lázongó ráczok fő fészke a római sánezok — nem több mint egy jó félórányira, — nyugatról pedig merő rácz tanyák környezik. A vidéknek messze szomorú képe van! A gyönyörű síkságon felégetett tanyák sötét romjai — megperzselt fák közül — égnek álló füstös kéményökkel hirdetik a részt — mely folyton dühöng; — a legszebb

tiszta búza részint még markokban, részint lábon, részint csomókban hevernek szét a határokon, majd a ráczok pusztításaira — majd a mi népünk lovainak élelmére hagyatva! — Egyébiránt a jareki nép, bár minden jólétre mutat, nagyon összehúzó, s háza belseje justa, mit a jelen szomorú körülmények is okozhatnak, mert falujok a ráczoktól csaknem naponként megtámadtatik, s házi bútoraik, főleg ágyneműek mindig összekötözve kész koesikon az udvarokon állanak: innen minket sem láthat el úgy, mint tán akarnák, s mint naponkénti mellettök tett fáradozásainkért érdemlenék!

Augusztus 12-én reggeli 7 óra tájban riadót doboltak a faluban, tudunkra esett, hogy néhány nemzetőrt. kik a leégetett tanyákban pákoztak, az ott lappongó ráczok elfogták, kiket megszabadítandók a falun kívül minden utakat elállottunk, — de embereink nyomára nem jöhettünk, helyettök azonban élve mintegy 30 ráczot, több kocsikat, lovakat s nyolez jókarban lévő fegyvert fogtunk el; ekkor embereinket össze olvassuk, s közülünk egy . . . Cserha Ferencz, a szolnokiak közül kettő hiányzott. Később megtudtuk, hogy Cserha Ferencz forposzton levén, s ott állását — azon reményben, hogy majd egy kis prédája leend — elhagyván, — valóban elfogatott s iszonyú rabságra elhurcoltatott!

Augusztus 13-án délelőtt Temerint támadták meg a ráczok, de az ott lévő rendes katonaság és nemzetőrök által visszaverettek. Mi Ujvidékre gyalogoltunk puskaporokért, s ott értesülvén, hogy Cserha Ferencz ott van elfogva: öt és társait szabadon eresztették. Ugy látszik, hogy Ujvidék látja el élelmi szerekkel a ráczokat, mert több — alkalmasint élelmi szerekkel tölt szekereket, láttunk messziről a sánczokba sietni Ujvidékről, kiket huszárjaink üzőbe is vették, de el nem érhettek!

Augusztus 14-én délben riadó doboltatván, azt hittük: a ráczok jönnek s azonnal kirukkoltunk. Minket, kik már meglehetősen be vagyunk tanítva, — a rendes katonaság közé osztottak szét, s mi egy két egyént kivéve, készek vagyunk bármi tüzet kiállani; — ma hallottuk először ágyúink működését, a mieink mintegy 30-at lőttek a sánczokba s hihetőleg nem céltalanul! Az ellenség csak két lövést tett ki a sánczokból — s golyóik közel hozzánk estek le, senkit nem találva; — a lövés néhányunkra volt intézve, kik az ellenség kapui előtt összeesoportosultunk!

Este 9 óra után megint riadó doboltatott! Mi a katonasággal

megint kiálltunk a sikra, de ellenség nem jött! Így megy itt csaknem minden nap! s én részemről örülök a kitüntetésnek, hogy ide rendeltünk, hol a tűzvéru gyöngyösieknek alkalmok van nemesak restaurálni, hanem hősödni is!

Tegnap egész nap — s ma reggel 8 óráig forposzton voltam! egészséges vagyok — Náci ságor is az — semmi bajunk, alig várjuk az időt, hogy a rácsokat sáncaikból kiúzhassuk! Isten Önnel, — leveleimet tessék édes anyámmal is közleni! Minden jókat ohajtva, s ismerőseimet s barátaimat tisztelve vagyok üszinte barátja

S p e t y k ó G á s p á r m. k. nemzetőr.

A vállalkozó derék nemzetőrök csak hat hétre voltak lerendelve az Al-Dunához, melynek lefolyása után szerencsésen visszaérkezének mindannyian, sőt az élczes hamis nyelvek ráfogták, hogy pláne többen jöttek haza egygyel, egy . . . kis polgárral.

Ha nem igaz is, de nem rossz élez; s nincs benne lehetetlenség.

Am nem volt elég a két száz nemzetőr szolgálata, hanem szeptember közepén még „Gyöngyös városa részéről 56 önkéntes nemzetőrt kellett adni, és pedig úgy, hogy egészen fellegyen szerelve; ezen jelentés folytán elhatározottat, hogy annak leendő kiállítására toborzás nyitassék és fejenkint minden önkéntesnek, minthogy félévre kívántatik, 30 ezüst frt ajánltassék.“¹⁾

Rövid néhány nap alatt már nemesak a kívánt 56 önkéntes, hanem még 19-el több került a szép honvéd csakó alá; de még ezek fegyverben sem állottak, midőn jelentetett, hogy „Gyöngyösnek mintegy 280 embert kellett beadni a Honvédiak közé.“

A maroknyi hős magyar sereget azomban minden lépten nyomon visszaszorítván az ellenség, a népfölkelés eszméje villant meg a szorongatott kormány fejében, s így városunk lakosai is ház-sor szerint összeiratának s a végletekre készülének október havában.

Az orosz sereg hazánkba törvén, ismét sürgösen rendeltetett, hogy azonnal 500 nemzetőr mozgósítassék s október 23-ik napján Füzös-Abonyban legyenek, lehe-

¹⁾ Képviseleti jegyzőkönyv 1848. szeptember 14.

tőleg fegyverkezve, halálos büntetés terhére alatt. Erre határozottatott, hogy a négy osztályba sorozott nemzetőrök közül azok menjenek el, kik sorshúzás által erre kijelölteknek.

„A naponta tornyosuló vész szükségessé tevén, hogy városunk nemzetőrci hazánk védelmére valamint eddig: úgy ezentúl is szolgálatot tegyenek, s a hadtudományban mennél sikeresebben gyakorolják magokat, ugyanazért a kormány felírás utján megkerestetni fog az eránt, hogy városunk nemzetőrsége részére szükséges fegyvereket és két ágyút, habár felszeretetleneket is, küldeni méltóztassék.“¹⁾

A hadi ügyek vezetésére városunkban épen ekkor egy Honvéd-Egyesület alakult, mely „Népszerű hasznos iratok terjesztésére az általa létesített ni ezélba vett, igen szükséges k ö n y v n y o m d a fölállítását sürgeté.“

Kedves véreink: az ötszáz nemzetőr, úgy ahogy föl-fegyverezve, eltávozván, megérkezék helyettök négy ezer kiéhezett, szegény horvát fogoly, kik a gymnasium épületébe szállásoltatván, a mindig nemeslekkü lakosság által nagy kondérokban hozott finom ételekből talán ez egyszer életökben — elegendőképen jóllakván, s a mesés bőségben termett s ingyen is adott új borból teljesen ellakván, neki pirult arczczal vigyorogva áldották a Jehovát, ki őket városunk páratlan jólekkü lakosai közé vezette!

A vihar mindig sötétebb föllegeket röpitett az édes hon, a jó anya, fölé. Városunk, mint tények mutatják, egyike volt az édes anya leghivebb, legáldozatkészebb, legjobb gyermekeinek. Következő t é n y e k bizonyágot tesznek erről.

K o s s ú t h L a j o s n a k, mint az országos honvédelmi bizottmány elnökének, levele deczember 14-ikén felolvastatott. Ebben ált a l á n o s fölkelésre hívta föl a népet.

„Az átalyános népfelkelésre történt föl hívás köztet széssel és lelkesedéssel fogadtatván Gyöngyös várossa részéről, az átalyános népfelkelés egyhangúlag örömmel

¹⁾ J. H. 1848. október 14-én.

fogadtatott, s arra magát mindenki, vévén e részben a kiindulásra bővebb intézkedést, egy könyű örömtölt felkiáltások között felajánlotta.”¹⁾

Azok a könyük Gyöngyös legdrágább gyöngyei voltak és lesznek. . .

Utánuk következének a folytonos gyász és fájdalom könyűi. . . .

Az 1849-ik év sötéten tünt föl. Annak elején már jelentkezének a fekete-lábú cserepárok. Ugyanis:

„Felolvastatott Suleze Ferentz altánagynak (sic!) f. évi Január 22-ikén költ és hozzánk intézett abbeli rendelete, mely szerint a Cs. Hadsereg számára Gyöngyös várossa részéről 5000 kenyér-részletet és 550 akó bort kiszolgáltatni személyes felelőség, a Város felgyújtása és leagyúztatása terhe alatt kiszolgáltatni, azon hozzáadással rendel, hogy a midőn a Cs. Hadsereg folyó hó 23-ikán a városból kiinduland, akkoron a már megrendelt élelmezési cikkek szekerekben legyenek.“

Igen természetes, hogy ily tisztességes kérésnek sietünk eleget tenni, lévén az teljesen muszáj.

Innen Kövesd felé vitte őket a . . . Suleze.

Alig hogy eltávoznak, „Tudomásunkra esett, hogy városunkhoz ismét egy nagyszámú Cs. Hadsereg közelit és eddigelé is naponta hol nagyobb, hol kisebb csapatok városunkon keresztül vonódnak.“

Eddig még csak voltunk, ahogy lehattunk.

Február 10-ikén azomban „Jelentetett, miként a várost ma korán reggel megszállotta, s a város közházát körül vette mintegy 1500 főnyi gyalog és lovas. Csász. Hadsereggel levő Biztos Babarczy Antal úr, a városi összes előjáróságot maga elébe parancsoltatván, ki nyilatkoztatta, hogy mint Cs. telj hatalmú Biztos, Főméltóságú Herczeg Vindisgrécz Alfréd által Gróf Montecuculi Ezredesnek Gyöngyösről 8 honvédek általi elfogatása és gyávan elvitettni engedése végett a város öszves lakosságára Hadi büntetésül kivetett ötven ezer ezüst frtoknak, még pedig felében ezüst, felében pedig bankjegyekben 24 Óra alatti beszédését és kiflzetetését a városnak öszve lövöldöztetése terhe alatt a városi hatóságnak legszorosabb kötelességévé teszi.“

¹⁾ J. jegyzőkönyv 1848. december 14-én.

Végeztetett: „A cs. Biztos meghagyása szerint a városra Gróf Montecuceulli ezredes elfogattatásáért büntetésül kivetett és a Város felgyújtása és leágyuztatása terhe alatt 24 óra alatt beszedetni rendelt 50 ezer ezüst fit öszveg, bátor a fentérintett Ezredes elvitelében a Város éppen vétkes nem volt na, a kényszerített s túlnyomó erőnek hajolni kéntelenitétvén, a mennyiben a kívánt öszvegnek behajthatása lehetséges, beszedetni és kézhez adatni rendeltetik.“¹⁾

A városi képviselőlet megtett mindent, erősen kérelmezett és kérvényezett, de Babarczy biztos elutasította őket, miértis nagy lón az elkeseredés a gúnyosan elnevezett „Báb Marczy“ ellen, kit nagyon szerettek volna apáink amúgy gyöngyösi báb módjára megcsépelni. . .

Végre is addig fáradoztak kitartó küldötteink, hogy a biztos ur késznek nyilatkozott az öszveg felét egyelőre elfogadni, ha városunk négy tuzst, vagyis hadi-kezesst fog kiállítani, akik Budára vitetni fognak.

Gyöngyösön négy honfi nem akadt volna? ki szeretett szülőföldrőért s polgártársaiért nem vállalta volna el fejével is a kezességet? még csak egy pillanatra sem lehet gondolni. Talán a nagy világon sincs oly nép, mely jobban rajongna szülővárosa és polgártársai boldogságáért, mint a gyöngyösi, ki a legnagyobb boldogság honából is csak hazasír, mint azon költemény jelzi, mely így kezdődik: Ott hol a Mátra ölen epedezve zeng föl a pásztori sip, késő éjjeleken. . .

Volt rövid idő alatt pénz is, hadi-kezes is.

Az igazi szeretet mindent pótol: azt nem pótolja semmi!

A császári biztos ur pedig szorongattatván a változni kezdő hadi szerenese által, mintegy 23 ezer forinttal s a fenyegett hadsereggel szépen elvonult.

Ami alig hogy megtörtént, egy nagyszerű jelenet tűnt föl városunk története egén, melynek leírását áldott-emlékű anyám iránti kegyeletből az ő ajkaira adom:

Mintha csak az Isten küldötte volna le égből boszuló angyalaít: úgy röpült be városunkba néhány huszár s

¹⁾ J. jegyzőkönyv 1849. február 10. — 295. l.

megállván a város háza előtt, nagyokat ittak a hazáért. Megtudván, hogy a német sereg alig egy óra előtt menekült városunkból, a piacon és csapó utcán nyargaltak végig, mentéjök ujjai repültek mint a szárnyak, egyik kezökben karabély, másikkban kard, s a kantár szabadon volt téve a nyereg elejére. A lelkesült nép mint egy test állott elő; föltépte a fegyvertárt, s a legközségeseb eszközökkel felszerelve, ment, rohant a Hatvan felé elvonult sereg után; végre a pesti kőhídtól visszatértek, hozván magokkal egy pár maródi cserepárt.

Aztán csend, mély, néma csend lön. . .

S e borzalmas csendnek mi lön a vége?

Másnap kora hajnalban, február 13-ikán borzalommal néztük, mint vonult be töltött ágyukkal, égő kanóczokkal, a nagy hó miatt siri csendben, az elvonult hadsereg.

De halljuk a jegyzőkönyvet:

„Felolvastatott Schneider nevezetű Cs. K. Schönholez gyalog ezredbeli alezredesnek hivatalos levele, melynek első pontja szerint előlegesen is városunk lakossainál kint levő mindennemű vágó, szűrő, és löfegyvereket holnap reggel 8-óráig felelet terhe alatt beszedetni, és által adatni rendeli, ellenkező esetben azon lakosok, kik fegyvereiket a már kibocsájtott proclamatió és rendelet ellenére is eltitkolnák, vagy beadni bármi szín alatt is elmulasztanak, levele tartalma szerint hadi törvényszék elébe lesznek állítandók, 2-szor a helybeni katonai kórházban állítólag gyöngyösi lakosok által kiraboltatottknak lenni mondott Bartel nevű Cs. Ezredbeli őrmester pénze és egyéb vagyoni kárpótlásaul szinte holnap reggeli 8 órára a városi előljáróság által, felmaradván a Városi Előljáróságnak a károsítók elleni viszon keresete, 228 ezüst frtok szoros felelet terhe alatt megtérítettnti rendeltetik. Végre 3-szor azon egyének, kik az elkövetett botrányos tetten, mint tanúk, jelen valának, szinte holnap reggel 8 órára személyesen, szoros felelet terhe alatt Városunk közházához berendelendők lesznek.“

És úgy lett minden.

Éjfélkor fölhangzott a riadó. A katonaság útra-készen megjelent a főtéren. Megkérdeztetvén: akar-e rabolni? a telhető szivességgel és félelemmel megvendégelt katonaság felelete tagadó lön, s csöndben mindenki visszavonúlt.

Elég is volt nekünk ennyi azért a kis hősiesség föllángolásért.

Ugyanekkor a katonaság egy része jó szaglással bírván, kiment a farkasmályi pinczékhez s azok ajtait feltörvén, igen nagy károkat tettek a borokban, melyek némely részét a földre is engedék folyni.

Mátyás napja újabb meglepetéseket hozott egy Császári Biztos éjfélkor érkezett levelében, ki a szegény kimerült várostól csak szerény 200 ezer proviántot (prófont) 10 ezer mérő zabot, s 5 ezer mázsa szénát legszigorúbb felelet terhe alatt követel két nap alatt.

S mégis, kevés hiával, mindent előteremtettek.

A magyar vitézek foglalák el nem sokára városunkat; s most ismét magyar részről jött a kéréshetetlen parancsolat.

A kormánybiztos népfölkelést sürget.

„Gyujtsa föl mindenki amiye van!“ Ez volt a jelszó.

Ám senki sem engedelmeskedett a minden okos alapo nélkülvő parancsnak.

A papok kényszerítve voltak néplázító beszédek tartani s főtemplomunkban is elhangzott egy emiékezetes szónoklat, melynek jeligeje volt: kardra ki! kardra föl!

Maga Kossúth Lajos is megjelent s tüzes beszédet tartott. A nép föllángolt s aztán buzgalma teljesen elhamvadt. A nagy honfi neheztelt a mindig mérsékelt-vérű gyöngyösiekre.

Az orosz hadsereg mindinkább nyomult előre. Kormányunk ellenök küldött mindenfelé egy . . . hadi imádságot, melyből már csak e három szóra emlékezem: vad ellenség közelg, s minthogy ezt ministrálás közben naponként hallottam mondatni, végre kíváncsivá lettem látni azt a mindennap közelgő vad ellenséget.

Meg is érkezének a várt vendégek.

Julius első napjaiban egész vidékünket ellepte az orosz táber, mely sáska-módra, minden növény-félét pár nap alatt elpusztított. A sörét-nagyságú zöld szőlő, tök, ugorka,

nagy üstben főtt a tábor minden részén a kő-keménységű kétszersült társaságában.

Majd elfásult minden és megtört kebellet hallgattuk a különböző harez tudósításokat, míg végre mintegy harmincz tót honvéd jött, kik néhány óráig pihentek városunkban s elmondák a világos-vári fegyverletételt, a magyar szabadság harez utolsó gyászpontját. . .

Aztán néma lett minden.

Ám annál beszédesebbek és árulkodóbbak lettek a német világ beálltával azok, kik nem szégyelték a legbecsületesebb honfiakat egy kis ezim, kitüntetés vagy önérdek miatt följelenteni, elárulni. Vigasztalhat azon tudat, hogy ezen kompániában egyetlen egy valódi gyöngyösi sem volt, csak idegen.

A bekövetkezett szomorú korszaknak, az absolutismusnak, egyik következménye lett a katonakórház is, melyről így ír Horner 1863-ban:

„Ez az absolutismus egyik szomorú szüleménye. 1849-ig a katonai laktanyában lévő kórház mindig elegendő s alkalmas volt, most bekövetkezett azon idő, midőn sine nobis de nobis rendelkezni lehetett, ezt felhasználván a nyers hatalom részint fenyegetéssel, hogy a beteg katonákat a magányosok házaiban fogja szállásolni, részint biztatással, miként az 1849-diki évben a város lakosai által fizetett sarcz Ő Felsége kegyelméből visszafizettetvén, ezen összeg a város rendelkezése alá fog bocsátatni: a városi hatóságot arra birta, hogy a katonaság számára egy külön kórházat építsen. Felépült tehát azon ház, mely Koháry-féle ispotály neve alatt ösmeretes, ez egy emelettel szaporítatván, jelenleg az ezred kórháza. Gyöngyös városa ennek felépítésére 40,000 pfrt áldozatot hozott; a sarcz visszafizetése pedig még maig (1863) is a forró ohajtások közé tartozik.“

XII.

Napjainkig.



Csiba Antal által még 1844-ben elvetett mag nem veszté el csir-képességét a forrongó elemek közt épen úgy: mint a szabadság-harez alatti iszonyú hideg télben; sőt alig csillapodtak némileg a szenvedélyek, alig kezdett rendezkedni az édes haza, a polgárok egy három tagból álló küldöttsége a czéhladában hevert okiratokat fölhasználva, saját és polgártársaik nevében a császárhoz mentek, hogy panaszait elöterjeszszék.

Ennek csakhamar meg is lőn eredménye, mert a vármegyei hatóság, mely leginkább a földes uraságokból s azok tisztjeiből állott, a panasz-tevőket, mint lázítókat tekintvén, a megyei börtönbe záratta, honnét őket csak a hadi törvényszék ítélete bocsátá szabadon.

Azomban üldöztetésük folyvást tartott, a rabtartási költségek követeltetvén rajtok, javaik birói zár alá helyeztettek.

A lakosokon pedig ministeri rendelet daczára a birói végrehajtások a dézsma végett foganatosítottak, az adósok házai, szőlői zár alá vétettek, sőt kidoboltattak.

Igy állott a szegény népség ügye, midőn Albrecht főherczeg körutat tőn hazánkban s városunkban is megfordúlt; de a nép küldöttei még csak ke sem juthattak, hogy panaszait benyujthatták volna.

Végre a remény megvalósult, midőn 1851-ik évben az uralkodó városunkban járt s alkalmat kerestek a jó polgárok a fejedelem elé juthatni, ami nekik igen nagy fáradság és rendkívüli pártfogás után sikerült is. Irásban benyújtott panaszaikra a felség biztató reményt nyújtott.

A remény esakhamar valósult is, mert az uralkodó a magyar királyi helytartó-tanács köréből királyi biztost küldött ki városunkba, hogy a lakosok sérelmeit kihallgatván és megvizsgálván, a nép és földes urak közt fenforgó zavarokat gyökeresen szüntesse meg.

A királyi biztos átvizsgálta a levéltárban levő okmányokat s kellő tudomást szerezvén magának, népgyűlést hirdetett, hol a népnek felolvasá az uralkodó rendeletét s fölhiyta a lakosokat, hogy maguk közül negyven tagot válasszanak, kik a város összes lakosságának jogait képviselvén, valahányszor szükséges leszen, összejöjének s felvilágosítással szolgáljanak a királyi biztosnak.

Megalakulván a negyvenes bizottság, a királyi biztos összehívá őket: vajjon miképen fizették a lakosok a földesurak járulékait? ezüstben vagy bankóban történt-e taksáik lefizetése? miből és hányadán adták a dézsmát? a pálinkás kazánoktól, a zsellérektől, korcsmától és borméréstől mennyit és mily pénzben fizettek? kikérdezé.

Azután a földesuraságokat vagy azok meghatalmazottjait is összegyűjté egy napon a város házához, kihallgatá őket s fölkeríte, hogy a lakosokkal egyezkedésre lépjenek.

Sok vita után végre is létrejött az örökváltsági szerződés, mely így hangzik:

„Örökváltsági szerződés.

Mely ő Nagysága Dobrzenszky Adolf ur mint a gyöngyösi lakosok által Ő cs. kir. apostoli Felsége legkegyelmesebb urunk császárunkhoz a földesuri adózások tárgyában benyújtott esedezésök folytán a városban sikeresitendő barátságos egyességre legfensőbb helyről kiküldetett császári biztos közbenjárásával, egyrésről szabadalmazott Gyöngyös város községe, más részről ugyanazon város közbirtokosai között a gyöngyösi határban ez ideig szokásban volt mindennemű földesuri járulékokra nézve e következőkben alapított meg:

1-ször. Gyöngyös városa, és határának földesurai, mellözve

minden kérdéseket, melyek e tárgyban bármi tekintetből is felhozhatók lennének, kölcsönös egyezkedés útján. Gyöngyös városa, és határában levő minden néven nevezendő földesuri adózásokat, melyek őket mint földesurakat illették, vagy illethették volna, örökre eltöröltetteknek nyilvánítják, nevezetesen: minden házas, és házatlan zselléreiket, dézsmás szöleiket, és dézsmaváltságfizetés alatt levő szántóföldeiket, jelen örökváltság útján tökéletesen felszabadítják, úgy szintén az eddig némely földesurak által szokott borméretési taksákat is megszüntetik.

2-szor. Ugyanazon földesuraágok minden néven nevezendő földesuri járulékaikból keletkezett régi és új tartozások (restantia) akár mimódoni behatásáról ezennel önkényt lemondanak, és a netalán már ez irányban folyamatba vett pereket meg fogják szüntetni, nem különben az e tárgyban kelt ítéletek végrehajtásától is végképen elállanak.

3-or. Jelen egység alapján Gyöngyös városa bel- és külterületében minden birtoklási osztályzatok, vagyis birtoklás különféle ezimeit örökre megszüntetve, jövőre Gyöngyös városa és határában minden magánbirtok egyenlő jogban helyezhetik. A község javadalmait, úgy szintén azok, melyek eddig magányok birtokához nem tartoznak, a város községe rendelkezése és hatósága alatt maradván.

4-szer. A 3-dik pontban előadottakból önkényt következik, hogy minden, Gyöngyös városa területében fekvő kül- és belbirtok, mely szoros értelemben véve, a földesurak magán birtoka levén, sem taksa, sem dézsma, vagy dézsmaváltság fizetés alá kiadva ninesenek, hanem egyenesen az illető közbirtokos, vagy tisztje által házilag kezeltek, avagy bizonyos megszabott időre szerződésileg van haszonbérbe kiadva, ide értve a malmokat, koresmákat, mészárszékeket is: továbbá is mint eddig, az illető tulajdonos kezénél változtathatlanul marad, és ennél fogva a földesurat épen úgy, mint minden más lakost, a város gazdasági közös jövedelmek, birtok és javak, jelesen: Ents és Bene puszták jövedelmei is a városban fekvő birtokához aránylag érdekelni fogják.

5-ször. A koresmáltatási és mészárszéki jog mindenkire nézve az eddigi divatozott szokás szerint mint addig megmarad, még az netalán a törvény útján másképp rendeztetik.

6-szor. A földesurak a fentebbi pontokban kitett engedélyek fejében, a kölcsönös egyezkedés és alkudozás nyomán e következő pénzüsszeggel fognak kielégítettetni: nevezetesen:

1. Agtits Horváth Medárd és Balázsovits Zsigmond 120 pfrt.
2. Alberthy Ferencz 60 pfrt.
3. Almásy Ferencz esődtömege 1580 pfrt,

4. Almásy Istvánnő özvegy 2400 pfrt. 5. Amony Jánosnő, Balázsovicz Józsefnő özvegyek 672 pfrt. 6. Baráth Józsefnő 200 pfrt, 7. Berecz Ignácznő özvegy 200 pfrt. 8. Bertalan templom parochiális 1120 pfrt. 9. Berzéky Imre 20 pfrt. 10. Besze örökösök 344 pfrt. 11. Beust Ödön báró 1020 pfrt. 12. Böleskövy Károly 200 frt, 13. Borhy György 1800 pfrt. 14. Borovicsenyi László 720 pfrt. 15. Brezovay Imre, Páldy, Radits, Brezovay József örökösök, és Mezey Sámuelnő 620 pfrt. 16. Chilkó József 40 pfrt. 17. Czákó Gábor 18 pfrt. 18. Dely József 320 pfrt. 19. Dobóczky család 80 pfrt. 20. Dobóczky Ignác 400 frt. 21. Egyed Imre 80 pfrt. 22. Eszterházy Pál herezeg 28390 pfrt 43 kr. 23. Farkas Pál örökösök 300 pfrt. 24. Fejér Imre 800 pfrt. 25. Fejér István retski 1160 pfrt. 26. Fejér Zsigmond és testvérei 1600 pfrt. 27. Felső parochia Gyöngyösön 880 pfrt. 28. Férfi ispotály 320 pfrt. 29. Főkövy Antal 120 pfrt. 30. Földváry Lászlónő 320 pfrt. 31. Forgách Alajos grófnő 7000 pfrt. 32. Forgách István gróf 14000 pfrt. 33. Frajeisen László 264 pfrt. 34. Geese, Pethő, Meleg, és Veres család 136 pfrt. 35. Gosztonyi Imrénő 120 pfrt. 36. Gosztonyi család 5438 pfrt 38 kr. 37. Gyöngyös városa 2800 pfrt. 38. Győrffy Ignác 100 frt. 39. Hamar Mihály és atyafiai 400 frt. 40. Hanisz Alajos 100 pfrt. 41. Hanisz Imre 4960 pfrt. 42. Hartman Leopold 250 pfrt. 43. Hellebrandt István 74 pfrt. 44. Holezer Alajos 20 pfrt. 45. Jablonszky Istvánnő 1328 pfrt. 46. Jakab Mihály 584 pfrt. 47. Ilkey Sándor 520 pfrt. 48. Kamenárovcits Lászlónő 52 pfrt 48 kr. 49. Károlyi György Gróf 26000 pfrt. 50. Keviczky Ferencz 160 pfrt. 51. Kovács József 76 pfrt. 52. Kovách László 74 pfrt. 53. Lessebrandt Pál 72 frt. 54. Luby József 428 pfrt. 55. Lukáts János 40 pfrt. 56. Majzik Franziska 160 pfrt. 57. Moesáryféle tömeg 480 pfrt. 58. Nagy Lászlónő, Pundor örökös 104 pfrt. 59. Nemes János 180 pfrt. 60. Okolicsányi Ignácznő 450. 61. Okolicsányi János 240 pfrt. 62. Okolicsányi örökösök különösen 100 pfrt. 63. Orezy János örökösök 532 pfrt. 64. Orezy László báró 360. 65. Palinay Józsefnő 72 pfrt. 66. Panker Gábor 840 pfrt, 67. Panker János 920 pfrt. 68. Perlaky Károly 120 pfrt. 69. Pethes Antal 90 pfrt. 70. Podmaniczky Lajos báró esődtömege 2520 pfrt. 71. Polyák József 154 pfrt. 72. Rakovszky örökösök 252 pfrt. 73. Sarkady János 20 pfrt. 74. Szapáry József gróf 17800 pfrt. 75. Szelezky Antalnő 2800 pfrt. 76. Szemere György örökösei 4000 pfrt. 77. Tahy Gáspár örökösök, u. m. Emanuel, Lajos, és József 200 pfrt. 78. Tarnóczy József 16 pfrt. 79. Thassy Dániel, László

120 pfrt. 80. Thassy örökösök 120 pfrt. 81. Thassy István örökösök 240 pfrt. 82. Török Jösefnő 140 pfrt. 83. Veisz Tamás 56 pfrt. 84. Zábrázky István 300 pfrt. 85. Zatykó János 200 pfrt.

7-szer. A hatodik pontban elősorolt summák, melyeknek összege 142 878 frt 9 kr. p.pénzben teszen, az illető földesuraknak itt helyben legfeljebb 1853-ik évi januárius hó folytán fognak minden hiány nélkül egy azon czélra a fen tisztelt es. biztos ur ó nságától különösen kinevezendő, és a pénz kezelésével megbizandó vegyes küldöttség által egyszerre, és minden hiány nélkül kifizettetni ; jogában állván, nemcsak a magas kormánynak, de minden földesurnak .s vagy személyesen, vagy törvényes meghatalmazottja által az érintett küldöttség eljárásáról magának biztosítást szerezni.

8-or. A 6-ik és 7-ik pontban elősorolt váltásági öszveg letisztításához a földesurak semmi ürügy alatt ne járulhassanak, s így az, sem a 4-ik és 5-ik pontban érintett magán birtokait, sem pedig a város közös javadalmait soha ne terheltesse, hanem egyenesen az e jelen szerződés alapján felszabadult birtokokra telekkönyvileg betábláztassék és annak tulajdonosaitól behajtassék.

9-szer. A földesúri hatóság alóli felszabadítása Gyöngyös városának a fizetési terminus pontos megtartásától feltételeztetvén, magától értetődik, hogy ha a város ezen magára vállalt köteletségének nem lenne képes eleget tenni, akkor e jelen szerződés minden ágaiban tökéletesen megszűntnek előre is kinyilatkoztatván, annak jövőre semmiféle következése ne lehessen.

10-szer. Ezen örökváltásági szerződés az egyező felek biztosítására kölesönös aláírások alatt négy egyenlő példányban kiadatott Gyöngyösön Oct. hó 16-kán 1852. Következnek az aláírások, mind a kir. biztos, mind az illető földesurak, nem különben az összes lakosság által megválasztott ez ügybeni képviselők, végre az akkori városi előjáróság részéről.

A pénz-kezeléssel megbizattak Hanisz Imre elnöklete alatt, Zatykó Jösef prépost és plébános mint helyettes-elnök ; Gondos István, Alberthy Ferencz, Rády Endre, Mányoky Károly és Csiba Antal, minthogy ez utóbbi szemei elgyengülése miatt magát e hivatalra képtelennek nyilvánította, Bognár Ferencz neveztetett ki helyette pénztárnoknak.

Atlátván továbbá a kir. biztos, hogy Gyöngyös városa lakosai a forradalom, de különösen a magyar bankjegyek nevezetes vesztesége

következtében annyira elszegényedtek, hogy a váltásági összeget önerejükből jelenleg lefizetni képtelenek volnának, miután Ő Felségétől 90,000 pengőforint felkölesönözésére a legkegyelmesebb engedelmet már kieszközlötte, egy fényes küldöttséget velt a legmagasabb trón eleibe járulással megbizni, mely ott Ő Felségének Gyöngyös városa lakosai legalázatosabb köszönetét nyilvánítaná. Ezen indítvány elfogadtatott és 26 tagból álló küldöttség vitte meg a birodalom fő-városába Gyöngyös városa lakosai hódolatát. Ő Felsége a küldöttséget leereszkedő kegyességgel fogadta, s biztosítást nyújtott, hogy a mint egyrészt örvend Gyöngyös városa lakosainak az úri hatalom alóli felszabadulása felett, úgy kedves gondja leend a 90,000 frt kölcsönnek megszerzése iránt intézkedni. Azonban a bécs-frankfurti kereskedelmi pénztár a már megígért kölcsönt megtagadván, kir. biztos ur ismét Albrecht főherceg s Magyarország kormányzója kegyelmes közbenjárására kieszközlötte, hogy azon 90,000 frt az országos pénzalapból kölcsönöztesse Gyöngyös városának. Midőn erre a legkegyelmesebb leirat megérkezett, a pénz átvételére akkori polgármester Svetitska Ede, Kaszap Károly városi ügyvéd, Cserha Ferencz és Bánóczy József polgárok küldettek el. A pénz kiosztásával Hanisz Imre, Zatykó József, Gondos István és Bognár Ferencz urak bizattak meg, kik a lakosok által befizetett váltásági összegeket is átvették s nyugtatványozták, nem különben a földesuri követelések kifizetésével is foglalkoztak.

Az országos pénzalap a 90,000 ezüst frt kölcsönzését oly kedvező feltételhez kötötte, miszerint az egész összeg visszafizetésére határnap nem tűzvévén ki, amikor és valahányszor a város azon helyzetben lesz, hogy 5000 frtot a kölcsönzött összegből lefizethet, azt bármikor ily összegekben félévi előleges bejelentés után lefizetheti. Ezen összeg biztosítására a város tulajdonához tartozó két pusztá : Encs és Bene lekötöttek.

A váltáság ekként befejeztetett, a földesuri jogok megszüntettek, a nép az úri terhektől felszabadult, de a teher, melyet Gyöngyös városa a 90,000 frt felkölesönözése által magára vállalt, oly nagy, miszerint ennek horderejét majd csak a későbbi maradvány fogja megérezni, mert : a váltásági összeg kivetése sok részben hiányos, miután némely viskók és parlag szőlőkre több vettettek ki, mint a birtok maga ér, így történt már eddig is, hogy néhányan későbbek birtokukat oda hagyni, mint a váltáságot kifizetni. Továbbá : elhamarkodásból oly birtokokra is vette-

tett ki váltság, melyek mindenkor szabadok valának, ezeket tehát rögtön a kötelezettség sorából kitörülni kellett. Végre az árvák tömegeit kezelő némely megyei választmányok, az árvák részére megalapított összegben bele nem nyugodván, azt visszautasították, és mint a Szemere-féle árvák tömegénél meg is történt, a váltsági bizottmány még egyszer annyival, mint határozva volt, szaporítani kénytelenített a váltsági összeget. Megemlitsük-e még e részben a város szerencsétlen helyzetét? erre elegendő feleletül szolgál azon tény, hogy tiz éve (1863) mióta a kölcsön felvételét, s e mai napig az országos pénzalapba egy fillér sem fizettetett vissza, sőt a kamatfizetés is csak nagy erőltetés által eszközöltetik. S mi okból? egyrészt az akkori városi előljáráóság gondatlanságából, másrészt hazánk szerencsétlen helyzete, és folytonosan évezredes jogaiért küzdő állapota, az ügyek rendes folyamát nem hogy elősegítenék, hanem folytonosan hátráltatják. Az absolutismus alatt a városi hatóság csak végrehajtója volt a határt nem ismerő felsőbbi hatalomnak, az alkotmányos egy év alatt minden közlekedést a felsőbbi hatóságokkal megtagadtunk, a provisoriumtól mit várhatunk? azt előre látni nem kell jósló ész, s így mindezen körülményeket összevetve, alig csalódunk, ha azt állítjuk, hogy ezen kölcsön felvétele még Gyöngyös városának sok keserű áldozatába fog kerülni.¹⁾

A humanismus és művelődés terén újabb jelenség gyanánt tűnik föl az Asszonyok Ispotálya.

Ugyanis: egy áldott-emlékű úrnő, Taródy Bertalanné született Reviczky Mária, mintegy öt ezer forintra becsült ékszereket ajándékozott azon célra, hogy azon ékszerek eladatván, a bejövő pénz alapul szolgáljon egy, idővel szaporítandó tőkének, melynek kamataiból szegény, elöregedett, gyámoltalan polgárnők segíyeztessenek.

Hám János püspök lelkesülve karolá föl az eszmét s jelentékeny összeggel gyarapítá a tőkét, majd Nováky József volt gyöngyösi plébános, egri kanonok, Marsovszky Borbála és mások is vetélkedtek részt venni áldozatkészen s 1851-ik év július havában már a templom és diszes-

¹⁾ Alig mondottuk ki ezen véleményünket, már is, mint értesülünk, a kinstár az egész összeg visszafizetésének követelésével lép fel. Horner I. M. 40. l.

épület fölszenteltetvén, átadatott a nyilvános használatnak, s három évtized óta sok elhagyatott szegény öregnő utolsó napjait tette nyugodtakká, sőt boldogokká.

Az absolut kormány 1852-ik évben a gyöngyösi hatosztályú g y m n a s i u m két felső osztályát beszüntette, sőt az egész intézetet eltörölni akarta, s a kis gymnasiumot is csak oly áldozattal volt képes megtartani városunk, hogy az eddig nyújtott öt száz forintnyi évenkénti államsegélyről, mely őt az iskolai alapból az igazgató évi fizetésére illette, lemondott.

A t i m s ó s v a s a s gyógyfürdő szinte ez évben vétetett először beható vegy-bontás alá egy bécsi tanár által, majd hét év múlva megújított az elemzés, s ekkor a magyar természettudományi társulat által is jóváhagyatott. E fürdő nem részesül kellő figyelemben és nem használtatik föl azon áldásos erő, melyet neki a természet adott.

Az izraeliták, leginkább bevándorlás által, mindig szaporodtak s nagyobb tért kezdtek foglalni, úgy, hogy 1854-ben a nagy patak mellett levő, Orezy-Lőrincz-féle kertet megvették s ott egy kisded kórházat alapítottak felekezetbeliek részére.

Majd a már 1826-ik évtől főnálló, eddig igen egyszerű synagóga díszítéséhez fogtak, s 1857-ben külsőleg és belsőleg nagyszerűen rendbe hozták.

A városi nyilvános kórház életében újabb változás jött létre 1856-ik évben, mely évig, mint m a g á n k ó r h á z. saját választmányával működött.

„Ekkor az intézet, összes vagyonával, a városi hatóság kezelése alá adatott, oly határozott föltétel mellett, hogy a városi hatóság a kórház mellé egy dologházat is állítson föl és a beteg-ágyakat a szükséghez képest szaporítsa. Ennek következtében történt, hogy az eddigi 12 ágy 24-re emeltetett. Ugyanazon évben az intézet felső emelete jótékony adakozásokból kiépítetvén, az irgalmas szüzek a betegek ápolására bevezettettek. 1857-ik év május 1-én pedig a kórház a helytartótanács engedélye folytán a nyilvánosok sorába vétetett föl, amidőn az ágyak 52-re szaporítottak “

Szinte 1857-ben tartatott meg a népszámlálás is, mely szerint a város lakossága akkor 16 ezer 423 léleklől

állott, ezek közt 821 mester, 352 segéd, 250 inas és ügynevezett kontár 151.

AZ 1850 - 60-ig terjedő tiz évre a népmozgalmat illetőleg Horner következő lehozásokat teszi:

a) hogy a katonai sorozat behozatala idejétől óta a házasultak száma nevezetesen csökkent.

b) hogy az évenkénti szaporodás Gyöngyös városában igen csekély emelkedést vagy apadást szenved, 873 a legnagyobb, 725 a legkisebb szám.

c) hogy a halálozás évenként 6—700 között forog rendszeren, csupán 1853. és 1858-ik években emelkedett 900 felül, az előbbeni évben a természetes, az utóbbiban a veres himlő pusztítása miatt a kisdedek között.

d) hogy az egész tiz évi szaporodás az ez idő alatt elhaltak lerovása után 1141 számot teszen.

e) hogy a nevezett tiz év alatt férfi 357-el született több, és 98-al halt meg több, mint nő.

f) születtek összesen 8289, meghaltak összesen 7149.

A nemzetiség s önkormányzat elnyomatásának éveivel azonban áldásosak valának a társadalmi mozgalmakra. Így: a vidék jobbjai 1858-ik évben megalakították a tevékeny s áldozatkész visontai Kovách László vezérlete alatt a hevesmegyei gazdasági egyesületet, mely majd hatszáz tagot számlált s igen sok üdvöset hozott létre, bár újabb időben sokat veszített élet-erejéből. Vajha visszanyerje!

Majd 1859-ik évben egy dologház, vagy inkább szegények-házára gyűjtött, de az idők viszontagsága és a városi hatóság részvétlensége miatt nem sikerült s így az ovodára átruházott összegből és számos emberbarát nemes adakozásából, egy Kisdedóvó alakított, mely később nagy ünnepélyességgel meg is nyitattott. Ezen üdvös intézet, mint a nevelés és hazafiúi érzelmek fejlesztésének első műhelye, oly ritka lelkesedéssel karoltatott föl a közönség által, hogy mindjárt az első hónapban 212 óvonzot számlált körében.

Azóta sorsa többször változott. Száznál kevesebb kispolgára azonban soha sem volt maig.

A humanismus egy másik nyilatkozata ragyog ez évről szinte Dragotiniés Mihály alapítványában, ki hétszáz forintot hagyott a gyöngyösi házi szegényeknek, hogy azon összeg kamata évenként sz. Mihály napján a házi szegények közt kiosztassék. Másik alapítványa „Gyöngyösi Rózsaszünet” címet visel, ezer frtból áll, melynek kamata évenként kisasszony napján azon hajadonnak adandó, ki magát erkölcsi viselete által kitüntette. —

Aztán megint kiűtött a szabadság... csakhogy városunknak mennél kevesebb oka volt örülni, mert a Telekkönyv és Árvás Bizottság, melyek városunkra és vidékére oly nagy jótékonyssággal voltak, fájdalom! az 1861-ik évben életbe lépett megyei rendszer végzése folytán Egerbe tétettek által. Hogy a macska enné meg azt az egeret! sohajtának a jó gyöngyösiék...

Sehogysen jól kezdődött ez a 60-as évtized.

De halljuk sikerült és rövid jellemzését az utóbbi tizenkét évnek Horner leírásából:

„Gyöngyös városa a 12 év alatt külső esínosságra nézve sok tekintetben nyert: a sz. Bertalan templom környezete faragott kövekkel bekerítettett és parkázata díszesen feltöltetett, az egész piac nemcsak hogy czélszerűbben, mint annak előtte volt, kiköveztetett, hanem annak mind két oldala, és pedig a városháztól kezdve Hám János házáig, a tulsó oldalon herczeg Eszterházy házától egész a nagy közsig, négyszegű faragott kövekkel kirakatott; a kálváriához vezető út kavicsosal feltöltetett és fasorokkal feldisizetett; a temetőbe, hova eddig rendes út nem is vezetett, egészen új s kövezett út készítettett el; a fürdő helyiség, nem különben a gróf Szapáry kastélya előtti tér, hol ennek előtte szemet-dombok sérték szemünket, fákkal s zöld bokrokkal beültetettek és kényelmes sétatereknek készítettettek el; a tó-utczai, és bene-utczai közös és kerek kutak, szivárványos kutakká alakítottak által; a nyaktörő solymos-utczának mintegy negyedrésze kövezetet nyert; a bene- és tó-utczai rendes országutakkal láttattak el; a házak sorozott számokat kaptak: a városban szépítő bizottmány alakult, mely, bár korlátolt hatalommal felruházva, befolyása által mégis sok esínost eszközölt; a város botrányára rég hiányzott alkalmas vizipuskák beszerztettek; a halott-kémlelés rendszeresítettett.

Térjünk át a törvénykezésre: a rabok a helyett, hogy, mint annak előtte, a város bűdös pinczéiben, rothadt levegőt magukba szíva, oktalan állatokhoz hasonló bánás-módban részesültek, tiszta és tágas börtönökben tartóztattak le, vagy büntetés idejüket ott töltötték el; — a panaszos minden perezen bírót talált, miután az egész szolgabírói személyzet mind egy hivatalos épületben feltehető volt; a fenyítő, árvás ügy, polgári perek külön egyéniségekre bízva, azoknak gyorsabb tárgyalása tételt kilátásban. A bírói ítéletek folytán begyűlt büntetési pénzek közézclokra fordítottak. Ezen eljárást különösen a kórháznak illik évkönyveiben örökíteni, mely a nevezett forrásból évenként 4—600 oszt. ért. forint segedelmezést nyert. Mindezekhez járult az akkori cs. kir. szolgabírónak közösen elismert jó akarata, szelid és mindenkit megelőző bánásmódja.

És mindezen felhozott dicséretes oldalai mellett sem nyerhetett e rendszer Gyöngyös városában köz-megelégedést avagy szeretetet. Taglaljuk ennek is okait: A baj országos volt, s így ami az egész országot sértette, az Gyöngyös városában sem nyerhetett helyeslést. Az első h i b á j a ezen rendszernek az volt, hogy minden: sine nobis de nobis történt. Nem voltunk mi vakok és siketek a közhasznu intézkedések iránt, de habár ezekre nézve pessimisták nem valánk is, azon meggyőződést még sem titkolhattuk el magunkban, hogy mindezek drága pénzünk rovására minden befolyásunk nélkül történnek. A rendes és bizalmat olajtó kormányoknak ekként első feladata: számolni a kiadásról. M á s i k, még nagyobb hibáját e rendszernek, ott láttuk, hogy a hivatalt kezelők csak felsőbbi tetszés után sovárogtak, a népet egyedül mint eszközt, használták fel. A magyareMBER, kinek természete minden alattomoságoktól visszaborzad, ily rendszerrel soha meg nem barátkozhatott. — A h a r m a d i k v é t k e e rendszernek abban tünt fel, hogy egy nagy része a hivatalnokainak a lelkiismeret tisztaságával nem nagyon törődött. A germanizálást csak megemlítjük, mint egyik fő-faktorát e hibás rendszernek, mely, hála a gondviselésnek, már mielőtt megszületett volna, a nemzet vérében megtört.

Az egész rendszer ekként a nemzet geniusa ellen lévén alkotva és irányozva, viszhangra és pártolásra Gyöngyös városában sem talált.

De még ezeknek elsorolásával sem fejezhetjük be történeti előadásunkat. Hogy következetesek maradjunk, szólanunk kell az 1867-ik évi ugynevezett alkotmányos időszakról is. Ezen időszak ugyan rövid volt, de annál terhesebb a tüneményekben és következe-

sekben. Nem czélunk e helyen részletekbe bocsátkozni, a gyakorta gondatlanul ejtett sebek még be sem hegedtek, azokat felélesztetni rossz akarat volna. Csak annyit említünk meg, hogy az 1860¹-ik év Gyöngyös városára nézve áldásos nem volt. 1861-ik évben Gyöngyös városa lakosait súlyos és érzékeny csapások is érték. Először május hó 30-án éjjeli békés álmaikból tűzvész hírére felriadván, a „Magyar-királyhoz“ ezimzett vendéglő, három szomszéd házakkal elhamvaztak. Ez azonban csak hirmondója volt egy röviden bekövetkezett nagyobb veszedelemnek. Ugyanis június hó 24-én éjjeli 11 órakor a Csapó-utczában levő Schönfeld pálinka- és eczet-gyárban ismét tűz támadván, kevés órák alatt a széles Csapó-utca két oldalán mintegy 80 házat hamvasztott el, száz s néhány családot minden vagyonától megfosztott, négy ember-életnek sem kegyelmezvén meg. Szeptember hó 10-én d. u. egy és két óra között ismét megkondultak a tűzvészt hirdető harangok, és az új városban 21 ház pusztult el. Ezek között egyedül egy volt biztosítva. Apróbb égések majd minden nap fordultak elő, s már képesek valánk elhinni, hogy városunk egészen elpusztulni fog. A könyör-adományok az egész országból sietve érkeztek meg, s mint állittatik 20,000 o. ért. forinton felül gyűlt be a kárvallottak felségelésére. — Hogy sem a begyűlt adományokról, sem pedig a felségelésben részesült szerencsétlen lakosok neveiről, vagy a kiosztás milyen arányáról a nyilvánosság elibe a legkisebb adatok sem hozattak, az megboesáthatlan vétke marad azoknak, kik ezen összeg kezelésével foglalkoztak.

Ez alkalommal a Csapó-utczában leégett házhelyek újra építésénél igen üdvös s általánosan ohajtott terv valósitása vétetett czélba; a szűk utczák tágitása, és a házaik térségét vesztő feleknek kártalanitása. E czélra az akkori városi hatóság 6000 o. ért. frt. kölcsönt vett fel több jobb módú lakostól; az utczák ennek folytán kihatattak, a kárpótlás a vesztett felekre megalapitott, azonban a kártalanitásban némely lakosok nem egyeztek, a 6000 frt mind a mellett elfogyott.“

Az alkotmányos világ beálltával a tíz éven át csak négy osztályból álló kis gymnasiumot sikerült ismét a Honfi alapitvány és Házi szegények nagyszerű alapitványa által is áldott-émlékű Pap Melchizedek fáradoimainak előbb öt, majd hat osztályra emelni.

Az 1862-ik év harmadik gyógytárt is hozott városunknak, mely az Örangyalhoz van czimezve, s mint

angyalhoz illik, a főtemplom ajtajával szemben foglal állást mind mai napig.

Az 1863-ik év nem sok, de kitünő borral ajándékozá meg a jó borocska mellett busongani szerető sirva-vigadókat. Ám annál nyomasztóbb volt egyéb termény tekintetében a gazda sorsa, mert rendkívüli szárazság tette tönkre az egész országot.

Ehez járult még, hogy az úgynevezett provizorium, vagyis ideiglenes kormány alatt, minden pillanatban kenyér elvesztése miatt aggódtak a szegény családapák, ami be is következett, midőn a gyászos-emplékű 66-ki porosz háború alkalmával seregünk tönkre veretvén, utána való évben meglett a közösügyes kiegyezés, uralkodónk angyali jó és szép nejevel együtt hazánk fővárosában a magyar koronával megkoronáztatott s kezdetét vette alkotmányos életünk, meg az örökös deficit...

A szabadabb levegővel együtt új életre és életrevalóságra ébredt a Társadalmi Kör is, mely, leginkább a szabadabb eszmék harcosaiból, már a hatvanas évek elején megalakult, de az ideiglenes kormány alatt kényszerült szünetelni. Az alkotmányos élet új életre hívta s azóta kitartóan küzd az esélyekkel, keblében a legszebb polgári elemeket karolva föl.

A Gyöngyösi Legényegylet legelső eszméje 1864-ik évben Bányász Sándor tevékeny, buzgó segédlelkész agyában villant föl, ki az együletet teljes virágzásba hozta. Két év múlva, Zbisko Károly nyug. áldozár hagyott 1500 frtot, melyet Bartakovics Béla érsek önmaga még ezer frttal megtoldott, s így vétetett a mai Grüberház az intézet részére. Az 1868-iki választások sokat ártottak a Legényegyletnek, de legtöbbet Bányász plebánossá kineveztetése s Rhédére távozása. Az intézet folytonosan főnáll, sokszor a tagok is látogatják, de nagyobb buzgalom lenne kívánatos, mert folytonos tespedésben van az egykor oly szép lángu lelkesedés tüze. Most ismét éled!

Privigyey Pál távirda-állomási főnök úr szivességéből azon helyzetben vagyunk, hogy igen érdekes, bár

helyszűke miatt csak rövidre terjedő adatokkal szolgálhatunk annyira fontos távirdekéről.

A gyöngyösi távirdeállomás megnyitott 1865-ik évi szeptember hó 15-én. Daczára erős forgalmának, mint mellék-állomás kezeltetett. Ily berendezéssel maradt egész 1869-ik évi február haváig, mely idő alatt csak korlátolt hivatalos órákat tartott, de tisztii állomássá változott át ekkor.

Mint tisztii állomás a kir. kereskedelmi miniszterium által a debreczeni távirdeigazgatóság hatósága alá helyezettett és vonaliránya a vasut-mentére helyezettvén, régi vonala lebontatott. Ezen időtől kezdve mint ellenőrző-állomás egyenesen is össze vala kötve a Miskolcz-Hatvan között levő vasutállomásokkal, mely összeköttetés 1878-ik évi ápril havában megszüntetett. 1880-ik év végeig egyenes összeköttetésben áll Budapest, Hatvan, Eger, Miskolcz, Kassa, Eperjes, Bártfa és Dukla állomásokkal, s így egy gyér állomásokkal bíró, de oly hosszú vonalon működik, melyhez hasonló kevés van.

A gyöngyösi távirdeállomás jelen berendezése valószínűleg állandó lesz, hacsak, a már régen vajudó parádi ut kiépítése és egykor a vasut Parád felé való készítése által vele Parád össze nem kapcsolatik, mely esetben mostani gépkészülékéhez egy második is járulna.

Miután a távirdeállomások, helységek kereskedése s egyéb forgalma üterének tekinthetők, némi forgalmi adatokat néhány évről megemlitünk:

1871. évben feldolgozott 13050 táviratot s bevett 2478 frt 92 krt; 1874-ben feldolgozott 17197-et s bevett 2450 frt 10 krt; 1877-ben feldolgozott 15863-at s bevett 3203 frt 18 krt; 1879-ben feldolgozott 11693-at s bevett 2782 frtot.

Ezen s egyéb adatokból hat évig az állomás emelkedni látszik, ezután fokozatosan alászáll, mely jelenség oly élénk kereskedő város történetében, mint Gyöngyös... valóban különös!

Az országban levő táv-állomások között, forgalmazásra való tekintetből, az 56-ikig is emelkedett sorrendben; —

majd ismét a 100-ik helyig szállott alá. A város kereskedési természeténél fogva forgalma is szokatlan ugrással váltakozott, mert volt napja, melyben 2 darab sürgönyt kezelt, és volt olyan, melyben 300 darabot dolgozott fel; jó bortermés, bő év, a tőzsde hirtelen emelkedése és súlyedése szerint adott dolgot az állomásnak, vagy ezek hiányában szunyadozott gépeiben a villanyos áram is. —

Az 1868-ik év feldúlta az eddig békés polgárok közötti nyugalmat. Az országos képviselő választatása a legélénkebb ellentétbe, sőt ellenséggé tette a legjobb társakat, rokonokat, s maig szomorúan fölismerhető nyomai vannak a társadalmi, sőt minden téren.

Majd jött ismét az iskolák miatti zavargás, mely éveken át tartott a katolikus és községi iskolák érdekében, míg végre a mai alapon levő békés megoldást nyerte.

Ugyanez évben készült el teljesen az egykori, apácák, majd később az alsó plebániái kántor-épület talaján, a páratlan bőkezűségéről s nemes lelkéről áldásos-émlékű gróf Szapáry Józsefné sz. Orczy Anna által épített emeletes „Mária-Tanoda” melynek vezetését december hó 14-én az irgalmas testvérek vették át.

A Dalárda, mely a városnak és vidéknek annyi élvezetet, sőt hirnevet is szerzett, első és legelső sorban Fehér József tanár érdeme, ki törhetlen kitarfással éveken, sőt évtizedeken át küzdött e szép eszméért. 1868-ban nyilvánosságra lépett kitünő erővel és szervezettel, de mely egylet most a nélkülözhetlen első tenorok miatt . . . pihen, hosszú p a u z á t tart.

T. Rezutsek Mátyás úr szives fáradságának köszönöm a Népbank, Takarékpénztár, Gabna-Csarnok, Társadalmi Kör, Vasút felől való adatokat, melyek tér-szűke miatt csak rövid kivonatban közölhetők.

A Gyöngyösi Népbank 1869-ik évi szept. 8-ikán tartá alakuló közgyűlését. Már előbb buzgólkodott ez ügyben Böleskövy Károly, de többféle akadályokkal kellett megküzdenie, melyeknek szerencsés eltávolítása után a nevezett pénzügyintézet létrejött, s ugyanazon évi október

18-ikán megválasztá tiszti karát, választmányát s működni kezdett.

A Gabnaesarnok, vagy teljes néven: Kereskedői és Nyersterményesarnok 1867-ik évi június 30-án alakult meg kizárólag izraelita kereskedőkől.

A Gyöngyösi Takarékpénztár 1867-ik évi december 12-én alakult meg ezen cég alatt „Gyöngyösi Takarékpénztár-Egyesület”. 1862. évben Kovách László úr által hozott szóba s általa, minthogy ezen évben a nyomasztó idők miatt érvényre nem juthatott, az 1867. évi decz. 12. gyűlésben felelevenítetvén, az aláírásokra többen felkérettek, mely oly részvételekre talált, hogy az 1867. év decz. 26-iki ülésben a részvények száma 400-ban megállapítatott, úgy: hogy egy-egy részvény 200 frt névértékben adaték ki, azomban részvényesek csak 100 frtot fizettek be, e szerint a társaságnak alaptőkéje 40,000 frt lett. Ezen ülésben a tisztviselőkről, úgy szállásról is gondoskodtak.

Az 1868. máj. 9-én tartott gyűlésben az üzlet megnyitására május 18-a tűzetett ki, s e szerint a működés megkezdett.

Az 1872. ápril 14-iki gyűlésben az alaptőke szaporítására újabb 400 részvény boesátatott ki, az elsőhöz mindenben hasonlóan s így az alaptőke 40,000 frttal szaporodván, lett 80.000 frt, mely szerint az alapszabály módosítatott. — Ezen módosítások az alapszabályokhoz függelékek czim alatt csatoltattak.

Az 1876. évi május 28-ki újabb törvények szerint az alapszabály új alakot nyert, s ez az 1876. év június 27-én meg is erősített.

A vasút 1870-ik évi marczius 19-én rőbogott be először Gyöngyös városba.

Az 1872-ik év teljesen boldoggá tette városunk törvényszék után sovárgó polgárait, mert ez évi január első napján, valószínűleg boldog újév üdvözet helyett, kívántak egymásnak boldog... törvényszéket; ami, fájdalom! nem sokára be is következett, mert alig egy lustrum után e törvényszék csakugyan megboldogult és elhúnyt az úrban.

Hjah! ki tehet arról, ha városunkban és vidékén nincs annyi rossz ember, mennyi egy törvényszék főállásához szükséges. —

Kedves városunk műveltségi mozgalmában, mint jelentőség-teljes esemény jelezhető, hogy 1872-ik évben már Gutenberg nyomda-feltaláló egyik kis unokája is fölüté nyomdászati sátorát s a létre jött Gyöngyös lapnak nem kellett már Pesten nyomtatnia, hanem saját földén jelent meg egy rövid ideig, aztán ismét a fővárosban kinlódott, míg végre 1873-ik évi márczius hó 10-ikén az egri nyomdából jött elő a Gyöngyös lap, s ott nyomtatott majd két éven át.

Az orosz határban oker, sárga festék-föld, találtatott s gyár emeltetett nagy hűhóval s megbukott, szokás szerint: szép énekszóval! Városunk fő-terét fákkal ültették be.

A cholera nagy erővel kezdett föllépni június hó elején, mind városunkban, mind a vidéken, különösen Csány és Tarján községekben. — Gyöngyösön elhunyt összesen 190 családfő, kik 225 árvát hagytak maguk után. Meghalt egész évben 1518, született 752, tehát 766-tal több halt meg, mint született.

Minden fekvő-vagyonnak ára igen magas volt ez évig, midőn egyszerre „bejött a krach“ vagyis mindenféle értéknek esökkenése és ennek következtében igen sok kereskedőnek és bank-háznak bukása.

Igen élénk mozgalmat, az egri és gyöngyösi lapok között hosszas és keserű harcot, a „Megyei Székhely“ kérdése idézte elő.

A lelkesült gyöngyösiek már szeptember közepén értekezletet tartottak és abban állapodtak meg, hogy Szolnok megye úgyis elszakítatván Heves vármegyétől, csak Gyöngyös lehet a megye székhelye, különben is rég időktől levén itt alkalmas megyeház, hol a török kiűzetése után a megyei gyűlések rendszeresen tartattak. A küzdelem erős vala s Eger kénytelen volt minden nagy harczosát sikra küldeni, fényes küldöttségekkel s rendelkezésére álló minden eszközzel erőt feszíteni, hogy a nagyon fenyegetett székhelyet megtarthassa. Végre jöni kellett a csapásnak:

nemcsak székhely nem lőn városunk, hanem húsvéti aján-
dékul következő évben még a törvényszéket is elvitte a
. . . kormány.

A majd két század éven városunk birtokában levő
posta-hivatal is elvándorolt Gyöngyös birtokából. Legközelebbi ok erre az vala, hogy valamely pénzes cso-
mag eltévedt s a város levén felelős, ezen jelentékeny
összeg megtérítése a városra súlyosodott; de különben sem
lévén belőle nagy haszon, a december 6-iki gyűlésben
elhatározlatott, hogy a város a posta-jogtól megválíék s a
többet ígérőnek adandja el. De a miniszter ráírt követ-
kező tavaszon városunkra, hogy a „posta kizárólagos
állami és királyi jog, senki magán tulajdonát nem képez-
heti“ azért el kell adni potom áron az államnak! . . .

Sok vesztesége volt városunknak ez évben, igaz: de
volt nyeresége a Nősegélyző-Egyletben, mely ez év őszén
ujra alakult, áldásosan működött gondozván az árvaház-
ban elhelyezett árváscskákat is, valódi jótékony angyalai
gyanánt városunknak.

A cholera, a pénz-ügyi krach sok bajt és zavart
hoztak elő városunkban, mert nagy lőn a cholera által
szülőiktől megfosztott árváscská száma, és kereskedőink
is érzékeny veszteséget szenvedtek; de különösen nagyon
sülyedt a fekvő-vagyon értéke; mondhatni, hogy előbbi
ára egy harmadára esett le minden s ennél fogva az
adás-vevések különösen majdnem teljesen szüneteltek, ám
annál inkább virágzott a végrehajtás szomorú fűzfája, ágain
az ismert jó m a d a r a k k a l.

Az 1874-ik év kevés terményt ugyan, de oly kitűnő
minőségű, kevés mennyiségű bort hozott a jó gyöngyö-
sieknek és a vidéknek, milyen csak nagy ritkán jelent
meg hegyeinken.

Nagyobbszerű elemi csapások nem mutatkoztak, csak
az ártatlan jó dalogató tücskök szaporodának el
annyira, hogy egyik újságban következő közlemény jelent
meg: „A tücskök száma oly nagy, hogy a napszámosok
nem merik rubáikat a földre tenni; egy bátorkodott és
azt vette észre, midőn öltönyét“ elvitték. . . .

A rendőrség maig sem jutott nyomába a tolvaj tücsöknek. (!?)

A Műkedvelők Társulata a ápril 19-én tartá nagygyűlését; városunk története egén alig volt, sőt bizonyára nem volt még oly kultur-meteor, oly közművelődési tüneemény, mint ezen, valódi gyöngye Gyöngyösnek, mely a legszebb tehetségeket tünteté föl; ének és zene, szini és komikai osztályai oly erőket mutattak föl, milyeket szinpadokon is ritkán láttunk. A jó példa fogott s még ez évi decemberben már Csányon is diszlett és működött egy műkedvelő társulat.

Sajnos, hogy ritkán láttuk, most pedig épen nem vagyunk szerencések láthatni, pedig derék műkedvelőink a Kaszinó-kertben egy igen csinos és nagy nyári szinkört építettek, hol oly kedvesen hangzik gyönyörű hangjuk, mint csalogányoké az árnyas lombok között.

Minden nagy és szép birtok mellett is örökös pénz-zavarban levén városunk, ez évi junius hóban egy nagyobb-szerű pénz-ügyletbe bocsátkozott ismét az által, hogy előbb ugyan 240, majd 120, végre csak 60 ezer forint költsönvételét s ebből a magas-kamatú adósságok kifizetését határozta el.

A gazdagságot és jólétet alkotott ezéh-rendszer országos törvény által beszüntettetvén, fölhivattak a gyöngyösi iparosok, hogy alakulási szándékaikat julius közepéig jelentsék be az illető hatóságnál. A különböző társulatok magán értekezleteket tartottak, melyekben az egyesülésről értekeztek. Ezt követte egy általános megállapodási gyűlés, hol elhatároztatott az ipartársulatokká-alakulás, majd hozzá fogtak az ajánlatokhoz is és a fővárosban a honvédség fölszerelésére alakult vállalkozó társulatba nagy költséggel és fáradsággal beléptek, sőt a szükséges ovadáki összeget is előállíták, de reményök füstbe repült, mert a vállalkozás, mint szokott, itt is csak a németeknek sikerült.

A terményekre nézve következő gazdasági jegyzék szolgál irányadóul ez évre: „Atkár, Halász, Györk, Réde Ecséd-től föl egész Pásztóig fogalmat fölülmuló roszul

fizetett a gabona, míg Füged, Méra, Heves felé meglehetősen termés volt

Az alkotmányos élet iránt való érdektelenség nagy mérvben lépett előtérbe, annyira, hogy több eset volt, hol a fizetett adómennyiségből alig hiányzott néhány krajczár, s még az oly kis összeget sem fizették le, inkább szavazatukat veszítették el. A három év előtti választásnál 1786 szavazó volt, most pedig csak 500!

Sőt a három év múlva történt választási idény alatt meg igen sok oly eset volt, hogy nem fizették le adójukat a választók szándékosan csak azért, hogy szint ne kelljen vallani s így mentve legyenek az ellenpárt s általában a választás kellemetlenségeitől.

— Okos embernek mester a neve; gondolák magukban s a legkönnyebb részt választották.

Az örök-váltság mint már fölebb is említők nagy jótétemény volt ugyan a lakosokra, de örök-nyűg lön a városra nézve, melyért Gyöngyöst mindig szútyongatták. E részben szép vivmánynak lehet neveznünk azt, hogy a a ministerium örökváltsági tartozásunk törlesztését 33½ évre biztosíték kimutatása mellett meghosszabbítani ígérte.

Második vivmány volt, hogy a sör, bor s a többi után az úgynevezett közvetett adók kivethetését engedélyezte, mi által a város jövedelme tetemesen emelkedött.

Nagyobb lön az izgalom több hónapon át, midőn a lelkész úr agg koránál fogva leköszönt. Az eredmény lön, hogy pünköst napján, május 16-án e sorok írója egyhangúlag lelkészszé választatott.

„Vajh egy könnyű se hulljon majd siromra,

Amelyet én, tán én okoztam volna!”

Szent László napja ugyancsak beköszöntött, s emlékül magával vitte a borzasztóan megáradt nagypatak valamennyi fahídját. Ez évben különösen Füged és vidéke lön a vízáradás által tönkre téve. —

A nagy harang szeptember 7-ikén megrepedt, s újra öntetve pünköst napján szólt először. Harangjainkról azt tartja a hagyomány hogy:

Egykor, pár száz év előtt, a török hadak szolgálatá-

ban állottak tornyunk érczei s halált szórtak mint ágyuk a magyarokra.

Amint azonban a török viaszszorított a másfélszázadon át hatalma alatt nyögő szegény magyar földről, a többi elfoglalt hadi szerek között hat ágyú is egyik magyar fővezér kezébe került, ki azokat nevének küldé szokatlan ajándékba, vagy inkább talán mint vitézsége néma és fényes hirdetőit.

A kegyeletes női szív gyöngéd érzelmeinek ohajtva kifejezést adni, a nagyrészen elpusztított Bertalan egyháznak ajándékozta, hogy harangokká öntetve azon híveknek legyenek szolgálatában, kik ellen szolgálatot tettek s azon egyháznak álljanak rendelkezésére, mely ellen harczolának. —

Még egy másik ügy is igénybe vevé a lakosság figyelmét s ez az egyházi ténykedések utáni illeték meghatározása vala, mely igen kényes ügy minden kellemetlenség nélkül szerencsésen megállapított s elfogadtatott az illetékes hatóságok által.

Végre még csak az kellett... A szakértők által megvizsgáltatott, több mint másfél száz éves, különböző időkben különböző részekből összeállított kálvária rendőri szempontból veszélyesnek találtatván, a hívek használatától elzárattott, s egy új kálvária-templom építésére megkezdettek a szükséges intézkedések, melyek oly gyorsan haladtak, hogy rövid pár hét alatt következő tavaszon a romok széthordatván, augusztus 15-ikén a helybeli lelkész által az alapkő letéttetett, megáldatott s rövid két év alatt a pompás és merész kopulával díszlő templom legnagyobb részt a hívek filléreiből fölépülvén, 1879. szept. 14-ikén a szemfájás által akadályozott főpásztor meghatalmazottja, ngs Begovesevich Róbert apát-kanonok úr által fényes ünnepélylyel a hívek és vidékiek ezrei jelenlétében megáldatott s a nyilvános használatra átadatott.

Az eléggé változatos év dus volt a terményekben: a nálunk fő termék-czikk, a bor, nemesak bőven volt, hanem minősége is megfelelt a jó középnek.

Küzdelmek és remények között beköszöntött a

19-ik század 76-ik újéve és hozott nekünk széles e birodalomban egészen új mértékeket, a tizedes rendszerre fektetett, vagyis méter-alapú mértékeket, melyek csináltak vala a tisztességes szegény gyöngyösi polgárok s még inkább a jámbor kofák között oly háborgást, minőről alig lehet fogalma kormányunknak.

Minden szigor, tanítás, büntetés daczára is valószínűleg lesz még oly gyöngyösi kofa 1976-ik évben, tehát száz év múlva is, aki a „régí jó itezével“ fogja mérni a pattogatott kukoriczát.

„A húsvét első vasárnapján megjelent hivatalos közlöny tudatta velünk — így irt a heti-lap — a leverő hirt, hogy törvényszékünk törültetett s az egrihez csatoltatott. Roszúl esett... leverte kedély-hangulatunkat ezen, igazságos álláspontunkon nem várt eset.“

A mit a ma meg nem adott: meghozhatja a jövő; vigasztalá magát s közönségét a közjóért lelkesült s megtörhetlen kitartásu Csomor Kálmán szerkesztő.¹⁾

Sovány vigasztalás biz ez, sohajtá mindenikünk!

„Borzasztó szerencsétlenség! Volt ismét pár nap múlva olvasható városunk újságában. A nép gyöngébbjeinek sirása szivrendítő; a kétségbeesett férj, az atya összekulesolt kezekkel közel az örüléshez áll a tegnap még dús, ma már teljesen megsemmisített szőlőtőkék között.“

„Nincs ház, hova a fájdalom kisebb-nagyobb mértékben be ne fészkelte volna magát, sőt van sok, hol a kétségbeesés a legborzasztóbb dolgokat viheti véghez.“

Úgy volt. Május 21-iki vasárnap viradóra a nagy terméssel kecsegtető vidék egyszerre fekete színt öltött.

Elfagyott minden.

Csak a vidám, munkás, istenben-bizó, becsületes jó gyöngyösi nép önbizalma nem fagyott el, hanem megnyugodott lassanként azon, amin úgy sem lehetett segíni.

Az öröm és öröm fölváltva jön! Énekli a költő s most is úgy lön.

Volt magasabb, gyakoribb és változatosb élvezet is bővében e különben szomorú évben, értjük a lángbuzga-

¹⁾ „Gyöngyös“ 1876. 17. sz.

lommal és bámulatos művészi tehetséggel működött műkedvelő-egyesületet, mely június 25-ikén már 30-ik előadását tartá a diszes kaszinói árenában.

Ha elveszett már a törvényszék: küzdjünk még legalább a függőben levő megyei székhelyért: éljen Gyöngyös!

Ez volt a jelszó s az év többi részét ismét csak a küzdelem foglalá el.

A július 17-iki megyei gyűlés határozottan városunk ellen nyilatkozott s működött. Gyöngyösnek nem volt bátor védője, s így történt, hogy az országgyűlésen is egy szóval sem védelmeztetvén: a kérdés a gyöngyösiek hátrányára döntetett el. —

„Megdöböntőleg hatott reánk — így ír a gyöngyösi lap — a „Hevesmegyei Gazdasági Egyesület“ nagygyűlésében felolvasott elnöki jelentés azon pontja, melyben az egyesület főnnállhatlanságát jelzi.“

És új küzdelemre emelkedtek a város tevékenyebb erői, a létérti küzdelemre.

Az egykor annyira áldásosan s kitünőleg működött egyesület ügyei s általában lét-kérdése minden téren élénk vita tárgyává tétettek s végre abban történt megállapodás, hogy az egyesület a pincze-egylet eszméjét tegye magáévé, s a mátraalji borok értékesítése által csatolja magához a közönséget, ami megtörtént, de a részvétlenség miatt az sem volt képes új életerőt lehelni a zibbadózó testbe, mely ma is csak teng. —

„Hatvan városában, mióta alapköve letétetett, alig volt annyi különböző nemzetiségű jeles és tudós vendég, mint szeptember 6-ikán, midőn az embertani és őstörténelmi kongresszus tagjai oda rándultak és ásatást eszközöltek. A kongresszusnak mintegy 300 tagja, az ünnepi köntösbe öltözött lakosság által képezett élő sorfal között vonúlt kocsin és gyalog az ásatás helyére, hol a már felfödözött, de még ki nem ásott, csak megjelölt tárgyak találtattak.“

Et biberunt magnum áldomás!

De meg is érdemelték, mert még azon évi utolsó nap meghozta ajándékát a derék hatvaniaknak, mert keblökben egy „Önképzőkör“ alakult.

A pénz mindenféle ügy tekintetvén, mint áru, s megszüntettvén törvényileg az uzsora, városunk legjelesebb polgárai a lelketlen uzsorások körmei közé estek. A helyzetet így írja le a helyi lap éles-tollú szerkesztője :

„Mióta a törvényhozó testület a szabad kamatlátat megengedte ; mióta a társadalmi nyomorultak rablási műveletének szabad tér, jellemtelenségek bemutatására alkalom nyitott ; mióta a pénzüzet az élűdi törpék kezében a polgárok kifosztására öldöklő fegyverré lett ; mióta a tisztességes munka az uzsorások kapzsi jövedelmező üzlete által a térről leszorítottatni kezdetett : azóta a nép között rohamosan fejlődött a nyomor, mely leginkább a szegényebb-sorsú, véres-verejtékkel és nélkülözésekkel szerzett, kisebb-vagyonú polgárok kifosztásán diadalmaskodott.“

A nagyon érzett pénztelenség volt oka annak is jó részben, hogy a „Városunkban nagy lelkesedéssel kezdeményezett s szalmalánggal fölkarolt „Pincze Egylet“ nem birt ügy és akkép, amint az tervezetett, megalakulni.“ Egy pár ügyes vállalkozó azonban fölhasználta az alkalmat s a gazdasági egylet pártfogását, vajha mennél több eredménynyel s városunk borainak előnyére!

Épen ily zsibbadt élettelenység volt észlelhető a város ügyei iránt is ; például a város évi költségvetése tárgyalására kitűzött gyűlést a képviselők esekély száma miatt nem lehetett megnyitni s tovább egy óránál kellett várakozni, míg 22-öt sikerült összefogni.

Annál nagyobb érdeket keltett azon hír, mely tavasz elején lábrakapott, hogy főterünk jobb oldalát asfalt fogja takarni ; de még szebb volt hallani azon megjegyzéseket, melyeket az ilyet nem látott egyik-másik ember tett.

Azt fald ! Ez lön általános nevezete az újabb vívmánynak, mely csakhamar mindenütt kedveltség tárgya lön s kivált télen a fiatalság által mint esuszkaló és koresolyázó hely használtatnék, ha engednék . . .

A török és orosz közt folyt háboru csak annyiban érinté városunkat, hogy gyűjtések rendezettek a török sebesültek javára s a plevnai fényes győzelem hírére diszes kivilágítás tartatott a főbb utcákban.

Fájdalom ! szomoruan, végtelenül szomorubban érinté

városunkat ama háború következménye, a boszniai foglalás, melynek vad lakóit megfélemezni a Nagy nevezetű ezred legénysége is rendeltetett.

400 ifjú ment fegyver alá városunkból és legközelebbi vidékéről.

Oly megható jelenetet nem látott városunk valószínűleg még a török idejében sem, mint ez ifjak elvonulása után párnagra látott a fő-egyház, hol a csatába ment fiak életeért isten-tiszteletet rendezett a páratlanul gyöngéd s vallásos anyai kegyelet.

Midőn az énekész csengő szép hangjával egy szivből jött alkalmi éneket zengett, az anyai sziv hangos zokogásban és jajgatásban tört ki, úgy hogy perczekre megakadt az isten-szolgálat s az általános zokogás túlhaladta az orgona szomorú hangját.

Szegény jó anyák! Édes jó anyák!

A baj nem jár magánosan. . . .

A jó gyöngyösieknek is megérkezett egy, talán még a foglalási háborúnál is károsabb ellenségük az úgynevezett szőlőhernyókban, melyek figyelemreméltólag ez év tavasza elején kezdtek föllépni, azaz, hogy fölmászni a szőlő tetejébe s elpusztítani a gyöngye növényzetet.

„Ezen hernyó-faj nagyon veszedelmes lehet szőlőszetűnkre, melynek kiirtását nem ok nélkül rendelte el a főispán. Minden rendelet daczára is alig lesz valami eredmény, mert ha a bábbá változott pajod lipévé lesz, annyira előzőnli a szőlőket, hogy egy, rájok nézve kedvező, időjárás mellett az egész szőlőszetűnkre oly csapást mérhet, mely után nem ok nélkül kaparjuk fejünket.“

Ugy lett. 'A folyó év megmutatta, hogy szomorú, de igaz próféta volt ama sorok írója. A mostani évben ki számíthatlan károkat tett ez a hernyó s a vinczellér-bogár.

De még más bajunk is lőn.

A több mint száz év előtt elhatározott parádi ut kiépítése a Benén keresztül ismét élénk mozgalom tárgyává lett. Erős toll- és szó-harcok folytak e tárgyban, a gyöngyösi és vidéki megyei képviselők teljes számban megjelentek a gyűlésen, de, szokás szerint . . . keményen leszavaztattak.

Egy zenepártoló egyesület is megalakult a helybeli zenészek segélyezésére, mely azonban még nem tudott alkalmas talajt lelteni, s talán egy jobb jövő fogja meghozni a kívánatos sikert.

Az 1878-ik év élénk mozgalmak terévé lőn.

Éljen a nagy-község! Ez volt az ujévi köszöntő.

Nem kell nekünk Gyöngyös város! Éljen Gyöngyös falu! És mint a nagy világon mindennek: úgy ezen eszmének is megvoltak a maga pártolói a sértett hiúságban és korteskedési viszketegben, a jóakarásban és tudatlanságban és a többi...

Az eszme megbukott s így kedves városunk valószínűleg város fog maradni a világ vége után is... legalább néhány perczig.

A magasra fölesigázott szenvedélyek rohama között találta városunkat a tisztujítás, mely alkalommal legnagyobb részben, alig egy-kettő kivételével, az előbbi tisztviselők választattak meg.

A győzelmes párt szövetekezett, erős állást foglalt s előkészíté a féltékenyen őrzött tért a közalgó országos képviselő választatására, mely erős küzdelem után a főnálló kormány javára végződött. A választás után még szorosabban egyesült a győzelmes kormánypárt, mely Közügy ezim alatt lapot is adott ki a városban megtelepített második nyomdában, mely lap azonban csakhamar elmúlt s Gyöngyösi Lapok alakjában támadt föl idegen erővel.

Legnagyobb vivmánya volt ez évnek a szegény, de pereskedni ősi vérénél fogva szerető, népre nézve oly áldásos b a g a t e l l - b i r ó s á g föllállítása, melynél fogva az apróbb ügyek a békebiróság által rövid uton intézettek el, holott előbb csekély összegekért is igen drága volt a bíraskodás.

Hogy épen és egyedül e miatt sok ügyvéd az ellenzékhez csatlakozott, azt említeni sem kell.

A szőlőkben mindenütt igen gazdag termés volt s a bor ára hihetetlen alacsonyra, egész egy frtra, szállott alá, természetesen akónként, a leggyarlóbb minőségű.

De még gazdagabb termést hozott a következő 1879-ik

esztendő. mely esős őszével úgy megszaporitá a bort, hogy a legjobb móddal bíró gazdáknál is kádakba kellett elhelyezni.

Az 1880-ik év szokatlan izgatottságot látszott föltüntetni, melynek éle első sorban a városi két főtisztviselő ellen volt irányozva, kiknek eljárása ellen a tevékeny ellenzék minden követ megmozdított. Az eredmény lón: vizsgálat, némi csekély birság a mutatkozott mulasztásért s aztán ismét esend lón.

Két harang elrepedvén, a fővárosban újra öntettek és junius 24-ik napján, a benei búcsú alkalmával hangzottak először; ezek a Dónát és Mária nevű harangok.

Királyunk ő fölsége szeptember 19-én lengyel földről jöven, a hatvani vasút-állomásnál megállapodva mintegy tiz perczig, a küldöttségek — ezek közt a gyöngyösi nagyszámú küldöttség — és lelkesült nép által üdvözöltetett.

Az igen esekély bortermés miatt búsuló polgárok vigasztalására nem soká egy szintársulat is megkeresett bennünket, vajha megkeresné kenyerét is buzgó pártolás által!

Végre az elrendelt népszámlálás megejthetése végett a házak számozásának rendezése eszközöltetett.

Aztán sok esővel, elég kellemetlenséggel letűnt a tizenkilencedik század 8-ik évtizede is. Vajha sok boldog idő derüljön utána...

S most életem azon legszebb, legboldogabb pontjához vezetett kedves szülővárosom történetének fonala, hol sok évi munkásságom gyümölcsét a legbensőbb örömmel s hálával nyujtom át a nyilvánosságnak, városunk és vidéke eddigi történetében föltüntetve ezen utolsó adatot: **Megjelent Gyöngyös és Vidéke Története.** —



Gyöngyös és Vidéke Történetének megrendelői.

Almásy Margit grófnő Pásztó. — Antal J. B. Temesvár. — Alberthy Pál Gyöngyös. — Augusztovics Antal Gyöngyös. — Aranyossy László Gyöngyös.

Bálint István Gyöngyös. — Bognár Márk Berény. — Bódogh Ida Sáros-patak. — Begovsevic Robert Eger 2 p. — Beökönyi Victor Detk. — Balogh Gyula Gyöngyös. — Bosko Gábor Gyöngyös 2 p. — Bydeskúthy Gyula Eger. — Bognár János Ecséd. — Borhy Adám Rhéde. — Balás Ignác Gyöngyös. — Bóta Ernő Bocznád. — Braun Gyula Gyöngyös. — Bodnár István Heves.

Czakó József Sz. György-Abrány. — Chilko Béni Eger. — Csóri Gábor Szolnok. — Cseh János Eger. — Chilko Sándor Szeged. — Cserha János Gyöngyös. — Cserha József Detk. — Csomor György Visznek.

Darvas Lajos Gyöngyös. — Dr. Décsy Zsigmond Pest. — Dr. Darányi János Arad. — Deme József Halász. — Deutsch József Gyöngyös. — Danderer Ferencz Kápolna.

Eörös Gedeon Karácsond. — Elek Liszka urh. Pata. — Elek Mária urh. Pata. — Erdőssy Ferencz Gyöngyös. — Engel Herman Heves. — Engl András Gyöngyös.

Fülöp István Heves. — Füzessyné urh. Heves. — Fényes-Komlóssy Evelin urh. Berettyó-ujfalu u. p. — Frajzajzen-Panker Viktoria urh. Halmaj. — Dr. Francz Alajos Eger. — Foltin János Alsó-Abrány. — Fehér János Egyek. — Ficzek Károly Jákóhalma. — Fraknoi Vilmos Pest. — Főkövy Antal Gyöngyös. — Frömmel Mariska Gyöngyös. — Ferenczrendi zárda Gyöngyös.

Grün Gábor Gyöngyös. — Dr. Gyöngyösy Soma Gyöngyös. — Gajdos Sebestény Kecskemét. — Göth Francziska P. Kakat u. p. Kenderes 2 péld.

Hegyfoky Kabos Kúnszentmárton. — Hegedüs Pál Zircz-Nána. — Hizly Károly Karczag. — Herman Sándor Varasd. — Hortolányi Antal H.-Bátor. — Horváth János Félégyháza.

Ivány Rudolf Heves. — Juhász Norbert Kassa. — Jegyzői Hivatal Pata.

Kalmár Boldizsár Gyöngyös. — Kollár Béla Markaz. — Kovács-Pálinkás Pál Gyöngyös. — Kaszap Bertalan Pásztó. — Klein Jakab Gyöngyös. — Kardos János Félégyháza. — Kovács Alajos Eresi. — Kiss Etelka Bpest 2 p. — Kiss Elek Sáros-patak. — Karesú Arzén Vác — Kohn Antal Gyöngyös. — Konez István Karczag. — Dr. Kohut Jakab Bjelina. — Korb és Szánthó Gyöngyös. — Kovács István Apáthi. — Kalmár Lajos Arad. — Kandra Kabos Nyir-Lugos. — Keeskés Donát Gyöngyös. — Kaiser Sándor Varasd. — Kozmáry

János Gyöngyös. — Kóczian Ferencz Kápolna. — Kiss Béla Lipót-
 úteza Galgóczy ház (Páti Pestmegye). — Kiss Jolán Sáros-Patak. —
 Klein Fülöp Gyöngyös. — Kucsera Ferencz Gyöngyös. — Kabdebó
 János dr. Arad. — Kruppay Kájus Szeged. — Kormány András
 Turkevi. — Köllner Lőrincz Eger.

Lojkó Mihály Bessenszőgh. — Lévay Sándor Gyöngyös. —
 Lassu Pius Szolnok. — Lengváry Antal Gyöngyös. — Lengyel Lajos
 Bjelina. — Mezey Mária urh. Gyöngyös. — Mraesko Antal Saár 2 p —
 Majzik Ignác Füged. — Major Endre Arokszállás. — Mednyánszky
 Ede Halmaj. — Mersits János Bozovics — Mátray Rafael Eger. —
 Müller Lipót Orosháza. — Mérhelyi Lajos Gy. Tarján. — Magócsy
 Imre Gyöngyös. — Mihály Caesár Gyöngyös.

Navora Alajos Gyöngyös. — Nagy Alajos Kolosvár. — Novák
 József Ozora. — Nimsevic Lukács Eger. — Novák Mariska
 Gyöngyös. — Nikolics Döme Arad.

Oláh Ödön Gyöngyös.

Pájer Antal Apáthi. — Perlaky Zeno Domoszló. — Petro Anna
 úrh. Gyöngyös. — Parentézy Ferencz Eger. — Papp Imre Vasad u. p.
 Piskolt.

Rezutsek János Gyöngyös. — Böthy Károly Detk. — Rády
 Endre Pata.

Skody József V.-györk. — Skultéty Pál Kecskemét. — Schmidl
 Rezső Gyöngyös 5 p. — Sárhegyi Lajos S.-A.-Ujhely 2 p. — Siposs
 Lajos Ecséd. — Streitman József Gyöngyös. — Spitzer Vilmos Heves.

Szládek Karolin úrh. Árokszállás. — Székely Iona úrh.
 Bndapest. — Szinay Aloisia úrh. Reesk. — Szegfű Mihály Ozora.
 Szulesányi Leont Gyöngyös. 11 p. — Szávoszt Kálmán Gyöngyös. —
 Szvaratkó Kálmán Veszprém. — Szávoszt Emil Pest. — Schosberger
 Rezső Pest. — Szegedy Kilit Kecskemét. — Sebők Imre Pest.

Tirezka Gyuláné Gyöngyös. — Tripolszky-Komlóssy Helén Ada
 (Bácsm.) — Tariczky Antal Karczag. — Tariczky János Eger. —
 Tamassy Endre Zombor (Bácsmegye.) Tego Pál Izaiás Kecskemét —
 Tőröcsik József Arokszállás. — Téven Zsigmond Gyöngyös. —
 Trencsényi József Gyöngyös.

Ujhelyi János Gyöngyös. — Uzsák Ferencz Bjelina.

Vavrik János Solymos. — Veszelovszky Márton Saár. — Vodal
 Alajos Gyöngyös. — Vágó Ferencz Gyöngyös — Vida Ferencz Palotás
 (Szirák). — Veiszmann Ignác Heves — Veiszpek Géza Apáthi.

Weinberger Soma Gyöngyös. — Weisz Sándor dr. Arad. —
 Weiszkopf J. Jakab (Pest).

Zbisko Alajos Gyöngyös. — Zupko Ágoston Dósa. — Zemplényi
 Arad. — Zsinger Mihályné ifj. úrh. Pest.

